Közép-Európai Közlemények

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

VIII. évfolyam 4. szám, 2015/4. No. 31.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

---

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:
Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. PhD. Andrej Tóth – Silesian university in Opava, University of Economics, Prague
Prof. Dr. Gazdag Ferenc – Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest
Hajdú Zoltán DSc – MTA Regionális Kutatások Központja
Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. PhD Miklós Péter – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad
Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Rédei Mária Dsc – Nyume SEK
Dr. habil. Gál Zoltán – Kaposvári Egyetem, MTA KRTK
Dr. PhD Sipos Anna Magdolna – PTE FEEK
Dr. PhD. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Dr. PhD. Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár
Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt., Dunaújvárosi Főiskola

Felelős kiadó:
Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Prof. Dr. Gulyás László
Székhely: 6727 Szeged, Lőwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339
HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:
Kádas Gabriella

Nyomda:
Innovariant Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

ÚJRAGONDOLT NEGYEGSZÁZAD – a Horthy-korszak – ROVAT
Muradin János Kristóf: A kényelmetlen nagyúr. Gróf Bánffy Miklós helye és szerepe a magyar politikai életben 1940 és 1944 között 5
Orosz László: A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig 21
Olasz Lajos: A kormányzó utódlásának kérdése a Horthy-korszakban 32
Suba János: A Nemzeti hadsereg csendőralakulatai 1919–1921 47
Schlett András: Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban 61
Nagy Miklós Mihály: Magyar államtér és külpolitikai kényszer 81
Gulyás László: A magyar revízió és Burgerland kérdése 96
Miklós Péter: A főrabbi vagy a plébános? Kecskeméti Ármin és Juhász Kálmán magántanári habilitációs eljárásáról 107
Vizi László: Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között 1921-ben megkötött békeszerződés 116

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT
Szávai Ferenc: Német gazdasági előretörés a Südostraumban az1930–40-es években 128

FIATAL TÖRTÉNÉSZEK A HORTHY-KORSZAKRÓL
Hamerli Petra: A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO), Magyarország és Olaszország a két világháború között 140
Zeman Ferenc: A hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselőválasztás 1935-ben 154

POLITIKAI FÖLDRAJZ ROVAT
Lőrinczné dr. Bencze Edit: Elnökválasztás Horvátországban: A változás győzelme 166

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ROVAT
Zachar Péter Krisztián: Új Dunamenti föderáció? A DCCA, mint a Köztes-Európa integrációjának fejlesztője a 21. század hajnalán 178

GAZDÁLKODÁS- ÉS VEZETÉSTUDOMÁNYI ROVAT
Csehné Papp Imola: Tudományos irányítás (?) a nők és a férfiak idő-felhasználásában 189
Gergely Éva–Nagy Richárd: Gazdasági szakos hallgatók tanulási motivációjának és személyes kompetenciáinak vizsgálata 197

RECENZIÓK
Dombrády Lóránd (2012):
A legfelsőbb hadúr és hadserege
Kairosz Kiadó, Budapest
Ismerteti: Lakatos Artur 206

Kovács Ferenc (2004):
A hódmezővásárhelyi országzászló története
Szerzői kiadás, Hódmezővásárhely
Kovács Ferenc (2014):
A hódmezővásárhelyi országzászlók történetének olvasókönyve és képes albuma
Szerzői kiadás, Hódmezővásárhely
Ismerteti: Zeman Ferenc.....208
Gulyás László:
A Horthy-korszak külpolitikája 2., A húszas évek második fele 1924–1931
Máriabesnyő, Attraktor Kft., 2013. 199 p. ISBN 978-615-5257-09-4
Ismerteti: Nagy Miklós Mihály.....210

ESEMÉNYEK, KONFERENCIÁK
Beszámoló a VII. Több nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában Nemzetközi tudományos konferenciáról.....214

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF*

A KÉNYELMETLEN NAGYÚR GRÓF BÁNFFY MIKLÓS HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR POLITIKAI ÉLETBEN 1940 ÉS 1944 KÖZÖTT

AN INCONVENIENT LORD THE POSITION AND ROLE OF COUNT MIKLÓS BÁNFFY IN THE HUNGARIAN POLITICAL LIFE BETWEEN 1940 AND 1944

ABSTRACT

The study deals with the last period of political career of count Miklós Bánffy, one of the most important politicians of the Hungarian community from Transylvania in the 20th century. There are described the main political circumstances in Transylvania and Hungary between 1940 and 1944, wich influenced the final period of political activity of count Miklós Bánffy. There are presented his position in the political life of Northern Transylvania, than part of Hungary, as well, as his role in formation of the whole national politics in that time. The study focuses on the political battles between the two great ideologies of those times: classical liberalism and conservatorism, by presenting the two most important personalities of these basic ideas in Northern Transylvania, count Miklós Bánffy and count György Bethlen. There is described their influence on the Hungarian national politics, and on the Northern Transylvanian politics too. The main objective of the study is to complete the general imagine based on former researches about Miklós Bánffy's personality, and his political purposes. In the study there are discussed the relations between the Hungarian majority and Romanian minority communities in Northern Transylvania in order to make more understandable the way of thinking of count Miklós Bánffy in the ethnic problem, the most important issue of the Transylvanian political life. The source material of the study consists of documents from archives, published collections of documents, specialist books, published and on-line studies, memoires and contemporary press.

1. Bevezetés

A nemzet kollektív emlékezete nagyjaink közül sokakat állandó jelzőkkel látott el. A társadalom különböző rétegeinek részben eltérő múltértelmezése ugyanis csak így nyerhet egységes alapot. Hiszen a társadalmi csoportok eleve más és más jellemvonását erősítik fel egy-egy történelmi személyiségnek. Ha viszont generációk során át rögzült fogalom tapad egy közismert névhez, az segíti az egységes nemzeti történelemszemlélet megerősödését és ezáltal hozzájárul a nemzeti identitás fejlődéséhez is. Gróf Széchenyi István „a legnagyobb magyar", gróf Mikó Imre „Erdély Széchenyije", báró Wesselényi Miklós „az árvízi hajós", vagy Brassai Sámuel „az utolsó erdélyi polihisztor" – tartja a néphagyomány. De nem volna-e találóbb ez utóbbi jelzőt gróf Bánffy Miklós, az egykori külügyminiszter, Erdély egyik legbefolyásosabb politikusának személyéhez kötni? Hiszen ő egyben kora egyik legismertebb írója, jókezű grafikus és karikaturista, díszlet- és kosztümtervező, színpadi

* Dr. PhD Murádin János Kristóf kari kancellár, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Természettudományi és Művészeti Kar, Jogtudományi és Európai Tanulmányok Tanszék.

rendező, éveken át a budapesti Operaház intendánsa és nem utolsó sorban Erdély egyik legnagyobb birtokokkal rendelkező, arisztokrata földesura. Polihisztor tehát ő a szó legteljesebb értelmében, és még ha neve mellett erre állandó utalás nem is jelent meg, messze földön híres bonchidai kastélya mégiscsak „Erdély Versailles-a" lett.

Bánffy Miklós sokrétű tevékenységére minden téren rányomta bélyegét a nemesi gyökereiből eredő egyik legnagyobb erény, az értékteremtő igényesség. Bármit is tett, azt a képességeihez mérten legnagyobb fokú profizmussal, a tökéletességre való törekvés jegyében végezte. E tanulmány szűk keretei nem teszik lehetővé sokszínű személyisége minden vonásának részletes kifejtését, de nem is ez a célja. Eltekintve irodalmunkban és művészetünkben nem kis nyomot hagyó munkásságától, most csak a politika színpadán való szereplését veszem górcső alá, annak is egy szűk pászmáját, majd félévszázados politikai tevékenységének utolsó időszakát tekintem át. Arra az oly sokat kutatott és mégis mindmáig annyi vitát gerjesztő, rövid négy évre fektetek hangsúlyt, amelyben Erdély északi fele újból a magyar állam keretei közé kerülve élte a maga politikai életét, s amelyben Bánffynak – korábbi befolyásához képest – méltatlanul kevés szerep jutott. Az egykori külügyminiszter politikai tevékenységének alkonya azonban legalább annyi érdekes részletet nyújt, mint pályájának Trianont közvetlenül követő zenitje.

2. Külön utakon – erdélyi magyar politika a két világháború között

Ma már közismert tény, hogy az erdélyi magyar politika az anyaországtól való elszakadás után született meg. Az egyetemes magyar politikai élethez fűződő szálak meglazulása, 1920 után Erdély magyarságát a politikai önszerveződés útjára terelte. A vegyes lakosságú, román többségű régióban ez fokozottan szükséges volt. A kisebbségi megmaradás törvénye a politikai dimenzióban öltött talán legkorábban testet. Mindemellett az új államhatalom törvényhozó munkájában is szükség volt az akkor még majd két milliós erdélyi magyarság jelenlétére. A bukaresti parlamentben való képviselet ezért az erdélyi magyarság egyik legfontosabb célja lett már az 1920-as évek első felében.

Az önálló életre kelő erdélyi magyar politika ezért igen korán létrehozta első saját pártjait. Már a trianoni békediktátum aláírását követően szinte napra pontosan egy évvel, 1921. június 5-én, Kós Károly kezdeményezésére megalakult a Magyar Néppárt,[1] majd hamarosan, 1922. február 12-én, Grandpierre Emil vezetésével, egy második erdélyi magyar politikai alakulat, a Magyar Nemzeti Párt is létrejött.[2] Ezek azonban csak átmeneti formációk voltak, amelyek mint „korai szárnypróbálgatások" értékelhetők. Nem úgy az 1922. december 28-án létrehozott Országos Magyar Párt (OMP),[3] amely gróf dr. Bethlen György elnöklete alatt, szinte két évtizeden át képviselte Erdély magyarságát a román parlamentben.[4] Bethlen már 1926-os pártelnökké választásától kezdve vezéregyénisége lett az erdélyi magyar politikának. Valódi kihívója nem akadt.

Ez azonban rövid időn belül megváltozott. Hiszen éppen ugyanebben az évben tért haza Budapestről a magyar politikai és kulturális élet ekkor már közismert és nagyra becsült személyisége, gróf Bánffy Miklós. A konzervatív beállítottságú Bethlennel ellentétben, Bánffy rugalmasabb, liberális elveken nyugvó nézetei és politikai irányvonala új szemléletmódot honosított meg Erdélyben. A két fél között hamarosan, személyi ellentétektől is fűtött, rivalizálás alakult ki. Mintha csak a „turáni átok" testesült volna meg immár sokadszorra a magyar történelemben.

Bánffy azonban sokáig nem veszélyeztette Bethlen pozícióit, hiszen a román király, II. Károly által nagyra értékelt egykori magyar külügyminiszter[5] azzal a feltétellel térhetett vissza Budapestről Erdélybe, hogy fogadalmat kellett tennie az uralkodónak arról, hogy tíz

éven át nem politizál.[6] Az 1938 februárjában, Romániában bevezetett királyi diktatúra azonban alaposan megváltoztatta az erdélyi magyar politikai körülményeket. A politikai pártokat megszüntető királyi rendelettörvény az év március 31-én a „kurucos" OMP-t is feloszlatásra ítélte,[7] Bánffy számára pedig új lehetőségeket teremtett. A világlátott, széleskörű műveltséggel bíró arisztokrata személyisége elbűvölte az uralkodót, aki rábízta a felsőbb utasításra megalakított és egész Románia magyar lakosságát átfogó új kisebbségi politikai szervezet vezetését.[8] Ez lett az 1939. február 11-én létrehozott Romániai Magyar Népközösség, amely az egyedüli politikai formációként engedélyezett, országos román gyűjtőpárt, a Nemzeti Újjászületés Frontjának (Frontul Renașterii Naționale) magyar tagozataként születhetett meg.[9] Bánffy tehát átvette Bethlen vezető helyét az erdélyi magyar politikai életben, ami még inkább elmélyítette a közöttük fennálló ellentéteket.

3. A második bécsi döntés és következményei Bánffy Miklós politikai pályájára

Így érte meg az erdélyi magyar politika a második bécsi döntésben megnyilvánuló részleges revíziót. Az 1940. augusztus 30-i nagyhatalmi rendelkezés értelmében meghúzott új magyar–román határ, a történelme folyamán mindig egységes egészet alkotó régiót oly módon szelte ketté, hogy a történelmi Erdély 47,6%-a magyar fennhatóság alá került, a megmaradó 52,4% pedig román uralom alatt maradt.[10] A terület északi fele, a Székelyföld és Máramaros vidéke visszakerült Magyarországhoz.[11] A visszacsatolt országrészek kiterjedése elérte a 43 104 km^2-t,[12] lakossága pedig, az 1941-es magyar népszámlálás szerint, 2 557 000 főt tett ki, amelynek 52,1%-a magyar, 41,5%-a román anyanyelvű volt.[13] Az 1 380 000 magyar lakos mellett, 1 057 000 román és 44 000 német élt a területen.[14] Ugyanakkor, a továbbra is Románia részét képező Dél-Erdélyben több mint 400 000 magyar maradt.

Ily módon Bánffy számára a lehető legrosszabb forgatókönyv következett be. Az általa vezetett Népközösség elvesztette a román központi hatalom bizalmát, sőt, egyik napról a másikra Bukarest szemében a nemzetállam legveszélyesebb ellensége, belső bomlasztó tényezője lett. A Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyben pedig – nem kis mértékben Bethlen György aknamunkája következtében – a román királyi diktatúra korábbi támaszaként, mint a revízió gondolatát feladó, a magyarságot eláruló politikai alakulat lett megbélyegezve.

A rendkívüli körülmények miatt kettészakadni kényszerülő Népközösség észak-erdélyi továbbélése eleve kilátástalan volt, míg Dél-Erdélyben ugyan fennmaradhatott, de csak mint társadalmi, karitatív szervezet. Képviselőket pedig a román törvényhozásba nem küldhetett. A román területen rekedt Nagyenyeden, 1940. november 4-én tartott újjáalakuló értekezletét követően, politikailag Gyárfás Elemér, szellemiségében pedig Márton Áron gyulafehérvári püspök irányításával indult új utakra.[15]

Bánffy ugyanakkor Észak-Erdélyben maradt, hiszen birtokainak nagy része és otthona, a bonchidai kastély is a határ magyar oldalára került. Még mindig hitte, hogy politikai vezető szerepét megtarthatja, ezért 1940 szeptemberében kolozsvári lakásába, a Toldalagi–Korda-palotába találkozóra hívta a Népközösség Észak-Erdélyben maradt vezetőit. A szervezet továbbéltetésének, vagy annak mintájára egy új, inkább társadalmi, semmint politikai érdekvédelmi szövetség kialakításának lehetőségeiről folytattak tárgyalásokat. Ez azonban a budapesti vezető körökben azt a gyanút keltette, hogy Bánffy és köre még mindig a „román államkeretek között" gondolkodik. Nem csoda, hogy az ún. „országgyarapítások" megvalósításában kulcsszerepet játszó gróf Teleki Pál miniszterelnökben ez ellenszenvet váltott ki és az egykori külügyminiszter helyett, annak nagy politikai ellenfelét, gróf Bethlen Györgyöt ismerte el az erdélyi magyarság politikai vezetőjének.[16]

A Bánffy Miklóssal szembeni ellenérzéseket csak tovább fokozta, hogy a bonchidai gróf a románokkal való kiegyezést sürgette, hiszen csak a régióban többséget alkotó románsággal való kompromisszumos konfliktusrendezésben látta – különben helyesen – az erdélyi határok tartós megoldási lehetőségét. Az idegen hatalmak által hozott bécsi döntés következtében meghúzott határvonal visszásságait illető nyilvános bírálatai még tovább rontották helyzetét. A részleges revíziót éltető, abban – tegyük hozzá: jogosan – felszabadulását látó észak-erdélyi magyarság Bánffy érvelése és megnyilatkozásai előtt jobbára értetlenül állt. Nézeteit az 1940 augusztusa után felfokozódott nemzeti érzelmek hatása alatt álló magyar értelmiségiek nagy része is elutasította. A közhangulat hamarosan ellene, és rajta keresztül a Népközösség ellen fordult. A németellenességéről is ismert grófot a románokkal való megegyezés szorgalmazásáért a legtöbben egyenesen megalkuvónak és hazaárulónak tartották.[17] Ilyen körülmények között, Észak-Erdélyben a rosszemlékű kisebbségi idők reminiszcenciájának tartott Népközösség még 1940 őszén megszűnt, s régi vezetője, Bánffy Miklós kénytelen volt háttérbe húzódni.

Új ellenfelei, az Imrédy Béla által vezetett, szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártjába tömörülő fasisztabarát magyar értelmiségiek, odáig mentek, hogy liberális nézetei miatt egyenesen „szabadkőművességgel” vádolták meg Bánffyt és a miniszterelnöknél elérték azt, hogy a politikailag fontos pozíciókból kihagyják.

Így nem került be azon kiválasztott közéleti személyiségek közé, akiket az 1940. szeptember 25-i minisztertanácson[18] Teleki Pál kormányfő behívott képviselőknek jelölt ki az erdélyi magyarság országgyűlési képviseletére. Pedig a leendő erdélyi képviselők elsősorban azok közül kerültek ki, akik az 1920 utáni kisebbségi időkben is politikailag helytálltak, sikeresen védték a magyarság érdekeit a királyi Romániában. Az adott konstellációban azonban ez azt jelentette, hogy főként az 1938-ban a román királyi diktatúra áldozatává vált OMP politikusai, élükön gróf dr. Bethlen Györggyel, jutottak be a magyar Országgyűlés alsóházába. A végül összesen 50 főt kitevő erdélyi magyar képviselőcsoport több mint fele, 27 képviselő korábban OMP-s politikus volt.[19]

Igaz ugyan, hogy e képviselői behívásos módszer alkalmazását a kormányzat csak ideiglenesnek szánta, amíg a választói névjegyzékek összeállítása megtörténik és az új választásokat ki lehet írni, mégis a háború további négy éves időtartamára végleges maradt. A különleges történelmi események diktálta helyzetben ugyanis országgyűlési választásokat nem lehetett tartani, hiszen azok az Imrédy-kormány bukása miatt alig egy jó évvel korábban, 1939. május 28–29-e között zajlottak le.[20] Ráadásul, ezek eredményeként, először lépett porondra a Nyilaskeresztes Párt, mint képviselőházi frakció, még néhány kisebb nemzetiszocialista csoporttal együtt. A szélsőjobboldal ilyen látványos megerősödése olyan nagy jelentőségű volt, hogy még Horthy Miklós is érdemesnek tartotta kitérni rá évekkel később, emigrációban írt visszaemlékezéseiben.[21] Nem csoda hát, hogy a szélsőjobbal szemben álló pártok többsége – és különösképpen a kormánypárt – az Országgyűlésben 1939-ben megszerzett pozícióit nem akarta kockára tenni, és a további nyilas térhódítást, mint az újabb választások eredőjét, el akarta kerülni.[22] Ezért a háború végéig újabb választásokra már nem is került sor.[23] Bánffy Miklósnak, ilyen körülmények között tehát esélye sem lehetett arra, hogy képviselőként Erdély érdekeit előmozdíthassa a magyar Országgyűlés alsóházában. Holott elvileg minden követelménynek messzemenően megfelelt, akárcsak a Népközösségben mellette korábban szerepet vállaló politikusok nagyobb része – közöttük az erdélyi magyar közélet olyan általánosan elismert vezető személyiségei, mint a képviselők közül ugyancsak látványosan kihagyott Kós Károly,[24] vagy a parlamenti szerepvállalástól amúgy is idegenkedő Tamási Áron.

4. A felsőház tagja

Bánffy azonban az erdélyi politikai élet olyan megkerülhetetlen, központi alakja volt, akit a törvényhozásból teljesen kizárni nem lehetett. Az erdélyi politikai és társadalmi helyzetet anyaországi politikustársainál mélyebben ismerő és értő Teleki Pál miniszterelnök ezért – a behívások legitimitását növelni kívánó „Erdély az erdélyieké" jelszónak[25] engedve – végül mégis beleegyezett abba, hogy a korábbi külügyminiszter bekerüljön az Országgyűlésbe. Mint az erdélyi arisztokrácia kiemelkedő személyisége, Bánffy Miklós, az egykori főrendiház utódaként, 1927-ben létrehozott felsőház tagja lehetett. Telekinek ugyanis sikerült meggyőznie Horthyt arról, hogy ha a képviselőház erdélyi tagjai többségét a gróf Bethlen György vezette egykori OMP politikusai közül választották ki, akkor a felsőházba a volt Népközösség irányadó személyiségei számára nyújtsanak lehetőséget a bekerülésre. Így Bánffy mellett a Kormányzó még nyolc erdélyi egyházi és világi méltóságot nevezett ki a felsőház tagjává, közöttük gróf Béldi Kálmán zsibói földbirtokost, az Erdély részi Gazdasági Tanács elnökét és Korponay Kornél földbirtokost,[26] akik részben osztották a bonchidai gróf nézeteit. Bánffy Miklós ugyanakkor Horthy közvetlen környezetéhez is közel került, hiszen belső titkos tanácsos és m. kir. kamarás lett,[27] viszont a valóságban ezek inkább csak jelképes titulusok voltak, valódi politikai hatalmat és befolyást nem biztosítottak számára.

Bánffynak tehát közvetlen politikai irányító szerep helyett sokkal inkább reprezentációs feladatkört szántak. Ez már a kezdetekkor, Észak-Erdély felsőházi tagjainak országgyűlési bevonulásakor kitűnt. Ugyanis a képviselőházhoz hasonlóan, a felsőházba is ünnepélyes keretek között, felemelő hangulatú plenáris ülés alkalmával zajlott le az erdélyiek bevonulása. Az 1940. november 26-án megrendezett ünnepi ceremónia[28] kezdetén az erdélyi felsőházi tagokat napirend előtti beszédében gróf Széchenyi Bertalan házelnök[29] fogadta. Meleg hangú üdvözlését pedig az erdélyiek nevében gróf Bánffy Miklós köszönte meg.[30]

A budapesti politika által elfogadni kényszerült erdélyi nagyúr azonban, jelképes szerepéből adódóan nem tudta érvényesíteni politikai elképzeléseit, s ezek közül is a legfontosabbat, a román kisebbséggel való kiegyezést, a fennálló területi status quo románság általi hallgatólagos elfogadását. Nézetei szerint ezért az 1940-es erdélyi határok nem lehettek tartósak, s bár mindent igyekezett megtenni annak érdekében, hogy a magyar–román kapcsolatok normalizálódjanak, erre – akárcsak a magyar kormánynak –, neki is vajmi kevés esélye volt.

A román kormány és a határmeghúzáskor Észak-Erdélyben rekedt milliós román kisebbség ugyanis mereven elzárkózott a magyarokkal való együttműködéstől. A Romániánál maradt dél-erdélyi magyar kisebbség bukaresti politikai képviseletének biztosítására román oldalról még csak kísérlet sem történt. Ez azután arra a kellőképpen át nem gondolt lépésre sarkallta a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi románság képviselőinek fenntartott 12 parlamenti helyet egyelőre betöltetlenül hagyja.[31] Később, 1941-ben és 1942-ben ugyan a kormányzat többször is kísérletet tett az ügy rendezésére, de a román kisebbség vezetői – bukaresti tiltásra hivatkozva[32] – mindannyiszor visszautasították, hogy a magyar Országgyűlésben szerepet vállaljanak. Ugyanez a jelenség ment végbe a felsőházban is, ahol a meghívott román görög katolikus egyházi vezetők, közöttük a legtekintélyesebb, Iuliu Hossu Kolozsvár–szamosújvári püspök[33] egyáltalán nem voltak hajlandók megjelenni és így önként fosztották meg magukat a magyar törvényhozásban való részvétel lehetőségétől.[34]

Erdély képviseletét a budapesti Országgyűlésben ezért kizárólag erdélyi magyar politikusok és közéleti személyiségek látták el. A képviselőházban helyet foglaló 50 fős erdélyi képviselőcsoport azonban megosztott volt. A nagy tekintélyű dr. Pál Gáborral az élen, ötön

eleve pártonkívüliek maradtak,[35] míg mások behívásukat követően valamely anyaországi párthoz csatlakoztak. Ez utóbbi utat összesen kilencen választották: heten a Magyar Élet Pártjába, vagyis a kormánypártba léptek be, egyikük a bal- (Független Kisgazdapárt), másikuk pedig a jobboldali ellenzék (az Imrédy Béla által vezetett, nemrég megalakult Magyar Megújulás Pártja) sorait gyarapította.[36] A megmaradt 36 behívott képviselő[37] azonban egységét megőrzendő, önálló politikai párttá tömörült. Ez lett a „felülről" létrehozott Erdélyi Párt, amely eleinte csak mint képviselőházi frakció, amolyan fővárosi klubpárt működött. A párt alapítói különállásuk szükségességét mindenekelőtt azzal indokolták, hogy a vegyes lakosságú Észak-Erdélyben el kell kerülni az anyaországra jellemző pártharcokat. „Minket, fiatalokat – […] emlékezett vissza később Vita Sándor képviselő – nem nagyon érdekeltek a pártküzdelmek, amint, sajnos, nem figyeltünk eléggé a magyarországi politika alakulására, a jobboldal előretörésére sem, és még kevésbé az európai nagyhatalmak ellentéteire. Ez hiba volt, de minket az erdélyi magyarság megmaradása és felemelése érdekelt csupán."[38]

Márpedig a nemzetközi kapcsolatokban jártas, európai kitekintéssel bíró Bánffy Miklóst éppen a nagypolitika e vetülete foglalkoztatta. A korábbi külügyminiszter politikailag e téren volt igazán jártas. A hangsúlyosan regionális jellegű és főként belpolitikai kérdésekkel foglalkozó Erdélyi Pártban Bánffy nem vett részt, igaz nem is vehetett, hiszen a felsőház tagjai nem pártok szerint, hanem közéleti funkciók és társadalmi rang alapján voltak kiválasztva. A párt ráadásul még Bánffy Miklós felsőházi tagságát megelőző erdélyi elszigeteltségének időszakában kezdett formálódni. Előbb mint az Erdélyi Magyar Képviselők Pártonkívüli Csoportja[39] alakult meg 1940. november 12-én,[40] majd egy hónappal később, 1940. december 13–15-e között tartott háromnapos értekezletén vette fel az Erdélyi Párt nevet[41] és bontott zászlót, mint önálló politikai párt.

Így a bonchidai gróf kimaradt a kimondottan észak-erdélyi, önálló magyar politikai formációból, amely hamarosan, az 1941. május 28-án, Kolozsváron tartott alapító nagygyűlést[42] követően tömegpárttá fejlődött Észak-Erdélyben. A Magyarország tíz keleti vármegyéjében abszolút politikai dominanciát élvező Erdélyi Párt, 1942 januárjára 700 helyi tagozattal és azok keretében 243 500 fős tagsággal bírt.[43] Hamarosan egyértelművé vált tehát, hogy aki erdélyi magyar politikusként az EP-ből kívülreked, az elszigetelődik. Annál is inkább így volt ez, hogy az Erdélyi Párt már megalakulásától kezdve kormánytámogató álláspontot foglalt el[44] és az Országgyűlésben abszolút többséggel bíró kormánypárt, a Magyar Élet Pártja árnyékában és oltalma alatt fejtette ki tevékenységét.

A kormányzattal való politikai közösségvállalás eredménye volt, hogy az Erdélyi Párt már 1940. december 30-án minisztériumhoz jutott a Teleki-kormányban.[45] Egyik képviselője, báró Bánffy Dániel erdélyi földbirtokos,[46] erdészeti és fafeldolgozási szakember[47] a földművelésügyi tárca vezetését vette át gróf Teleki Mihálytól.[48] Vitathatatlan tény, hogy a Bánffy család bárói ágának e képviselője – aki többéves kormányzati részvételének ideje alatt, miniszterségét három kormányban is megőrizte[49] – minden tekintetben alkalmas volt e funkció betöltésére. Mégis hozzátehetjük: e nagy múltú erdélyi nemesi család, arisztokrata, grófi ágának jóval módosabb tagja, az Erdélyben sokkal kiterjedtebb birtokokkal rendelkező és külföldön is híres mintagazdaságot vezető gróf Bánffy Miklós, a bonchidai kastély utolsó ura legalább ennyire megfelelő lett volna a miniszteri tárca vezetésére. Bánffy Dániellel ellentétben ráadásul volt már egy igen jelentős kormányzati tapasztalata is, ráadásul igen nehéz időkben, 1921–1922-ben, amikor a Bethlen-kormány külügyminiszterként olyan sikerek fűződtek a nevéhez, mint Magyarország felvétele a Népszövetségbe, vagy a magyar államnak kedvező kimenetelű soproni népszavazás.[50]

5. Támadások keresztüzében

A kormányzat egyre erősebb jobbratolódását ellenző gróf Bánffy Miklósból azonban nem hogy miniszter nem lett, de felsőházba való bekerülését követően szinte azonnal magyarázkodni, magát mentegetni kényszerült. A főképp jobboldali ellenzék részéről őt ért nyílt, vagy burkolt vádak és alaptalan rágalmak miatt úgy érezte, tisztáznia kell a múltat, hogy az új helyzetben, felsőházi tagként vállalt feladatait és kötelezettségeit maradéktalanul teljesíteni tudja. Ezért a Romániai Magyar Népközösség 1939 és 1940 közötti tevékenységéről, a román központi hatalomhoz való viszonyulásáról és mindebben elnökként a saját szerepéről 1940. december 18-án nagybeszédet tartott a felsőházban. Ebben egyben kifejtette nézeteit a magyar–román kapcsolatokról és felvázolta a szerinte legszükségesebb lépéseket a két nemzet közötti konfliktus feloldására.[51] Nagy visszhangot keltő beszéde azonban éppen elképzeléseivel ellentétes hatást keltett. Sokan egyenesen mentegetőző „szerecsenmosdatásnak" vélték az elhangzottakat, holott Bánffy célja csupán a budapesti vezető körök felvilágosítása volt az erdélyi etnikai viszonyrendszerrel kapcsolatban, annak bécsi döntés előtti fő jellegzetességeit ismertetve a Népközösség, és azon belül a saját tevékenységén keresztül. Bánffy meglepő naivitását azonban, amellyel – úgy hitte – arisztokratához méltó becsülettel szembenézhet a múlttal, ellenfelei azonnal kihasználták.

Alig négy nappal a beszéd elhangzása után, 1940. december 22-én már meg is jelent gróf Bethlen György nyilatkozata a kolozsvári Keleti Újságban „Mi az igazság?" címmel, amelyben „a románokkal való lepaktálás" miatt marasztalta el a Népközösség korábbi elnökét.[52] Kettejük politikai csatározása az erdélyi magyar közvélemény előtt ezzel hosszú időre el is dőlt – mégpedig Bethlen javára, aki most már a fővárosi közönség mellett az erdélyi magyarság nagy részét is szembe tudta fordítani Bánffy politikájával.

A lejárató kampány azonban ezzel még korántsem ért véget! Gróf Teleki Pál miniszterelnök 1941. április 3-án bekövetkezett tragikus halálát[53] követően már semmi sem állhatta útját a jobboldal egyre hangsúlyosabb térnyerésének az országban. A német sikerek láttán felemelkedő szélsőjobb csak még jobban ráerősített a nacionalista közhangulatra, aminek eredményeképpen a politikai életet addig még jórészt jellemző tolerancia, az eltérő véleményeket ha nem is elfogadó, de legalább eltűrő légkör hamarosan átadta helyét a kizárólagosságnak. Ilyen körülmények között a most már egyenesen „románbarátnak" tekintett Bánffy Miklós igen nehéz helyzetbe került. Az év végére elérkezett az idő a korábbi külügyminiszter politikai lejáratására. Dr. Pál Gábor független képviselő – aki a két világháború között maga is igen sokat tett az erdélyi magyarságért, kiváltképp a székelység jogvédelméért a királyi Romániában – 1941. december 3-án, a képviselőházban nagybeszédben „leplezte le" a Népközösség, és annak vezetője, Bánffy Miklós „űzelmeit".[54] A Székelység egyik vezető politikusának, az Erdélyben és az anyaországban is köztiszteletben álló Pál Gábornak elítélő szavai szentenciaként hatottak. A beszédben elhangzottakra Budapesten úgy tekintettek, mint a „székelyek ítéletére"… Az egy csapásra politikai halottá tett Bánffy Miklós magára maradt. Nem állt ki mellette az új miniszterelnök, Bárdossy László vezette kormánypárt, a Magyar Élet Pártja sem, mert hiszen az a nacionalista közvélemény által támogatott egykori OMP erőire alapozott, és alig két hónappal később, 1942. február 3-án a Bánffyval részben szembenálló, frissen létrehozott, nagy tömegbázissal bíró Erdélyi Párttal kötött pártszövetséget.[55]

Emiatt a küzdelemben alulmaradt gróf Bánffy Miklós egy időre visszavonulni kényszerült a nagypolitikától. Az 1942-es év elejétől többnyire Bonchidán tartózkodott és csak akkor utazott fel a fővárosba, ha feltétlenül szükség volt rá.

6. Önkéntes belső „száműzetésben”

Bánffy elszigetelődéséhez az is hozzájárult, hogy az általa képviselt politikai irányvonal, a képviselőház mellett, hamarosan a felsőházban is jelentősen visszaszorult. A háború ideje alatt ugyanis, a rendkívüli körülmények között, csak egyetlen időközi választásra kerülhetett sor, amely ráadásul 1942. december 9-én a felsőház sorait főleg az ellentábor híveivel gyarapította. Ekkor a vármegyék és nagyobb városok törvényhatósági bizottságai választhattak, érdekeik képviseletére, felsőházi tagokat. Észak-Erdély 12 vármegyéje és 4 törvényhatósági jogú városa (Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Marosvásárhely) 28 új tagot küldhetett az Országgyűlés e második kamarájába. Kutatásaim eddigi eredményei azt mutatják, hogy a választások után a felsőházba bekerülő új tagok szinte fele, legalább 11 fő bizonyítottan a Bánffyétól eltérő politikai irányzatot képviselő Erdélyi Párt részéről érkezett, de a többiek között is kevés híve akadt.

Bár nem minden vármegyében és törvényhatósági jogú városban kerültek ki győztesen az Erdélyi Párt jelöltjei, mégis, egész Észak-Erdélyt tekintve, és a többi párthoz viszonyítva, az EP megnyerte az időközi választásokat. Olyan fontos vezető személyiségeit sikerült bejuttatnia a felsőházba, mint Gallus Viktor gyalui földbirtokos, az EP Kolozs vármegyei tagozati elnöke, Gidófalvi István dobokai földbirtokos, a vármegyei tagozat alelnöke,[56] Papp-Szász Lajos, a Bihar vármegyei párttagozat elnöke,[57] Szakáts Zoltán EMGE-kirendeltségvezető, az Udvarhely vármegyei tagozat főtitkára és későbbi elnöke,[58] vagy dr. Kolumbán József csíkszeredai ügyvéd, az EP Csík vármegyei tagozati elnöke, aki egyben a párt egyik országos alelnöke is volt.[59] A most erdélyi párti színekben szereplő, de zömmel volt OMP-s politikusok Bánffy Miklós számára erős ellentábort jelentettek, és felsőházban való megjelenésük még inkább háttérbe szorította őt. Enyhe túlzással akár azt is mondhatjuk, hogy mindennek következtében Bánffy személye egy rövid időre eltűnt az országos politikából. Bonchidai magányából hónapokig nem mozdította ki semmi.

7. Visszatérés a nagypolitikába – a bukaresti út

A sztálingrádi csata utáni fordulat, a háború elvesztésének egyre reálisabbá váló lehetősége azonban hamarosan alternatív utak keresésére ösztönözte a budapesti vezetést. A németek iránt egyre bizalmatlanabb miniszterelnök, Kállay Miklós megpróbált kapcsolatot keresni az ellenséges nagyhatalmakkal. Ehhez azonban partnerekre, támogatókra volt szüksége és ezért egyre sürgetőbbé vált a Romániával való kapcsolatok rendezése egy esetleges, a háborúból közösen megvalósított kiugrás reményében. A bukaresti vezető körökkel való kapcsolatfelvételre pedig keresve sem lehetett volna megfelelőbb személyt találni, mint a háttérbe húzódott Bánffy Miklós. Bár eleinte szóba került Bethlen István is, de a németekkel a legkevésbé sem szimpatizáló korábbi miniszterelnök bukaresti útja Berlin előtt különösen feltűnő lett volna. Ezért kellett, a Kállay-kormány felkérésére és megbízásából, gróf Bánffy Miklósnak vállalni a diplomáciai küldetést. A külkapcsolatok alakításában nagy tapasztalattal rendelkező Bánffy, aki nem volt tagja az akkori országos magyar politika élgárdájának, ideális választásnak tűnt a feladatra. Személye nem szúrhatott szemet a szövetségeseikre ekkor már egyre inkább gyanakvóan tekintő németeknek sem. Ha viszont ez mégis megtörtént volna, Bánffynak kellett magára vállalni a teljes felelősséget.[60] Ezt a súlyos feltételt azonban elfogadta, hiszen úgy érezte, megint hasznára válhat az országnak. Emellett úgy vélhette, hogy korábbi politikai célkitűzései valóra váltásának lehetősége villant fel, hiszen mindkét oldalnak érdekében állott a közeledés, a vesztésre álló háborúból való kiválás perspektivikus céljával.

Az igazi lételemének számító diplomáciai életbe visszatért egykori külügyminiszter konkrét feladata az 1940 őszén, a második bécsi döntés után megfagyott magyar–román kapcsolatok újraélesztése volt. Ennek érdekében az ekkor már hetvenedik életévében járó, idősödő nagyúr egyhetes bukaresti utat vállalt, és 1943. június 18. és 25. között a román fővárosban, alapvetően ellenséges, de legalábbis hűvös hangulatú környezetben próbálta meg a magyar érdekeket előmozdítani. Munkáját igencsak megnehezítette a budapesti politika merevsége, amely nem hatalmazta fel arra, hogy területi kérdésekről tárgyalhasson. Márpedig a román fél csak ezzel az előfeltétellel volt hajlandó a magyarokkal tárgyalóasztalhoz ülni.[61] Bánffy minden igyekezete ellenére, nem tudta elérni hogy a vezető román kormánytényezőkkel találkozhasson. Román oldalról ugyanis a tárgyalási alapnak tekintett magyar területfeladás gondolatának Budapest általi teljes elutasítása, értelmetlenné és okafogyottá tette a Bánffy-val való egyeztetéseket. Ráadásul Bukarest szemében az erdélyi gróf személye politikailag súlytalannak is tűnt. Külügyminiszterként egykor élvezett politikai befolyása ekkorra már végleg elenyészett, sőt immár történelemnek számított.

Annyit azonban mégis el tudott érni, hogy Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes megbízottja, Gheorghe Mironescu korábbi román miniszterelnök június 19-én fogadja sinaiai villájában. A román fél azonban kertelés nélkül kijelentette, hogy csak területi kérdésekről van felhatalmazása tárgyalásokat folytatni, amit Bánffy nem tehetett meg. A találkozó ezért kudarcba fulladt.[62]

Több sikertelen kísérlet után, újabb megbeszélésre végül csak június 23-án került sor, ugyancsak Sinaián. Mironescu ekkor tolmácsolta Antonescu miniszterhelyettes üzenetét, hogy a román fél a második bécsi döntést semmisnek tekinti és ezért nem óhajtja a kölcsönös kisebbségi kérdésekben 1940. októberében megrekedt tárgyalásokat újrakezdeni.[63] Bánffy Miklós bukaresti útja így teljes fiaskónak bizonyult. Csak annyit ért el, hogy nem hivatalos úton, bukaresti magánlakásán találkozhatott a Hitler-ellenes körök vezetőjével, Iuliu Maniuval. A lehetőséget kihasználva, felvázolta neki a két nemzet egymásrautaltságát, javaslatot tett az erdélyi status quo fenntartására és indítványozta a háborúból való közös kiugrás lehetőségét. Maniu azonban mindent területi engedményekhez kötött és szorgalmazta a Jugoszláviával való kapcsolatrendezést is.[64] Ez természetesen meghaladta Bánffy hatáskörét és így ez a „süketek párbeszédévé" váló, titkos találkozó is kudarcnak bizonyult.

A románok kompromisszum-képtelensége miatt csalódott erdélyi nagyúr dolgavégezetlenül kellett hogy hazatérjen, ráadásul romániai útjáról – pontosabban annak hivatalos részéről, a Mironescuval való találkozóról – a németek, sőt még az olaszok is értesültek.[65] Ez pedig azt eredményezte, hogy ha nem is léptek fel ellene, de személye ettől kezdve, a Magyarországon egyre nagyobb befolyással bíró berlini vezetés előtt „megbízhatatlannak" minősült.

8. Menteni a menthetetlent – az utolsó, egyéni akciók

Sikertelen bukaresti útja után az apátiába süllyedő Bánffy Miklós jó időre ismét eltűnt a politika színpadáról. Bonchidai remeteségéből csak az 1944-es évben bekövetkező sorozatos katasztrófák mozdították ki. A március 19-i német megszállást követően az egykori nagy ellenfél, az OMP bázisán felépülő Erdélyi Párt az összeomlás szélére került. A hitlerizmussal való kollaboráció kérdése szembefordította egymással az EP politikusait és hamarosan szakadáshoz vezetett a párton belül. Teleki Béla pártelnök, Vita Sándor, Mikó Imre és néhány képviselőtársuk teljes passzivitásba vonult, míg Albrecht Dezső és a párt jobboldali szárnya a Sztójay-kormány alatt is vállalta a parlamenti tevékenységet. Maga a párt azonban érezhetően meggyengült. A képviselők közül többen kiléptek, elsősorban

olyanok, akik szembeszegültek a szélsőjobb térhódításával és nem voltak hajlandók a zsidókat deportáltató, németbarát Sztójay-kormány támogatói lenni. Báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter is lemondott funkciójáról. Megüresedett helyére a hatalom új birtokosai most sem Bánffy Miklóst, hanem gróf Teleki Bélát hívták meg távirati úton,[66] ő azonban nem kívánt élni a lehetőséggel.[67]

Ugyanakkor viszont olyanok is elhagyták az EP-t, akik annak mérsékelt irányzatával ellentétben, a hangsúlyosan jobboldali orientációban vélték felfedezni az érdekérvényesítés lehetőségét az adott helyzetben. A párt agóniáját végül a román átállás másnapján, 1944. augusztus 24-én kiadott, politikai pártokat feloszlató kormányrendelet zárta le, amely véglegesen felszámolásra ítélte a politikai alakulatot.[68]

Ilyen körülmények között, és tekintettel az ország súlyos helyzetére, gróf Bánffy Miklós ismét vállalta a politikai életben való részvételt. Mondhatni a történelmi események teremtette új helyzet állította őt, ideig-óráig, megint előtérbe. A német megszállást mélységesen elítélő Bánffy, a kilátástalan politikai helyzetet érzékelve, felül tudott emelkedni ellenérzésein és felvette a kapcsolatot a baloldal képviselőivel.[69] Visszatérése az országos politikába azonban elsősorban egyéni akciókban öltött testet: közbenjárt Horthynál a háborúból való kilépésért és Dálnoki Veress Lajosnál, az újonnan felállított 2. (erdélyi) magyar hadsereg parancsnokánál, a geostratégiai helyzete miatt védhetetlen Kolozsvár harc nélküli feladásáért.[70]

Viszont az 1944. augusztus 29-én létrejött Erdélyi Magyar Tanács munkálataiba Mikó Imre már nem tudta őt bevonni.[71] Pedig az igencsak vegyes színezetű értelmiségi csoportból, politikusokból, egyházi elöljárókból, baloldali vezetőkből álló Tanács,[72] mintha csak a régi Romániai Magyar Népközösség társadalmi rétegeken felülemelkedő szellemiségének reinkarnációja lett volna. Ezért vezetésére a nagy politikai tapasztalattal bíró, nyitott és kompromisszumképes arisztokrata, a leáldozóban levő politikai rendszerben nem kompromittálódott gróf Bánffy Miklós igencsak megfelelő lett volna. Ő azonban helytelenítette a Tanács kizárólag magyar voltát és az erdélyi románságtól való elzárkózását. Mikó Imre jegyezte le tömör elutasító válaszát: „Mást kell tenni.”[73] Azt azonban nem közölte, hogy mit... Egyedül viszont nem változtathatta meg Erdély és az egész ország sorsát.

Belátva a helyzet reménytelenségét, 1944. szeptember 18-án az Erdélyi Múzeum-Egyesületre bízta bonchidai kastélya nagy értékű könyvtárát, levéltári gyűjteményét, műtárgyait, hogy az Erdély legnagyobb magángyűjteményének számító, felbecsülhetetlen értékű kincseket védje meg a közelgő frontátvonulás pusztításaitól.[74] Ő maga pedig október 9-én Budapestre utazott, abban a hitben, hogy a kormányt az ország megmentéséért folytatott erőfeszítéseiben fővárosi jelenlétével jobban támogathatja.[75]

Sokáig úgy tartották, sőt ő maga is úgy vélte, hogy csodálatos bonchidai kastélyának felgyújtása a visszavonuló német hadsereg valamiféle bosszújának tulajdonítható. Mára viszont már egyre inkább bizonyosságot nyer, hogy „Erdély Versailles”-ának pusztulása a zavaros átmeneti időket kihasználó helyi csőcselék bűne, amely módszeresen kifosztotta és tönkretette az erdélyi magyarság egyik legfontosabb kultúrkincsét.[76] Kelemen Lajos az EME múzeumi és levéltári főigazgatója, csak a kastélybeli levéltár és könyvtár töredékét tudta megmenteni a híres heraldikus Köpeczi Sebestyén József és Máté Márton egyetemi könyvtári alkalmazott segítségével.[77]

9. A politikai pálya vége

A javainak szomorú sorsáról mit sem tudó Bánffy Miklós pedig éppen ez idő tájt vonult vissza végleg a politikai élettől. Félévszázados közszolgálat után a Szálasi-féle nyilas uralom oly tragikus bohózatában már nem akart részt venni. A budapesti puccs után két nap-

pal, október 17-én lemondott felsőházi tagságáról. Elhatározását az önálló magyar törvényhozás felszámolásával, az állam szuverenitásának teljes megszűnésével indokolta. Ettől kezdve magánemberként élt Budapesten, majd az ostrom átvészelése után, mihelyt lehetősége adódott rá, visszatért Erdélybe.

Az 1945. március 21-én Kolozsvárra érkező idős nagyúr itt értesült arról, hogy kastélyából minden odaveszett, és hogy a „földreformmal" időközben eltulajdonított bonchidai birtokból semmit sem kaphat vissza.[78] A kolozsvári Toldalagi–Korda-palota egyik földszinti szobájában meghúzódó Bánffy Miklós a teljes anyagi csőd szélére került. Minden maradék értéktárgyát eladni kényszerült és kis kézikocsijával áruszállítgatásból tartotta fenn magát.[79] Hosszas várakozás után megkapott útlevelével azután 1949. október 14-én végleg elhagyhatta Erdélyt és Budapesten telepedhetett le,[80] ahol feleségének, Váradi Arankának, a Nemzeti Színház örökös tagjának színésznyugdíjából valamelyest biztosabb volt a megélhetése.[81] A kolozsvári vasútállomásra egyedül Kelemen Lajos, az őt és az egész Bánffy családot különben nemigen kedvelő, legendás erdélyi levéltáros kísérte ki. A történelmi pillanat fontosságát megérezve, így búcsúzott Bánffy Miklóstól: „Kegyelmes uram, nagyon sajnálom, hogy hétszáz esztendős itt-tartózkodás után elhagyja Erdély földjét."[82]

Bonchida utolsó ura élete hátralevő napjait a közélettől félrehúzódva töltötte. Alig nyolc hónap után, 1950. június 6-án bekövetkezett halálával[83] nem csak egy félévszázados politikai karrier, hanem egy egész történelmi korszak ért véget.

JEGYZETEK

1. Mikó Imre (1987): Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. A „Studium" kiadása. Budapest. 1941. Újra kiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern. 23. old.
2. Toth Szilárd (2008): *Partidul Maghiar şi problema minorităţii maghiare în parlamentul României în perioada interbelică.* [A Magyar Párt és a magyar kisebbség problémája Románia parlamentjében a két világháború között]. Editura Argonaut. Cluj-Napoca. 26. old.
3. Mikó I. (1987): i. m. 39–43. old.
4. Toth Sz. (2008): i. m. 99–202. old.
5. Külügyminiszteri tevékenységről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 60–62. old.
6. Mikó Imre (2008): Bánffy Miklós emberközelben. In: Sas Péter (szerk.): A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest. 133. old.
7. Diószegi László (1990): A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László–R. Süle Andrea (szerk.): Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 39. old.
8. L. Balogh Béni (2012): Csapdahelyzetben. Romániai magyar érdekképviselet 1940–1944 között. Transindex portál: http://itthon.transindex.ro/?cikk=16305 (Letöltve: 2012. december 10.)
9. Hámori Péter (2004): Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944). Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 2004. december. 18. szám. 69–73. old. Transindex portál: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf972.pdf (Letöltve: 2015. január 25.)
10. Korom Mihály (1988): A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In: Rácz István (szerk.): Tanulmányok Erdély történetéről. Csokonai Kiadó. Debrecen. 170. old.
11. L. Balogh Béni (2002): A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Múltunk Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 5. old.
12. Thirring Lajos (1940): A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. Magyar Statisztikai Szemle. 1940. 8–9. sz. jegyzet. 663. old.
13. Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságonkint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1944/1–3. szám. 4. old.

14. Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest. 47. old.
15. L. Balogh B. (2002): i. m. 2. old.
16. Lásd erről bővebben: Mikó I. (2008): i. m. 143. old.
17. Ibidem. 143–144. old.
18. Ellenzék. 1940. szeptember 26. 221. szám. LXI. évfolyam. 1. old.
19. Egry Gábor (2008): Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 30. old.
20. Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért" magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 155. old.
21. Lásd erről bővebben: Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest. 239. old.
22. Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest. 226. old.
23. Filep T. G. (2008): i. m. 156. old.
24. Mikó Imre (2003): Önéletrajz és önbírálat. In. Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 300. old.
25. Ablonczy B. (2011): i. m. 109. old.
26. Lásd erről: A kormányzó kinevezte a felsőház erdélyi tagjait. Ellenzék. 1940. október 17. 239. szám. LXI. évfolyam. 1. old.
27. Ibidem. 1. old.
28. Ma vonultak be a Felsőházba az erdélyi felsőházi tagok. Ellenzék. 1940. november 26. 271. szám. LXI. évfolyam. 3. old.
29. Gróf Széchenyi Bertalan 1935. május 1-től 1943. június 3-ig volt a felsőház elnöke. Utóda e tisztségben báró Perényi Zsigmond lett, aki 1943. október 23-tól a nyilas hatalomátvételig, pontosabban 1944. november 3-ig töltötte be ezt a funkciót. Lásd erről: Dobszay Tamás–Estók János–Salamon Konrád–Szerencsés Károly–Tombor László (szerk.) (1998): Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998. Puskás Tivadar Távközlési Technikum. h. n. [Budapest]. 143. old.
30. Ellenzék. 1940. november 26. i. m. 3. old.
31. Ablonczy B. (2011): i. m. 112. old.
32. Ablonczy Balázs a visszacsatolt erdélyi részekről 2011-ben megjelent kötetében Bukarest eme hozzáállását azzal magyarázta, hogy a Román Királyság elvetett minden olyan gesztust, amely a második bécsi döntés után kialakult helyzet bármilyen formában való elismerését jelentette volna. Lásd erről bővebben: Ibidem. 112–113. old. Emellett, úgy vélem a román kormányt ilyen vehemens reakcióra az a törekvése is késztethette, hogy a magyar hatalom észak-erdélyi kiépülését és megszilárdulását mindenben gátolja, ezáltal is előkészítve a terepet egy esetleges későbbi visszarendeződésnek.
33. Hossu és Colan román püspökök tagjai lesznek a magyar Felsőháznak. Ellenzék. 1940. szeptember 24. 219. szám. LXI. évfolyam. 4. old.
34. Ablonczy B. (2011): i. m. 113. old.
35. Mikó Imre (1943): A magyar országgyűlés. Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/12. szám. VIII. évfolyam. 754. old.
36. Ibidem. 754. old.
37. Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944. 2006/2. szám. XIX. évfolyam. 70. szám. 44. old.
38. Vita Sándor: Önéletírás. Idézi: Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. Művelődés. 2013. március. 3. szám. LXVI. évfolyam. 19. old.
39. Erdélyi magyar szövetség alakítását kezdeményezik az erdélyi képviselők. Ellenzék. 1940. november 19. 265. szám. LXI. évfolyam. 8. old.
40. Pártonkívüli parlamenti csoportot alakítottak az erdélyi képviselők. Ellenzék. 1940. november 14. 261. szám. LXI. évfolyam. 5. old.

41. Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását. Ellenzék. 1940. december 17. 289. szám. LXI. évfolyam. 8. old.
42. Egry G. (2008): i. m. 35. old.
43. Murádin János Kristóf (2013): Összmagyar gondolat regionális köntösben. Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. Trianoni Szemle, a Trianon Kutatóintézet folyóirata. 2013 január–június. 1–2. szám. V. évfolyam. 73. old.
44. Diószegi L.–R. Süle A. (1990): i. m. 47. old.
45. Bölöny József (1978): Magyarország kormányai 1848–1975. A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 2. Akadémiai Kiadó. Budapest. 68. old.
46. Báró Bánffy Dániel (Nagyenyed, 1893. szeptember 18.–Budapest, 1955. április 7.). Ibidem 213. old.
47. Kállay Miklós (2012): Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I. köt. Európa Könyvkiadó. Budapest. 54. old.
48. Bölöny J. (1978): i. m. 140. old.
49. A remek szakember, báró Bánffy Dániel a Teleki Pál vezette kormány tagjaként kezdte miniszterségét, majd a Bárdossy László és végül a Kállay Miklós által vezetett kabinetekben is változatlanul megmaradt tisztségében. Miniszteri funkcióját csak Magyarország 1944. március 19-én bekövetkező, németek általi megszállása után vesztette el. Helyét a földművelésügyi tárca élén, több mint három év után, az 1944. március 22-én hivatalba lépő, német érdekeket kiszolgáló Sztójay-kormányban értelemszerűen a szélsőjobb képviselői foglalták el. Előbb a közellátásügyi tárca nélküli miniszteri posztot is ellátó Jurcsek Béla került a földművelésügyi minisztérium élére, majd még ugyanazon év május 23-tól Imrédy Béla vette át annak vezetését. Lásd erről: Ibidem. 69–70. 138. old.
50. Bánffy 1920-as évekbeli politikai szerepéről lásd bővebben: Benkő Samu (1999): Bánffy Miklós a közéletben. Erdélyi Múzeum. 1999/1-2. füzet. LXI. köt. 45. old.
51. Mikó I. (2008): i. m. 143. old.
52. Bethlen György: Mi az igazság? Keleti Újság. 1940. december 22. 294. szám. XXIII. évfolyam. 1. old.
53. Teleki Pál a Jugoszlávia elleni hadjáratra készülő Németország által Magyarországra gyakorolt nyomás és a német követelések miatt kilátástalan helyzetbe kerülő magyar kormányzat tehetetlensége láttán, 1941. április 3-án hajnalban önkezével vetett véget életének. Lásd erről többek között: Csicsery-Rónay István (2000): Csillagos órák sorsfordító magyarok. (Közelmúltunk közelről). II. köt. Teleki Pál. Occidental Press. Budapest. 9-29. old.; Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony. 290-291. old.; Horthy M. (2011): i. m. 249-254. old.
54. Dr. Pál Gábor, a felhatalmazási javaslat képviselőházi vitája során, 1941. december 3-án elhangzott beszédéről lásd: (1942) Erdély a magyar képviselőházban. az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 106. old.
55. A MÉP és az EP közötti pártszövetségről, egyebek mellett, lásd bővebben az Erdélyi Párt hivatalos nyilatkozatát: Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár [a továbbiakban: MNL OL] P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel. Állásfoglalás. Kolozsvár. 1942. február 3. 1. old.
56. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 49. tétel. 1371. sz. Botos János főtitkár bizalmas jelentése az Erdélyi Párt központi elnökségének. Kolozsvár. 1942. december 17. 1. old.
57. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 51. tétel. 3693/1942 sz. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1942. december 22. 3. old.
58. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 57. tétel. Nagy Ferenc Udvarhely vármegyei titkár bizalmas jelentése dr. Páll György főtitkárnak az Udvarhely vármegyei felsőházi tagok megválasztásának körülményeiről. Székelyudvarhely. 1942. december 19. 1. old.
59. Csík vármegye törvényhatóságának közgyűlése. Csíki Néplap. 1942. december 16. 50. szám. XII. évfolyam. 3. old.

60. Mikó I. (2008): i. m. 145. old.
61. Csatári Dániel (1968): Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó. Budapest. 247. old.
62. Ibidem. 247. old.
63. Ibidem. 247-248. old.
64. Ibidem. 248-249. old.
65. Ibidem. 247-248. old.
66. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 267. tétel. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1944. június 7. 2. old.
67. Dr. Szász István Tas (2012): Pillantás az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület utolsó éveire. Korunk. 2012. november. 11. szám. III. folyam. XXIII. évfolyam. 102. old.
68. Ablonczy B. (2011): i. m. 114. old.
69. Mikó I. (2008): i. m. 145. old.
70. Egyebek mellett lásd erről: Ibidem. 145. old.; Benkő S. (1999): i. m. 49. old.
71. Mikó I. (2008): i. m. 146. old.
72. Murádin János Kristóf (2014): Kisebbségben vagy többségben? Az Erdélyi Párt a magyar közéletben 1940–1944. In. Garaczi Imre (szerk.): Magyarságtudományi kutatások III. Nemzetpolitika és magyarságtudomány. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém. 360. old.
73. Mikó I. (2008): i. m. 146. old.
74. Lásd erről gróf Bánffy Miklósnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Igazgató Választmányának írt 1944. szeptember 18-i keltezésű levelét. Arhivele Naţionale Române. Direcţia Judeţeană Cluj. [Román Állami Levéltár. Kolozs Megyei Osztály.] Fond Arhiva Societăţii Muzeului Ardelean. [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári gyűjteménye.] 550/1944.
75. Lásd erről: Bánffy Miklós (2001): Bizalmas küldetésem Bukarestben 1943-ban, emlékirattöredék. In: Bánffy Miklós: Emlékeimből (1932) Huszonöt év (1945). Második, bővített kiadás. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 341. old.
76. Egyebek mellett lásd erről bővebben: Szakács János: Bánffy Miklós gróf öröksége. Szabadság. 2004. augusztus 9. 184. szám. XVI. évfolyam. 3. old.
77. Lásd erről: [Köpeczi] Sebestyén József (1994): Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetésemről. Erdélyi Múzeum. 1994/1–2. füzet. LVI. köt. 115–116. old.
78. Dávid Gyula: Bánffy Miklós utolsó évei Kolozsváron (1945–1949). Szabadság. 2014. november 26. 274. szám. XXVI. évfolyam. 8. old.
79. Ibidem. 8. old.
80. Ibidem. 8. old.
81. Mikó I. (2008): i. m. 147. old.
82. Bajor Andor (2008): Bánffy Miklós Erdélyi története. In. Sas P. (szerk.) (2008): i. m. 259. old.
83. Marosi Ildikó (2008): Kisbán Miklós újra itthon. In. Ibidem. 280. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Arhivele Naţionale Române. Direcţia Judeţeană Cluj. [Román Állami Levéltár. Kolozs Megyei Osztály.] Fond Arhiva Societăţii Muzeului Ardelean. [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári gyűjteménye.]

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel.

Dokumentumgyűjtemények

(1942) Erdély a magyar képviselőházban. az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár.

Szakkönyvek

Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest.

Bölöny József (1978): Magyarország kormányai 1848–1975. A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 2. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Csatári Dániel (1968): Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó. Budapest.

Csicsery-Rónay István (2000): Csillagos órák sorsfordító magyarok. (Közelmúltunk közelről). II. köt. Teleki Pál. Occidental Press. Budapest.

Diószegi László–R. Süle Andrea (szerk.) (1990): Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet. Budapest.

Dobszay Tamás–Estók János–Salamon Konrád–Szerencsés Károly–Tombor László (szerk.) (1998): Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998. Puskás Tivadar Távközlési Technikum. h. n. [Budapest].

Egry Gábor (2008): Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 60–62. old.

L. Balogh Béni (2002): A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Múltunk Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda.

Mikó Imre (1987): Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 30-ig. A „Studium" kiadása. Budapest. 1941. Újrakiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern.

Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest.

Sas Péter (szerk.) (2008): A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest.

Toth Szilárd (2008): Partidul Maghiar şi problema minorităţii maghiare în parlamentul României în perioada interbelică. [A Magyar Párt és a magyar kisebbség problémája Románia parlamentjében a két világháború között]. Editura Argonaut. Cluj-Napoca.

Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Tanulmányok

Bajor Andor (2008): Bánffy Miklós Erdélyi története. In. Sas Péter (szerk.): A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest. 247-259. old.

Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944. 2006/2. szám. XIX. évfolyam. 70. szám. 43–70. old.

Benkő Samu (1999): Bánffy Miklós a közéletben. Erdélyi Múzeum. 1999/1-2. füzet. LXI. köt. 44-51. old.

Diószegi László (1990): A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László–R. Süle Andrea (szerk.): Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 11–44. old.

Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért" magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 154–161. old.

Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságonkint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1944/1–3. szám. 3–9. old.

Hámori Péter (2004): Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944). Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 2004. december. 18. szám. 65–97. old. Transindex portál: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf972.pdf (Letöltve: 2015. január 25.)

Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. Művelődés. 2013. március. 3. szám. LXVI. évfolyam. 18–20. old.

Korom Mihály (1988): A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In. Rácz István (szerk.): Tanulmányok Erdély történetéről. Csokonai Kiadó. Debrecen. 170–176. old.

[Köpeczi] Sebestyén József (1994): Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetésemről. Erdélyi Múzeum. 1994/1–2. füzet. LVI. köt. 115–116. old.

L. Balogh Béni (2012): Csapdahelyzetben. Romániai magyar érdekképviselet 1940–1944 között. Transindex portál: http://itthon.transindex.ro/?cikk=16305 (Letöltve: 2012. december 10.)

Marosi Ildikó (2008): Kisbán Miklós újra itthon. In. Sas Péter (szerk.): A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest. 280. old.

Mikó Imre (1943): A magyar országgyűlés. Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/12. szám. VIII. évfolyam. 751–760. old.

Mikó Imre (2008): Bánffy Miklós emberközelben. In. Sas Péter (szerk.): A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest. 130–147. old.

Murádin János Kristóf (2014): Kisebbségben vagy többségben? Az Erdélyi Párt a magyar közéletben 1940–1944. In: Garaczi Imre (szerk.): Magyarságtudományi kutatások III. Nemzetpolitika és magyarságtudomány. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém. 353–365. old.

Murádin János Kristóf (2013): Összmagyar gondolat regionális köntösben. Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. Trianoni Szemle, a Trianon Kutatóintézet folyóirata. 2013 január–június. 1–2. szám. V. évfolyam. 71–82. old.

Dr. Szász István Tas (2012): Pillantás az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület utolsó éveire. Korunk. 2012. november. 11. szám. III. folyam. XXIII. évfolyam. 100–106. old.

Thirring Lajos (1940): A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. Magyar Statisztikai Szemle. 1940. 8–9. sz. jegyzet. 663. old.

Emlékiratirodalom

Bánffy Miklós (2001): Bizalmas küldetésem Bukarestben 1943-ban, emlékirat-töredék. In. Bánffy Miklós: Emlékeimből (1932) Huszonöt év (1945). Második, bővített kiadás. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 335–341. old.

Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Kállay Miklós (2012): Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I. köt. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Mikó Imre (2003): Önéletrajz és önbírálat. In: Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok. dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 294–314. old.

Vita Sándor: Önéletírás. Kiadatlan kézirat.

Sajtóanyagok

Csíki Néplap (1942)

Ellenzék (1940)

Keleti Újság (1940)

Szabadság (2004, 2014)

OROSZ LÁSZLÓ*

A MÜNCHENI SÜDOST-INSTITUT TEVÉKENYSÉGE ÉS TUDOMÁNYPOLITIKAI HELYZETE A 30-AS ÉVEK KÖZEPÉTŐL A II. VILÁGHÁBORÚS ÖSSZEOMLÁSIG

THE MUNICH-BASED SÜDOST-INSTITUT'S ACTIVITIES AND POLITICAL SCIENCE CIRCUMSTANCES FROM THE MID-1930'S TO ITS COLLAPSE NEAR THE END OF WWII

ABSTRACT

This work contains the second half of our examination of the endeavors of the most important institute specializing in research related to the so-called „Südostraum" region, the Munich-based Südost-Institut. Our earlier work concerned the formation of the institute and its early years (as well as how politics overshadowed academic / research pursuits during that period), and we observed a definitive break that marked a fundamental change in the direction of the endeavors of the institute. The line of demarcation was clearly the arrival of Fritz Valjavec (in October 1935) to the institute, who quickly would become its definitive personality. And as a result of his actions, the institute's research priorities, publication structure and international networking (mainly in the direction of the Danube region) all fundamentally changed. This study takes a look at this new era of the institute, at the bridge that connected the beginning of the decade, when the institute undertook politically-driven work, to the end of the decade, by which time it had been transformed into an internationally respected academic / research institute specializing in the southeastern region. Despite the strengthening of its academic profile, we do not wish to claim, however, that political considerations played no role in the endeavors of the Südost-Institut up to its collapse near the end of WWII. That is the reason why we document not only examples of the process by which the institute changed its academic profile (via publication series, journals, library and media archives and university relationships), but also the extent to which political will nonetheless proved supreme in the functioning of the institute. We also take a brief look at the institute's post-WWII existence.

Jelen tanulmány annak a gondolati vezérfonalnak egy újabb egysége kíván lenni, mely a VIKEK (Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására) szervesen egymáshoz kapcsolódó konferencia-folyamainak állomásain a Horthy-korszak magyar–német tudománypolitikai kapcsolataira igyekszik nagyobb figyelmet irányítani. E koherens gondolatmenetbe illeszkedve a korábbiakban felvázoltam már azon újszerű terminológia és módszerek megjelenését, amelyek birtokában Németország „harcoló tudománya" az I. világháborút követően megpróbált intellektuális fegyverzetet kovácsolni a területi revíziók érdekében.[1] Aztán – mintegy ellenpólusaként mindezeknek – ismertettem e német „völkisch" történelemszemlélet fogadtatását a kor Magyarországán.[2] Legutóbb pedig arra tettem kísérletet, hogy a Köztes-Európa népeinek történetét koncepciózusan, a német népelem „kultúrbefolyásának", illetve „történelmi missziójának" tudatosan politikai célzatú felnagyításával tárgyaló számos szervezet és intézmény közül bemutassam a térségünket vizsgáló legfontosabbat, az 1930-ban alapított müncheni *Südost-Institut*-ot.[3]

* Dr. PhD Orosz László tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest.

Már ekkor (a Südost-Institut létrehozásának hátterét tárgyalva) jeleztem, hogy jelentős cezúrát látok az intézet működésében a 30-as évek közepe táján. Ezért is véltem szükségesnek az alapítás körülményeit és a korai időszak tevékenységét elkülönítetten ábrázolni, s kimutatni annak egynémely jellegzetességét. E korai időszak kapcsán azt állítottam, hogy a Südost-Istitut egyfajta „félig politikai háttérintézmény" kategóriájának felelt meg, ezáltal igen kevés alapot teremtve arra, hogy „tudományos intézet"-ként minősítsük. Indoklásként elegendő, ha akár az intézet túlnyomórészt népiségi szerveződésekkel fenntartott kapcsolatrendszerét, akár a népiségpolitikai tematikájú előadássorozatát, vagy akár az általa szervezett felkészítő kurzusokat és az ezekhez kapcsolódó segédanyagok és brosúrák mondanivalóját, szakmai minőségét, nyelvezetét, célközönségét szemügyre vesszük. Ugyancsak hasonló következtetésre engedett jutnunk az évtized közepén az intézet „szakkönyvtárában" fellelhető alig több mint félszáz kötet! – legalábbis e szerény állomány meglétét konstatálta Gerhard Seewann, a Südost-Institut könyvtárának egykori vezetője, az intézet 60 éves fennállása alkalmából kiadott ünnepi kötetben.[4]

Nos, ez a csöppet sem hízelgő állapot jellemezte tehát 1935 őszén a müncheni Südost-Institutot, amikor is az intézet igazgatója, egyben a müncheni egyetem tekintélyes történész professzora Karl Alexander von Müller[5] maga mellé vette egyik – épp nála doktoráló – tehetséges tanítványát, Fritz Valjavecet.[6] Valjavec munkába állása az intézet életében és profiljában jól láthatóan döntő változást hozott. Müller professzor ugyanis hamarosan leköszönt az intézet éléről (mert 1936-ban a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé választották), utóda pedig, a földrajztudós Fritz Machatschek,[7] nem tudta nélkülözni Valjavecet sem mint történészt, sem mint az intézet ügyeit kezdetektől vállán vivő, rátermett, irányító egyéniséget, így aztán a fiatalember már 1937-ben ügyvezetővé, 1942-ben pedig helyettes vezetővé emelkedett (1955-ben lesz majd az intézet igazgatója). A nagyszabású szervezőmunka, amit Valjavec 1935 őszétől az intézet meghatározó jelentőségű munkatársaként végzett, rövid idő alatt átformálta a Südost-Institut arculatát és az évtized elején még kifejezetten politikai háttérmunkát ellátó intézményt az évtized végére a délkeleti térséggel foglalkozó nemzetközileg is respektált tudományos műhellyé tette.

Természetesen el kell ismerjük, hogy a mindezt körbeölelő politikai aurát – egész a II. világháború végéig – neki sem sikerült eltüntetnie. (Igen jellemző, hogy nemcsak az intézetet lengte körbe mindvégig a politikai ellenőrzés árnyéka, de maga Valjavec is több, a személyes megbízhatóságára vonatkozó átvilágítást kellett megéljen: 1938 decembere és 1942 októbere között öt alkalommal vizsgálták meg alaposan politikai hátterét.)[8] Legkevésbé sem szándékozunk tehát azt állítani, hogy a Südost-Institut működésében a politika és a tudomány szoros kapcsolata lazult volna a II. világháborús összeomlásig. Alapvetően módosultak azonban a kutatási prioritások, a személyi állomány, a publikációs struktúra, valamint a nemzetközi (elsősorban a dunai térségre irányuló) kapcsolattartás. Mindez indokolja, hogy az intézet és a délkelet-kutatás új korszakáról beszéljünk a 30-as évek közepétől. Ez pedig vitathatatlanul Fritz Valjavec személyes érdeme. A magyarországi gyökerű, Budapesten iskolázott, de a hazai német mozgalom bizalmi embereként Németországba átkerült, és ott végérvényesen letelepedett kultúrtörténész egész munkássága az egyensúlyozásról szólt**:** az egyensúlyozásról, mégpedig nemzetiszocialista kapcsolatrendszere, önnön „südostdeutsch" identitása és végül a valóban tudományos megalapozottságú, korrekt szakmaiság hármas erőmezejében. Valjavecnek, e vitathatatlanul felkészült, ám a német célok iránt is feltétlen elhivatott tudósnak, a délkelet-kutatás (az ún. „Südostforschung") vezető személyiségének, köszönhette a legtöbbet a Südost-Institut, ő tette azt *politikai* helyett *tudományos* bázissá; ezt végső soron a munkásságát vizsgáló utódok sem vitatják, még ha náci múltja iránt kérlelhetetlenül kritikusak is.[9]

Valjavec – egyebek mellett – azzal a feladattal került az intézethez, hogy megalapozza és koordinálja a déli-délkeleti német népiség kutatását végző intézmény publikációs tevé-

kenységét. Könyv alakban megjelenő önálló munkákat az intézet már 1933-tól megjelentetett kiadványsorozatában *(Schriftenreihe)*, mely számozott kötetek 1942 óta viselik a *„Südosteuropäische Arbeiten”* sorozat-megjelölést.[10] (A két világháború között született kötetek legsikerültebb darabjai közül kiemelendő Valjavec 1936-ban megjelentetett diszszertációja, a nagy elismerést arató Windisch-biográfia,[11] valamint egy szakmai és politikai körökben is igen szorgalmazott kötet, amely a magyarországi németek népi öntudatra ébredési folyamatának, egyben a hazai német nemzeti mozgalom első valóban jelentős személyiségének, Edmund Steinackernek a visszaemlékezéseit tartalmazta.)[12] Összességében a kiadványsorozatban helyet kapó kötetekkel kapcsolatban a magyar tematika szinte már aránytalan felülreprezentáltsága konstatálható: az 1945 előtt napvilágot látott 39 kötetből 23-at (59%) szenteltek valamilyen (nagy)magyarországi kérdéskörnek. Ennek kapcsán pedig nem nehéz meglelnünk az összefüggést a szerkesztő személyével: Valjavec a Kárpát-medencei német kultúrbefolyás kimutatására tette fel életművét; e kutatásai összegzése volt az 1940-ben napvilágot látott habilitációs értekezése,[13] ahogyan az intézet vizsgálódási körének (később még tárgyalandó) átprofilírozása is ennek manifesztációja.

Hihetetlen gyorsasággal, már 1936-ban napvilágot látott az intézeti publikációs tevékenység másik terméke, a II. világháborút is túlélt Südost-Forschungen. Az intézet történeti folyóirata – elismerten – teljes mértékben Valjavec személyéhez kötődik: ő alapította, határozta meg irányvonalát (illetve lehetőségei szerint módosította azt megbízatása eredeti koncepciójához képest) és szerkesztette azt haláláig.[14] A kezdetekkor politikailag kijelölt irányvonal, miként azt a lap (indulásakor még „Jahrbuch”) eredeti címe *(Südostdeutsche Forschungen)* is kifejezi, egyértelműen a déli-délkeleti *németség* kutatására orientálódott.[15] Ezt a tematikát azonban idővel kibővítette Valjavec, mégpedig – saját koncepciójához igazítva a lapot – a délkeleti régió más népeit és kultúráit is bevonva a vizsgálatokba. A lap (hasonlóan az imént tárgyalt kiadványsorozathoz) szintén a Kárpát-medencei tematika jelentős túlsúlyát mutatja. A nyitó évfolyam 17 tanulmányából 12 (71%) foglalkozott valamilyen, a történeti Magyarország területéhez köthető témával. Ráadásul 7 munkát magyarországi (persze nem feltétlenül magyar érzelmű) szerző készített. A megjelenő folyóirat első számához nem készült előszó, ehelyett Valjavec programadó tanulmányával (Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung) bocsátotta útra, majd további munkabeszámolókban körvonalazta a kutatási terület általa megfogalmazott, bővített profilját.[16] A hangsúlyeltolódást még szemléletesebben fémjelzi, hogy a térség vizsgálatát nem csupán német történészek német irányvonala, hanem az utódállamok legkiválóbb szaktekintélyeinek eszmecseréje útján képzelte. Ezzel kapcsolatban persze nem elhanyagolható szempont volt számára, hogy a térség egymással is ádáz harcot vívó tudományos közélete bevonásával tudománypolitikai tőke kovácsolására nyílott lehetősége, amennyiben frissen életre hívott lapja markánsan eltérő álláspontok megjelentetésének és ki-békítésének fórumaként tetszelegve, az aligha közelíthető nézetek polémiáján izmosodhatott. Mindenesetre Valjavec eme irányvonalát alátámasztandó már az első számhoz nevét adta (egy-egy tanulmány formájában) többek között Szekfű Gyula[17] és Nicolae Iorga,[18] nem kis mértékben elősegítve ezzel a fiatal vállalkozás életképessé válását. A „valjaveci” koncepció kis lépésekben történő térnyerésének további látványos bizonyítéka, hogy a lap 5. évfolyamától kezdve (1940) áttért a gyakorlatlan szem által nehezen olvasható „fraktur” betűtípusról a térségünkben megszokott „antiqua”-ra, egyidejűleg pedig elhagyta címéből a leszűkítő jelentéstartalmú „deutsch” tagot: külső megjelenésében tehát a *Südostdeutsche Forschungen* helyett előttünk áll a II. világháború után is ismert és tekintélyes *Südost-Forschungen*.[19]

Nem kis eredmény ez a birodalmi erőviszonyok ismeretében, mint ahogy az sem, hogy a szerkesztőnek alapvetően sikerült megőriznie a lap tudományos karakterét[20] és színvonalát, ami persze az adott időszakban csupán azt jelentette, hogy amennyiben a *„kämpfende*

Wissenschaft"[21] (a harcoló tudomány) jegyében és a hivatalos ideológia által elvárt szellemben zajlott az intézeti munka, s persze a folyóiratban megjelentetésre kerülő tanulmányok tematikai prioritásainak kijelölése, úgy a direkt politikai beleszólást elkerülve, viszonylag szabad mederben folyhatott a tudományos tevékenység. A Südost-Institut történeti részlegének későbbi vezetője, az intézet 60 éves történetére visszatekintő Karl Nehring mindössze egyetlen olyan alkalmat tudott tetten érni, amikor kézi vezérléssel, közvetlen Berlinből érkezett utasítás alapján született az intézet érdemi tevékenységét befolyásoló döntés. 1938. május 24-én az Auswärtiges Amt szigorú hangú levélben utasította rendre a Reich külpolitikai szempontjairól megfeledkezett kutatóintézetet, s félreérthetetlen módon kijelölte számára a „déli és délkeleti német népiség vizsgálata" során járható kívánatos utat. A „külügy" Hitler és Mussolini találkozását követően (a Gestapo-val fenyegetőzve) megtiltotta az intézetnek, hogy a továbbiakban Dél-Tirollal foglalkozzon. Mint közölte, „a Dél-Tirol téma számunkra le van zárva."[22] Ilyen körülmények között, tovább folytatódhatott a Südost-Institut területi-tematikai orientálódásának a Habsburg-monarchia utódállamai irányába való céltudatos elmozdulása (amint ezt Valjavec már belépése óta fokozatosan elő is készítette), vagyis – szerencsésen ötvözve a belső igényt a külső mozgástérrel – az intézet a nagypolitika kényszerítésére, ill. annak áldásával hátrálhatott ki a tevékenységét a 30-as évek elején még döntő módon meghatározó tudományos projektek mögül. A dél-tiroli oklevelek és egyházi anyakönyvek feldolgozásáról, valamint az óbajor településtörténeti problémák és a passaui püspökség középkori urbáriumainak vizsgálatáról végképp áthelyeződött a hangsúly a dunai térségre és Délkelet-Európára.

A korszak Németországának tudománypolitikai mozgásterét rendkívül jól érzékeltető ukáz tehát nemhogy törést hozott volna a Südost-Institut tevékenységébe, hanem épp ellenkezőleg, új perspektívát nyitott számára, pontosabban legitimálta ez irányú törekvéseit. Valjavec bátor lépései az intézeti munka, illetve a folyóirat profiljának fokozatos irányváltása tekintetében igazolást nyertek, ám mindez azzal járt, hogy a teljes függőségi viszonyt, a politikai elvárásokhoz való alkalmazkodást és a megfeszített tudományos munkán túlmenően immáron a politikai értelemben is vett permanens „teljesítménykényszert" nem csupán adottságként, de vezérelvként kellett tekintenie. Nyilván ebben a szellemben kellett cselekednie a folyóirat szerkesztőként is. Mégis, hangneme alapján, a körülményekhez és a hasonló profilú német szaklapokhoz képest igazán európai szellemiségű orgánum volt a Südost-Forschungen: néhány „Blut und Boden" eszmeiségű tanulmánytól eltekintve – melyek egyértelműen „marginális jelenségként" tűnnek elő[23] nem jelent meg antiszemitizmust hirdető cikk, sőt tanulmányokat hozott le zsidó származású szerzőktől, valamint pozitív hangvételű ismertetéseket azok műveiről.[24] Időközben terjedelmes könyv- és folyóiratszemlét is tagoltak a kötetekbe a térségünkkel foglalkozó, illetve ott megjelent munkákról. A lap terjedelme pedig az induláshoz képest háromszorosára nőtt a háború első évére.[25] Mindez világosan mutatta az intézet megkapaszkodását és tudományos respektusát.

Az intézeti publikációs tevékenység megszervezése ékes bizonyítéka annak a sikeres szervezőmunkának, amellyel Valjavec rövid néhány esztendő leforgása alatt alapvetően átalakította az intézmény arculatát. Az első látványos eredmények a Südost-Institut 1937. évi tevékenységét összefoglaló éves jelentésből is világosan kiolvashatóak, s a birodalmi belügyminisztérium, a Publikationsstelle Berlin-Dahlem,[26] valamint a Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft[27] számára is megküldött beszámoló egyértelmű kontrasztot mutat az intézmény 1935 előtti állapotához képest. A szóban forgó (1938. februári keltezésű) „Tätigkeitsbericht" szerint az 1935-ös és 1936-os háztartási évek egyértelmű feladatát a korábbi profilhoz képest „új feladatkörök feltárása" képezte. A publikációs tevékenység átalakítása mellett a további változások alapját az teremtette meg, hogy 1937 őszén sikerült átköltözni az egyetem közvetlen szomszédságába (Schellingstrasse). Ezáltal az intézeti

infrastruktúra további bővítésére is lehetőség nyílott. Az első égető feladat a csakugyan lehangoló állapotban lévő könyvtár rendbetétele volt. A szűkös anyagi lehetőségek miatt kiterjedt vásárlásokra nem kerülhetett sor, ezt az intézet – remek ötlettel – frissen kibocsátott folyóirata és a kiadványsorozata példányait felhasználva cserekapcsolatok létrehozásával pótolta. Ennek eredményeként az említett jelentés büszkén állapíthatta meg, hogy „nagyjából 2200 bibliográfiai egységgel már ma figyelemreméltó állományt sikerült teremteni, ami mindenekelőtt azért fontos, mert a könyvek egy jelentős része a birodalom más könyvtáraiban nem fellelhető." A következő években elsősorban a még hiányzó alapvető kézikönyvek beszerzésére koncentrálnak majd, hogy a könyvtári állomány zártsága és használhatósága tovább emelkedjen.[28]

A jelentés büszkeséggel számolt be az intézet sajtóarchívumáról is. Ennek alapjait Edmund Steinacker hagyatékának (kölcsönként) az intézet számára átengedett vonatkozó része képezte, mely „egyedülálló gyűjtemény" az 1867–1929 közötti időszakból mintegy 5000 darabra tehető. Ezt egészíti ki a „Südostpressebericht archívuma" által rendelkezésre bocsátott 2500 tétel. A délkeleti térségből származó újságok közül is – olvassuk a beszámolóban – jelenleg 28 féle olvasható az intézetben, így a tervszerű gyűjtőmunka fenntartásával komoly állomány építhető ki. A megfelelő regiszterek (név, címszó) összeállítása révén kényelmes és gyors használat biztosítható. Összességében a könyvtár ezen részlege 9500 tételt tartalmaz, s 2500–3000 tételes évi növekménnyel számolva egyedülállóan értékes gyűjtemény létrejötte prognosztizálható. Az állománygyarapítás legfőbb eszköze, a csereviszony kiépítése kapcsán a munkabeszámoló elégedetten nyilatkozik. „Az intézet pillanatnyilag kereken 240 cserekapcsolatot tart fenn. A szám az elkövetkezőkben még jelentősen emelkedhet. Az intézet célja az egész közeli délkelet térségének valamennyi kultúr- és néptudományi, valamint néppolitikai folyóiratát és évkönyvét (beleértve Ausztriát és Csehszlovákiát) csereviszonyba vonni. Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia esetében e célt nagyjából már sikerült elérni. A következő évek feladata lesz a cserekapcsolatot Romániával és Jugoszláviával is ugyanilyen mértékben kiépíteni…" A mértékadó nyugat-európai szaklapok hasonló módon történő beszerzése kapcsán is bizakodó a jelentés, kiemelve, hogy a kapcsolatok már ebben az irányban is kiépítésre kerültek.[29] Végeredményben pozitív mérleg vonható: „[…] nemcsak a délkeleti térségben megjelenő német nyelvű újságok és hetilapok legnagyobb része jár rendszeresen az intézetnek, nemcsak a térség és Nyugat-Európa legfontosabb idegen nyelvű újságjai kerültek feldolgozásra az újság-archívum számára, de a közeli délkelet valamennyi fontos folyóirata is már ma ott fekszik az intézetben."[30]

A Südost-Institut tudományos elismertségének bizonysága az is, hogy az egyetemi munkából is egyre fokozódó mértékben vette ki részét. A helyi diákszervezetek vezető testülete, a „Gaustudentenführung" által támogatva, munkaközösségek szervezésével tartott kapcsolatot a délkeleti térség iránt érdeklődő hallgatói körökkel. Az 1937/38 fordulójáról való adatok szerint 25 disszertáció témavezetését látta el az intézet, mégpedig nem csupán a bölcsészkar profiljában, hanem orvosi, jogi és államtudományi munkák tekintetében is. Más egyetemek hallgatósága is gyakorta fordult hozzá, s legalább átmenetileg néhány hétig Münchenbe jött, ha Délkelet-Európával kapcsolatos témán dolgozott.[31] E vitathatatlan tekintélyét a müncheni Südost-Institut a II. világháború végéig sikerrel megtartotta.

Az intézet II. világháborút követő utóéletére – témafelvetésünk időbeli korlátaira tekintettel – csupán egyetlen rövid gondolattal kívánunk utalni. 1944 áprilisában egy légitámadás során bombatalálat rombolta le az intézet épületét. Ennek során az oly céltudatosan kiépített könyvtári állományának jó része is megsemmisült. A II. világháborút követően a szövetségesek ugyan nem emeltek kifogást az intézettel kapcsolatban, ám a működését korábban finanszírozó alapítvány tőkéje időközben elolvadt, így igen sokáig kérdéses volt

az intézet túlélése.[32] És csak részben volt oka ennek az anyagi ellehetetlenülés. 1945 után a Kelet-Európa-kutatás egésze hatalmas törést szenvedett. A kérdéskörben igazán érdekelt úgynevezett „keleti egyetemek" – úgymint Breslau, Posen, Königsberg, s még inkább a Prágai Német Egyetem – mostanra elvesztek, s velük veszett kiépített infrastruktúrájuk és tudományos kapcsolatrendszerük. Ezt az űrt az 1949 után megszerveződő mindkét Németország csak igen nehezen tudta kitölteni: az NDK valamivel hamarabb (hisz ott a kelet-európai történelem, illetve a szláv filológia, s különösen a russzisztika hamarosan elsődleges prioritássá vált), az NSZK némileg később. Utóbbiban a legtöbb egyetemen csupán az 1960–1970-es évek során bővítették (horribile dictu vezették be újonnan) a kelet-európai történelmet és a szlavisztikát mint oktatási, illetve kutatási területet.[33]

A kezdetben Valjavec lakásán székelő Südost-Institut is csak 1951-ben tudta újraindítani tevékenységét, s az 50-es évek közepéig egyetlen célkitűzése folyóirata és kiadványsorozata kontinuitásának megőrzésére irányult.[34] Helyzetének lassú konszolidációjával párhuzamosan (immáron új székhelyén, a müncheni Güllstrasse-i épületében) került sor tudományos elismertségének hazai és nemzetközi újra-kivívására. E második virágzás az ezredfordulóig tartott, amikor is az intézet *„Jelenkorkutató részleg"*-ét leválasztották, és átirányították Berlinbe, a maradék müncheni intézetet pedig 2007-ben átköltöztették Regensburgba, ahol is – bizonyos átszervezések és összevonások után – 2012 óta *„Institut für Ost- und Südosteuropaforschung"* (IOS) néven működik.[35]

JEGYZETEK

1. A két világháború közti német történettudomány közelítése Köztes-Európa népeinek vizsgálatához. Közép-Európai Közlemények. 2014/3–4. szám. 99–106. old.
2. Adalékok a német „völkisch" történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországán. Közép-Európai Közlemények. 2015/1. szám. 34–48. old.
3. A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936). Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám 71-80. old. Az intézethez lásd még Nehring, Karl (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In. Uő. (szerk.): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 21–31. old.; Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg Verlag. München. 49–92. old.; Krallert, Gertrud (1972): Das Südost-Institut München, Stand 1971. In. Klaus-Detlev Grothusen (szerk.): Symposion des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich. München. 107–111. old.; Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In. Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.
4. Seewann, Gerhard (1990): Die Bibliothek des Südost-Instituts. In. Nehring, Karl (szerk.): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 265–285. old., 268. old.
5. Karl Alexander von Müller (1882–1964), történész, az egyik első Cecil-Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a Südostdeutsche Monatshefte társkiadója, 1935–1945 között a Historische Zeitschrift kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni Südost-Institut vezetője, innen emelkedik a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). 1945-ben kényszerszabadságolva, emlékezései három kötetben jelentek meg (1951–66). Működése kapcsán lásd legújabban Berg, Matthias (2014): Karl Alexander von Müller. Historiker für den Nationalsozialismus. Vandenhoeck &Ruprecht. Göttingen.

6. Valjavec életútjáról egy egészen friss áttekintéssel rendelkezünk, mely a magyar és a nemzetközi szakirodalomban is az első terjedelmes és átfogó monográfia a német Südostforschung meghatározó jelentőségű személyiségéről. Vö. Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó. Budapest. (468 o.)
7. Fritz Machatschek (1876–1957), osztrák geográfus. Turkesztáni utazásait (1911–1914) követően 1915-től egyetemi tanár Prágában, majd Zürichben, Bécsben, s 1935-től a müncheni egyetemen. 1936–1951 között állt a Südost-Institut élén. Lásd róla Gustav Fochler-Hauke nekrológját. Petermanns Geographische Mitteilungen 102. (1958). 1–5. old.
8. A megbízó minden esetben ugyanaz, a Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Gauleitung München-Oberbayern, Gaupersonalamt–Hauptstelle politische Beurteilungen. Az okok különbözőek voltak, azért is lekáderezték (1938 decemberében), mert Magyarországon élő édesanyjának egy jelentősebb pénzösszeget kívánt átutalni, de azért is (1942 őszén), mert berlini professzori kinevezéséhez ezt szükségesnek látták. A dokumentumokon mindig ugyanaz a fejléc, ugyanaz a kitöltendő nyomtatvány, a végén ugyanaz az „Ausführliches Gesamturteil" rovat. Utóbbiban érdekes megjegyzés található az 1942. szeptember 1-jén elindított eljárás kapcsán. Miután kimutatták Valjavec politikai feddhetetlenségét (mint minden alkalommal), ezúttal kiegészítették a következő megjegyzéssel: „[…] mangelt es ihm an selbstbewußtem und geschlossenem Auftreten. Er ist keine Führernatur, zeigt aber politischen Instinkt und Kämpferische Veranlagung." Vö. BArch B, (ehem. BDC), Personalakte Valjavec, Fritz.
9. A Valjavechez és tudománypolitikai szerepéhez való kritikus viszonyulás látványos megnyilvánulása volt a Délkelet-Európa-kutatás nemzetiszocialista korszakbeli szerepét vizsgáló 2002-es müncheni konferencia [kötetté összerendezve lásd: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München.], ahol nem egy előadó – Michael Fahlbusch, Norbert Spannenberger – éles hangon bírálta Valjavec szerepvállalását a nemzetiszocialista hatalmi gépezet kiszolgálásában. Fahlbusch előadásában [lásd Fahlbusch (2004)] Valjavec Czernowitzban, az SS-csapatok oldalán teljesített fordítói tevékenységét is érintette, amivel állítólag letartóztatások és elhurcoltatások közvetett részesévé vált. E máig sem tisztázott szerepkör egyébként nem új felvetés, már Dorothea Willkomm munkájában [Willkomm (1979). 159. old.] is előjön. E kérdés tárgyalását az említett müncheni konferencián érzelmektől sem mentes vita kísérte. Újabban Ingo Haar Valjaveccel foglalkozó tanulmányában [Haar (2005)] foglalta össze (láthatóan polemizálva az említett konferencián Valjavec háborús bűnössé nyilvánításához nem csatlakozó Krista Zach és Gerhard Grimm felfogásával) Valjavec konkrét háborús szerepvállalását, Bukovinában töltött frontszolgálatának időszakát.
10. Az 1933-tól megjelenő kötetek első darabjainak (Band 1 – Band 15) sorozatmegjelölése: „Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des Deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau". A 16. kötettől (1937) már nem jelzik a passaui intézetet társkiadóként. A 19. kötettől (1939) ismét új címe van a sorozatnak: „Veröffentlichungen des Südost-Instituts". Végül a sorozat a 26. kötetével (1942) kapja meg végleges, ma is használatos elnevezését: „Südosteuropäische Arbeiten".
11. Valjavec, Fritz (1936): Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südostdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit. Verlag Max Schick. München.
12. Steinacker, Edmund (1937): Lebenserinnerungen. Verlag Max Schick. München.
13. Valjavec, Fritz (1940): Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.
14. Zach, Krista (2000): Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen. In. Fassel, Horst – Waack, Christoph (szerk.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. Tübingen. 267–301. old.
15. Ezt a célkitűzést fogalmazta meg az intézet vezetője, Karl Alexander von Müller professzor aláírásával ellátott, 1935. VIII. 6-án kelt, s minden, a közreműködésre felkért német és külföldi szaktekintély számára postázott körlevél. Valjavec is ebben a szellemben nyújtotta át Müllernek

az első számot, amennyiben ekként fogalmaz: „Ma már pontosan tudom, hogy a délkeletkutatás csak akkor lesz életképes, ha összénémet keretekbe épül bele (…)" (Valjavec – K. A. von Müller. München, 1936. VI. 29.) [Valjavec szerteágazó kapcsolatrendszerét bizonyító terjedelmes szolgálati levelezését (Dienstkorrespondenz) 2002 tavaszáig a müncheni Südost-Institut őrizte, amikor is a Valjavec-hagyaték átkerült a Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BaHStA) állományába (Abteilung V: Nachlässe und Sammlungen)].

16. Lásd Valjavec következő munkáit: (1936): Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. Südostdeutsche Forschungen 1. 1–14. old.; (1941): Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. Südost-Forschungen 6. 1–37. old.; (1942): Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. Südost-Forschungen 7. 1–8. old. [Utóbbi két tanulmányban a „Südosteuropa"-fogalom kitágítását igényelte, beleértve ezentúl a Balkánt is.] (1942): Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. Südost-Forschungen 7. 218–223. old.; (1943): Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik 1943. 1055–1092. old.; (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old. [Utóbbi munka a hidegháború korabeli német tudományos élet sablonos Kelet-Európa képének megváltoztatására és a Délkelet-Európa-kutatás önálló tudományterületként való elismertetésére irányuló törekvésnek is értékes bizonyítéka.]
17. Szekfű Gyula (1936): Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter. Südostdeutsche Forschungen 1. 16–26. old.
18. Iorga, Nicolae (1936): Fünf Perioden deutschen Einflusses in Südosteuropa. Südostdeutsche Forschungen 1. 14–16. old.
19. Az áttérés technikai lebonyolításának kérdésében a lipcsei Hirzel Kiadóval 1938 augusztusában váltott levelek tanúsága szerint a kiadó óvta Valjavecet e „bátor" lépéstől: „[…] másrészről viszont utalni szeretnék az ezen írásmód alkalmazásával szemben mostanság mindenütt uralkodó túlérzékenységre". 1938. augusztus 10-én kelt leveléhez a kiadó egy a címére korábban küldött névtelen levelet is mellékelt (a levelezőlap pecsétje alapján 1937. június 9-re datálható): „Hallatlan, hogy manapság a Harmadik Birodalomban egy 'német' kiadó még egyáltalán megteheti, hogy újságot vagy folyóiratot latin betűvel jelentet meg. Remélhetőleg nincs már messze az az idő, amikor egy ilyen hazafiatlan cselekedet büntetőjogilag is súlyos megtorlásra kerül. Egy igaz Német."
20. Valjavec elismerésre méltó taktikai érzékét ebben a tekintetben saját fölötteseivel szemben is alkalmazni kényszerült. 1940-et követően ugyanis a Südost-Forschungen kiadását már nem csupán a müncheni intézet finanszírozta, hanem a költségeken megosztozott a berlini Deutsches Auslandswissenschaftliches Instituttal, amely szervesen összefonódott a berlini egyetemen újonnan megszervezett Auslandswissenschaftliche Fakultät szervezetével, ahol Valjavec oktatóként másodállást vállalt. Ily módon új (berlini) főnöke, Franz Alfred Six SS-Standartenführer (a kar dékánja és az intézet igazgatója) is fokozott beleszólást igényelt a müncheni vállalkozás profiljának alakításába. Six 1942 februárjában indítványozta, hogy a Valjavec által mindezidáig kínos igyekezettel tudományos orgánumként profilírozott Südost-Forschungen egy „nachrichtenpolitischer Teil" beiktatásával gazdagodjék. Válaszában Valjavec igen diplomatikus módon nem utasította el a lap átprofilírozását magával hozó kezdeményezést, „alapvetően kész"-nek mutatkozott erre, ám a részletek kapcsán további megbeszéléseket igényelt, s végeredményben erre az újításra nem is került sor. Six – Valjavec. Berlin, 1942. II. 23., ill. Valjavec – Six. München, 1942. II. 26., valamint a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut vonatkozásában: BArch B. Bestand R 4902. Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin, és Bl. 50–55.: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).
21. Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft." Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In. Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch. Frankfurt/Main. 215–240. old.
22. Nehring (1990). 24. old.
23. ZACH (2000). 300. old. A szerző egy-egy Magyarországról, ill. Erdélyből felkért „külföldi német" cikkírót hoz példaként (Aegidius Faulstich és Alfred Csallner).

24. Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934-1936. Südost-Forschungen 50. 1–30. old., 4. old. Hasonlóképp Krista Zach is az egyértelműen antiszemita tanulmányok hiányát konstatálja. ZACH (2000). 300. old.
25. A Südost-Forschungen 1936-os első évfolyama 311 oldalas terjedelemmel jelent meg, 1939-re már 996 oldalt számlált, 1940-ben pedig elérte legnagyobb terjedelmét (1037 oldal). Az első két évfolyam tanulmányokra, ill. kisebb közleményekre bontott tartalmi tagolódása 1938 óta könyv- és folyóiratszemlével bővült, mely évfolyamonként váltakozva hol alfabetikus rendben, hol országok szerinti bontásban recenzálta a térséggel kapcsolatos szakirodalmat. 1941-től jelentkezik újabb tartalmi egységként a „Nachrichten"-rovat, csokorba gyűjtve a délkelet-kutatás tudományos híreit, a különböző intézetek által szervezett eseményeket, valamint a személyi híreket, kinevezéseket és haláleseteket.
26. Az intézmény 1931–1945 között működött a Preußisches Staatsarchiv részlegeként (Albert Brackmann irányítása alatt). Lásd Schöbel, Thomas (2007): Albert Brackmann und die Publikationsstelle Berlin-Dahlem. In. Hoffmann, Jessica – Megel, Anja – Parzer, Robert – Seidel, Helena (szerk.): Dahlemer Erinnerunsorte. Frank&Timme. Berlin. 229–243. old.
27. A szervezet kapcsán lásd Fahlbusch, Michael (1999): Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft". Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik. In. Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer. Frankfurt/Main. 241–264. old.
28. BArch B. Bestand R 153. Nr. 125. Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937. München, 1938. II. 18.
29. Valjavec – több-kevesebb sikerrel – a nyugati történészekhez is megpróbált közeledni. A hagyatékában megőrzött levelezése tanúskodik kapcsolatáról olyan neves személyiségekhez, mint Robert William Seton-Watson (1936-37), Johan Huizinga (1941) stb. A nemzetközi legitimáció elnyerésének sikeres visszaigazolása, hogy George Vernadsky professzor (Yale, New Haven), 1940. III. 26-i levelében még a Südost-Forschungen szerkesztői bizottságába való meghívásához is hozzájárulását adta, továbbá tanulmányt is kínált a folyóirat számára. (A közreműködés valóban létrejött, s a későbbiekben állandó munkatársként támogatta a lapot: 1945-öt megelőzően kettő, azt követően hat tanulmányt bocsátott a Südost-Forschungen rendelkezésére.)
30. BArch B, Bestand R 153, Nr. 125, Tätigkeitsbericht des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten für das Haushaltsjahr 1937. München, 1938. II. 18.
31. Uo.
32. Az újraindulás kapcsán lásd Tegeler, Tillmann (2008): Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederanlaufen" des Südost-Instituts nach 1945. In. Boeckh, Katrin – Smolorz, Roman (szerk.): Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive. (Regensburger Studien; 13.) Stadtarchiv. Regensburg. 46–57. old.
33. Schaller, Helmut (2002): Der Nationalsozialismus und die slawische Welt. Friedrich Pustet. Regensburg. 289. old.
34. Nehring (1990). 25. old. A II. világháború után Valjavec – amint erre maga is utal a müncheni egyetemre kerülésekor leadott önéletrajzában – teljes energiáját az újrakezdéskor csaknem ellehetetlenült müncheni intézet felélesztésére fordította. UAM, O-N-14 (Valjavec), Lebenslauf. München, 1954. IX. 21.
35. A szóban forgó – alapvetően tudománypolitikai okokból meghozott – döntést a 90-es években megváltozott politikai körülmények váltották ki. A német egység megvalósulása, s az ország súlyának megnövekedése révén Berlin külpolitikai mozgástere és felelőssége is megváltozott. Új típusú kihívást jelentettek továbbá a 90-es évek délkelet-európai politikai eseményei is, különösképp a jugoszláv történések, melyek a közvélemény érdeklődését is a térségre irányították. A politika és a média egyre többször igényelt szakértői megszólalásokat, így mind többször kerültek a figyelem középpontjába a müncheni Südost-Institut „Jelenkorkutató Részlegének" munkatársai. Az ezredfordulóra a berlini szövetségi kormányzat úgy határozott, hogy külpolitikai „ötletgyárat" létesít a kölni „Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien" és a „Südost-Institut" szóban forgó munkatársainak a fővárosba szólításával. Így jött létre a már korábban létező „Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)" égisze alatt kialakított „Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit". 2000/2001 fordulóján a nevezett részleg elköltözésével a müncheni intézet erősen

megcsappant mind állományában, mind pedig jelentőségében. A fenntartó bajor állam ennek megfelelően csökkentette anyagi juttatásait, majd 2002 tavaszán úgy döntött, az intézetet két másik intézettel együtt Regensburgba telepíti, s így új tudományos bázisintézményt teremt. Így jött létre 2007 őszén a *„Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa”*, melynek három – önállóságát megőrző – tagja lett a „Südost-Institut”, az „Osteuropa-Institut” és az „Institut für Ostrecht”. (2009-től aztán a *WiOS* újabb tagja lett a Münchenből elköltözött „Ungarisches Institut”, míg a „Südost-Institut” és az „Osteuropa-Institut” immár a fönt említett „IOS” néven egyesülve maradt tagja az integráció keretét adó ernyőszervezetnek.) A lépés megmentette a Südost-Institutot a felszámolástól, attól a sorstól, amit ugyanekkor Bécsben az „Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (OSI)” nem tudott elkerülni. Az átköltözés 2007-ben le is zajlott (a Südost-Institutot 1990-2007 között igazgató Edgar Hösch leköszönt): 2008 őszétől az intézet vezetését – perszonálunióban a regensburgi Délkelet- és Kelet-Európa-történeti tanszékkel – Ulf Brunnbauer látja el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beer, Mathias–Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg Verlag. München.

Berg, Matthias (2014): Karl Alexander von Müller. Historiker für den Nationalsozialismus. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.

Fahlbusch, Michael (1999): Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft”. Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik. In: Schulze, Winfried–Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer. Frankfurt/Main. 241–264. old.

Fahlbusch, Michael (2004): Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa: Ethnopolitische Berater als Tathelfer für Verbrechen gegen die Menschlichkeit. In. Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 175–214. old.

Fahlbusch, Michael–Haar, Ingo (szerk.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München.

Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: Schulze, Winfried–Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch. Frankfurt/Main. 215–240. old.

Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Scherzberg, Lucia (szerk.): Theologie und Vergangen-heitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich, Schöningh, Paderborn. 103–119. old.

Nehring, Karl (szerk.) (1990): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München.

Nehring, Karl (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In. Uő. (szerk.): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 21–31. old.

Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula 1934–1936. Südost-Forschungen 50. 1–30. old.

Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó. Budapest. (468 o.)

Orosz László (2014): A két világháború közti német történettudomány közelítése Köztes-Európa népeinek vizsgálatához. Közép-Európai Közlemények. 2014/3–4. szám. 99–106. old.

Orosz László (2015): Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországán. Közép-Európai Közlemények. 2015/1. szám. 34–48. old.

Schaller, Helmut (2002): Der Nationalsozialismus und die slawische Welt. Friedrich Pustet. Regensburg.

Lásd Schöbel, Thomas (2007): Albert Brackmann und die Publikationsstelle Berlin-Dahlem. In: Hoffmann, Jessica – Megel, Anja – Parzer, Robert – Seidel, Helena (szerk.): Dahlemer Erinnerunsorte. Frank&Timme. Berlin. 229–243. old.

Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.) (1999): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch. Frankfurt/Main.

Seewann, Gerhard (1990): Die Bibliothek des Südost-Instituts. In. Nehring, Karl (szerk.): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 265–285. old.

Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias–Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg Verlag. München. 49–92. old.

Spannenberger, Norbert (2004): Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias–Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg Verlag. München. 215–236. old.

Tegeler, Tillmann (2008): Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945. In: Boeckh, Katrin–Smolorz, Roman (szerk.): Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive. (Regensburger Studien; 13.) Stadtarchiv. Regensburg. 46–57. old.

Valjavec, Fritz (1936): Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. Südostdeutsche Forschungen 1. 1–14. old.

Valjavec, Fritz (1940): Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. Verlag Max Schick. München.

Valjavec, Fritz (1941): Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. Südost-Forschungen 6. 1–37. old.

Valjavec, Fritz (1942): Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. Südost-Forschungen 7. 1–8. old.

Valjavec, Fritz (1942): Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. Südost-Forschungen 7. 218–223. old.

Valjavec, Fritz (1943): Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik 1943. 1055–1092. old.

Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In. Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.

Valjavec, Fritz (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old.

Willkomm, Dorothea (1979): Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropa-historiographie. Mag. Arb. Hannover.

Zach, Krista (2000): Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen. In. Fassel, Horst – Waack, Christoph (szerk.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. Tübingen. 267–301. old.

Zach, Krista (2004): Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946). In. Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 257–274. old.

Levéltári források

Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BaHStA). Abteilung V. (Nachlässe und Sammlungen): Nachlass Valjavec. Dienstkorrespondenz.

Ludwig-Maximilian-Universität. Universitätsarchiv, München (UAM). O-N-14 (Valjavec): Personal-akte der Philosophischen Fakultät.

Bundesarchiv, Berlin (BArch B). Bestand R 153– Publikationsstelle Berlin-Dahlem.

OLASZ LAJOS*

A KORMÁNYZÓ UTÓDLÁSÁNAK KÉRDÉSE A HORTHY-KORSZAKBAN

THE QUESTION OF REGENT SUCCESSION IN THE HORTHY ERA

ABSTRACT

The Treaty of Trianon prohibited the return of either Charles IV or any other member of the Habsburg family to the Hungarian throne. However, the Hungarian political forces hoped that the „king" question would be solved soon. By the 1930-ies, however, it became clear that for the time being it was impossible to occupy the throne, consequently, the institution of regency would last for a longer period. That was why regent succession needed to be regulated. Miklós Horthy wanted to have a determinant voice in his successor's denomination. But the parliament wanted to keep this right to itself. Finally, in 1937, a compromise was reached. The regent was able to propose 3 people as successor, while the parliament had the right either to choose from them or nominate a 4th prospect. At the beginning of the 1940-ies, as a result of the war situation, it became inevitable to regulate even the substitution of the regent. That was why in February 1942, upon Horthy's request, the parliament elected a vice regent. The new post was allocated to István Horthy (elder son of the regent). The vice regent, however, did not have the right of succession. He could only function as the head of state temporarily, until the parliament elected a new regent.

A kormányzói intézmény átmeneti jellege

Az 1920 februárjában összeülő, újonnan választott nemzetgyűlés egyik legfontosabb feladata az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése és a két forradalom idején lezajló közjogi változások következtében bizonytalanná váló alkotmányos helyzet stabilizálása, és az államfői hatalom gyakorlásával kapcsolatos nyitott kérdések rendezése volt. A nemzetgyűlés az állami szuverenitás kizárólagos birtokosának nyilvánítva magát, és megsemmisítette a forradalmak időszakában az államformára és az államfői feladatok ellátására vonatkozó törvényeket, helyreállítva ezzel a korábbi monarchikus berendezkedést. Az államfői hatalom gyakorlásával kapcsolatban azonban komoly nézetkülönbségek alakultak ki a meghatározó politikai erők között. IV. Károly magyar király, a Monarchia háború végén bekövetkező széthullása, az antant hatalmak nyomása és a belső társadalmi konfliktusok kirobbanása hatására, november 13-i eckartsaui nyilatkozatában bejelentette, hogy visszavonul uralkodói jogai gyakorlásától, az államügyek vitelében való részvételtől, és elfogadja azt a döntést, amit a törvényes magyar politikai tényezők az államformát illetően a későbbiekben meghoznak.[1]

A forradalmak bukását és a Magyar Királyság alkotmányos viszonyainak helyreállítását követően, a politikai elit legitimista körei továbbra is betöltöttnek tekintették a magyar trónt, és állást foglaltak a Habsburg örökösödés (Pragmatica Sanctio) érvényessége mellett. Álláspontjuk szerint, a kényszerítő külső körülmények miatt IV. Károly csak azt jelentette ki, hogy ideiglenesen „szünetelteti" uralkodói jogainak gyakorlását. A szabad királyválasztó erők nézetei szerint viszont az eckartsaui nyilatkozattal az uralkodó lemondott, a trón megüresedett, és a királyválasztás joga ismét visszaszállt a nemzetre, illetve annak politikai megtestesítőjére, a nemzetgyűlésre. Az ország külső és belső helyzetének stabilizálása

* Dr. PhD Olasz Lajos adjunktus – Szegedi Tudományegyetem JGYPK.

szempontjából sürgető szükség volt az államforma és az államfői feladatok ellátásának mielőbbi rendezésére. A fegyverszünet megkötése, majd a békeszerződés aláírása időszakában az antant hatalmak egyértelműen leszögezték, hogy a Habsburg család nem térhet vissza a magyar trónra, és a restauráció minden kísérletét a legerélyesebb eszközökkel megakadályozzák.[2] A kialakult körülmények között ésszerű kompromisszumnak tűnt, ha a királyság intézményének megerősítése mellett, egyelőre csak az uralkodó helyettesítéséről történik intézkedés, egy ideiglenes államfő megválasztásával.[3]

A lehetséges megoldások között felmerült a nádori tisztség felújításának lehetősége is. Ezt az intézményt azonban eredeti formájában már a dualizmus időszakában is elavultnak tekintették, ezért a nádori szék évtizedek óta betöltetlen volt. A nádorválasztáshoz hiányoztak a szükséges alkotmányos feltételek is (a királyi jelölés). Ezért a meghatározó politikai erők többségükben inkább a kormányzói tisztség létesítése mellett foglaltak állást. Erre vonatkozóan az ország komoly történelmi hagyományokkal rendelkezett. Hunyadi János kormányzósága különösen alkalmas közjogi példával szolgált, és a szélesebb közvélemény előtt is bizalmat ébresztett az új intézmény iránt. A kormányzó a királyt helyettesítette az államfői hatalom gyakorlásában, személye azonban nem volt az állami szuverenitás önálló tényezője, mint a nemzetgyűlés vagy a koronázott uralkodó. Megbízatása (a nádoréval ellentétben) nem számított véglegesnek, csak átmeneti időszakra szólt.[4]

Már az új intézmény felállításáról való megegyezés pillanatában körvonalazódott, hogy a kormányzói poszt legesélyesebb várományosa a Nemzeti Hadsereg Fővezére, Horthy Miklós lehet. Bár kezdetben más nevek is felmerültek (József Ágost királyi herceg, Friedrich István, Apponyi Albert), a háború alatti szereplésével széleskörű elismerést kiváltó, a fegyveres erők felett rendelkező, a pártoktól független és a nagyhatalmak számára is elfogadható Horthy jelentette aktuálisan a legreálisabb kompromisszumot. Horthy maga is aspirált erre a posztra, és a Nemzeti Hadsereg, illetve a Fővezérség holdudvarába tartozó politikai tényezők már 1919 végén komoly kampányba kezdtek személyének közéleti népszerűsítése, ideiglenes államfővé választásának előkészítése érdekében.[5]

A monarchikus berendezkedés visszaállítása ellenére a nemzetgyűlés minél szélesebb mozgásteret igyekezett biztosítani magának, ezért az ideiglenes hatállyal megválasztott kormányzó jogkörét viszonylag szűkre szabta (1920: I. tc.). Bár elvileg a kormányzót a királyi hatalom teljes körű gyakorlása illette volna meg, az új tisztséget szabályozó törvény számos hatáskört kivett az ideiglenes államfő kezéből (a törvényhozásban való részvételt, a koronázáshoz kötődő felségjogokat stb.), más esetekben pedig korlátozásokat iktatott be egy-egy jogkör érvényesítésénél. Így a kormányzó tényleges hatalma európai összehasonlításban alapvetően a gyenge köztársasági elnöki pozícióhoz állt közel. Maga Horthy igen kevésnek tartotta a jogszabály által számára biztosított lehetőségeket, ezért csak olyan feltétellel vállalta a kormányzói méltóság betöltését, hogy a parlamenti pártok előzetesen ígéretet tettek a jogkör későbbi bővítésére.[6]

Sajátos helyzetet teremtett, hogy míg a nemzetgyűlés mandátumát 2 évben rögzítették, a kormányzó hivatali idejét nem határozták meg. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a politikai erők ekkor még lehetőséget láttak arra, hogy hamarosan koronázott király kerüljön az ország élére, és nem számoltak azzal, hogy ez az új, provizórikus helyzet hosszabb távon is fennmarad. Horthy Miklós államfői tevékenységét a politikai erők (és ő saját maga is) csak átmeneti megoldásnak szánták. A törvény egyértelműen rögzítette, hogy a kormányzó szerepe a trón betöltésével automatikusan megszűnik. Az államfői szék váratlan megüresedése esetén, a magát az állami szuverenitás kizárólagos letéteményesének nyilvánító nemzetgyűlés új kormányzót választott volna. Ez azonban egyelőre nem tűnt reális problémának, hiszen Horthy még csak 52 éves volt, és kiváló egészségnek örvendett. Ezért az utódlásának kérdése nem került szóba az új hivatalt felállító törvényjavaslat vitájában.[7]

A kormányzói pozíció létrehozása és a kormányzóválasztás azonban számos kérdést nyitva hagyott. A királyéhoz képest erősen korlátozott jogkör bizonyos alkotmányos hiátust teremtett, de legalábbis vitathatóvá tette, és a gyakorlatban megnehezítette egyes államfői kompetenciák érvényesítését. A kormányzó is egyre inkább szorgalmazta a nemzetgyűlési pártok által korábban felajánlott jogkörbővítést. A miniszterelnöki feladatokra kiszemelt és felkért politikusok, Bethlen István, majd Teleki Pál feltétlenül szükségesnek tartotta a kormány pozíciójának megerősítését és a stabil parlamenti háttér megteremtését, és ezzel együtt fontos szempontnak tekintették az államfő törvényhozással szembeni mozgásterének (pl. az országgyűlés berekesztésének, elnapolásának, feloszlatásának joga) bővítését. A kormányzói jogkör szélesítésére ösztönöztek a nemzetközi fejlemények is. A szovjet Vörös Hadsereg nyugati irányú előrenyomulása, lengyelországi térnyerése felvetette, hogy egy váratlan katonai helyzetben az államfőnek nagyobb önállósággal kellene rendelkeznie a haderő alkalmazása tekintetében.[8]

Hónapokon át tartó politikai viták után a kormányzói jogkör kiterjesztésére vonatkozó törvényjavaslat július végén került a nemzetgyűlés elé. A vitában Rassay Károly felvetette, hogy ha a kormányzói jogkört jelentősebb mértékben kibővítik, indokolt lenne pontosan meghatározni az államfői pozíció betöltésének időtartamát. Ez a kérdés azonban végül nem került be a törvényjavaslatba. Az augusztus 7-én megszavazott törvény (1920: XVII. tc.) megadta a kormányzó számára is az országgyűlés berekesztésének, elnapolásának és feloszlatásának a királyt megillető jogát. Feloszlatás esetén gondoskodnia kellett arról, hogy az új törvényhozás 3 hónapon belül megkezdhesse a munkát. Az elnapolás időtartamát 30 napban maximálták, de ezzel az államfő többször egymás után is élhetett, így a parlament napi tevékenységét hosszabb időre is felfüggeszthette. A kormányzó a koronázott uralkodóhoz hasonlóan a kormánytagok kivételével mindenkire vonatkozó közkegyelmet gyakorolhatott. A jogkörbővítés fontos elemének számított, hogy az államfő „közvetlen fenyegető veszély esetén" elrendelhette a haderő határon túli alkalmazását, az összminisztérium felelősségére (a kormány egyöntetű támogatása mellett), a törvényhozás utólagos hozzájárulásával. A hadüzenet és békekötés kérdésében azonban továbbra is előzetes parlamenti döntésre volt szükség.[9]

A kormányzói jogkör kérdését illetően 1921 őszén ismét felerősödtek a politikai viták. IV. Károly két sikertelen visszatérési kísérlete, majd az ennek nyomán a nagyhatalmak sürgetésére kimondott trónfosztás (1921: XLVII. tc.), illetve az uralkodó 1922. áprilisi halála következtében nyilvánvalóvá vált, hogy a felállításakor még átmeneti megoldásnak szánt kormányzói intézmény hosszabb távon is fennmarad. Ez a felismerés, a kormányoldal politikai köreit arra ösztönözte, hogy az államfői hatalom további bővítését szorgalmazzák, hogy a kormányzó az egykori magyar királyok minden felségjogával rendelkezzen. Mások viszont, főként ellenzéki oldalról, ezzel szemben mindenképpen fent kívánták tartani az ideiglenes államfő jogkörének, különösen a parlamenttel szembeni hatalmának korlátozását.[10]

Sokakat gondolkodóba ejtett a második „királypuccs" idején a kormányzó által kiadott hadparancs, amelyben Horthy azt a kijelentést tette, hogy a haderő kizárólag neki tartozik engedelmességgel, és az államfői hatalom gyakorlását is csak ő adhatja át az uralkodónak. Ez a kijelentés ellentmondott annak az alkotmányos elvnek, hogy a nemzetgyűlés a szuverenitás kizárólagos birtokosa. Mindennek nyomán többen (Rupert Rezső, Rassay Károly, Apponyi Albert) felvetették a kormányzó házfeloszlatási és elnapolási jogának, illetve szuszpenzív vétójogának ismételt korlátozását. Ugyancsak szorgalmazták az államfő hivatali idejének meghatározását, az eskütételtől számított 3–5 évben, valamint sürgették, hogy részletesen szabályozzák a kormányzó felelősségre vonásának módját. A hivatali idő meghatározása, jelentős mértékben erősíthette volna a törvényhozás pozícióit az államfővel szemben, még akkor is, ha az előző kormányzót újra lehetett volna választani.[11]

Az államfői jogkör, illetve a kormányzói utódlás kérdésével kapcsolatban hivatalos lépésekre azonban csak 1926-ban került sor. A felsőház visszaállítását szabályozó törvény (1926: XXII. tc.) keretében rögzítették, hogy az államfőt az új kétkamarás parlamenttel szemben ugyanazok a jogok illetik meg, mint korábban a nemzetgyűlés esetében, a felsőházba azonban 40 főt élethossziglan kinevezhet. Döntés született a kormányzó felelősségre vonásának módját illetően is, amelyre a képviselőház kezdeményezése után, a felsőház tagjaiból összeállító bíróság döntése alapján kerülhetett sor.[12]

Napirendre került a kormányzói utódlás kérdése is. A törvény szerint a poszt megüresedése esetén az országgyűlés képviselőháza és felsőháza, együttes ülésen, titkos szavazással választhat új államfőt. Ennek részleteit azonban (a választásra rendelkezésre álló idő, a jelölés módja, a szükséges szavazati arány stb.) nem szabályozták. A törvényjavaslat elkészítésekor a kormány nem számolt azzal, hogy belátható időn belül aktuálissá válhatna egy új államfő megválasztása. Az államfői szék megüresedése esetére, az új kormányzó hivatalba lépéséig a törvény a minisztertanácsot hatalmazta fel az államfői feladatok ellátásával, de csak korlátozott (az 1920: I. tc. által meghatározott) jogkörben. Ez a döntés azonban komoly alkotmányos problémákat vetett fel. Az államfői és kormányfői hatalom egy kézben történő egyesítése, különösen, hogy ennek időtartamát nem szabályozták, az alkotmányos parlamenti berendezkedéssel össze nem egyeztethető hatalmi koncentrációhoz vezethetett. A kormány elmozdítása a megüresedés idejére lehetetlenné vált. A törvényhozás nem ellenőrizhette volna teljes körűen a végrehajtó hatalom működését, ha a kormány egyben az államfői jogokat is gyakorolja, és elvesztette volna gyakorlati jelentőségét az államfői hatalom ellenőrzését biztosító fő alkotmányos eszköz, a miniszteri ellenjegyzés is.[13]

A gazdasági világválság időszakában kiéleződő társadalmi feszültségek, a Magyarországon is megjelenő és megerősödő antiparlamentáris törekvések olyan helyzetet teremtettek, hogy az 1930-as évek elején ismét napirendre került a kormányzói jogkör további bővítése. Már a Károlyi-kormány tervezetet készített az államfő házberekesztési, elnapolási és feloszlatási jogának szélesítésére, az idevágó korábbi korlátozások eltörlésére. Hivatalos törvényjavaslatot ez ügyben végül Gömbös Gyula terjesztett a parlament elé. Az új törvény (1933: XXIII. tc.) az utódlás kérdését nem érintette, e tekintetben a korábbi szabályozás maradt érvényben. A kormányzó törvényhozással szembeni pozíciójának erősítése nagyobb mozgásteret biztosított a miniszterelnöknek is, gyengült a parlamenti kontroll, az államfőre támaszkodva Gömbös megszabadulhatott a számára kellemetlen, intézkedéseit akadályozó országgyűlési vitáktól, illetve adott helyzetben, a parlament feloszlatása révén egy új, a kormányfő számára kedvezőbb összetételű törvényhozás összehívását érhette el. Az ellenzék részéről éppen ezért sokan kritizálták az államfői jogkör bővítését, végül azonban a többség mégis megszavazta, mert a megnövekvő hatalmú kormányzótól éppen a politikai berendezkedés stabilizálását remélték és a szélsőséges törekvések visszaszorítását várták – beleértve a miniszterelnök túlzott hatalomkoncentrációját is. A többszöri bővítés révén a magyar kormányzó jogköre az 1930-as évek közepén, európai összehasonlításban már egy erős köztársasági elnöki hatáskörhöz közelített.[14]

A kormányzó utódlásának részletes szabályozása

Gömbös elkötelezte magát a kormányzói jogkör további bővítése mellett is. Nemcsak azért, hogy ezzel is erősítse a Horthy részéről iránta megnyilvánuló bizalmat, hanem mert ettől a végrehajtó hatalom számára még inkább szabadkezet remélt. Már 1934 tavaszán kifejtette, hogy az alkotmányosság maradéktalan érvényesülése, az ország társadalmi, politikai stabilitása, valamint nemzetközi tekintélye szempontjából egyaránt fontos lenne, hogy

az államfő a korábbi magyar királyok minden felségjogával rendelkezzen. Arról már nem beszélt, hogy mivel a kormányzó számos esetben a kormányzat kérésére lép fel, illetve hatalmát rendszerint a kormányon keresztül gyakorolja, ez a hivatalban lévő miniszterelnök lehetőségeit, parlamenttel szembeni pozícióját is nagymértékben erősítené. Ugyanekkor Gömbös felvetette a kormányzói utódlás újabb szabályozásának lehetőségét is. Javaslata szerint az államfőnek biztosítani kellene a jogot, hogy maga jelölhesse ki az utódját. Az alkotmányos parlamenti berendezkedésből következően ilyen kérdésben a végső döntés a törvényhozás hatáskörébe tartozott. Ezért Gömbös azt a megoldást szorgalmazta, hogy a kormányzónak nevezzen meg 3–5, általa alkalmasnak tartott jelöltet, és az országgyűlés majd ezek közül választhatna új államfőt. Egy ilyen eljárás, hogy az államfő minden kötöttség nélkül összeállíthat egy szűk jelöltlistát, és ezzel tulajdonképpen kijelölheti az utódját, már túlmutatott a magyar alkotmányos hagyományokon, és a dinasztikus trónöröklés rendjén is. A miniszterelnök a kormányzói jogkör kiterjesztését elsősorban a titkos választás tervezett bevezetése miatt tartotta fontosnak, amit a felsőház reformjával együtt a képviselőházi erők ellensúlyozását biztosító fő politikai garanciának tekintett, és az erre vonatkozó új törvény megalkotását legkésőbb 1939-re tervezte.[15]

Gömbös 1936 októberében bekövetkező halála ellenére, a kormányzói jogkör további bővítésének kérdése, és ennek keretében az utódlás részletes szabályozása változatlanul napirenden maradt. A jobboldali erők között erős polarizáció ment végbe, a korábban a kormányzat mögé felsorakozó radikális csoportok egy része egyre inkább szembefordult az alkotmányos parlamenti berendezkedéssel, és különböző szélsőséges eszmék jegyében a politikai rendszer totalizálását sürgette. Törekvéseikhez széleskörű propagandával és szociális demagógiával igyekeztek társadalmi támogatást szerezni. A titkos választójog bevezetése szélesre tárhatta az országgyűlés kapuit is az ilyen csoportosulások előtt, ezért a mérsékelt politikai körök egyetértettek abban, hogy feltétlenül szükség van a kormányzó pozíciójának megerősítésére, hatáskörének szélesítésére. Ebbe beleértették az utódlás kérdését is, hiszen Horthy ekkor már a 70. évéhez közeledett, és bár kiváló egészségi állapotban volt, fel kellett készülni egy olyan helyzetre, amikor szükségessé válhat egy új államfő megválasztása. Abban azonban már erősen megoszlottak a vélemények, hogy a kormányzói hatalom bővítése kapcsán pontosan milyen új hatásköröket biztosítsanak Horthy Miklósnak, és milyen feltételek, garanciák beépítése mellett.[16]1936 végén és 1937 tavaszán számos közéleti fórumon, a sajtó hasábjain komoly vita bontakozott ki, elsősorban az utódlás kérdése körül, ahol részben a politikai élet szereplői, részben alkotmányjogi szakemberek fejtették ki a véleményüket. Több hivatalos pártközi egyeztető megbeszélésre is sor került az álláspontok közelítése érdekében. Darányi Kálmán miniszterelnök kabinetje, valamint a kormányzóság holdudvarába tartozó politikai erők azt a megoldást támogatták, hogy az államfő állíthasson jelölteket, akik közül a parlament majd kiválaszthatja az utódát. Más mérsékelt konzervatív körök, beleértve a kormánypárt egy részét is, valamint az ellenzék meghatározó csoportjai határozottan ellenezték, hogy az államfő nevezhesse meg a saját utódát. Emlékeztettek arra, hogy ekkora befolyása még a koronázott királyoknak sem volt, hiszen az uralkodóházat is kötötték az örökösödés rendjére vonatkozó szabályok. Azt, a politikai erők többsége elfogadhatónak találta, hogy Horthy személyi javaslatokat tehessen, ha az nem kötelező érvénnyel, hanem csak tanácsadás jelleggel történik. Ragaszkodtak viszont ahhoz, hogy a parlament saját jelöltet is állíthasson, és a végső döntést is az országgyűlés hozza meg, szabadon választva a kormányzó részéről ajánlott és a törvényhozás által jelölt személyek közül.[17]

Mivel a korábbi szabályozás, hogy a kormányzói szék megüresedése esetén az államfői feladatokat a minisztertanács lássa el, komoly alkotmányos problémákat vetett fel, napirendre került a kormányzó helyettesítésének kérdése is. Abban mindenki egyetértett, hogy

belső társadalmi feszültségek és a kiéleződő nemzetközi helyzet közepette az államfői hatalom gyakorlása egyetlen napra sem szünetelhet, a kormány azonban nem töltheti be ezt a szerepet. A politikai erők egy része egy magas közjogi méltóságokból álló új testület (kormányzótanács vagy helytartótanács) felállítását szorgalmazta, amely a kormányzó akadályoztatása esetén (tartós betegsége, kényszerű távolléte vagy halála idején) biztosítani tudná a hatalomgyakorlás folyamatosságát. Más politikai körök, például a kormányzó környezete inkább az egy személy által történő helyettesítés mellett érvelt. Emlékeztettek rá, hogy a történelem során a magyar kormányzóknak (Hunyadi János, Szilágyi Mihály) mindig volt helyettesük. Hangsúlyozták, hogy egy előre megválasztott és megfelelő politikai tapasztalatokkal rendelkező helyettes eredményesebben el tudná látni az államfői feladatokat, mint egy eltérő felfogású, kormányzati gyakorlattal többségében nem rendelkező tagokból álló testület.[18]

A kormányzói jogkör újabb kiterjesztésére és az utódlás szabályozására vonatkozó tervezet részleteit Darányi 1937. június 7-én ismertette a parlamenti pártokkal. A kormány javaslatával szemben számos kritika fogalmazódott meg, nemcsak ellenzéki oldalról, hanem még a kormánypárt köreiből is. Különösen sokan vitatták az utódlással kapcsolatos részeket. A tervezet szerint az államfő 3 személyt javasolhatott volna utódként. Melléjük a parlament is állíthatott egy jelöltet, de csak nyílt szavazással, legalább 200 honatya támogatása mellett. A 3 vagy 4 jelölt közül azután az országgyűlés választotta volna meg a következő kormányzót. Ez a megoldás rendkívül nagy befolyást biztosított a hivatalban lévő államfő számára utóda kiválasztásában. Megtehette, hogy egy tekintélyes és két kevésbé esélyes jelöltet állít, illetve az általa megnevezettek közül egyikük javára a másik kettő akár vissza is léphetett – ezzel, a választási procedúra ellenére gyakorlatilag a kormányzó határozhatta volna meg az utód személyét. A parlament csak úgy tudott volna saját jelöltet (ellenjelöltet) állítani, ha legalább 200 képviselő és felsőházi tag vállalja, hogy nyíltan szembefordul a hivatalban lévő államfő akaratával, ami veszélyes politikai megosztottságot teremthetett, éppen a kormányzói szék megüresedése miatti legkritikusabb időszakban.[19]

A parlamenti erők széleskörű ellenállását tapasztalva a kormány gyorsan visszavonta és több ponton is átdolgozta az eredeti tervezetet. Darányi pártközi egyeztetést kezdett egy szélesebb támogatást elnyerő új változat kialakítására. A miniszterelnök a kormányzót is tájékoztatta a nem várt fejleményekről. Horthyt meglepetten értesült, hogy jogkörének tervezett bővítésével kapcsolatban még kormánypárti körökből is komoly kritikák hangzottak el. Első felháborodásában utasítani akarta a miniszterelnököt, hogy a kérdést egyelőre vegyék le a napirendről. Az erre vonatkozó levelet azonban végül nem küldte el, mert időközben a pártközi egyeztetéseknek köszönhetően a törvénytervezet átdolgozott változatát a parlamenti erők többsége már hajlandó volt támogatni.[20]

Az új jogszabály (1937: XIX. tc.) jelentős mértékben bővítette a kormányzói hatalmat. Kiterjesztette az államfő szuszpenzív vétójogát. A parlament által elfogadott törvényeket két alkalommal is visszaküldhette megfontolásra az országgyűlésnek. Ennek eldöntésére mindkét alkalommal 6 hónap állt a rendelkezésére. Amennyiben a parlament ennek ellenére is változatlan formában fenntartotta a törvényt, az államfőnek 15 napon belül ki kellett hirdetnie. Abban az esetben, ha időközben az országgyűlés mandátuma lejárt, vagy az államfő feloszlatta a parlamentet, a törvény nem lépett életbe. Ha azonban az új törvényhozás szöveg szerint ugyanolyan jogszabályt alkotott, akkor a kormányzónak már nem volt mérlegelési lehetősége, a törvényt 15 napon belül alá kellett írnia. Bár ilyen módon az államfői vétó csak halasztó hatályú volt, és a törvényalkotás kizárólagos letéteményese az országgyűlés maradt, a rendelkezésre álló mérlegelési lehetőség révén a kormányzó közel másfél évig elodázhatta egy megítélése szerint nem megfelelő törvény érvénybe léptetését. Ez azonban nyilvánvalóan éles konfrontációhoz vezetett volna az államfő és a parlament között.[21]

Az új törvény (a királyhoz hasonló módon) felmentette a kormányzót az alól, hogy az országgyűlés felelősségre vonhassa, rögzítette azonban, hogy morális szempontból továbbra is felelősséggel tartozik a nemzetnek. Az 1918 óta rendezetlen főkegyúri jog kérdésével kapcsolatban a törvény egy elvi deklarációt tartalmazott, amely a kormány és a Szentszék közötti informális megbeszélésekre alapozott. A jogszabály szövege szerint, a kormányzó ugyan aktuálisan nem gyakorolja a főkegyúri jogot, az ország azonban továbbra is érvényesnek tekinti a magyar királyoknak ezt az elidegeníthetetlen felségjogát. Az új törvénynyel a kormányzó jogköre messze túllépett az európai köztársasági elnökök hatáskörén, és a főkegyúri jog gyakorlása, a nemességadományozás, valamint a törvények előszentesítése kivételével már biztosította számára a magyar királyok teljes felségjogát. A gyakorlatban még ennél is kisebb volt a különbség. A Vitézi Rend kiépítése, a szervezet kiemelt társadalmi szerepe, illetve a vitézi címhez kapcsolódó birtokjuttatás bizonyos értelemben pótolta a nemességadományozást, a törvényjavaslatok előzetes bemutatása pedig íratlan szabállyá vált az egymást követő kormányok politikai praxisában, mely alól alig akadt kivétel.[22]

A nagy vihart kiváltó utódajánlást a törvény végül úgy szabályozta, hogy a kormányzó egy hivatalos dokumentumban megnevezhetett 3 személyt, akiket alkalmasnak ítélt az államfői feladatok ellátására. A három példányban elkészített dokumentumot, zárt borítékban a Kúria elnökének és a két koronaőrnek adta át megőrzésre. Az irat akkor volt érvényes, ha 3 nevet tartalmazott, és pontosan követték a kiállításával, őrzésével kapcsolatos előírásokat. Hivatali ideje alatt a kormányzó az ajánlását bármikor módosíthatta, és egy újabb névsort készíthetett. Az államfői szék megüresedése esetén a parlament két házának együttes ülésén, kamaránként háromötödös részvétel, de minimum 100-100 fő jelenléte mellett választották meg az új kormányzót. Először az államfő által ajánlott 3 nevet ismertették a honatyákkal, majd a jelenlévők arról döntöttek, hogy kívánnak-e titkos szavazással saját jelöltet is állítani, melyhez minimum 50 támogató szavazatra volt szükség. Ezt követte a választás, ahol egyszerű többségre, 50% plusz egy szavazatra volt szükség az államfői pozíció elnyeréséhez. Ha ezt az első körben senki nem kapta meg, a szavazást megismételték, de már csak a korábban legtöbb szavazatot kapott két jelöltre vonatkozóan.[23]

A kormányzói szék megüresedése esetén az államfői feladatok ideiglenes és korlátozott körű ellátására egy új testületet hoztak létre. Az országtanács, melynek tagja a miniszterelnök, az országgyűlés felsőházának és képviselőházának elnöke, a Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint a honvédség főparancsnoka (1938-tól a Honvéd Vezérkar főnöke), illetve a hercegprímás volt, az új államfő hivatalba lépéséig gyakorolta a legfelsőbb jogköröket. Elsődleges feladata éppen a választás megszervezése volt. Az országtanács nem rendelkezett a parlament berekesztésének, elnapolásának, feloszlatásának jogával, és nem meneszthette a kormányt. Új törvényt, a következő államfő beiktatását rögzítő jogszabályon kívül nem hirdethetett ki, csak ha azt még a kormányzó hivatali ideje alatt fogadta el az országgyűlés és meghatározó nemzeti érdek fűződött annak mielőbbi érvénybe lépéséhez. Az országtanács döntései csak miniszteri ellenjegyzés esetén váltak érvényessé.[24]

Az államfő utódlása, illetve helyettesítése körüli nézetkülönbségek az új szabályozás nyomán a következő években sem jutottak nyugvópontra. A kormányzó maga sem volt elégedett a törvényben foglalt megoldással. Úgy értékelte, hogy a parlament titkos szavazással történő jelöltállítási joga, amihez a honatyák kevesebb, mint 10%-ának támogatása is elegendő volt, a gyakorlatban könnyen semlegesíthette az államfői ajánlást. A szélsőjobboldal előretörése nyomán, a titkos választás bevezetésével átalakuló képviselőház, különösen külső (német) támogatás esetén ennek segítségével képes lehetett volna egy alkalmatlan, radikális politikai törekvéseket szolgáló jelöltet kiállítani és keresztülvinni annak megválasztását.[25]

Fenntartásai ellenére a kormányzó élt a törvényben biztosított lehetőségével és elkészítette az utódajánlási dokumentumot, amelyben, mint utóbb ismertté vált, három volt miniszterelnök neve szerepelt: Bethlen István, Károlyi Gyula, Darányi Kálmán. Mindez azonban hamarosan elvesztette a jelentőségét. Darányi 1939. november 1-jén meghalt, és ezzel az ajánlás érvénytelenné vált, mert az előírások szerint abban mindig három potenciális jelöltnek kellett szerepelnie. Károlyi Gyula más megkeresések kapcsán is többször kijelentette, hogy nem kíván semmilyen vezető pozíciót betölteni, és a felsőház egyik legtekintélyesebb tagjaként csak a háttérben zajló politikai egyeztetésekben vállalt szerepet. Bethlen is visszahúzódott a politika élvonalából, de álláspontját, a szélsőjobboldali törekvések és az egyoldalú német elkötelezettséggel szembeni kritikáját nyilvánosan hangoztatta. Így kormányzóvá jelölése az 1940-es évekre már elvesztette realitását, minden valószínűség szerint éles szélsőjobboldali ellenállást és határozott német elutasítást váltott volna ki. Egyes források szerint, 1941 elején a kormányzó új ajánló dokumentumot készített, amelyben Bethlen és Károlyi mellett idősebb fia, Horthy István volt a harmadik személy. A szélsőjobboldal előretörése és a Horthy családdal szemben a konzervatív körökben is megfogalmazódó dinasztikus gyanúk miatt azonban teljesen bizonytalan volt egy majdani választás kimenetele.[26]

A kormányzat mögött álló erők egy része komolyan tartott attól, hogy az államfői szék megüresedése esetén súlyos belpolitikai válság alakulna ki, a parlamenti erők klikkekre szakadnának, és egymással rivalizáló jelöltek mögé sorakoznának fel. A kormányzóság környezetéhez tartozó nemzeti radikális erők ezért új szabályozást szorgalmaztak, amely döntő beleszólási lehetőséget biztosítana Horthy Miklós számára az utód kijelölésébe. Kozár Elemér, a Vitézi Rend, az Országos Tűzharcos Szövetség és a Magyar Élet Pártja bizonyos köreinek elképzeléseit foglalta össze a kormányzóhoz intézett emlékiratában, amikor azt javasolta, hogy a vonatkozó jogszabály módosítása révén az államfő még hivatali ideje alatt maga nevezze meg az utódát. Kozár szerint ez a megoldás biztosíthatná leginkább a kontinuitást, a korábbi politikai irányvonal töretlen fenntartását, a kiválasztott személynek pedig megfelelő lehetősége nyílna, hogy a kormányzó mellett felkészüljön majdani feladatai ellátására. Az emlékirat szerzője személyi javaslatot is megfogalmazott. Felvetette, hogy a kormányzó idősebb fia, Horthy István lenne legalkalmasabb erre a tisztségre. Apja érdemei erősíthetnék társadalmi presztízsét, közéleti elfogadottságát, és személye garanciát jelentene, hogy a helyettes minden körülmények között lojális marad a kormányzóhoz, majd pedig az általa képviselt törekvéseket folytatná.[27]

A kormányzóhelyettesi intézmény

1941 tavaszán már maga Horthy Miklós is hajlott arra a megoldásra, hogy személyi javaslata nyomán válasszon az országgyűlés egy helyettest, aki már most bekapcsolódna bizonyos államfői feladatok ellátásába, adott esetben pedig zökkenőmentesen átvehetné a kormányzói hatalom gyakorlását. Olyan személyt kívánt jelölni, akiben feltétlenül megbízott, akiben garanciát látott arra, hogy külső és belső politikai nyomással szemben határozottan kiáll az alkotmányos parlamenti berendezkedés védelme és a nyugat felé nyitott külpolitika fenntartása mellett. Ezt annál is fontosabbnak tekintette, mert korábban már komoly csalódást okozott számára több miniszterelnöke is, Darányi főként erélytelensége, Imrédy Béla pedig a szélsőséges erők felé nyitó és Németország irányába feltételek nélkül elköteleződő politikája miatt. A kormányzó a legalkalmasabb személynek a helyettesi posztra fiát, Horthy Istvánt tekintette, aki ebben az időszakban a MÁV elnöke volt. Május folyamán több megbeszélést is folytatott vezető közjogi méltóságokkal, hogy felmérje,

milyen támogatásra számíthatna egy ilyen jellegű kezdeményezés. Kiderült azonban, hogy a kormányzó utódkijelölésével szemben a parlamenti erők körében változatlanul nagy az ellenállás. Különösen azt fogadnák sokan gyanakvással, ha az államfő saját fiát jelölné helyettesének. Ez megerősíthetné az 1937 óta már többször elhangzó feltételezéseket, hogy Horthy Miklós kormányzói dinasztia alapítására készül, a családján belül kívánja tartani a legfelsőbb hatalom gyakorlását. Az államfő nyilvánvaló csalódottsággal vette tudomásul, hogy elképzelése nem számíthat szélesebb körű támogatásra, így egyelőre nem tett hivatalos lépést ebben az ügyben. A Szovjetunió elleni hadba lépés egy időre minden más politikai kérdést egyébként is háttérbe szorított.[28]

Novemberre azonban sok szempontból megváltozott a helyzet, és a kormányzó már hivatalos kezdeményezést tett. Utasította a miniszterelnököt, hogy készítsen a kormány törvényjavaslatot az államfő helyettesítésének és utódlásának megfelelőbb szabályozására. Kijelentette, hogy megítélése szerint a királykérdés megoldása a jelen körülmények között nem aktuális, így a kormányzói intézmény további fennmaradásával kell számolni. Ezért feltétlenül szükséges, hogy az előbb-utóbb bekövetkező személyi váltást megfelelő módon előkészítsék, megteremtve a szükséges törvényi hátteret, és lehetőséget adva a kiválasztott utódnak, hogy kellő tapasztalatokat szerezzen az államügyek intézésében. Horthy közölte, hogy nem kíván személyi javaslattal élni, az országgyűlés kötöttségek nélkül választhat, a kormányzóhelyettes megerősítésének jogát azonban magának kívánja fenntartani, mert több évtizedes államfői tapasztalata birtokában ő tudja leginkább megítélni ki alkalmas és ki nem az ország irányítására.[29]

A kormányzót elsősorban a jelentős mértékben megváltozott bel- és külpolitikai helyzet ösztönözte erre a lépésre. A hazai szélsőjobboldal egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki Németországgal. Az Imrédy körül tömörülő radikális erők körében bizonyos koncentráció kezdődött, több kisebb csoport egyesülésével a Magyar Megújulás Pártja – Nemzetiszocialista Pártszövetség már komoly ellenzéki tényezőnek számított. Több kísérlet történt az egész szélsőjobboldal összefogására, a Szálasi-féle mozgalom csatlakoztatására is. Németország egyre nagyobb igényekkel állt elő, mind a gazdasági szállításokat illetően, mind a magyar belpolitika alakulására vonatkozóan, a német kisebbség ügyében, a zsidókérdésben, a magyar tömegtájékoztatás szigorúbb ellenőrzésével kapcsolatban stb. A háborús események sem a várakozásnak megfelelően alakultak. A nagy német sikerek ellenére a villámháborús célokat nem sikerült megvalósítani. A keleti fronton bevetett magyar csapatok gyors, győzelmes hazatérés helyett nehéz, elhúzódó harcokba bonyolódtak a szovjet erőkkel, és jelentős veszteségeket szenvedtek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hadjáratnak nem lesz gyors befejezése, és a következőkben még nagyobb háborús terhekkel kell számolni. Mindez feltétlenül szükségessé tette a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés stabilitásának biztosítását, a kormányzó pozíciójának és mérsékelt politikai irányvonalának megerősítését.[30]

A hivatalos kezdeményezéssel egyidőben Horthy magához kéretett több tekintélyes közéleti személyiséget, köztük a megüresedés esetén megalakuló országtanács tagjait, hogy velük is egyeztesse elképzeléseit. Ezeken a beszélgetéseken egyértelművé tette, hogy az utódlási joggal felruházott helyettes posztján csak egyetlen személyt, idősebb fiát tudná elfogadni. A kormányzó lépése nagy belpolitikai vihart kavart. A különböző parlamenti erők (bár lényegesen eltérő okokból) éles kritikát fogalmaztak meg Horthy szándékával szemben. A konzervatív legitimista körök az államfő kezdeményezését, a kormányzói hivatal beláthatatlan időre történő meghosszabbításaként értelmezték, ami a szemükben komoly akadályt jelenthetett a Habsburg család visszatérése, Ottó trónra lépése szempontjából. A liberális és baloldali ellenzék a kiépült tekintélyelvű elemeket tartalmazó korlátozott parlamenti rendszer háború utáni átmentésének kísérletét látta az államfői hatalomnak a

Horthy családon belüli átörökítésében. A szélsőjobboldal azonnal felmérte, hogy Horthy István utódlási joggal felruházott kormányzóhelyettessé történő megválasztása jelentős mértékben megerősíthetné az apja pozícióját is, és segíthetne megőrizni az eddig követett mérsékelt politikai irányvonalat. Az ifjú Horthy közismert nyugati orientációja, a szélsőséges törekvéseket nyíltan elítélő megnyilvánulásai és zsidó kapcsolatai csak még elszántabbá tették a személye ellen induló nyilas és imrédysta támadásokat.[31]

A lehetőség azonban, hogy a már 73 éves kormányzó mellé a parlament helyettest választ, aki szükség esetén majd átveheti az államfői hatalom gyakorlását, bizonyos erőket arra ösztönzött, hogy megpróbáljanak saját jelöltet állítani, és találtak is vállalkozó politikusokat erre a feladatra. Legitimista körökben felmerült József Ágost királyi herceg neve, aki korábban egy rövid ideig már gyakorolta az államfői jogokat, előbb, 1918 novemberében, mint a király személyes képviselője (homo regius), majd 1919 nyarán magát kormányzóvá nyilvánítva. A későbbiekben a felsőház egyik meghatározó egyéniségeként vett részt a politikai életben. A királyi herceg azonban mindössze 4 évvel volt fiatalabb Horthynál, megválasztása semmiképp sem jelenthetett volna tartós megoldást, ráadásul számottevőbb társadalmi támogatottsággal nem rendelkezett. Helyettesi pozíciót egyébként József Ágost nem kívánt vállalni, viszont fia, József Ferenc királyi herceg jelölését azonban indokoltnak tartotta volna. Az imrédysta tábor egy másik magyarországi Habsburg, Albrecht királyi herceg megválasztását szorgalmazta. Az 1940-es évekre Albrecht széleskörű kapcsolatokat épített ki a hazai szélsőjobboldallal. Szorosan együttműködött bizonyos német körökkel, így adott esetben Berlin támogatására is számított. Több kísérlet történt, hogy személyét a nyilas párttal is elfogadtassák, ezek azonban Szálasi saját törekvései miatt sorra meghiúsultak. A nyilas párt vezetője nagyra törő tervekkel rendelkezett, Benito Mussolinihez hasonló szerepet kívánt betölteni, és maga felett csak egy szimbolikus szerepkörre kárhoztatott államfőt lett volna hajlandó elfogadni.[32]

Sajátos álláspontot foglalt el a kérdésben Bárdossy László. Hivatalban lévő kormányfőként igyekezett Horthy elvárásait teljesíteni, ugyanakkor az volt a meggyőződése, hogy nem külön tisztség létesítésével, hanem a mindenkori miniszterelnök jogkörének a bővítésével, és a helyettesítés ráruházásával lehetne ezt a kérdést a legjobban megoldani. Bárdossy feltétlenül szükségesnek tartotta a kormányfő politikai súlyának megnövelését, döntési kompetenciáinak kiszélesítését. Ezt a tapasztalatot szűrte le a Honvéd Vezérkar főnökével folytatott áldatlan vitákból vagy a kormánytagoknak a Szovjetunió elleni hadba lépéssel kapcsolatos eltérő álláspontjából. A miniszterelnök ekkor már a Németország melletti minél határozottabb elkötelezettség híve volt, Magyarország sorsa szempontjából Berlin szándékait tartotta meghatározónak. Politikai elképzeléseinek azonban csak a mérsékelt, nyugatbarát erők háttérbe szorításával, ugyanakkor a radikális szélsőjobboldal kordában tartásával tudott volna érvényt szerezni, amihez nagyobb miniszterelnöki mozgástérre lett volna szüksége. Sokan úgy vélték, hogy ez a személyes ambíció is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzóhelyettesi törvény elfogadtatása során Bárdossy határozatlanul viselkedett, és az elutasító vélemények hatására gyorsan meghátrált.[33]

1942 februárjában, a kormányzóhelyettesi törvénytervezet ismertté válását heves polémia követte. A kormányfő szerette volna minél gyorsabban és kisebb ellenkezés mellett átvinni a parlamenten az új jogszabályt, ezért a minden oldalról megfogalmazódó kritikák miatt a legvitatottabb elemet, az utódlási jogot kivette a szövegből. Az új változatot, amely most már csak az államfő helyettesítését tartalmazta, és nem érintette az utódlás korábbi rendjét, a mérsékelt politikai erők hajlandók voltak elfogadni. Különösen azután, hogy a nyilasok részéről korábban soha nem tapasztalt durva hangú lejárató kampány indult a kormány, a nyugatbarát politikai erők, illetve az új tisztség várományosának tekintett Horthy István ellen. A hivatalokat, a laktanyákat szélsőjobboldali röpcédulák árasztották el,

melyek a regnáló hatalom elleni fellépésre buzdítottak. A parlamenti erők többsége megértette, hogy a nyilasok készek akár a kormány megbuktatására és egy általános politikai válság kirobbantására is. Ez meggyőzően alátámasztotta a szemükben a fennálló berendezkedés megerősítésére tervezett lépések és a kormányzóhelyettes-választás indokoltságát.[34]

A végül nagy többséggel elfogadott törvény (1942: II. tc.) értelmében a kormányzó akadályoztatása, távolléte vagy tartós betegsége esetén az államfői jogokat a megválasztott kormányzóhelyettes gyakorolja, akinek megbízatása az új államfő hivatalba lépéséig szólt. A jogszabály lehetővé tette, hogy a kormányzó különböző feladatokkal bízza meg a helyettest, és ilyen esetben a választott személy teljes államfői jogkörben járhatott el. Az új tisztséget a kormányzó kérésére töltötte be az országgyűlés. Az államfő 1–3 jelöltet ajánlhatott egy miniszterelnöki ellenjegyzéssel ellátott dokumentumban. Amennyiben ezt megtette, a parlament csak az általa megnevezett személyek közül választhatott, saját jelöltet nem állíthatott. A választásra az országgyűlés két házának együttes ülésén, mindkét kamara tagjainak háromötödös részvétele, de legalább 300 honatya jelenléte mellett kerülhetett sor. A kormányzóhelyettes megválasztásához a jelenlévők minősített többségének, kétharmadának szavazatára volt szükség. Ha a kormányzó nem élt ajánlási jogával, az országgyűlés állíthatott jelöltet, amihez minimum 150 tag támogatására volt szükség. A kormányzóhelyettes, hivatali ideje alatt (az utódajánlás kivételével) az államfői hatalom teljes körét gyakorolta. Személye ugyanolyan törvényi védelemben részesült, mint az államfőé, de a kormányzóval ellentétben, felelősséggel tartozott a parlamentnek. Az államfői szék megüresedése esetén megalakuló országtanács feladata az 1937: XIX. tc. előírásaival szemben már nem az államfői hatalom ideiglenes gyakorlása, hanem a következő kormányzó megválasztásának előkészítése volt.[35]

A törvény kihirdetését követően az államfő kérésére 1942. február 19-én ült össze az országgyűlés, hogy kormányzóhelyettest válasszon. Horthy Miklós nem élt ajánlási jogával, így a jelölés a parlamentre hárult. Az ülésen megjelenő 483 honatya közül 422 fő aláírta Horthy István jelölőívét. A törvény előírásai szerint, ha valakinek az ajánló ívén a parlament jelenlévő tagjai több mint kétharmadának aláírása szerepel, már nincs szükség titkos szavazásra, ez alapján is kihirdethető, hogy ő a megválasztott kormányzóhelyettes. Az ifjú Horthy rendelkezett a szükséges mennyiségű aláírással, végül azonban ezek megszámolására sem volt szükség. A jelenlévő képviselők többsége a kormányzó fiának nevét kezdte kiáltozni, így a levezető elnök megállapította, hogy az országgyűlés akarata közfelkiáltásban nyilvánult meg, majd bejelentette Horthy István kormányzóhelyettessé választását.[36]

Az általános politikai válsággal fenyegető körülmények között megszülető új törvény az utódlás kérdésében új helyzetet nem teremtett. A jogszabály ugyan lehetővé tette, hogy a kormányzó cselekvőképessége ellenére, betegség vagy a magas életkor miatti pihenési igényre hivatkozva ideiglenesen visszavonuljon, és az államügyek intézését a megválasztott helyettesnek engedje át, aki időbeli korlát nélkül, egészen az államfői szék megüresedéséig gyakorolhatta a hatalmat. Mindez komoly előnyt és esélyt biztosíthatott számára a későbbi kormányzóválasztás idején. Formálisan azonban nem volt semmiféle biztosíték arra, hogy a kormányzóhelyettes foglalhatja majd el az államfői széket. Az utódlás egyértelművé tétele érdekében Horthy Miklós továbbra is kereste a lehetőséget a szabályozás módosítására, hogy utódát ő maga jelölhesse ki. Az erre vonatkozó, egyelőre tapogatózó megbeszélések azonban oka fogyottá váltak, amikor Horthy István, 1942. augusztus 20-án vadászrepülő szolgálat teljesítése közben a keleti fronton gépével lezuhant és életét vesztette.[37]

Horthy István halálát követően a kormányzóhelyettesi poszt betöltetlen maradt. Bár politikai körökben időről időre felröppentek különböző kombinációk, hogy az államfő esetleg a vejét, Károlyi Gyulát, a másik fiát, ifj. Horthy Miklóst vagy akár kétéves unokáját, ifj.

Horthy István kívánja a helyettesi tisztségre jelöltetni, ez csupán találgatás maradt. A kormányzó a későbbiekben nem kezdeményezte a megüresedett hivatal betöltését. A helyettesítés és utódlás kérdésében 1943 novemberében még egy eseményre sor került. Berlin egyre agresszívebb fellépését tapasztalva, Kállay Miklós miniszterelnök kezdeményezésére Horthy beleegyezett, hogy az ország szuverenitásának elvesztésével járó német megszállás esetén a jó amerikai kapcsolatokkal rendelkező Habsburg Ottó vegye át a magyar állam hivatalos képviseletét. Ez nem jelentett tényleges hatalom átruházást vagy helyettesítési megbízást, hanem csak egy emigráns magyar képviselet felállítására szólt. A lisszaboni magyar követ bizalmas utasítást kapott, hogy a hozzá eljuttatott, Kállay aláírásával ellátott, ki nem töltött dokumentumra a Budapestről érkező jelzés után, vezesse rá az Ottónak szóló felhatalmazást. Az irat felhasználására nem került sor. A kormányzó, az ismert körülmények között a német megszállás után is a posztján maradt, Kállay elmozdításával és egy új kormányfő kinevezésével a dokumentumon szereplő aláírás elveszítette hivatalos jellegét.[38]

Az utódlás kérdésének utolsó felvonására az 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlet után került sor. Ezek az események azonban a magyar alkotmány szellemével és a vonatkozó közjogi szabályok előírásaival ellentétben, illegitim módon zajlottak le. A kormányzó erőszakos lemondatása után a németek által hatalomra emelt Szálasi Ferenc arra hivatkozott, hogy szóbeli felhatalmazást kapott a kormányzótól az államfői feladatok ellátására. Ezt azonban semmivel nem tudta alátámasztani, ráadásul a törvények szerint a kormányzó nem is ruházhatta át a hatalmát. A következő napokban Szálasi háromtagú kormányzótanácsot alakított, amely kinevezte az új kormányt, mindez azonban továbbra is a fennálló közjog semmibevételével történt. A helyzetet, formai szempontból a csonka országtanács összehívása rendezte. A testület úgy határozott, hogy törvényben előírt kormányzóválasztást a háborús körülményekre tekintettel elhalasztja, addig pedig az államfői hatáskör gyakorlását, ideiglenes jelleggel, a miniszterelnökre bízza, aki ezt a koncentrált hatalmat egy új titulus, a „nemzetvezető” cím használatával gyakorolja. Az államfői és a végrehajtó hatalom egyesítése teljesen idegen volt a magyar alkotmánytól, és az országtanács törvényi felhatalmazása sem terjedt ki ilyen lépések megtételére. A nemzetvezető ténykedése tehát a továbbiakban is illegitim módon zajlott.[39]

A kormányzó utódlásának kérdése az 1937: XIX. és az 1942: II. tc. megalkotása ellenére bizonyos mértékig rendezetlen maradt. A magyar politikai elit, a parlamenti pártok Horthy Miklós idős kora ellenére nem számoltak komolyan azzal, hogy a közeljövőben szükség lehet egy új államfő megválasztására. A kormányzói jogkört kiterjesztő fent említett két törvény vitájában, és a jogszabály indoklásában is több utalás történt arra, hogy az államfői hatalom jelentős bővítésénél éppen Horthy személye és két évtizedes kormányzói működése jelent garanciát, hogy az ország első embere, a megnövekedett hatáskörét mindig a nemzet érdekében kamatoztatja. Ez a konszenzusra épülő status quo egy, éles viták után, esetleg csak minimális többséggel megválasztott új államfő esetében könnyen felborulhatott volna. A fennálló jogszabályok nem tudták volna garantálni azt a stabilitást és kontinuus politikát, amit egyébként az utódlás kérdése kapcsán a politikai erők többsége a legfontosabbnak tekintett.

JEGYZETEK

1. Magyar törvénytár. Az 1920. évi törvénycikkek (1920). Jegyzetekkel ellátta Térfy Gyula. Franklin Társulat. Budapest. 3. old.; Boros Zsuzsanna (2006): Parlamenti viták a Horthy-korszakban. I–II. köt. Rejtjel Kiadó. Budapest. I. köt. 76. old.
2. IV. Károly visszatérési kísérleteiről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 87–104. old; Gulyás László (2010): 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozójának rekonstruálására.

Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 275–282. old.
3. Gratz Gusztáv (2001): Magyarország a két világháború között. Osiris Kiadó. Budapest. 51–54. old.; Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel (2008): Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 285–286. old.
4. Bölöny József (1942): A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban. Magyar Nemzeti Szövetség. Budapest. 7–8. old.
5. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium Eln. A/I. 284/1920.; Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer 1919–1945. Pannonica Kiadó. Budapest. 17. old.
6. Magyar Törvénytár… 1920, 3–12. old.
7. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I. köt. (1920). Athenaeum Kiadó. Budapest. 56–65., 74–83. old.
8. Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó. Budapest. 157–158. old.; Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest. 77. old.
9. Magyar Törvénytár… 1920, 61. old.; Boros–Szabó 2008, 199. old.
10. Gratz 2001, 174. old.
11. Magyar Országos Levéltár (MOL) K 2. Képviselőház és a nemzetgyűlés ir. 1921. 776–781. sz.
12. Magyar törvénytár. Az 1926. évi törvénycikkek. (1927). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest. 265. old.
13. Zsedényi Béla (1937): Üresedés és utódlás a kormányzói tisztben. Ludvig Nyomda. Miskolc. 3., 10–11. old.; Szabó István (1996): A kormányzó jogállása 1920–1944. In: Prugberger Tamás (szerk.): Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica. XII. köt. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. (117–172). 156., 169. old.
14. Magyar törvénytár. Az 1933. évi törvénycikkek. (1934). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest. 167–168. old.; Boros 2006, 82. old.
15. Gergely Jenő (2201): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest. 288–291. old.; Gergely Jenő (szerk.) (2004): Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Palatinus Kiadó. Budapest. 385–386. old.
16. MOL K 510. Képviselőház által kiküldött bizottságok ir. Pártközi értekezletek jkv. 1936. december 2–4.
17. Polner Ödön (1937): A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése. Magyar Jogi Szemle. 1937/3. szám (96–101). 97. old.; Tomcsányi Móricz (1937): Az alkotmányreformról. Magyar Jogi Szemle. 1937/3. szám (89–96). 95. old.
18. Csekey István (1937): A kormányzói jogkör kiterjesztése. Magyar Szemle. 1937/1. szám (5–16). 5–10. old.; Ottlik László (1937): A kormányzói intézmény reformja. Magyar Szemle. 1937/3. szám (212–222). 217–220. old.
19. MOL R 313. Rassay Károly ir. 6. cs. A belpolitikai helyzetről. 25–27. old.
20. Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, a magyarázó szövegeket és a jegyzeteket írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Kossuth Kiadó. Budapest. 168–170. old.
21. Magyar törvénytár. Az 1937. évi törvénycikkek. (1938). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest. 161–162. old.
22. Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK), Kézirattár. Fond F15. Hóman Bálint ir. 82. sz.; Magyar törvénytár… 1938, 168–169. old.
23. Magyar törvénytár… 1938, 167–168. old.
24. OSZK Kézirattár. Fond F15. Hóman Bálint ir. 82. sz.
25. L. Nagy Zsuzsa (1986): Liberális pártmozgalmak 1931-1945. Akadémiai Kiadó. Budapest. 66–67. old.
26. Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség I–II. köt. (2000). Európa Kiadó. Budapest. I. köt. 111. old.; Barcza György (1994): Diplomata emlékeim 1911–1945. I–II. köt. Európa–História. Budapest. II. köt. 42. old.
27. MOL K 589. Horthy Miklós ir. 8930 mf. I. A. 11.
28. MOL K 149. Belügyminisztérium ir. VII. res. 1941-4-7118.
29. Horthy Miklós titkos iratai… 1963, 309–312. old.

30. MOL K 149. Belügyminisztérium ir. VII. res. 1941-4-13 246.
31. Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. (1990). Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Orbán Sándor–Vida István. Zrínyi Kiadó. Budapest. 55–58. old.; Barcza 1994, I. köt. 294–298. old.
32. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest. 638., 641. old.
33. Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz… Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I–II. köt. Európa–História. Budapest. II. köt. 21. old.
34. Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. (1983). Sajtó alá rendezte a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Kossuth Kiadó. Budapest. 235. old.; Sakmyster 2001, 257. old.
35. Magyar törvénytár. Az 1942. évi törvénycikkek. (1943). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest. 21–24. old.
36. MOL K 2. Képviselőház és a nemzetgyűlés ir. A. (F) I. 10. old.
37. Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései… 1990, 67. old.
38. Szegedy-Maszák 1996, II. köt. 320–321. old.
39. Vincellér Béla (1996): Szálasi hat hónapja (1944. október – 1945. május). Volos Kiadó. Budapest. 38–40. old.; Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései… 1990, 125–127. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest.

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I. köt. (1920). Athenaeum Kiadó. Budapest.

Barcza György (1994): Diplomata emlékeim 1911–1945. I–II. köt. Európa–História. Budapest.

Boros Zsuzsanna (2006): Parlamenti viták a Horthy-korszakban. I–II. köt. Rejtjel Kiadó. Budapest.

Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel (2008): Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

Bölöny József (1942): A kormányzói méltóság a magyar alkotmányban. Magyar Nemzeti Szövetség. Budapest.

Csekey István (1937): A kormányzói jogkör kiterjesztése. Magyar Szemle. 1937/1. szám 5–16. old.

Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség. I–II. köt. (2000). Európa Kiadó. Budapest.

Gergely Jenő (2001): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest.

Gergely Jenő (szerk.) (2004): Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Palatinus Kiadó. Budapest.

Gratz Gusztáv (2001): Magyarország a két világháború között. Osiris Kiadó. Budapest.

Gulyás László (2010): 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozójának rekonstruálására. Miklós Péter (szerk): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 275–282. old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium ir.

Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, a magyarázó szövegeket és a jegyzeteket írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Kossuth Kiadó. Budapest.

L. Nagy Zsuzsa (1986): Liberális pártmozgalmak 1931–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 2. Képviselőház és a nemzetgyűlés ir.

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 149. Belügyminisztérium ir.

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 510. Képviselőház által kiküldött bizottságok ir.

Magyar Országos Levéltár (MOL) K 589. Horthy Miklós ir.

Magyar Országos Levéltár (MOL) R 313. Rassay Károly ir.

Magyar törvénytár. Az 1920. évi törvénycikkek (1920). Jegyzetekkel ellátta Térfy Gyula. Franklin Társulat. Budapest.
Magyar törvénytár. Az 1926. évi törvénycikkek. (1927). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest.
Magyar törvénytár. Az 1933. évi törvénycikkek. (1934). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest.
Magyar törvénytár. Az 1937. évi törvénycikkek. (1938). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest.
Magyar törvénytár. Az 1942. évi törvénycikkek. (1943). Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos. Franklin Társulat. Budapest.
Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) Kézirattár. Fond F 15. Hóman Bálint ir.
Ottlik László (1937): A kormányzói intézmény reformja. Magyar Szemle. 1937/3. szám 212–222. old.
Polner Ödön (1937): A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése. Magyar Jogi Szemle. 1937/3. szám 96–101. old.
Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer 1919–1945. Pannonica Kiadó. Budapest.
Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó. Budapest.
Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest.
Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. (1990). Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Orbán Sándor–Vida István. Zrínyi Kiadó. Budapest.
Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. (1983). Sajtó alá rendezte a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Kossuth Kiadó. Budapest.
Szabó István (1996): A kormányzó jogállása 1920–1944. In: Prugberger Tamás (szerk.): Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica. XII. köt. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 117–172. old.
Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz… Egy volt magyar diplomata emlékiratai ból. I–II. köt. Európa–História. Budapest.
Tomcsányi Móricz (1937): Az alkotmányreformról. Magyar Jogi Szemle. 1937/3. szám 89–96. old.
Zsedényi Béla (1937): Üresedés és utódlás a kormányzói tisztben. Ludvig Nyomda. Miskolc.

DR. SUBA JÁNOS *

A NEMZETI HADSEREG CSENDŐRALAKULATAI 1919–1921

THE GENDARME FORMATIONS OF THE NATIONAL ARMY 1919–1921

ABSTRACT

The study reviews those formations that were called gendarme, reserve gendarme, border gendarme, civilian reserve gendarme, supplementary gendarme between 1919 and 1921. The formations were hidden behind these names from the Entente Mission and the occupying Roman headquarters. These formations were under the control of the National Army, where they completed different tasks in connection with public safety and police force. The real number of the armed forces exceeded the permitted one. The study investigates the size and the location of these formations. It describes the organization and development of the National Army, and the reorganizing of the military public administration. These formations existed from the organizing of the Hungarian military forces until the peace treaty of Trianon came into force. In 1921 the size of the military forces was set according to the peace treaty. The remaining formations were given over to the Ministry of Interior.

Bevezetés

Dolgozatunkban azokat a karhatalmi alakulatok létszámát és területi elhelyezkedésüket ismertetjük, amelyek a Nemzeti Hadsereg kötelékében különböző közbiztonsági, karhatalmi tevékenységeket végeztek és ezért a „csendőr" jelzőt kapták. Kiindulási időpontunk a Nemzeti hadsereg megszervezésétől kezdődik és addig tart, amíg a „csendőrformációk" léteztek. Forrásul pedig a nemzeti hadsereg által kiadott hadrendek szolgálnak. Ez az időszak nagyon zavaros volt, hiszen egyidőben zajlott le egyrészt az eddig betiltott rendvédelmi szervek (rendőrség, csendőrség) újjászervezése, a nemzeti hadsereg felfejlesztése, másrészt a román hadsereg kivonulása az ország megszállt területeiről, a magyar közigazgatás visszaállítása, az ellenforradalmi erők megszilárdulása, és az önálló államiság struktúrájának megteremtése.

1. A Magyar Királyi Nemzeti hadsereg

A „Magyar Nemzeti Hadsereg" volt, azaz erő, amely 1919–1921 között a független Magyar Királyság fegyveres erejét is alkotta. 1919. június 9-én, Szegeden Horthy Miklós – a Károlyi-kormány hadügyminisztere – felhívást bocsátott ki a „nemzeti hadsereg" felállításáról.[1] Másnap a kormány elrendelte a Magyar Nemzeti Hadsereg szervezését. A köznyelvben ennek az eleinte csupán néhány száz főt számláló, főleg tiszti (altiszti) századokból álló fegyveres erőnek a neve a „Magyar" előtag nélkül, Nemzeti Hadseregként terjed el. 1920. április 1-jén a honvédelmi miniszter elrendelte a „magyar királyi" előtag bevezetését minden katonai szervezet, karhatalom, fegyveres testület, állami intézmény stb. hivatalos megnevezése előtt. A fegyveres erő megnevezése ettől kezdve Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg lett.[2] (A köznyelvben továbbra is csak Nemzeti Hadsereg maradt meg.)

* Dr. PhD Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár vezetője.

Horthy 1919. július 12-én kivált a kormányból, és átvette a Nemzeti Hadsereg főparancsnokságát, amit augusztus 9-én a kormánytól független Fővezérséggé szervezett át. Ez gyakorlatilag Horthy kormányzóvá választásáig funkcionált, és csak 1920. április 1-jén megszűnt meg.

1919. augusztus 6-án Haubrich József – a Peidl-kormány hadügyminisztere – hivatalosan is feloszlatatta az addigra javarészt magától felbomlott Vörös Hadsereget.[3] Rendeletét a Friedrich-kormány hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy augusztus 8-án megerősítette. Horthy 15-én átvette az összes fegyveres erő és testület feletti főparancsnokságot. Ettől kezdve a Nemzeti Hadsereg lett az ország egyetlen, elsődlegesen katonai funkcióval bíró fegyveres ereje. Schnetzer egyébként augusztus 9-én rendeletben erősítette meg a Nemzeti Hadsereg, mint egyedüli fegyveres erő felállítását.[4] Igaz, ebben az időben még egy ideig „önálló életet élt" Nyugat-Magyarországon a Lehár Antal ezredes szervezte és vezette legitimista haderő a „Feldbachi tiszti zászlóalj". Lehár 1919. augusztus 5-én lépte át az osztrák–magyar határt, s főhadiszállását Szombathelyen rendezte be. Ekkor 1100 katona – ebből 350 tiszt – felett rendelkezett.

A nemzeti hadsereg térnyerése az ország területén összefüggött a katonai közigazgatás megszervezésével. Augusztus 22-én Horthy elrendelte az 1918 őszéig fennállt (honvéd) katonai közigazgatás újjászervezését.[5] Alapját a volt M. kir. Honvédség katonai kerületei alkották. 1919 júliusában kettő most már körletként működött: a Szombathelyi báró Lehár ezredes vezetésével, aki határt ellenőrző járőröket és mozgó tartalékot alakított, és a már említett Szegedi körlet. A szegedi V. körletparancsnokságot a parancs nem említi, a Fővezérség Siófokra történt távozását követően az ott hátra maradt parancsnokságot eleve annak tekintették. A szegedi és a debreceni katonai körletparancsnokságot csak 1920. május 1-jével alakították meg, a Tiszántúl román kiürítése után.[6]

A Budapesti bevonulás után a főváros területét egyenlőre, a hadügyminisztériumnak rendelték alá. Az új szabályozás szerint öt katonai körletparancsnokságot állak fel: I. Budapest, II. Siófok, III. Szombathely, IV. Kaposvár, V. Miskolc. A szombathelyi katonai körletparancsnokság egyben hivatott Lehár parancsnokságának és katonai szervezeteinek integrálására is: parancsnokává Lehárt nevezték ki. Lehár egy ideig együttműködött Horthyval, 1920. február 25. és március 31. között ő irányította a tiszántúli bevonulást, a román kiürítést követően.

A román megszálló csapatok kivonása, és a körletenként egy hadosztály megalakítása megkövetelte, egyrészt, hogy a körletparancsnokságokat, mint területi hatóságok a fővezérség közvetlenek legyenek, másrészt pedig a körletparancsnokságok és hadosztályparancsnokságok különválasztását. A katonai vezetésnek az volt a célja, hogy minden körletből egy gyalog seregtest, az egész ország területéről pedig egy lovas seregtestet lehessen felállítani.

Dunántúlon lévő három körletben ez azonnal megtörtént, a többi körletben, ahogy a körletek felállításra kerültek. A Győri katonai kerületi parancsnokság megszűnt. A budapesti, Miskolci (Kassai) és a szegedi katonai kerületparancsnokságok is megszűntek, személyzetüket és ügykörüket a körletparancsnokságok vették át. A körletparancsnokságok hatásköre, ügyköre, feladatai ugyanazok voltak, mint eddig.[7]

A katonai körletparancsnokságok kezdetben felügyelték a polgári közigazgatási szerveket is. A katonai és a polgári közigazgatást csak 1920. szeptember14-én – Horthy fővezér rendeletével – választották ketté, de a karhatalom feletti rendelkezési jogosultságot Horthy nem engedte át a polgári közigazgatás vezetőinek. Ez a helyzet ellentétes volt a kivételes hatalomról szóló törvényben foglaltakkal, hiszen abban a kivételes hatalmat a polgári közigazgatásnak biztosította a Magyar Királyság területén a hadműveleti területek kivételével.[8] Ezt a helyzetet a kormányzóválasztás oldotta fel.

A rendvédelmi testületek kivonása a kormány, illetve az önkormányzatok hatásköréből és a haderőnek való alá rendelése a hadsereg belső – karhatalmi – funkcióit erősítette. Ezt támasszák alá azok a rendvédelmi, karhatalmi alakulások is, amelyek a hadsereg kötelékébe léptek. Ezek közül minket azok a formációk érdekelnek, amelyek a csendőr jelzőt viselték.

2. Hadrendek

A *csendőr* jelzőt viselő különböző *katonai és polgári alakulatok* vizsgálatát a Nemzeti hadsereg által kiadott hadrendek segítségével végeztük el. 1919. december 18-án kiadott utasítás szerint a hadrendi kimutatásokat a körletparancsnokságok minden hónap 1-én és 16-án küldték fel az elöljárónak, később ezt lecsökkentették egyre.[9] A hadrend a haderő parancsnoklási és szervezetszerű tagozását határozza meg. A hadrendben a csendőrség aktuális létszámát is feltüntették, mert minden fegyveres erőt a Nemzeti hadsereg hadrendjében tartották nyilván.

Az első ilyen hadrend 1919 júliusára datálódik. Ez a Szegedi körlet hadrendje. Itt, mint visszamaradó részeknél a 100 fő katonaság mellett, akik mint helyőrség maradtak vissza, megemlítették a csendőrséget és a városi rendőrséget Tirts őrnagy parancsnoksága alatt, mint karhatalmat. Amelynek feladata: az utánpótlás és hadtápszolgálat vezetése, katonai közigazgatás szervezése stb. A hadsereg akkori létszáma 4500 fő volt (a franciák 1300 főt engedélyeztek).[10] A létszám egyre növekedett, ami az augusztus 7-én elrendelt országos toborzásnak tudható be, ezt Bernátsky Kornél tábornok irányította. A toborzás nem terjedt túl a Nemzeti Hadsereg által ellenőrzött területek határain. Augusztus 22-én Horthy elrendelte a sorozást. Bernátsky szeptember 10-i jelentése szerint a Nemzeti Hadsereg létszáma, beleszámítva a Fővezérség irányítása alatt álló egyéb karhatalmi egységeket is, meghaladta a 23 000 főt. Október 15-i jelentése a 30 000 fős létszám átlépéséről tudósított. November 30-án a Nemzeti Hadsereg létszáma 56 ezer fő, ebből 34 ezer az ún. *csendőrtartalék* állományába tartozott.[11] *Csendőrtartaléknak a karhatalmi célzattal kikülönített, egyben az Antant és a megszálló román parancsnokság előtt rejtett alakulatok összességét nevezték.*

2.1. Az 1920. január 15-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg hadrendje közül első **1920. január 15**-ére datálódik.[12] 1920. január 15-i hadrend szerint a *csendőr tartalék alakulások* összlétszáma 14 466 fő, a csendőrségé 7149 fő, a határrendőrségé 2112 fő volt. A csendőr nevet viselő formációk összlétszáma 23 727 fő. A Nemzeti Hadsereg létszáma 65 245 fő (A Budapesti körlet alakulatai nélkül). Elmondható, hogy a csendőralakulások a hadrendi létszám 25%-t tette ki *(1. táblázat).*

1. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti hadsereg hadrendjében (Budapesti körlet nélkül) 1920. január 15 én**

Chart 1. **Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army (without Budapest area) on the 15th of January, 1920.**

	Összes	Tiszt	Hiv. altiszt	Legénység
Hivatásos csendőr alakulatok	7 149	211	5536	1 402
Csendőrtartalék alakulatok	14 466	775	589	13 102
Határrendőrség	2 112	120	69	1 923
összesen	23 727	1106	6194	16 427
Részesedés a NH létszámából (%)	36%	28%	74%	31%
Nemzeti hadsereg létszáma	65 245	3943	8339	52 963

forrás: 1065/eln.-1.-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

***2. táblázat.* Karhatalmi alakulatok létszámadatai katonai körletenként (Budapesti körlet nélkül) 1920. január 15-én**

***Chart 2.* Staff number figures of the armed forces per military areas (without Budapest area) on the 15th of January, 1920.**

Katonai körletek	Összes	Tiszt	Hiv. altiszt	Legénység
Kaposvár	4 854	192	108	4 554
Szombathely	6 698	154	83	2 658
Szeged	1 102	39	16	1 209
Miskolc	2 578	122	182	2 274
összesen	15 232	507	389	10 695

forrás: 1065/eln.-1.-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

Ez a létszám 4 körletre lebontva a következő volt *(2. táblázat)*. A **Kaposvári katonai körlet** területén egy ezred és három (ebből egy feltöltés alatt lévő) zászlóalj viselte a csendőr tartalék nevet. Ez 4854 főt jelentett. A Somogyi csendőrtartalék ezred 2760 fővel, négy zászlóalj ebből egy zászlóalj négy századdal, 3 zászlóalj, három századdal állt fel. A géppuskás századok hiányoztak. A Baranyai csendőrtartalék zászlóalj három századdal és egy géppuskás századdal rendelkezett 896 főből állt. A Tolnai I. csendőrtartalék zászlóalj négy gyalog századdal rendelkezett és 807 emberből állt. A II. zászlóaljnak három százada feltöltés alatt volt, 391 ember 5 szakaszba szervezve.

A **Szombathelyi katonai körlet** csendőr tartalék alakulatai 6698 főből álltak. Mosoni csendőrtartalék zászlóalj 3 századból egy géppuskás századból állt 382 fővel. Soproni csendőrtartalék zászlóaljat 5 század és egy géppuskás század alkotta 1009 fővel. A Vasi csendőrtartalék zászlóalj 5 századdal és egy géppuskás századdal és 1 munkás századdal rendelkezett, létszáma 691 ember. A Zalai csendőrtartalék zászlóalj 4 gyalogos századból állt 818 fővel.

A négy nyugati megyében a határőrizetet 1920 januárjában még a határrendőrség, amit később csendőrségnek keresztelnek át, végezte. Megyénként egy-egy zászlóalj állt fel. A Mosoni megyei határrendőrzászlóalj 3 századból állt 439 fővel. A Soproni zászlóalj 4 századból állt 510 fővel. A vas megyei zászlóalj 5 századból 805 főből, a Zala megyei 3 századból 513 emberből állt.

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak összlétszáma 1102 fő volt, egy zászlóaljba és 6 századba szervezve. A Kunszentmiklósi csendőrtartalék század 115 emberrel, a Kalocsai és a Kiskörösi csendőr tartalékszázad 181–181 fővel. A Kecskeméti csendőrtartalék zászlóalj 2 századdal (a harmadik felállítás alatt volt) amely 155 emberből állt. A Kiskunhalasi 168 főből a Kiskunfélegyházi 153 főből állt. A Csongrádi csendőrtartalék század létszáma 149 fő volt.

A **Miskolci katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 2578 főből állt. A vármegye csendőrtartalék zászlóaljak 1–4 gyalogszázadból álltak. A Hont-Nógrád vármegyei 755 főből, a Hevesi 672 főből, a Borsod-Gömöri 555 főből, az Abaúj-Zemplén vármegyei zászlóalj 596 főből állt.

A Debreceni katonai körlet felállítás alatt volt.

2.2. Az 1920. május 1-i hadrend

A Nemzeti Hadsereg **1920. május 1-i** hadrendjében már minden körlet szerepel.[13] A Nemzeti Hadsereg létszáma 97 537 fő volt. Ennek megfelelően emelkedtek a csendőr formációk létszáma is *(3. táblázat)*. A *csendőrtartalék* név alatt 37 052 fő szerepelt, ez majdnem 20 000 főnyi növekedést jelentett. Így ez a formáció a haderő 38%-t tette ki. A *hivatásos csendőrség* létszáma 9554 fő volt, 10%, a *határcsendőr* alakulatok létszáma több mint ezer fővel nőt, elérte a 3173 főt. A csendőr formációk összlétszáma 40 225 fő volt, amely hadsereg 41%-át jelentette.

3. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti Hadsereg hadrendjében 1920. május 1-jén**

Chart 3. **Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army on the 1st of May, 1920.**

alakulatok	összes létszám	élelmezési létszám				
		hiv.tiszt	tart.tiszt	hiv.altiszt	legénység	ló
csendőrség	9 554	253	32	7 547	1 722	8 262
csendőrtartalék alakulatok	37 052	564	7 140	720	28 628	366
határcsendőrség	3 173	74	66	67	2 966	211
összesen	49 779	891	7 238	8 334	33 316	8 839
Nemzeti hadsereg létszáma	97 537	7 127	2 959	6 984	80 467	10 522

forrás: 63812/eln.1.-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

Az élelmezési létszámba a tényleges élelmezésben lévő – akár saját, akár más csapatbeli – személyek és lovak értendők. (Suba J.)

4. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai katonai körletenként 1920. május 1-jén**

Chart 4. **Staff number figures of the armed forces per military areas on the 1st of May, 1920.**

alakulatok	összes létszám	élelmezési létszám				
csendőrtartalék alakulatok		hiv. tiszt	tart.tiszt.	hiv.altiszt	legség.	ló
Budapesti katonai körlet	24 134	335	6931	320	16 548	113
Székesfehérvári katonai körlet	2 774	51	24	87	2 612	67
Szombathelyi katonai körlet	1 657	21	10	43	1 583	56
Kaposvári katonai körlet	868	21	8	17	822	40
Szegedi katonai körlet	4 150	84	70	86	3 910	56
Miskolci katonai körlet	1 872	31	21	84	1 736	31
Debreceni katonai körlet	1 597	21	76	83	1 417	3
összesen	37 052	564	7140	720	28 628	366
határcsendőrség						
Szombathelyi katonai körlet	3 173	74	66	67	2 966	211
mind összesen	77 277	638	7206	787	31 594	577

forrás: 63812/eln1.-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

Ez a létszám körletekre lebontva a következő volt *(4. táblázat)*: A **Budapesti katonai körlet** csendőrtartalék alakulatai Budapesten és két megye területén helyezkedtek el. Az összes csendőralakulás 61%-t adta a Budapesti körlet. Az Észak-Pest megyei csendőrtartalék zászlóalj 2 századból állt, és 2 felállítás alatt volt állt, létszáma 201 fő volt. A Jász-Nagykun megyei csendőrtartalék zászlóalj 4 feltöltött századból állt, 841 fővel.

A Budapesti alakulatok a Budapesti városparancsnokság hadrendjében szerepeltek, mint állandó csendőralakulások. Kettő dandár volt, mindegyik 2-2 három zászlóaljas ezredből álltak. Területi alapon szerveződtek. Az 1. dandár 1. és a 3. ezredből állt fel. Az 1. csendőrtartalék ezred 1250 főből állt. A három századból álló zászlóalj területe az I. kerület volt. A II. kerület zászlóalja két századból állt, a III. kerület zászlóalja már három századból állt. A 3. csendőrtartalék ezred létszáma 1609 fő volt, minden zászlóalja három századból állt, az V., VI. és az Újpest kerület területe alkotta a műveleti területét.

A 2. dandár a 2. és a 4 ezredből állt. A 2. csendőrtartalék ezred létszáma 1512 fő volt, három zászlóaljai egyenként három századból álltak. A VI., VII., és a VIII. Kerület volt a műveleti területük. A 4. csendőrtartalék ezred létszáma 1732 fő volt, a két zászlóalja a X., XI. kerületeket fedte le, egyenként 3 századdal. Az Erzsébetfalvai zászlóalj négy százados volt. A 4 csendőrtartalék ezred létszáma 6103 fő volt.

Állandó alakulatokhoz számíthatjuk a Ludovika Akadémiai csendőrtartalék zászlóalj négy századát 364 fővel, és a Budapesti csendőr karhatalmi századot (erről nem találtunk adatot).

A Budapest kerületeiben a városparancsnokság megkezdte **polgári csendőrtartalék alakulatok** szervezését, kerületenként zászlóaljnyi (4 századnyi) erővel számoltak. 1920

májusában ezen alakulások létszáma összesen 16 625 fő volt, amely a kerületben lévő csendőrformációk 69%-t jelentette. Ezen alakulatok a következők voltak: 1. csendőrtartalék ezred területén lévő alakulatok összlétszáma 3365 fő volt, területi megoszlása következő volt: az I. kerületben 5 század állt fel, a II–III. kerületben szintén 5 századot terveztek. A II. kerületben 2 század áll fel, 3 század szervezés alatt volt. Az itt lévő zászlóaljak 4 századosak voltak, az 5. század külön épületőrség megnevezés alatt működött. A 3 csendőrtartalék ezred területén lévő alakulatok létszáma 2043 fő volt. Itt kerületenként négy századot terveztek (kettő század már működött). A 2. csendőrtartalék ezred területén lévő alakulatok létszáma 4019 fő volt. A IV. kerületben 2 század állt fel a tervezett 8-ból. A VII. kerületben 1 század alakult meg. A VIII. kerületben szervezés alatt voltak. A 4. csendőrtartalék ezred területén lévő alakulatok létszáma 3059 fő volt. Kerületenként 1-1 század állt fel IX–X. kerületben, az Erzsébetfalvi zászlóalj felállítás alatt volt.

Szintén polgárinak minősültek az egyetemi hallgatókból álló Tudományegyetemi és a Műegyetemi egyenként 4-4- századból álló csendőrtartalék zászlóaljak. A Tudományegyetemi zászlóalj létszáma 1669 fő, a Műegyetemi cső. tartalékzászlóalj létszáma 2470 fő volt.

A vezetés szempontjából közvetlen alárendeltek minősültek a Ludovika Akadémiai csendőrtartalék zászlóalj és a csendőr karhatalmi század, valamint Tudományegyetemi és a Műegyetemi csendőrtartalék zászlóaljak. Ezekkel a városparancsnokság rendelkezett.

A Budapesti katonai körlet *csendőralakulásainak* összlétszáma 24 134 fő volt.

A **Székesfehérvári katonai körlet** területén lévő csendőrtartalék alakulatok létszáma összesen 2774 főt volt. Győr megyei csendőrtartalék zászlóalj három századból és egy géppuskás századból állt, létszáma 528 fő volt. A Komárom megyei csendőrtartalék zászlóalj három századból állt, létszáma 581 fő volt. Az Esztergomi és a Veszprém megyei csendőrtartalék zászlóaljak egy 176 fős és egy 573 fős századból álltak. A Székesfehérvári zászlóalj négy századból állt, amelynek létszáma 916 fő volt.

A **Szombathelyi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1657 fő volt. A Mosoni és a Soporoni csendőrtartalék századok egy 176 fős és egy 318 fős századdal rendelkeztek. A Vasi és a Zalai csendőrtartalék zászlóaljak 3-3 századból álltak. A Vasi létszáma 455 fő volt, a Zalai pedig 708 főből állt.

A határcsendőrség összlétszáma 3173 fő volt, megoszlásuk: A Mosoni határcsendőr zászlóalj 569 fővel, 3 századdal és egy géppuskás századdal. A Soproni határcsendőr zászlóalj 779 fővel 4 századdal és egy géppuskás századdal rendelkezett. A kettő Vasi határcsendőr zászlóalj (I–II.) zászlóaljanként 3 századból és egy géppuskás századból állt, együttes létszámuk 1135 főből állt. A Zalai határcsendőr zászlóalj 4 századdal és egy géppuskás századdal rendelkezett létszáma 690 fő volt.

A **Kaposvári katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 868 fő volt. A Somogy és a Tolna megyei csendőrtartalék zászlóaljak egy-egy századból álltak, létszámuk 219 fő, illetve 136 fő volt. A Baranya megyei csendőrtartalék zászlóalj 4 századdal szerepelt a hadrendben, létszáma 513 fővolt.

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 4150 fő volt. A Kecskeméti és a Kiskunfélegyházi csendőrtartalék zászlóaljak 4-4 századból álltak. A kecskeméti alakulat létszáma 566 fő, a Kiskunfélegyházié 796 fő volt. A Szegedi I.-III. zászlóaljak 2-2- századdal rendelkeztek, az I. és a II. zászlóalj 3 százada és a géppuskás század alakulóban volt, a III. zászlóalj két százada szintén szervezés alatt volt. Összlétszámuk 1500 fő volt. A csendőrtartalék századok közül a Csongrádi (118 fő), Szentesi (223 fő) és a Hódmezővásárhelyi (217 fő) volt teljesen feltöltve. A Mezőhegyesi (218 fő) a Békéscsabai (101 fő) és a Szarvasi (161 fő) és Orosházi (163 fő) századok nem voltak teljesen feltöltve. A Makói századból egy szakasz volt meg (57 fő), a Gyulai és a Békési századok szervezés most kezdődött meg, 7 és 23 fő volt a létszámuk.

A **Miskolci katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1872 fő volt. A Hont-Nógrádi (338 fő), a Hevesi (222 fő), az Abauji (203 fő) és a Zempléni (199 fő) vármegyei csendőrtartalékok század erejűek voltak. A Miskolci erő, 910 fő négy századból álló zászlóaljban volt szervezve.

A **Debreceni katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1597 fő volt. Bihar és Szabolcs vármegyék területén egy-egy század volt, 280 és 153 fővel. A Bereg megye területén szervezés alatt volt egy-egy század 74 fővel. A Szatmár megyei század 355 főből állt. Debrecenben a Hajdú vármegyei zászlóalj csak félig volt feltöltve 2 századdal rendelkezett, amely 735 főből állt.

2.3. Az 1920. junius 1-i hadrend

Nemzeti Hadsereg **1920. június 1-i** hadrendjében[14] a Hadsereg létszáma 100 425 fő volt, ez 2888 fő emelkedést jelentett *(5. táblázat)*. A csendőr formációk létszáma viszont csökkent. A *csendőrtartalék* név alatt 34 142 fő szerepelt, ez 2910 főnyi csökkenést jelentett. Így ez a formáció a haderő 34%-t tette ki (4%-s csökkenés). A *hivatásos csendőrség* létszáma 9773 fő volt, ez 219 főnyi növekedést jelentett. Arányait tekintve maradt a 10%. A *határcsendőr* alakulatok létszáma 282 fővel emelkedett, így létszáma 3455 fő volt. A csendőr alakulások összlétszáma 37 597 fő volt, ez a haderő 37%-át tette ki.

5. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti Hadsereg hadrendjében 1920. június 1-jén**

Chart 5. Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army on the 1st of June, 1920.

alakulatok	összes létszám	élelmezési létszám				
		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
csendőrség	9 773	235	20	7927	1 591	447
csendőrtartalék alakulatok	34 142	424	5437	584	27 697	255
határcsendőrség	3 455	75	68	61	3 251	214
összesen	47 370	734	5525	8572	32 539	916
Nemzeti hadsereg létszáma	100 425	7280	2824	6679	83 642	11 051

forrás: 67609/eln1.sz-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

6. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a katonai körletek hadrendjében 1920. június 1-jén**

Chart 6. **Staff number figures in the deployment of the military areas on the 1st of June, 1920.**

alakulatok	összes létszám	élelmezési létszám				
cső. tartalék alakulatok		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
Budapesti katonai körlet	25 936	276	5316	313	20 031	128
Székesfehérvári kat. körlet	1 055	21	7	35	992	25
Szombathelyi katonai körlet	1 720	21	7	42	1 650	45
Kaposvári katonai körlet	267	22	24	39	182	8
Szegedi katonai körlet	2 844	52	45	51	2 696	16
Miskolci katonai körlet	801	19	6	18	758	27
Debreceni katonai körlet	1 519	13	32	86	1 388	6
összesen	34 142	424	5437	584	27 697	255
határcsendőrség						
Szombathelyi katonai körlet	3 455	75	68	61	3 251	214
mind összesen	37 597	499	5505	645	30 948	469

forrás: 67609/eln1.-1920. HL. HM. szerkesztette: Suba János

Ez a létszám körletekre lebontva a következő volt *(6. táblázat)*: Az 1920. junius 1-jén hadrend szerint a **Budapesti katonai körlet** csendőrtartalék alakulásainak összlétszáma 25 936 fő volt. A Budapesti városparancsnokság kötelékébe tartozó Észak-Pest megyei

csendőrtartalék zászlóaljat leszervezték egy századdá 321 fővel. A Jász-Nagykun megyei csendőrtartalék zászlóalj létszáma 999 fő volt. A Budapesti csendőr karhatalmi század létszámát a csendőrségnél tüntették fel.

Az 1. csendőrtartalék ezred létszáma 1066 fő volt, a II. kerületben még egy század állt fel. A 3. csendőrtartalék ezred létszáma 1502 fő volt, a IV. kerületben is megalakult még egy század. A 2. csendőrtartalék ezred létszáma 1430 fő volt, a 4. csendőrtartalék ezred létszáma 1596 fő volt. A négy csendőrtartalék ezred létszáma összesen 5594 fő volt.

A *polgári csendőrtartalék* alakulásoknál az 1. csendőrtartalék ezred területén a III. ker.-ben egy század állt fel. A létszám 3926 fő volt. A 3. csendőrtartalék ezred területén az összlétszám 1976 fő volt. A 2. csendőrtartalék ezred területén a IV. és a VII. kerületben a zászlóaljak feltöltése (4 század) befejeződött. (A IV. kerületben két zászlóaljat akartak szervezni, de csak egyet sikerült feltölteni, lásd a májusi hadrendet.) A 2. csendőrtartalék ezred területén lévő alakulások létszáma 3457 fő volt. 4. csendőrtartalék ezred területén a X. kerületben még egy század állt fel. A többi kerületben szervezés (feltöltés) alatt voltak. Az alakulatok létszáma 3069 fő volt.

A közvetlen alárendeltség megszűnt. Így az eddig közvetlen alárendelt Ludovika Akadémiai csendőrtartalék zászlóalj négy százada (364 fő) átkerült a polgári csendőr tartalék erőkhöz. A polgári csendőralakulásoknál két új négy százados csendőrtartalék zászlóalj szervezését kezdték meg, az egyik a MÁV (640 fő) a másik a postás (2001 fő) cső. tartalék zászlóalj megnevezést kapta. Megmaradt a Tudományegyetemi (1569 fő) és a Műegyetemi (2020 fő) csendőrtartalék zászlóaljak.

A **Székesfehérvári katonai körlet** területén lévő csendőrtartalék alakulatok létszáma összesen 1055 főt volt. A megyei csendőrtartalék zászlóaljak egyszázadra csökkentek, kivéve Veszprém megyét ahol két század maradt meg. A Győr megyei csendőrtartalék század létszáma 240 fő, a Komárom megyei 312 fő, az Esztergomi 168 fő, a Fejér megyei század létszáma 161 fő volt. A Veszprém megyei század létszáma 174 fő volt.

A **Szombathelyi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1720 fő volt. A csendőrtartalék és a határcsendőr alakulatoknál nem volt szervezeti változás, létszám is minimálisan változott. A Mosoni és a Soporoni csendőrtartalék századok egy 183 fős és egy 335 fős századdal rendelkeztek. A Vasi és a Zalai csendőrtartalék zászlóaljak 3-3 századból álltak. A Vasi létszáma 555 fő volt, a Zalai pedig 647 főből állt.

A *határcsendőrség* összlétszáma nőtt létszáma 3455 fő volt, megoszlásuk: A Mosoni határcsendőr zászlóalj 547 fővel, a Soproni határcsendőr zászlóalj 912 fővel rendelkezett. A kettő Vasi határcsendőr zászlóalj (I–II.) együttes létszáma 1307 főből állt. A Zalai határcsendőr zászlóalj létszáma 689 fő volt.

A **Kaposvári katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 606 fővel csökkent. A Somogy és a Tolna megyei csendőrtartalék századok megszűntek. Egyedül a Baranya megyei csendőrtartalék század maradt meg 267 fővel.

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 2848 fő volt. A Kerületben lévő csendőrtartalék zászlóaljak száma 3 csökkent, Szegeden kettő (545 fő és 685 fő) és Békés vármegyei (589 fő) zászlóaljak maradtak meg, állományuk viszont 4 századra nőtt. Ezen kívül 6 megyei század volt teljesen feltöltve, Csanád megyében kettő volt (101 és 144 fő). Az eddigi városneveket viselő századok felvették a megyéjük nevét. Így a Bács-Bodrog vármegyei tartalék század 204 fővel, a Csongrád vármegyei 162 fővel, a Békés vármegyei 157 fővel, a Dél-Pest megyei 261 fővel rendelkezett.

A **Miskolci katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma több mint ezer fővel csökkent 801 fő volt a létszámuk. A Miskolci zászlóalj megszünt, helyette egy század erő lett Borsod vármegyei csendőrtartalék század néven 145 fővel. A többi vármegyei század maradt. Létszámuk: A Hont-Nógrádi 135 fő, a Hevesi 161 fő, az Abaúji 166 fő, és a Zempléni 194 fő volt. Így a körletben 5 század erejű csendőr tartalék alakulat szerepelt.

A **Debreceni katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1519 fő volt. Bihar és Szabolcs vármegyék területén lévő századokban a létszám 273 és 285 fő volt. A Bereg megye területén szervezés alatt lévő század létszáma 36 főre csökkent. A Szatmár megyei század 256 főből állt. Debrecenben a Hajdú vármegyei zászlóalj 669 főből állt.

2.3. Az 1920. július 1-i hadrend

Nemzeti Hadsereg **1920. július 1-jei** hadrendjében[15] a Hadsereg létszáma 104 299 fő volt, ez 3874 főnyi növekedést jelentett *(7. táblázat)*. A csendőr alakulások létszáma viszont tovább csökkent. A *csendőrtartalék* név alatt 30 743 fő szerepelt, ez 3399 főnyi csökkenést jelentett. Így ez a formáció a haderő 30%-t tette ki (4%-s csökkenés). A *hivatásos csendőrség* létszáma 9747 fő volt, ez 25 főnyi csökkenést jelentett. A *határcsendőr alakulatokat átnevezték határőrségé*. Igy ez a létszám, 3494 fő már nem szerepelhet a csendőralakulások listáján. A csendőralakulások összlétszáma így 30 743 fő volt, ez a haderő 30%-át tette ki, a csökkenés 7%-os volt.

***7. táblázat.* Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti Hadsereg hadrendjében 1920. július 1-jén**

***Chart 7.* Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army on the 1st of July, 1920.**

alakulatok	mind összesen	élelmezési létszám				
		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
csendőrség	9 747	265	11	7753	1 718	505
csendőrtartalék alakulatok	30 743	326	5382	413	24 622	130
határőrség	3 494	76	59	81	3 278	226
egyéb karhatalmi,-és őralakulatok	1 204	70	8	57	1 069	30
összesen	45 188	737	5460	8304	30 687	891
A nemzeti hadsereg létszáma	104 299	7247	2557	6686	87 809	11 433

forrás: 71737/eln1.-1920. HL. HM szerkesztette: Suba János

***8. táblázat.* Karhatalmi alakulatok létszámadatai a katonai körletek hadrendjében 1920. július 1-jén**

***Chart 8.* Staff number figures in the deployment of the military areas on the 1st of July, 1920.**

alakulatok	mind ösz-szesen	élelmezési létszám				
csendőrtartalék alakulatok		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
Budapesti katonai körlet	25 197	208	6077	222	18 690	59
Székesfehérvári körlet	1 505	22	7	33	1 443	26
Szombathelyi kat. körlet		nincs csendőr alakulat				
Kaposvári katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Szegedi katonai körlet	2 213	26	27	35	2 125	16
Miskolci katonai körlet	864	18	8	25	813	26
Debreceni katonai körlet	1 188	11	27	46	1 104	3
összesen	30 967	285	6146	361	24 175	130
határőrség						
Szombathelyi kat. körlet	3 494	76	59	81	3 278	226
mind összesen	34 461	361	6205	442	27 453	356

forrás: 71737/eln1.-1920. HL. HM szerkesztette: Suba János

Ez a létszám körletekre lebontva a következő volt *(8. táblázat)*: A **Budapesti katonai körlet** csendőrtartalék alakulásainak összlétszáma 25 197 fő volt. A Jász-Nagykun megyei csendőrtartalék zászlóaljat leszervezték egy századdá (152 fő), hasonló erővé, mint a másik Észak-Pest megyei alakulatot (205 fő). A Budapesti városparancsnokság hadrendjében az állandó csendőrtartalék alakulásoknál nagyobb változás nem történt. Az I., V., X. kerület területén lévő zászlóaljakból egy-egy századot elvettek. Az 1. csendőrtartalék ezred létszáma 979 fő, a 3. csendőrtartalék ezred létszáma 1423 fő volt. A 2. csendőrtartalék ezred

létszáma 1282 fő, a 4. csendőrtartalék ezred létszáma 11 656 fő volt. A négy csendőrtartalék ezred létszáma összesen 4849 fő volt.

A *polgári csendőr*alakulásoknál az 1. csendőrtartalék ezred területén a III. kerületben a (négy százados) zászlóalj szervezése befejeződött. Az Újpesten a XII. kerületben két század állt fel. Az alakulatok létszáma 3941 fő volt. A 3. csendőrezred területén lévő alakulatok létszáma 2845 fő volt. A 2. csendőrtartalék ezred területén a VIII. kerületben szintén befejeződött a zászlóalj feltöltése. Az ezred mind a három zászlóalja fel volt töltve. A 2. csendőrtartalék ezred területén lévő IX. X. XI. kerületi zászlóaljak feltöltése is megtörtént. Létszámuk 3422 fő volt. A 4. ezred területén lévő polgári alakulások létszáma 3069 fő volt. A szakmai alapon szerveződő postás zászlóalj felállítása is befejeződött, létszáma 1575 fő volt. A MÁV zászlóalj szervezése tovább folytatódott, létszáma 1225 fő volt. A Tudományegyetemi (1530 fő) és a Műegyetemi (2019 fő), valamint a Ludovika (364 fő) csendőrtartalék zászlóaljak létszáma nem változott.

A **Székesfehérvári katonai körlet** területén lévő csendőrtartalék alakulatok létszáma összesen 1505 fő volt. A Győr megyei csendőrtartalék század létszáma 240 fő, a Komárom megyei 309 fő, az Esztergom megyeié 225 fő, a Fejér megyei század létszáma 610 fő volt. A Veszprém megyei század létszáma 159 fő volt.

A **Szombathelyi katonai körlet** területén júliusban nem volt csendőrtartalék alakulat. A határvédelmi alakulatokat most nem határcsendőrségnek, hanem határőrségnek nevezték. Ezért továbbiakban nem foglalkozunk vele.

A Kaposvári katonai körlet területén nem volt csendőralakulás.

A **Szegedi katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 2213 fő volt. Szegeden kettő csendőrtartalék zászlóalj volt (725 és 619 fős létszámmal). A megyékben maradtak a csendőrtartalék századok: Dél-Pest megyei 280 fő, Békés megyei 165 fő, Csanád megyei 163 fő, és Bács-Bodrog megyei 261 fővel rendelkezett.

A **Miskolci katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 864 fő volt, 5 századba szervezve. A vármegyei századok létszáma következő volt: a Hont-Nógrádi 140 fő, a Hevesi 160 fő, a Borsodi 228 fő, az Abaúji 165 fő, és a Zemplén megyei csendőrtartalék század 171 fő volt.

A **Debreceni katonai körlet** csendőrtartalék alakulatainak létszáma 1188 fő volt, 4 megyei századba, és egy zászlóaljba szervezve. Létszámuk: a Bereg megyei 59 fő, Bihari 284 fő, Szabolcs megyében 223 fő, Szatmár megyében 154 fővel. Hajdú megyében Debrecen székhellyel 468 főnyi zászlóalj állomásozott.

2.5. Az 1920. szeptember 1-jei hadrend

Nemzeti Hadsereg **1920. szeptember 1-jei** hadrendjében[16] a Hadsereg létszáma 144 280 létszámmal kulminált *(9. táblázat)*. Ez majdnem 40 ezres létszámemelést jelentett (29 981 fő). A csendőr alakulások létszáma viszont folyamatosan csökkent. Most már *pótcsendőr*nek nevezett alakulatok létszáma 14 721 főt tett ki. Ez 16 000 fős 20% csökkenést jelentett. Ezáltal a pót csendőralakulások a haderő 10%-át tette ki. A hivatásos csendőrség létszáma 10 802 fő volt, ez 1055 főnyi növekedést jelentett. A határőröket itt nem vesszük számításba. Így a csendőralakulatok létszáma maradt 14 720 fő, ez a haderő 10%-át tette ki. A határőrség létszáma 3486 fő volt.

9. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti Hadsereg hadrendjében 1920. szeptember 1-jén**

Chart 9. **Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army on the 1st of September, 1920.**

alakulatok	összes létszám	élelmezési létszám				
		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
csendőrség	10 802	278	20	8226	2 278	641
pótcsendőr alakulatok	13 236	9	3209	0	10 018	0
határőrség	3 486	69	60	89	3 268	239
összesen	27 524	356	3289	8315	15 564	880
A nemzeti hadsereg létszáma	144 280	7671	4636	6975	124 998	13 047

forrás: 78360/eln1.-1920. HL. HM szerkesztette: Suba János

10. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a katonai körletek hadrendjében 1920. szeptember 1-jén**

Chart 10. **Staff number figures in the deployment of the military areas on the 1st of September, 1920.**

alakulatok	össz létszám	élelmezési létszám				
pótcsendőr alakulatok		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
Budapesti katonai körlet	14 720	9	3393	0	111 318	0
Székesfehérvári kat. körlet		nincs csendőr alakulat				
Szombathelyi katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Kaposvári katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Szegedi katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Miskolci katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Debreceni katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
összesen	14 720	9	3393	0	111 318	0
határőrség						
Szombathelyi katonai körlet	3 486	69	60	89	3 268	239
összesen	18 206	78	3453	89	14 586	239

forrás: 78360/eln1.-1920. HL. HM szerkesztette: Suba János

Ez a létszám körletekre lebontva a következő volt *(10. táblázat)*: A **Budapesti katonai körletben** most már *pótcsendőr* alakulat létszáma 14 720 fő volt. A Budapesten lévő erőket az ún. területenkivüli hadosztályba vonták össze. A mozgó állandó alakulatoknál szerepelt a Tudományegyetemi (1474 fő) és a Műegyetemi (777 fő) zászlóaljak, immáron „csendőr” jelző nélkül. Az I. dandár 1. ezredét alkották. Ez 2251 főt jelentett. Továbbiakban ezt mi sem számoljuk. A csendőrtartalék ezredek megszűntek, az alakulatokat átkeresztelték és más körletek alárendeltségébe léptek. Igy az ezredek területén lévő helyi (polgári) alakulatok neve és szervezete megváltozott, a kerületenkénti zászlóaljak *pótcsendőr* zászlóaljak megnevezést kapták, számozásuk megegyezett a kerületével, ahol diszlokáltak (I., II., III., IV., V., VI., VIII., IX., X., XI/a., XI/b., XII.). Összlétszámuk 13 236 fő.

Ludovika Akadémiai csendőrtartalék zászlóalját alkotó növendékek szabadságon voltak, így nem szerepelnek a hadrendben. A postás zászlóaljról nem érkezett be jelentés. A MÁV zászlóalj 1484 fővel szerepel. (A MÁV és a postás zászlóaljakat később 1921 április 1-jével a Budapesti rendőrtartaléknak fogják átadni.)

A **Szombathelyi, Székesfehérvári, Kaposvári, Szegedi, Miskolci** és a **Debreceni katonai körletek területén** nem volt csendőrformáció. A karhatalmi alakulatokat a csendőrség létszámában tartották nyilván.

A Nemzeti Hadsereg hadrendjében novembertől eltűnik a *csendőr* jelző. Az alakulatokat átkeresztelik karhatalomra. Így Budapesti körletben karhatalmi parancsnokságokról, és karhatalmi zászlóaljakról beszélünk. A katonai körletek hadrendjéből véglegesen eltűnnek a csendőr alakulatok. A Szombathelyi körletben továbbra is szerepel a *határőrség* alakulatai 2172 fővel.

2.6. Az 1921. évi hadrendek

A trianoni békeszerződés ratifikálása megkövetelte a Nemzeti hadsereg átszervezését. Erre az előkészületeket már januárban megtették, így az új szervezetre való átállás nagyobb mozgások nélkül tudták végrehajtani. Eddig 24 gyalogezred volt 2-2 zászlóaljjal, most lett 14 ezred 3-3 zászlóaljjal. A 49 zászlóalj megmaradt. Ez alapján jött ki az új hadrend.[17]

Az **1921. évi január 1-i** hadrendben[18] sem szerepel a „csendőr" jelzős alakulatok, helyettük karhatalmi jelzőt alkalmazzák a budapesti körlet polgárinak nevezett alakulásainál *(11. táblázat)*. A hadsereg létszáma 112 706 fő, a polgárinak nevezett volt csendőr jelzőt viselő alakulatok létszáma lecsökkent 5411 főre, amely kizárólag Budapest helyőrség területén diszlokált. Ez a haderő 5%-át tette ki. Ha figyelembe vesszük hivatásos csendőrség és a határőrség létszámát, akkor a rendvédelmi formációk a haderő 18%-át tette ki *(12. táblázat)*.

11. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti hadsereg hadrendjében 1921. január 1-jén**

Chart 11. **Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army on the 1st of January, 1921.**

alakulatok	mind összesen	élelmezési létszám				
		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
csendőrség	12 773	354	32	8756	3 631	611
polgári alakulatok	5 411	24	378	1	5 008	0
határőrség	2 172	50	36	59	2 027	173
összesen	20 356	428	446	8816	10 666	784
Nemzeti hadsereg létszáma	112 706	7461	3637	6669	94 939	16 042

forrás: 108/titk.1-1921. HL. HM szerkesztette: Suba János

12. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a katonai körletek hadrendjében 1921. január 1-jén**

Chart 12. **Staff number figures in the deployment of the military areas on the 1st of January, 1921**

alakulatok	mind összesen	élelmezési létszám				
polgári alakulatok		h.tiszt	tart.ti.	hiv.alti.	legség	ló
Budapesti katonai körlet	5411	24	378	1	5008	0
Székesfehérvári kat. körlet		nincs csendőr alakulat				
Szombathelyi katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Kaposvári katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Szegedi katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Miskolci katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
Debreceni katonai körlet		nincs csendőr alakulat				
összesen	5411	24	378	1	5008	0
határőrség						
Szombathelyi katonai körlet	2172	50	36	59	2027	173
mind összesen	7583	74	414	60	7035	173

forrás: 108/titk.1-1921. HL. HM szerkesztette: Suba János

A határőrség márciusba átkerül a csendőrség kötelékébe. Márciusban megkezdték a vámőrség szervezését is.

3. Összefoglalás

Megállapítható, hogy a csendőrtartalék alakulások a Nemzeti hadseregben igen fontos szerepet töltöttek be, hiszen kezdetben, 1920 májusában az összlétszám 38%-át, júniusban 30%-át alkották. Később ez a létszám csökken szeptemberben 10%-a, 1921 januárjában 12%, februárjában 26% a nemzeti hadsereg összlétszámának *(13.táblázat)*.

13. táblázat. **Karhatalmi alakulatok létszámadatai a Nemzeti hadsereg hadrendjében 1920–21.**

Chart 13. Staff number figures of the armed forces in the deployment of the National Army 1920–21.

időpont	hivatásos csendőr alakulatok		csendőr tartalék alakulatok		határ-csendőrség		*összes csendőrség*		Nemzeti had-sereg
1920. jan.15	7 149	11%	14 466	22%	2 112	3%	*23 727*	*36%*	65 245
1920. május	9 554	10%	37 052	38%	3 173	3%	*49 779*	*51%*	97 537
1920. junius	9 773	10%	34 142	34%	3 455	3%	*47 370*	*47%*	100 425
1920. július	9 747	9%	30 743	30%	3 494	3%	*43 984*	*42%*	104 299
1920. szept.	10 802	8%	14 720	10%	3 486	2%	*29 008*	*19%*	144 280
1921. január	12 773	11%	13 236	12%	3 486	3%	*29 495*	*26%*	112 706
1921. február	12 265	12%	25 531	26%	3 329	3%	*41 125*	*41%*	101 081
1921. március	14 671	18%			2 416	3%	17 087	22%	79 505

szerkesztette: Suba János

A határvédelemre kikülönített csendőrségnek, rendőrségnek, majd újra csendőrségnek nevezett alakulatok a hadsereg létszámának a 3%-át alkották.

A m. kir. csendőrség amelynek újjászervezése megkezdődött, létszáma folyamatosan emelkedett, szervezete visszaállt az eredeti struktúrára. Létszáma a haderő 1/10-t tette ki, 1921-ben, miközben jelentős karhatalmi feladatokat oldott meg.

Megállapítható, hogy a csendőrség, a csendőrformációk (csendőrtartalékok, határcsendőrök, pótcsendőrök) létszámban igen jelentős erőt képviseltek a haderőn belül 1920 májusában a hadsereg létszámának a felét tették ki. Ez tökéletesen leképezte a haderő belső karhatalmi feladatait, és alkalmazásnak lehetőségeit.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 12. old.
2. 46154/Eln.B.- 1920. sz. rendelet A HM miniszter és az alája rendelt összes hatóságok, hivatalok, alakulatok, csapatok stb. m. kir. címmel való ellátása. Rendeleti Közlöny 1920. 16. szám. 65. old.
3. 14280/eln.6.-1919. A Vörös hadsereg leszerelése Rendeleti Közlöny. 1919. 48. sz. 155.p. 14371/eln.6/-1919 Vörös hadsereg leszerelés rendelet tárgyában Rendeleti Közlöny. 1919. 50. sz. 189. old.
4. 14416/ Eln.5.-1919. sz. HM rendelet. Nemzeti hadsereg szervezése. Rendeleti Közlöny. 1919. 51. sz. 191. old.
5. 95./II./1919. - Főv. sz. rendelete A katonai közigazgatás újjászervezése HL. M. kir. II. Siófoki katonai körletparancsnokság iratai.
6. A román hadsereg kivonulására lásd: Suba János: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919-1920. Rendvédelem-történeti Füzetek, XVI. évf. (2008) 19. sz. 104-112. old.
7. 19142/eln.6.o.-1919.-HM. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára. HL. HM.
8. 1912. LXIII. tc. A háború esetére szóló kivételes intézkedésről. CD. Jogtár
9. 19142/eln.6.o.-1919. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára. HL. HM.
10. Suba János: A határőrizet kialakulása a déli végeken 1919-1921. IN:„ Mire lehullanak a levelek…” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború.(szerk.: Ravasz István) Bp. 2009. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bp. 132. old.
11. Uo.
12. 1065/eln.-1.-1920. 1920.január 15-i hadrend HL. HM
13. 63812/eln.1.-1920.1920.május 1-i hadrend HL. HM
14. 67609/eln1.-1920. 1920. június 1-i hadrend HL. HM

15. 71737/eln1.-1920. 1920.julius 1-i hadrend HL. HM
16. 78360/eln1.-1920. 1920.szeptember 1-i hadrend HL. HM
17. 15000/eln.1.-1921. a nemzeti hadsereg szervezés a trianoni szerződés alapján. HL.HM.
18. 108/titk.1-1921. M. Kir. Honvédség hadrendje HL. HM

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

95./II./1919.-Főv.sz. rendelete A katonai közigazgatás újjászervezése HL. A Siófoki katonai körletparancsnokság iratai.

19142/eln.6.o.-1919.-HM. Átmeneti szervi határozványok a katonai körletparancsnokságok számára. HL. HM.

1065/eln.-1.sz-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. január 15. HL. HM.

63812/eln.1.sz-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. május 1.-i hadrendje HL. HM

67609/eln.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. június 1-én. HL. HM.

7173/eln.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. július 1-én. HL. HM

78360/eln.1.sz.-1920. A nemzeti hadsereg hadrendje 1920. szeptember 1-én. HL. HM

15000/eln.1.-1921. a nemzeti hadsereg szervezés a trianoni szerződés alapján. HL.HM.

108/titk.1.-1921. A nemzeti hadsereg hadrendje 1921. január 1-én. HL. HM

46154/Eln.B.- 1920. sz. rendelet A HM miniszter és az alája rendelt összes hatóságok, hivatalok, alakulatok, csapatok stb. m. kir. címmel való ellátása. RK. 1920. 16. szám. 65.p.

14280/eln.6.-1919. A Vörös hadsereg leszerelése Rendeleti Közlöny. 1919. 48. sz. 155.p. 14371/eln.6/-1919 Vörös hadsereg leszerelés rendelet tárgyában Rendeleti Közlöny. 1919. 50. sz. 189.p.

14416/ Eln.5.-1919. sz. HM rendelet. Nemzeti hadsereg szervezése. Rendeleti Közlöny. 1919. 51. sz. 191.p.

1912. LXIII. tc. A háború esetére szóló kivételes intézkedésről. CD. Jogtár

Feldolgozások

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Suba János (2008): Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919–-1920. Rendvédelemtörténeti Füzetek, XVI. évf. (2008) 19.sz. 104–112.p.

Suba János (2009): A határőrizet kialakulása a déli végeken 1919–1921. IN:„ Mire lehullanak a levelek…” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború.(szerk.: Ravasz István) Bp. 2009. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bp. 132. p.

SCHLETT ANDRÁS*

HITELEXPANZIÓ, VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS A HORTHY-KORSZAKBAN

CREDIT EXPANSION, CRISIS AND CRISIS MANAGEMENT DURING THE HORTHY ERA

ABSTRACT

This paper considers the reasons, the process and the results of external indebtedness in Hungary in the 1920s. We look at *the importance of the* League of Nations *loans in the* stabilization process and the relating currency sytem. We also look at the special characteristics of the excess amount of external loans and the resulting debates among economists and the intended government control. When the crisis broke out, the issue of the external debts became a red-hot economic issue of the country.

At first the main goal of the crisis management was to save the country's credit standing. However these measures caused further constriction of the real economy, because the empolyees with reduced wages and the mass of unemployed reduced the demand even more. At last the measures taken to find the way out, the exhaustion of the society and the economy, as well the political changes have achieved some pragmatical new elements.

Bevezetés

Magyarország az első világháborút követő években, a hosszú háború, az egymást követő forradalmak, az ellenséges megszállások pusztítása és területe kétharmadának elvesztése után súlyos pénzügyi és gazdasági válságba jutott.[1] A pénz értéke folyamatosan csökkent, az államháztartás évről-évre nagy deficitet mutatott. A korona értékének a romlása még azt a kevés megmaradt tőkét is csaknem teljesen tönkretette, ami a sorozatos katasztrófák után megmaradt.

A békekötés utáni években több kísérlet is történt a gazdasági helyzet rendezésére és a korona stabilizálására. A belső erőforrásokra alapozó stabilizációs kísérlet[2] bukása után a Bethlen-kormány – hogy elkerülje a népszövetségi ellenőrzést – magánkölcsönök felvételével próbálkozott. Mivel azonban a háborús jóvátétel3 zálogaként az állam legfőbb bevételi forrásait lefoglalták, erre sem volt mód. Nyilvánvalóvá vált, hogy a jóvátételi kérdés bizonytalansága miatt nagyobb összegű hosszú lejáratú külföldi magánkölcsönre az ország nem számíthatott. Így nem volt más választásunk, mint korábban a szintén vesztes Ausztriának: a háború utáni status quo biztosítására létrehozott Népszövetséghez kell fordulni kölcsönért. Végül Magyarország 1923-ban jelentette be az igényét 40–50 millió aranykorona rövid-, és 550–650 millió aranykorona hosszú lejáratú kölcsönre.[4]

A Népszövetség bizottsága heteken át bizalmas tárgyalásokat folytatott a magyar kormány tagjaival, s nem hagyott kétséget a felől, hogy a szanálás a magyar állampolgárokra meglehetősen nagy terhet ró majd.[5] Sir Henry Strakasch angol bankár a kormányzó által a bizottság számára rendezett fogadáson tartott beszédében hangsúlyozta: *„A külső világ*

* Dr. PhD Schlett András egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar.

akkor fog bizalommal viseltetni Magyarország pénzügyi stabilitása iránt, ha látni fogja, hogy az eljövendő napokban a magyar nép kész az államéletben és a magánéletben is takarékoskodni, hajlandó megfelelő adóterhet viselni és evvel tanújelét adja annak, hogy kész saját erejéből boldogabb jövőhöz segíteni az országot.”[6]

I. A szanálás

Népszövetségi kölcsön

A pénzügyi szanálás programját, valamint az ezt kiegészítő I. és II. számú jegyzőkönyveket 1924 márciusában írták alá, amit a magyar törvényhozás 1924 áprilisában törvénybe is iktatott. Törvénybe iktatta továbbá egy a kormányzattól független jegybank létesítését, valamint azokat az egyezményeket és szerződéseket, amelyeket a szanálással kapcsolatos tárgyalások során egyes államokkal kötöttek.

Az I. számú jegyzőkönyv politikai természetű volt, amelyben az azt aláíró államok (Anglia, Franciaország, Olaszország, a Délszláv királyság és Románia) garantálták Magyarország szuverenitásának és területi épségének tiszteletben tartását, Magyarország pedig a békeszerződés lojális végrehajtását. A II. számú jegyzőkönyv tartalmazta a szanálás részletes programját, megállapítva a főbiztos működési körét is. A szanálás részletes megvalósításának ellenőrzésére és szükség szerint irányítására ugyanis a Nemzetek Szövetségének Tanácsa Jeremiah Smith bostoni (USA) ügyvédet[7] küldte Magyarországra. Smith a működését 1924. május 1-jén kezdte meg.

Az említett törvények a magyar kormányt teljhatalommal ruházták fel, abból a célból, hogy a szanálás sikere érdekében minden szükséges intézkedést megtehessen. E tekintetben csak annyi kötelessége volt, hogy az ilyen értelemben kiadandó rendeleteket egy parlamenti bizottságnak előzetesen be kellett mutatnia, amelynek határozata azonban nem akadályozhatta meg a rendeletek kiadását.

A népszövetséggel folytatott tárgyalások eredményeként Magyarország nettó 250 millió aranykorona kölcsönt kapott.[8] A kölcsön több mint felét az angol pénzpiac vette át, a többi jegyzésében további hat ország, köztük az USA, Svájc és Olaszország vett részt. A kölcsön rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett került kibocsátásra. Biztosítékául a hitelezők a vámjövedék, a cukoradó, valamint a dohányjövedék bruttó összegét kötötték le, és azt is előírták, hogy ha ezen bevételek évi összege nem éri el a népszövetségi kölcsön évi törlesztési hányadának másfélszeresét, szó lehet újabb zálogok lekötéséről. A kölcsönnek minden más állami tartozással szemben elsőbbsége volt.[9]

A népszövetségi kölcsön tiszta eredménye 1924. év június hó 26-i árfolyamok alapján 253,8 millió aranykoronát tett ki, amelyből a 250 millió aranykoronán felüli részt a kibocsátási költségekre vették számításba. A népszövetségi kölcsön feltételei szerint a kölcsön összes részkibocsátását 1944. február 1-jéig kellett törleszteni.

A hitel felhasználásának ellenőrzése Jeremiah Smith főbiztos feladata volt. Smith főbiztos ellenőrizte a magyar költségvetést és vétózott meg minden olyan kiadást, ami veszélyeztette volna a program végrehajtását. Ha úgy ítélte meg, jogában állt új adókat is bevezetni. Ő rendelkezett a kölcsön összege felett, amelynek felhasználása csak az ő beleegyezésével volt lehetséges. Gondoskodott arról, hogy a kölcsön biztosítékaként lekötött állami bevételek a Magyar Nemzeti Banknál elkülönített számlákra folyjanak be, ezekről kiutalásokat végezni csak a beleegyezésével lehetett.

1. táblázat. **A Magyar Királyság 1924. évi államkölcsöne**

Table 1. **State loan in the Hungarian Kingdom in 1924**

Kibocsátó ország	Kamat %	Kölcsön névértéke			Árfo-lyam %	Árfolyamérték		
		Eredeti pénz-nemben	Arany-koronában	Pengőben		Eredeti pénz-nemben	Arany-koronában	Pengőben
Nagy Britannia	7,5	7.902.700 £	168.722.645	195.465.184	84	6.638.268£	141.727.022	164.190.755
Egyesült államok	7,5	9.000.000 $	44.414.986	51.454.761	80	7.200.000$	35.531.989	41.163.809
Olasz-ország	8,5	170.000.000 Líra	36.228.046	41.970.191	88	149.600.000 Líra	31.880.680	36.933.768
Svájc	7,5	30.000.000 sv. Fr.	26.196.364	30.348.488	85	25.500.000 sv. Fr.	22.266.909	25.796.214
Svéd-ország	7,5	4.585.000 sv. K	5.994.482	6.944.607	84	3.851.400 sv. K	4.195.365	4.860.330
Hollandia	7,5	5.000.000 Hol. Ft.	9.257.466	10.724.774	84	4.200.000 Hol. Ft	7.776.271	9.008.810
Cseh-szlovákia	7,5	83.620.000 cs.K.	12.144.840	14.069.797	84,7	70.867.950 cs.K.	10.292.752	11.924.153
Magyar-ország*	7,5	850.000 $	4.194.752	4.859.620	86	731.000 $	3.607.485	4.179.271
Összesen			**307.153.581**	**355.837.422**			**257.278.473**	**298.057.110**
						Kibocsátási költségek	5.100.965	5.909.468
						Befolyt tiszta készpénz	252.177.508	292.147.642

Forrás: A Magyar Királyság 1924. évi államkölcsöne. Pénzügyminisztérium. Összefoglaló jelentések, kimutatások Magyarország államadósságáról és államkölcsöneiről. 1926-1944. MNL OL K 269 ill. Államkölcsön ügyek. Pénzügyminisztérium. MNL OL K 269 543. csomó, 340 tétel

*Magyarországon 2.350.000 dollár névértékű, 7,5 százalékos kötvény került elhelyezésre nettó 86%-os bevételi eredménnyel. Ebből 1.500.000 dollár összegű kötvény utóbb a Speyer&Co. cégnek adtak el, s ez által a 7.500.000 dollárt kitevő amerikai részkibocsátás 9.000.000 dollárra emelkedett, a magyar részkibocsátás pedig 850.000 dollárra csökkent.

Megjegyzés: A tényleges kamatláb a befolyt tiszta készpénzhez képest: 9,0589155%, az árfolyam a befolyt tiszta készpénzhez képest: 82,1014386% volt.

A költségvetési egyensúly helyreállítása

Bud János pénzügyminiszter 1924 decemberében terjesztette be a szanálási költségvetést, amely szorosan alkalmazkodott a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága által megállapított keretekhez. A pénzügyminiszter a költségvetési beszédében szükségesnek tartotta néhány elvi álláspont leszögezését. Elsősorban nyíltan kijelentette, hogy a költségvetés nem is „szükség-" hanem „ínségköltségvetés", s *„a keretek még a legszorosabban vett államfönntartó tevékenységet sem teszik lehetővé"*. Rámutatott, hogy a szűkre szabott költségvetés ellentmondásban van a 20. század szociális államfelfogásával, amely mindinkább feladatául ismeri el, hogy polgárainak a közösséggel összhangban lévő érdekeit minél szélesebb körben ölelje fel. Nehezményezte a 12 millió aranykoronában felállított beruházási összeget is, amely mint mondta *„egy egészen primitív kultúrállam költségvetésében is leverő tétel volna."*[10] A költségvetési törvény tárgyalásánál – látva az államháztartás helyzetének kedvező alakulását – be is jelentett egy tervszerű beruházási programot, amihez Mr. Smith is hozzájárulását adta.

A szanálásról szóló 1924. évi IV. tc. „Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása" címet viseli, és az intézkedései is nyomatékosan ezt hangsúlyozzák. Külön fejezet szólt a kiadások apasztásáról, melynek a tisztviselői és közalkalmazotti kérdés adta a gerincét. De gondoskodott a közigazgatás egyes területeinek a megreformálásáról is, sőt követelményként állította fel a közigazgatási és a bírói eljárás egyszerűsítését. A következő fejezet a bevételek növelését ölelte fel, amit az adókulcsok és az adóalapok növelésével szándékoz-

tak elérni. A szanálási politika egyik elsődleges feladata a majdnem teljesen megsemmisült adómorál helyreállítása volt. Ehhez szükség volt egy jól működő pénzügyi igazgatás létrehozására, aminek érdekében az adóigazgatást elsőfokú adóügyi hatóságokká formálták át, így hozva közelebb a pénzügyi igazgatást a társadalomhoz. Mivel a válságos évek alatt az adómorál is minimálisra csökkent, a szanálási törvényben szigorú intézkedéseket hoztak. Ez főleg az igen magas késedelmi kamatokban és más büntetésekben nyilvánult meg. Egyes adók esetében, de különösen a forgalmi adóknál, az eltitkolt adóalapok felfedői részére különleges juttatásokat és részesedéseket irányoztak elő.[11]

A kiadási oldalon a közszolgálati alkalmazottak létszámának apasztása és a nyugdíjasok járandóságainak korlátozása komoly csökkentést jelentett. Az állami alkalmazottak létszámát (ideértve az állami üzemeknél alkalmazottakat is), az újjáépítési program értelmében 1926. év június végéig 15 000 fővel kellett csökkenteni. Az 1923/24. évi költségvetés szerint a szóban lévő alkalmazottak száma 198 874 fő volt. Ezzel szemben az 1926/27. évi költségvetés szerint ez a létszám már 160 548 fő, ami azt jelenti, hogy az előírt 15 000 fővel szemben 38 326 fővel, vagyis több mint a kétszeresével csökkent az állami alkalmazásban állók létszáma.

A közigazgatás egyszerűsítésének átfogó megvalósítását és a takarékosság érvényesülését szolgálta az Országos Takarékossági Bizottság felállítása. Ez, az állami bürokrácia minden területét átvizsgálta és jelentős eredményeket ért el a kiadáscsökkentésben. A takarékossági intézkedések során megszűnt a közélelmezési minisztérium, a közszolgálati alkalmazottak kedvezményes áron való természetbeni ellátása, megszűntek az árvizsgáló bizottságok és a szénkormánybizottság. Az állami hivatalok és intézmények egy részét összevonták, és egyszerűsödött az ügymenet is. 1924 júliusától az államháztartás folyamatos ellenőrzése céljából havi költségvetések és eredmény-kimutatások készültek, melyeket a népszövetségi főbiztos a jelentéseiben publikált.

***2. táblázat.* Az adóbevételek megoszlása (%)**

***Table 2.* Distribution of budget revenues (%)**

	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27
Egyenes adók	15,9	16,2	21,2	24,9
Forgalmi adók	40,8	27,5	18,5	18,9
Illetékek	5,9	10,8	13,7	11,7
Fogyasztási adók	11	10,1	11,4	10,3
Vám	9,4	17,7	16,2	10,6
Só nettó	2	2,1	2,4	2,2
Dohány bruttó	15	15,6	16,6	21,4

Forrás: Pénzügyminisztérium, Általános iratok, MNL OL K 269 518/1. tétel 515. cs.

A számok az egyenes adók, illetékek és jövedékek emelkedését mutatják a forgalmi adók rovására, s csupán a vámjövedéknél látható visszaesés a megkötött kereskedelmi szerződések eredményeképp. Az egyenes adó bevételek emelkedése nagyrészt a végrehajtási rendszerben végrehajtott reformoknak, szigorításoknak volt az eredménye, a többi adónemből származó bevétel emelkedése pedig kétségkívül a gazdasági helyzet javulásának, a lakosság vásárlóerő-emelkedésének volt köszönhető.

A szanálás erélyes végrehajtása előre nem várt eredménnyel zárult. Az 1923/24. évben még tényleg szükség volt arra, hogy a kölcsönök egy részét a deficit fedezésére fordítsák, ám az 1924/25-ös költségvetés már nemcsak hogy nem zárult hiánnyal, hanem még 90,3 millió aranykorona bevételi többletet is eredményezett.[12] Mivel látható volt, hogy az elért eredmény nem egyedi, ez a pénzügyminisztert a gazdaságpolitika egyes elemeinek újragondolására késztette. Az egyik ilyen törekvés az adóterhek csökkentésére irányuló adóreformok, a másik céltudatos beruházási programok elindítása volt.[13]

A Magyar Nemzeti Bank felállítása

Az egész pénzügyi rendezés központi eleme a pénz stabilitásának biztosítása volt. A célt három sarkalatos elv alapján kívánták elérni. Az első, mint láttuk az államháztartás minden áron való egyensúlyának megteremtése azért, hogy az állam ne nyúljon kiadásainak fedezéséhez a pénzromlás forrását képező bankópréshez. Második elv a szigorú szabályok szerint működő jegybank felállítása, a harmadik pedig a pénzkibocsátásban a szigorú fedezeti elvhez való visszatérés volt.[14]

A Nemzeti Bank felállítását szintén a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága felügyelte, határozott meg szabályokat és hozott intézkedéseket. A monetáris politika diszkrét ellenőrzésére Royal Tyler érkezett.

A Népszövetséggel való megállapodások alapján született meg a „Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. tc." A nyugati hitelezők ugyanis addig nem látták a pénzüket biztonságban, amíg a magyar pénzügyminisztérium irányítása alatt álló Magyar Királyi Állami Jegyintézet helyettesíti a jegybankot. A Nemzeti Bank alapszabályának 5. cikke szerint *„a bank részvénytőkéje 30 millió aranykorona, amely 300.000 darab, egyenként 100 aranykorona névértékű részvényre oszlik."* A 99. cikk utolsó bekezdése pedig kimondja, hogy *„az osztalék az azt elhatározó közgyűlés után aranyban fizettetik ki."* Az alapszabály a jegybankot arany alapon álló valuta bevezetésére kötelezte. Az ércfedezet arányának előírásakor kiindulópontként az ekkorra dogmatikussá vált ún. „harmad-fedezeti" rendszer szolgált alapul. Bár ezen kicsit engedett a Népszövetség „Aranybizottsága", amikor kimondta, hogy ennél kisebb fedezet is jól teljesítheti hivatását. Az Alapszabály 85. cikke a következőképp rendelkezett: *„Az egész bankjegyforgalomnak, hozzáadva az azonnal lejáró tartozásokat, de levonva az állam adósságát az első öt év alatt 20, a második öt év alatt 24, a további öt év alatt 24, s a 20 évre szóló (1924–1944) bankszabadalom hátra levő ideje alatt 33,3 százalékkal kell az érckészlet által, amelybe valuták és devizák beszámíthatók, fedezve lennie."*[15]

A Magyar Nemzeti Bank 1924. július 24-én kezdte meg a működését. A Popovics Sándor[16] és Montagu Norman, a Bank of England igazgatója között megkötött szerződés[17] alapján a koronát az aranyhoz kötött font sterling alapul vételével stabilizálták úgy, hogy egy angol font 346 000 koronával lett egyenlő, 1 aranykorona pedig 17 ezer papírkoronát tett ki. A korona így közvetetten, az angol fonton keresztül kötődött az aranyhoz. Ám a felülértékelt angol font problémája miatt, Magyarország már a következő évben, 1925-ben letért a font alapról. Az angol mögöttes garancia megszűnésével a monetáris rendszer visszatért a közvetlen aranyalapra, ami azt is jelentette, hogy az ország a kötelezettségeinek saját erőből is eleget tud tenni.

A pénzügyi újjáépítés megindulásával hamar megnőtt a bizalom mind bel-, mind külföldön a magyar gazdasági és pénzügyek iránt. Ez oda vezetett, hogy már 1924. december 21-én sikerült az ércfedezetet az előírt első öt évi 20 százalékról, 54,4 százalékra emelni. Ez aztán súlyos konfliktust eredményezett a jegybank elnöke és a pénzügyminiszter között. A pénzügyminiszter ugyanis az ország fizetési és hitelforgalmához mérten szűknek találta a 400 millió korona bankjegymennyiséget. A jegybank pedig láthatóan presztízskérdést csinált a nagy fedezetből.[18]

Míg a jegybank deflációs pénzpolitikát követett, Bud János pénzügyminiszter állandóan sürgette a bankjegykontingens kiszélesítését. Nem volt olyan gazdasági ágazat, amely ne érezte volna meg a hitelkeretek hiányát. Bud a jegybank merev politikájának legfőbb hátulütőjeként mutatott rá, hogy a magas kamatlábak a mezőgazdaságot teljesen lebénítják, a főbb iparvállalatokat pedig arra kényszerítik, hogy külföldön rövid lejáratú hiteleket vegyenek fel.[19]

Mivel az 1924/25 évtől kezdve már egyáltalán nem volt az államháztartásban deficit, a kölcsönnek így fennmaradt része alkalmat nyújtott olyan beruházások finanszírozására, amelyek hozzájárultak Magyarország pénzügyi és gazdasági helyzetének megerősödéséhez. A kölcsönből mindössze 70 millió aranykoronát fordítottak a deficit finanszírozására, a fennmaradó összegekből pedig – a Nemzetek Szövetsége Tanácsának a hozzájárulásával – az 1925/26 évben 50 millió aranykoronát, az 1926/27 évben további 50 millió aranykoronát vettek igénybe beruházási célokra, a maradék összegeket pedig a következő két évben 1927/28 és 1928/29-ben használták fel.[20]

A stabilizált korona 1926 januárjában állta ki legfőbb erőpróbáját, amikor a frankhamisítás,[21] és a Viktória konszern összeomlása nyomán átmeneti bizonytalanság jelentkezett, ami a külföld részéről nagyobb értékű valutakölcsönök felmondását, belföldön pedig fokozott mérvű devizakeresletet eredményezett. Ezek az események, a jegybankkal szemben támasztott fokozottabb igények dacára a korona pozícióját nem ingatták meg. Az új fizetőeszköz, a pengő bevezetésére 1927. január 1-jén került sor.[22] átváltási arány értelmében 12 500 korona volt egyenlő 1 pengővel, egy kilogramm arany 3800 pengőt ért.

1926. június 30-án a Népszövetségi szanálási időszak letelt, így Magyarország kérte a pénzügyi ellenőrzés megszüntetését. Smith főbiztos rövidesen távozott, de mivel a népszövetségi kölcsönből még jelentős összegek voltak vissza R. Tyler megfigyelőként Budapesten maradt.

Magyarország sokkal gyorsabban stabilizálta az állami pénzügyeket, mint azt bárki is várta volna. Az egyensúly alapvetően azért állt helyre, mert a korona értékének stabilizálása, a forgalmi korlátozások feloldása és a fizetőképes kereslet növekedése miatt az állami adóbevételek a tervezetthez képest sokkal gyorsabban növekedtek. Ez lehetővé tette, hogy az eredetileg, a költségvetési lyukak befoltozására előirányzott nemzetközi hitelek jelentős részét más célokra használják fel.

A népszövetségi hitelt, és a szanálás ilyen formán történő megvalósítását ellenzők álláspontja több pilléren nyugodott, melyek közül az egyik a sértett nemzeti büszkeség volt. Széleskörű ellenszenv nyilvánult meg a nemzeti ügyekbe való beavatkozással szemben. Másrészt nyilvánvaló volt a folyamat, hogy a győztesek először hallatlan hadisarcokkal kipréselik az országot, majd külföldi kölcsönökkel ismét felpumpálják. Komoly kritika volt, hogy Magyarországnak a stabilizációhoz nyújtott kölcsön, csak a monetáris és költségvetési ügyekkel foglalkozott, és nem a szélesebben értelmezett gazdasági újjáépítéssel. A súlyos eladósodás és a kemény megkötések vállalása, az eredeti cél – valutastabilizáció – szempontjából felesleges, vagy legalábbis erősen túlméretezett volt.

A külföldi kölcsön felvételét a kormány annak idején azzal indokolta, hogy a stabilizáció után az államháztartás esetleges deficitjét fogják abból fedezni, nehogy ebből a célból újból inflációs pénzkibocsátáshoz kelljen folyamodni. De valójában csak igen rövid ideig volt szükség arra, hogy a kölcsön hozamából az államháztartás hiányát pótolják, s az ez irányú legnagyobb átmeneti igénybevétel sem haladta meg az 50 millió aranykoronát. Ezt az összeget belső erőforrásból is elő lehetett volna teremteni – mondták sokan –, de a háborús vereség miatt a magyar javakon rajta volt a jóvátételi zálogjog.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a kölcsön célja a népszövetség részéről a háború után létrejött status quo stabilizálása, Magyarország részéről kifelé a politikai vezetés szalonképessé tétele, befelé a rendszer konszolidációja, a fogyasztási szint növelése és a forradalom veszélyének elhárítása volt.

II. Hitelkonjunktúra

A népszövetségi kölcsön akkori viszonyok közötti magas kamatának egyik súlyos következménye volt a hazai kamatszínvonal, és a további külföldi kölcsönök árának emelkedése. Az ország bankjegyforgalmának mértékét is a népszövetségi szakértők határozták meg, amit meglehetősen szűkre szabtak. Ebben deflációs pénzpolitikai megfontolásokból a Magyar Nemzeti Bank is együttműködött. A magas kamatszint csaknem kiszárította a gazdaságot. 1924 őszén 12 százalékos volt a kamatláb, melyet a Magyar Nemzeti Bank főtanácsa 1925 márciusában 11 százalékra, két hónap múlva 9 százalékra, majd október végén 7 százalékra szállított le, ami a szanálás végéig nem is változott.[23] A pénzszűke miatt az egyébként életképes vállalkozások is lebénultak. Szükségük lett volna a kezdeti erőre, ahogy akkor mondták csak a „begyújtási energia" hiányzott.

A szanálás kezdetekor tehát a hivatalos kamatláb kirívóan magas volt, a pénzintézetek pedig megtalálták a módját, hogy ezt is növeljék, jutalék és kezelési címeken még nagyobb költségeket számítsanak fel. Ez oda vezetett, hogy még az elsőrendű adósok is 10% körüli kölcsönnel számolhattak, vidéken pedig általános volt a 13–14%-os, sőt nem volt ritka a 17–20%-os kamat sem. A folyamat erélyesebb fellépésre indította a pénzügyi kormányzatot, és a pénzügyminiszter kijelentette, hogy nem zárkózik el a kérdés törvényi szabályozásától sem. Mivel azonban még a látszatát is kerülni akarták a jegybank kamatpolitikájába történő beavatkozásnak, csak annyit tűztek ki célul, hogy a hitelszervezet szorosan igazodjon a Jegybank kamatcélkitűzéseihez. Meglepő módon ennek épp a Nemzeti Bank állt ellen, annak dacára, hogy a felvetett szabályozás alapelveit nem találta ellentétesnek a gazdasági élet törvényeivel, sem a Jegybank működésével.[24]

A belföldi kölcsönök magas kamatai a hitelkeresletet a külföldi kölcsönök felé terelték. A belföldi tőkeínség és a külföldi tőkebőség egymásra talált, s a külföldi tőke, látva az elszántságot az élet alapjainak helyreállítására, szívesen kereste fel az országot. A népszövetségi kölcsön, és a külföldi pénzügyi ellenőrzés biztosítéka zöldre váltotta a szemafort, és magánhitelek áradatát nyitotta meg.

Elsőként a városok léptek fel tőkeigényekkel, ami nem is volt meglepő, hiszen ekkor már több, mint 10 éve nem történtek beruházások. A közüzemek leromlottak, ráadásul nagy volt a nem nyilvántartott munkanélküliség is. A városok ezért azzal fordultak a kormányhoz, hogy tegye lehetővé számukra a külföldi kölcsönök elérését.

A nagyfokú tőkehiány enyhítése, és hasznos beruházások létesítése céljából a kormány úgy döntött, hogy elősegíti az autonóm közületek részére a külföldi hitelek igénybevételét. Nemsokára meg is született a városok kölcsönéről szóló szerződés a magyar városok nevében eljáró Bud János pénzügyminiszter, és a Speyer&Co. new yorki cég között, a „magyar egyesített városi kölcsön húsz éves, 7,5%-os, biztosított aranykötvényei tárgyában". A szerződés értelmében a Kormány, a városok képviseletében 9.000.000 $ névértékű kötvényt, 89%-os árfolyamon 8.010.000 dollárért adott el a bankháznak. A szerződés alapján a bankháznak jogában állt még a vételárból levonni egy összeget, a felmerülő költségek fedezetére, azaz a végleges kötvények nyomtatására és hitelesítésére, továbbá a magyar jogtanácsosok díjának a fizetésére.[25]

Mivel a főbiztos nem tett észrevételt az „Egyesítet városi kölcsönnek" a Speyer &Co. amerikai cégtől való felvétele ellen, az 1925. XXIII. és az 1926. évi XV. tc.-ek adták meg a városoknak (8 törvényhatósági és 24 rendezett tanácsú város) az engedélyt a kölcsön felvételére. Ezt követően második, 6 millió $ értékű kölcsön kibocsátására is sor került. A kölcsönöket javarészt vízmű-, csatorna-, villamosmű-, vágóhíd-, kislakás-, út- és kórházépítésre használták fel.

A népszövetség hozzájárult a vármegyék részéről felveendő kölcsönhöz is. A törvényes felhatalmazást ehhez az 1926. évi XIV. tc. adta meg. A kölcsönt 2.250.000 angol font ere-

jéig két részletben a londoni székhelyű U.M. Rotschild&Sons és a Baring Brothers&Co. cégektől vették fel 92 százalékos árfolyamon, a kamatláb pedig 9,61% volt. A kölcsönt a vármegyék 80%-ig útépítésre voltak kötelesek felhasználni. A kamat- és tőkeszolgálat biztosítására a városi kölcsönnél az általános kereseti adóból és a forgalmi adórészesedésből eredő bevételeket kötötték le; a vármegyéknél pedig az összes bevételt.[26]

Budapest 1927-ben vett fel 20 millió dolláros kölcsönt. A Népszövetség pénzügyi bizottsága hozzájárult, hogy a kölcsönre nyilvános pályázatot hirdessenek, melynek eredményeként a főváros kölcsönét 88,5%-os árfolyamon 6% kamatozással bocsátotta ki. A kölcsönt lakásépítésre, a kelenföldi villamostelep, a káposztásmegyeri vízművek beruházásaira, az autóbusz üzem, a marha és sertés közvágóhidak fejlesztésére, fürdőépítésre és több élelmezési piac rendezésére használták fel.

Ebben az időszakban az Egyesült Államokban szinte versenyfutás kezdődött a tőkefeleslegek elhelyezésére, amiben a hazai pénzintézetek is jó lehetőséget láttak, mert a hosszú- és rövidlejáratú hitelek megszerzése és elhelyezése, mint közvetítőknek jó üzletet jelentett. A külföldi tőke beözönlése és az ennek közvetítésével járó hasznok, az állami támogatás és a fokozott banki profitlehetőségek egyaránt nagy hitelkonjunktúra kialakulását eredményezték a stabilizációt követő időszakban. A bankok tevékenységét a gyenge tőkeerő melletti nagyarányú hitelkihelyezések jellemezték, a hiteleket pedig nem mindig produktív beruházásokra fordították. A húszas évek végére a pénzbőség túlzott eladósodást eredményezett. Az egyre nagyobb hitelösszegek állandóan növekvő törlesztési kötelezettsége mind súlyosabb pénzügyi tehertétellé, egyre nehezebben teljesíthető feladattá vált.

A kölcsönfelvételek jelentős része hazai banki közreműködéssel valósult meg. A Hitelbank közreműködésével került sor a Talbot-kölcsön 92 millió pengős kibocsájtására 1928-ban, melynek célja a villamos művek továbbfejlesztése volt. A Kereskedelmi Bank közreműködésével valósult meg a szintén hosszú lejáratú svéd gyufakölcsön kibocsájtása 190 millió pengő összegben. Ennek érdekessége, hogy a hitelt nyújtó cégnek lehetősége nyílt arra, hogy magyar gyufagyárakban vásárolhasson többségi részesedést.

Jelentős hitelfelvevő volt a mezőgazdaság is, ahol a háború utáni infláció még azt a kevés tőkét is megsemmisítette, amit a gazdálkodás megkezdése igényelt volna. Így az állam kénytelen volt elősegíteni a hitelek csatornáinak megnyitását a mezőgazdaság számára is. A Földhitelintézetnek 1926 elején sikerült megállapodnia a londoni Hambros bankkal 38,8 millió aranykorona értékű zálogleveél kibocsátásáról 93 százalékos árfolyamon 7,5 százalékos kamatozással. Az adósoknak az elszámolás 86,5%-os árfolyamon történt. A Földhitelintézet második kibocsátása Amerikában történt, a Guaranty Trust Co. valamint a Harriman&Co. bankok útján valósult meg. Ez már kedvezőbb feltételek mellett ment végbe: a kibocsátási összeg 3 millió dollár volt 95 %-os dollárárfolyamon, 6,5% kamat mellett.

A mezőgazdaság hosszú lejáratú hitellel való ellátását célozta a Magyar Pénzintézetek Zálogleveélkibocsátó Szövetkezetének megalakítása. Ezen keresztül újabb nagyobb menynyiségű zálogleveél elhelyezése vált lehetővé az Egyesült Államokban. Így sikerült 1927. év folyamán 7 millió dolláros zálogleveél kibocsátás 93,5%-os árfolyamon, 7% kamatozással. Az Országos Központi Hitelszövetkezet 5-10 évre szóló kötvényeket is kibocsátott Amerikában, 3 millió dollár névértékben, 7 % kamatozással a kisgazdák számára.

Az első világháború után a gazdasági felszerelések beszerzése és megújítása miatt vált szükségessé a birtokok jelentős részének megterhelése. A beruházási kölcsönök mellett kisebb mértékben fogyasztási és egyéb hasonló jellegű kölcsönök felvételére is sor került.

Aránylag igen rövid idő alatt mintegy 350 000 személy terhelte meg a tulajdonában álló mintegy 5 500 000 kat. hold területet, hozzávetőleg 1,5 milliárd pengővel.[27] A mezőgazdaság csak kis részben kapott megfelelő hosszú lejáratú hitelt, úgyhogy az említett 1,5 milliárdból kb. 300 millió pengő volt csak hosszú lejáratú (főként zálogleveles) kölcsön, a

többi rövid lejáratú, legnagyobb részben váltóval fedezett kölcsön volt. Problémát jelentett ugyanakkor, hogy sokszor rövid lejáratú hiteleket használtak beruházásra, vagy olyan célokra, amelyek lehetetlenné tették a határidőre történő visszafizetést. Ezt annak reményében tették, hogy mint korábban, majd most is sikerül a rövid lejáratú hiteleket konszolidálni.

Ez a körülmény egy ideig nem jelentett a mezőgazdaságra nézve veszélyt, mert a hitelintézetek a rövidlejáratú kölcsönöket rendszeresen meghosszabbították, és a világháborút követő 6–8 évben az akkori kedvező terményárak és állatárak mellett a kamatok fizetése, sőt az adósság törlesztése nem okozott gondot. Bár a hitelfeltételek folyamatosan javultak, azok nem álltak összhangban a mezőgazdaság jövedelmezőségével.

A külföldi tőkék beáramlásának fő oka, mint láttuk, egyrészt a külföldi tőkebőség, másrészt a Magyarországon elért magas kamatlábak vonzereje volt, ami háttérbe szorította a magyar gazdasági élet teherbíró képessége tekintetében felmerülő meggondolásokat.

Kísérlet a külső eladósodás megfékezésére

A bankok által néhány év alatt felvett külföldi hitelek mennyisége mellett szembetűnően növekedett a pénzintézetek rövid lejáratú tartozása is. Az ország rohamos külső eladósodásáról, annak körülményeiről közgazdasági és pénzügyi körökben is komoly polémia bontakozott ki. A vitában megszólalt a kor szinte minden jelentős közgazdásza, köztük Ihrig Károly, Kerék Mihály, Knob Sándor és Körmendy-Ékes Sándor is.[28] Bár a vita fő sodra a külkereskedelmi problémákra koncentrált (a külkereskedelmi mérleg passzívuma az 1926 évi 90 millió pengőről, 1927-ben majdnem hatszorosára, 340 millióra emelkedett), a külföldi hitelek kérdése is előkerült, de ezzel a nemzetközi tőkepiac érzékeny reagálása miatt inkább a színfalak mögött foglalkoztak. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara értékelése szerint az eladósodás legveszélyesebb jellemzője a rövid lejáratú hitelek egyre növekvő hányada azzal magyarázható, hogy a hazai vállalatok könnyelműbben veszik fel az olcsóbb külföldi hitelt, mint a belföldit.[29] Imrédy Béla, a jegybank igazgatóhelyetteseként arra hívta fel a figyelmet, hogy a külföldi hitelekből végrehajtott beruházások aránytalanságokat idéznek elő az egyes ágazatok között, ami magában hordja a visszaesés csíráját.[30]

Az ország eladósodásának növekedésével a Minisztertanács is foglalkozott 1927. május 19-i ülésén. Ezen Bethlen István miniszterelnök kifejtette, hogy a túl magas rövid lejáratú hitelek aránya az „ország romlásához” vezethet, ezért kérte Bud János pénzügyminisztert, hogy az MNB útján vessen gátat a külföldi kölcsönök növekvő beáramlásának.[31]

A külföldi kölcsönök rendszertelen, vagy indokolatlan felvételét megakadályozandó 1928 első felében a pénzügyminisztérium törvényjavaslatot dolgozott ki a külföldi kölcsönök egyetemes közhiteli szempontból történő ellenőrzése és korlátozása tárgyában. A Nemzeti Bank nem értett egyet a javaslattal, mivel állásfoglalása szerint a kölcsönök felhasználásának előzetes elbírálása az állami beavatkozás nagymértékű kiterjesztését jelentené a hiteléletre, amivel gyengítené a jegybanknak a hazai monetáris politikában betöltött vezető szerepét. Arra is felhívták a figyelmet, hogy a kölcsönök felhasználása a magángazdaságban automatikusan a rentabilitás követelményeinek megfelelően történik, ezért szükségtelen is a központi szervek előzetes beavatkozása.[32] A törvényjavaslat ellen az üzleti érdekeiket féltő kereskedelmi bankok is erőteljesen tiltakoztak. A kérdést a Felsőházban is felvetették, de Popovics Sándor, a jegybank elnöke a hitel szabadsága jegyében óvást emelt a javaslat ellen. Azzal érvelt, hogy az ellenőrzés olyan felelősséget tételez fel, amelyet elsősorban a Jegybank nem vállalhat. Kemény vita után a Bizottság tudomásul vette, hogy a pénzügyminiszter korlátozott körben mégis beterjeszti a törvényjavaslatot, ami 1928. július 11-én meg is történt. A nyári szünet a parlamenti munkában beállt, de a pénzügyminiszter figyel-

meztette a társminisztériumokat, a pénzintézeteket, sőt az iparvállalatokat is, hogy az ország közhiteli érdekeire való tekintettel, a törvényjavaslatban lefektetett elveket addig is alkalmazni fogja, amíg a javaslat letárgyalható lesz. Ez a tény, valamint, hogy a kormány a költségvetési vitában a felsőházban és egyéb úton is, a szerves bankfelügyelet bevezetését képviselte, a Jegybank elnökét arra indította, hogy a miniszterelnökhöz intézett memorandumban a tervezett intézkedésekkel szemben állást foglaljon. Ennek az lett az eredménye, hogy az ellenőrzésre vonatkozó törvényjavaslat végül nem került tárgyalásra. Bud János pénzügyminiszter 1928. szeptember 5-én felcserélte tárcáját a közgazdasági miniszterséggel.

Popovics a Budot váltó ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez írt levelében újfent kifejtette aggályait, és nyomatékosan aláhúzta, hogy a szanálási program alapelve a forgalom szabadságának helyreállítása volt, amely a deviza-, az értékpapír- és az áruforgalom terén fennállott korlátozások felszámolásával vált valósággá. Ennek szellemében a jegybank elnöke erőteljesen tiltakozott a hiteléletbe történő állami beavatkozás ellen. Popovics még lemondással is megfenyegette a pénzügyi kormányzatot arra az esetre, ha mégis törvény lenne a javaslatból.[33] A jegybank elnökének közbelépésével a törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása végleg lekerült a napirendről, s megmaradt egyszerű holt országgyűlési iránynak.

1924 és 1931 között 1,3 milliárd pengő hosszú lejáratú hitel és 1,7 milliárd lejáratú közép és rövid lejáratú kölcsön, valamint áruhitel jött be az országba. A hosszú lejáratú kölcsönök nagy része 1927-ig áramlott az országba, ezt követően pedig a rövid lejáratúakra tevődött át a hangsúly.

A törvényjavaslat fő célja a rövid lejáratú hitelek terjedésének megállítása lett volna, melyeket a magángazdaság épp abban az időben vett igénybe egyre nagyobb arányban, amikor a veszélyek már jelentkeztek a láthatáron. A rövid lejáratú hiteleket ugyanis nem egyszer, a hosszú lejáratú hitelek megoldására használták fel.

Megállapítható, hogy ha a külföldi hitelek ellenőrzése már 1927-től bekövetkezik, sok hitelfelvételt meg lehetett volna akadályozni. Balogh Tamás a korszak meghatározó közgazdásza egy 1932-es tanulmányában keserűen jegyzi meg: *„Igen könnyű ma azt mondani, hogy nagy hibát követtek el az adós nemzetek, amikor nagy mennyiségű hitelt vettek igénybe… Azonban – és azt hiszen ezt igen sokan nem veszik figyelembe – ami mai szemmel legelemibb elővigyázatosságnak tűnik fel, néhány évvel ezelőtt még mesterséges megszorításként hatott volna. Hisz 1928-ig éppen a mindinkább növekvő tőkeimport volt az, amely a helyzetnek látszólagos stabilitást kölcsönzött, és a rejtett veszélyeket eltakarta.”*[34]

III. Kitör a válság

Az 1920-as évek Magyarországának külföldi hitelekre alapozott gazdasági konszolidációját és a mérsékelt fellendülést rendkívüli erővel szakította meg az 1929-től kibontakozó világgazdasági válság. Hatása főképp a külföldi tőkebeáramlás megszűnésében, a hitelek visszavonásában, az árak katasztrofális esésében és a külkereskedelmet megbénító korlátok felállításában nyilvánult meg.

A válság legelőször a mezőgazdasági termények árának nagyarányú esésében mutatkozott meg, ami hazánkat, mint mezőgazdasági államot különösen súlyosan érintette. A földbirtokosok jelentős része ekkorra reménytelenül eladósodott, termékeiket pedig csak nevetséges áron tudták forgalmazni. Mivel gazdaságukat ráfizetéssel működtették, adósságállományuk tovább növekedett. A mezőgazdaság jövedelmezőségének és fogyasztóképességének a csökkenése a többi termelési ágat is nehéz helyzetbe hozta, azok jövedelmezőségét is erőteljesen rontotta.

Egy ideig élt a remény, hogy a válság, s így az agrárkérdés is majd nemzetközi síkon oldódik meg, emellett valóban elkezdődött egy tanácskozássorozat a kelet-európai gabonapiac biztosításáról. Egymást érték a konferenciák, melyeken az európai gazdasági egységről értekeztek, a gyakorlatban viszont az országok egészen más politikát folytattak: felerősödött a protekcionizmus, a nemzetgazdaságok bezárkózása és önellátásra törekvése. Ezzel a kicsi, exportorientált és súlyosan eladósodott Magyarország számára bezárult a kör.[35]

Ekkorra Magyarország Közép-Európa legeladósodottabb országává vált. A magyar adósság állomány 1931-ben meghaladta a 4 milliárd pengőt, amiből 2 milliárd magánadósság volt, és ennek mintegy fele a földet terhelte.

Magyarország külföldi tartozásai 1931-ben a következő képet mutatták (millió pengőben):

3. táblázat: Magyarország külföldi tartozásai 1931-ben (millió pengő)

Table 3: Hungary's foreign debts in 1931 (in million pengő)

	I. Címletesített hosszú lejáratú tartozások:	
1.	Állam	1.291,3
2.	Önkormányzatok	543,5
3.	Magángazdaság	726,7
	Összesen:	2.561,5
	II. Nem címletesített hosszú lejáratú tartozások:	
4.	Önkormányzatok	48,4
	I+II. összesen: 2.609,9	
	III. Rövid lejáratú tartozások:	
5.	Állam	255,4
6.	Állami üzemek	137,3
7.	Magyar Nemzeti Bank	145,1
8.	Pénzintézetek	668,4
9.	Árutartozások	310,2
10.	Egyéb tartozások	430,6
	III. összesen: 1.947.0	
	I+II+III összesen:	**4.556,9**

Forrás: Összeállítás az állandósított magyar államadósságról. PM. MNL OL Nem iktatott iratok. K 269. 340. tétel 484. csomag

1932-ben az országot terhelő külföldi kölcsönökből 2609,9 millió pengő volt hosszú lejáratú, 1947 millió pengő rövid lejáratú tartozás. A teljes kölcsönösszegből, több mint 1 milliárd pengőt, a békeszerződés alapján ránk rótt adósság tett ki. Az államadósság egyébként 1.684 millió pengő volt.

A magángazdaság is jelentős mértékben vett igénybe külföldi hitelt, berendezéseinek pótlására és felújítására. Amikor a hosszú lejáratú hitelek felvétele megnehezült, sokan a rövid lejáratú hitelek felé fordultak. Tették ezt annak reményében, hogy a korábbiakhoz hasonlóan, azokat majd a későbbiekben hosszú lejáratú hitelekké alakíthatják át. Ez a folyamat a világgazdasági válság következtében súlyos veszedelemmé nőtte ki magát.

A városok, községek és vármegyék képtelenek voltak a korábban felvett kölcsönök fizetési kötelezettségének eleget tenni. Válságos helyzetükben a kormánytól vártak segítséget, és többnyire arra hivatkoztak, hogy a kölcsön törlesztésére nem lett semmiféle összeg előirányozva. A gazdasági ellehetetlenülés helyzetébe jutott városok arra kérték a pénzügyminisztert, hogy kormányhatósági intézkedéssel teremtsen jogalapot terheik könnyítésére, a törlesztési terv megváltoztatására.[36]

A kölcsönök feltételei már a folyósításkor igen nagy terhet róttak a kölcsönt felvevőkre. Bár a névleges kamatláb 7,5% illetve 7% volt, az árfolyamveszteség miatt a teher 11–12%-ra rúgott. A Speyer kölcsön kamatlába például névlegesen 7,5% volt, mivel azonban a folyósításkor minden 100 dollár helyett csupán 82 dollárt kaptak kézhez, a valóságos kamatláb évi 11,8%-nak felelt meg. A kölcsönök felvételekor figyelembe vett jövedelemforrások eközben töredékükre csökkentek.

A hitelek terhei az áreséssel arányban mind nehezebb helyzet elé állították a gazdatársadalmat is. A gazdákra nézve a fizetési nehézségek kétféle veszélyt is jelentettek. Egyrészt, hogy az adósság miatt teljes anyagi romlásba jutnak, másrészt pedig, hogy nagyobb birtokmennyiség kényszerértékesítése esetén az ingatlanok árában katasztrofális csökkenés áll be. Mindinkább szaporodtak azok az esetek, amikor a mezőgazda nem tudott a kötelezettségének eleget tenni. A tömeges ingatlanárverés leszorította az ingatlanárakat, s ezáltal lehetetlenné vált, hogy a gazda tulajdonai egy részének eladásával rendezze tartozásait.

A kormány adósvédelmi rendelkezések sorát hozta, a legeladósodottabb birtokokat védetté nyilvánította, a termelőket a legkülönfélébb módokon – kiadásaik csökkentésével, majd az értékesítési szövetkezetek létrehozásával – támogatta. A mezőgazdasági helyzet javítása érdekében tett különböző intézkedések közül kiemelkedik, az 1930. évi XXX. tc.-vel életbe léptetett gabonajegy rendszer, amely a búza és rozs belföldi forgalmával kapcsolatban gabonajegy kötelezettséget állapított meg és ezek termelőinek a piaci forgalmi áron felül métermázsánként 3 pengőt juttatott.

Az adósságprobléma rendezésére az 1931:VIII. tc. létrehozta a Földteherrendező Országos Bizottságot. A törvény alapján lehetővé vált a kamatmérséklések keresztülvitele, moratoriális intézkedések, rövid lejáratú kölcsönök hosszú lejáratú kölcsönökké való átváltoztatása, a föld védelmét szolgáló rendelkezések a végrehajtási eljárás keretében és így tovább. A földadósságok intézményes rendezésére 1933-ban született meg a 14.000/1933. rendelet, amelyet aztán több kiegészítő dekrétum követett. A gazdák a védelem keretében egyrészt kamatmérséklésben részesültek, másrészt lehetőséget kaptak az ellenük irányuló bírói végrehajtási cselekmények elhalasztatására. A védetté nyilvánított gazdák 3 évig sem tőketörlesztést, sem kamatot nem voltak kötelesek fizetni. Ezt követően a mindenkori mezőgazdasági jövedelmezőség alapján állapították meg a fizetési kötelezettséget, amely azonban nem lehetett 3%-nál több. A beavatkozás lényege az volt, hogy a gazdák megszabadultak a rendkívül terhes rövid lejáratú kölcsöneiktől, amelyek ritka előnyös hosszú lejáratú kölcsönökké alakultak át.[37]

A gazdaadósságok rendezése komoly terhet rótt az államra. Ezek közül a legnagyobb a kamat-hozzájárulás volt. Mivel az erős kamatmérséklés a pénzintézetek összeomlásával fenyegetett, az állam vállalta, hogy a kamatkiesést részben megtéríti. Az alapelv az volt, hogy a jól fedezett követeléseknél a kamatkiesésből a pénzintézetet mindössze fél százalék terheli, a többit átvállalta az állam. A nem kellően fedezett tartozásoknál egyre kisebb és kisebb mértékű volt az idő előrehaladtával a hozzájárulás. Kamat-hozzájárulás címén az állam az 1933-1944. években 113 millió pengőt térített meg a hitelszervezeteknek. Ennek fedezésére részint külön alapok szolgáltak, részint a költségvetések bocsátottak hiteleket rendelkezésre. A fedezet előteremtésére az 1933. XXVIII. tc. felhatalmazta a kormányt arra, hogy a Magyar Nemzeti Banktól 100 millió pengő kölcsönt vegyen fel. A másik forrás az volt, hogy a folyószámla- és takarékbetétek után a pénzintézetek évi 0,5%-os hozzájárulást voltak kötelesek fizetni. Ezen a címen mintegy 49 millió pengő folyt be a rendeltetésszerű alapba. A kormány a fedezet előteremtése céljából felemelte az ún. kamat illetéket, ami 28 millió pengő bevételt eredményezett.

A nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlása

A válság teljes erejével 1931 nyarán, az osztrák Creditanstalt és a német Darmstadti Bank összeomlásával robbant ki. A külföldi tőkék kivonása ekkor már katasztrofális méreteket öltött. A belföldi betétesek egyre növekvő nyugtalansága a betétek kivonásában nyilvánult meg, s félő volt, hogy a pénzintézetek nálunk is válságos helyzetbe kerülnek. A katasztrofális következmények elkerülése végett 1931. július 14., 15., 16. napjain a kormány bankszünnapok tartását rendelte el, de a betétekkel való szabad rendelkezést ezt követően is csak augusztus második felében tették szabaddá.[38]

A pénzügyi és a hitelrendszer nemzetközi összeomlása súlyos helyzetbe hozta Magyarországot. Az adós országok hónapok alatt elvesztették arany- és devizatartalékaikat. A sorozatos európai csődök nyomán a külföldi hitelezők minden felmondható kölcsönt visszavontak. A Nemzeti Bank érctartalékának csökkenése ellen a kamatláb felemelésével igyekezett védekezni. 1931. június 15-én a kamatlábat 5%-ról 7%-ra, majd július 23-án 9%-ra emelte. Ez a lépés normális körülmények között hatásos is lett volna, hiszen a tőkekivonás leggyakoribb oka, a tőkék jövedelmezőbb elhelyezésének lehetősége. Ha azonban a hitelezőket a bizalomvesztés, vagy a pánik készteti tőkéik visszavonására ez a megoldás nem vezethet eredményre. Ezt mutatták a következő időszak fejleményei is: a jegybanki kamatemelés nem tudta megállítani a lavinát.[39]

A nemzetközi piacon a hosszú lejáratú hitelek szinte teljesen eltűntek, de aggasztóvá vált a rövid lejáratú hitelek gyorsított ütemű visszavonása is. A kedvezőtlen fizetési mérleg helyzet megoldására az eladósodott országokban nem választhatták a leértékelést. Számukra a kiutat egyedül a kötött devizagazdálkodás bevezetése jelentette. Mivel a kivitel visszaesése folytán a külfölddel való áruforgalom nem tudott annyi devizát termelni, amennyi a külfölddel szemben fennálló adósságszolgálat rendszeres teljesítését lehetővé tette volna, 1931-ben devizakorlátozások léptek életbe. A kötött devizagazdálkodás maga után vonta a külkereskedelmi forgalom ellenőrzését is, tekintettel arra, hogy egyrészt a behozatalnál el kellett bírálni, vajon az igényelt devizamennyiség tényleg nélkülözhetetlen áruk beszerzését célozza-e, másrészt pedig az export útján megszerzett devizákat be kellett szolgáltatni, hogy az elengedhetetlen import devizaszükséglete kielégíthető legyen. A forgalom értékének csökkenése 1932-ben érte el a mélypontot, amikor az összes forgalom 663 millió pengő értéke még az 1920. évi értéket sem érte el.

A kormányra nagy politikai nyomás nehezedett, hiszen mozgási szabadságát nemzetközi jogi és monetáris szempontok is korlátozták, mivel a stabilizáció két fundamentuma a jegybanki függetlenség és a költségvetési egyensúly volt. A vezetés bizalmas tárgyalások sorát folytatta, s folyamatos erőfeszítéseket tett egy nagyobb hitel megszerzése érdekében. 1930-ban még sikerült a londoni Rothschild-csoporttól egy 83 millió pengős rövid lejáratú hitelt szereznie, amelyet a kormánybejelentés ugyan hasznos beruházások megindítására szánt, utóbb azonban kiderült, hogy ezt az összeget is az államháztartási deficit pótlására használták fel.

1931-ben külföldi jelentések sora készült a magyar gazdaság helyzetéről, melyek szinte kivétel nélkül ugyanazt a programjavaslatot adták: exportnövelés, importcsökkentés, költségvetési egyensúly megteremtése a kiadások csökkentésével és a bevételek növelésével. A végkövetkeztetés is ugyanaz volt, nevezetesen, hogy Magyarországon csak egy nagy kölcsön segíthet, ennek a feltétele viszont a külső ellenőrzés felújítása.

A válság során egyre nagyobb szerepre szert tevő Nemzetközi Fizetések Bankja július 4-én kelt jelentésében egy nagyobb összegű hitel kilátásba helyezésének feltételéül azt szabta, hogy a magyar miniszterelnök kapjon teljhatalmat a rendkívüli gazdasági intézkedések megtételére az országgyűlés hozzájárulása nélkül. Kimondta, hogy a magyar kor-

mány hozzon létre egy bizottságot, amelyet a parlamenti tagok külön választanak, ami majd részt vesz a gazdasági intézkedések meghozatalában.

A súlyos államháztartási helyzetre való tekintettel, s az óhajtott hitel reményében a törvényhozás az 1931:XXVI. tc.-ben felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy az országgyűlési politikai pártok képviselő tagjaiból alakított ún. 33-as bizottság véleményének meghallgatása mellett a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosítására rendkívüli eszközöket vehessenek igénybe. A 33-as bizottság augusztus 7-én ült össze, s megkezdte a költségvetés feletti revíziót, miközben még mindig nem dőlt el, hogy vajon sikerül-e biztosítani a rövid lejáratú külföldi kölcsönt, vagy pedig nem. A bizottság saját köréből egy szűkebb hatos bizottságot is létrehozott, ez az egyes minisztériumok költségvetési tételeit vizsgálta át, és iparkodott lefaragni a fölösleges, vagy elodázható kiadásokat.

A kieső bevételek ellensúlyozására a pénzügyi kormányzat már korábban intézkedések sorát hozta. Mérsékelte az évenkénti kiadások összegét, és csökkentette a köztisztviselők valamint egyéb alkalmazottak létszámát, továbbá illetményét. A kiadások csökkentése mellett sor került a kereseti adó és az ún. tantiéme adó felemelésére, sőt egy új ínségadót is bevezettek a jövedelmi adó „pótlékolása” útján.[40]

A magyar kormány képviselője végül 1931. augusztus 14-én írta alá Párizsban a nagy kölcsön eredetileg 500 millió pengős összegének negyedét kitevő hitelszerződést, amely ismét csak rövid lejáratra szólt. Ezt követően Bethlen István gróf augusztus 19-én meglepetésszerűen beadta lemondását. Az utód Károlyi Gyula lett. Az új kormány augusztus 27-én mutatkozott be a Házban.

A hitel első részletét azonban, a fontsterling összeomlását követő válságos időszakban nem követte több, s ezt az összeget a szaporodó aktuális törlesztési kötelezettségek hetek alatt felemésztették. A Károlyi kormány abban a reményben, hogy újabb külföldi kölcsönt kaphat, a népszövetség pénzügyi bizottságának sürgős vizsgálatát és beavatkozását kérte. Abban bízott, hogy a hitelezők saját pénzük megmentése érdekében igyekeznek az összeomlást elkerülni, s elérheti a lejáró hitelek meghosszabbítását, valamint segíthet újabb hitelek megszerzésében is. A népszövetségi szakértőbizottság jelentése végül októberre készült el, de azon túl, hogy lesújtó bírálatot adott a magyar költségvetés gazdálkodásáról, a népszövetségi kölcsön lehetőségét a világ pénzpiacának reménytelen helyzete miatt nem helyezte kilátásba. A Pénzügyi Bizottság ajánlására felújították viszont a népszövetségi ellenőrzést: a kormány mellé Royall Tyler, a jegybankhoz pedig Henry Y. Bruchet delegálták.

Ekkorra az MNB a magyar kormánnyal egyetértésben kidolgozott egy tervezetet, melynek lényege a transzfermoratórium bevezetése volt. Ennek célja, hogy a fizetések felfüggesztésével elsősorban a gazdaság működéséhez nélkülözhetetlenül szükséges minimális devizaellátást biztosíthassák. A népszövetség Pénzügyi Bizottsága kategorikusan elutasította ezt a tervezetet, sőt utasította az MNB-t, tegyen erélyesebb intézkedéseket, hogy Magyarország elsősorban a nemzetközi pénzügyi kötelezettségeinek tegyen eleget. Ezzel csak annyi baj volt, hogy az 1931-32 évben az adósságszolgálat törlesztő összege 1250 millió pengő volt, ami felemésztette nemcsak az éves kivitelből származó devizaösszeget, hanem az új kölcsönök összegét is.[41]

A közép-európai bankrendszer 1931. közepén történt megrendülése következtében 1931 végén hazánkban is megakadt a külföldi adósságszolgálat. A kilátástalan helyzetben a kormány – annak érdekében, hogy az ország arany és devizakészleteit a termelés folytonossága és a bankjegyfedezet érdekében megóvja – december 22-én kénytelen volt az ún. transzfer-moratórium rendeletet (6900/1931. M.E. sz.) kibocsátani, a külfölddel szemben fennálló egyes tartozásoknak pengőben való befizetése tárgyában. A transzferrendelet végrehajtásával kapcsolatban a kormány közvetlen tárgyalásokba kívánt bocsátkozni a külföldi

hitelezők államonként szervezendő megbízottaival, akik egy nemzetközi bizottság keretében tárgyaltak volna a kormánnyal. Ugyanezen cél érdekében fordult a kabinet a Nemzetek Szövetségéhez is azzal a kéréssel, hogy jelöljön ki egy, vagy több nemzetközi tekintélynek örvendő személyt azon célból, hogy azok megvizsgálják a külfölddel szemben fennálló különböző kölcsönök természetét és javaslatokat tegyenek az érdekelt felek részére a megnyugtató megoldás irányába. A kormány ezen fáradozásai nem vezettek eredményre, sem a külföldi hitelezők közötti megállapodás nem jött létre a nemzetközi bizottság megalakítása tekintetében, sem pedig a Nemzetek Szövetségének pénzügyi bizottsága nem tartotta időszerűnek, hogy a jelzett feladatok megvizsgálására szakértőket küldjenek hazánkba.[42]

Az ún. transzferrendelet felhatalmazást adott a pénzügyminiszternek arra, hogy rendelettel szabályozza a külfölddel szemben fennálló tartozások fizetését. Ennek értelmében a zálogleveleken és kötvényeken járó kamatra az adós a kötvény névértékének maximum 5% ellenértékét volt köteles megfizetni, s a Magyar Nemzeti Banknál pengőben letenni.

A transzfermoratórium kivitelezése során, a hitelezők egy részével ún. Stillhalte-egyezményeket kötöttek. Ezek tulajdonképpen hitelrögzítő megállapodások voltak, melyek értelmében a rövid lejáratú hiteleket prolongálták, s a kamatokat és más járulékokat az adósok a Magyar Nemzeti Banknál vezetett számlára pengőben fizették be. A hitelezők erről a számláról végezhettek befektetéseket, nyújthattak hiteleket, vásárolhattak értékpapírokat. A megállapodásokat a ’30-as évek folyamán bizonyos időközönként újrakötötték, és az új egyezmények rendszerint oldották a szigorítást, azáltal, hogy több lehetőséget adtak a hitelezőknek, s a kölcsönök kis hányadának a törlesztését is lehetővé tették. Végül az 1937. július 15-i Stillhalte-megállapodás alapján a korábbi hiteleket további három évvel meghosszabbították, és az egyezmény szerint a Külföldi Hitelek Pénztára volt köteles a törlesztéseket negyedévente devizában fizetni.[43]

Ekkorra az államháztartás helyzetének kedvező alakulása, valamint a fizetési mérleg javulása már lehetővé tette, hogy az akkori kormány hozzájáruljon a külföldi adósságszolgálat rendezéséhez. Ehhez két fő szempont volt irányadó. Az egyik, hogy az adósságszolgálatot devizában teljesítjük, azért hogy a hitelezők mentesüljenek a pengő transzferálásával kapcsolatos bizonytalanságoktól, a másik pedig, hogy csak a fizetési mérleg szerinti teljesítőképességnek megfelelő kötelezettségeket vállalhatunk. Ennek megfelelően a népszövetségi kölcsön szolgálata fejében 1938-tól az eredetileg 7,5 százalékban meghatározott kamat helyett 4,5 százalékot fizettünk devizában. A nem állami hosszúlejáratú adósságok három éves rendezése szerint a külföldi kötvénybirtokosok részére a legtöbb esetben évi 1,75 százalék kamat került kifizetésre devizában.

A válság hatására újra előtérbe került a kamatszabályozás kérdése, amely a korábbi években olyan nagy ellenállást szült. Megszervezték a Hitelügyi Tanácsot, és ezt követően minden kamatmaximum megállapítást (így nem csak a kölcsönökre, hanem a takarékbetétkönyvekre, folyószámlákra vagy pénztári jegy ellenében elhelyezett betétekre vonatkozóan is) ennek a szervnek a hatáskörébe utaltak. Bár a pénzintézetek megtalálták a módját a rendelkezések megkerülésének, fokozatosan mégis javult a helyzet. A kamatterhek csökkenését nagyban előmozdította a Nemzeti Bank azzal, hogy a váltóleszámítolási kamatlábat 1932 folyamán négy ízben csökkentette: január 20-tól (8%-ról) 7%-ra, majd 6, illetve 5 százalékra, s végül október 18-iki hatállyal 4,5%-ra. A kamatvágásokat segítette, hogy a devizakorlátozó intézkedések következtében a külföldi pénzpiacoktól csaknem teljesen el voltunk zárva és így önmagunk határozhattuk meg termelési érdekeinkre tekintettel a kamatlábat. A 4,5 százalékos váltóleszámítolási kamatláb 1934 végéig érvényben maradt.

IV. Konklúziók

A ’20-as években Magyarország a nemzetközi aranydeviza-standard részévé vált, ami lehetetlenné tette olyan monetáris politika érvényesítését, amelyben a hazai gazdaság élénkítésének, támogatásának szempontjai domináltak volna.

A népszövetségi kölcsön politikai célja kifelé a rendszer szalonképessé tétele, gazdasági célja pedig az ország fizetőképességének a fenntartása volt. A stabilizációs program hivatalosan csak a monetáris és a költségvetési ügyekkel foglalkozott, s nem terjedt ki a gazdaság fellendítésére. A népszövetségi megállapodás és ellenőrzés viszont garanciát jelentett a nemzetközi hitelezőknek: az ország immár olyan gazdaságpolitikát fog folytatni, ami garantálja a törlesztő részletek és a kamatok fizetését.

A magas pengőkamatok a hitelkeresletet az olcsóbb külföldi hitelek felé terelték. A külföldi hiteláradat nyomán az élet kicsit megszépült. A szürke és szomorú háború utáni városok kiszínesedtek, autók, motorkerékpárok lepték el az utakat, s vidéken is beindult az életszínvonal lassú emelkedése. A pillanatnyi megkönnyebbülés, amelyet a kölcsönkapott milliók felhasználása idézett elő, viszont nem az alapokig ható megerősödést jelentette, csak azt a csalóka látszatot mutatta, hogy íme, most már minden jobban megy majd. A kölcsönök özöne így a valóban mély és egyre égetőbb gazdasági és társadalmi reformok elodázását szolgálta.

A külföldi tőke beözönlése és az ennek közvetítésével járó hasznok, az állami támogatás és a fokozott hitelintézeti profitlehetőségek egyaránt nagy hitelkonjunktúra kialakulását eredményezték a stabilizáció után. A hitelintézmények tevékenységét a gyenge tőkeerő melletti nagyarányú kihelyezések jellemezték. A húszas évek végére a pénzbőség túlzott eladósodássá duzzadt, s amikor elindult a bizalomvesztési folyamat, a trend lavinává vadult. Kitört a válság, ami egy pillanat alatt elsöpörte a húszas évek konjunktúrájának papírmasé díszleteit. Többé már nem állt rendelkezésre az addig megszokott hitelösszeg, jóllehet már a korábban felgyülemlett tartozások is óriási tőke- és kamattörlesztési kötelezettségekkel jártak. A magánszféra tömeges fizetésképtelensége árverési moratórium bevezetéséhez és a földek védetté nyilvánításához vezetett, amire a pénzintézetek további hitelek megvonásával feleltek. A magyar konszolidáció felszíni eredményei semmivé foszlottak, a gazdaság leállt, s a recesszió munkanélküliséget és nyomort hagyott hátra.

A gazdasági-pénzügyi válság kirobbanását követően az eleinte alkalmazott módszerek célja kizárólag az ország hitelképességének a mentése volt, ami nagyrészt a spekulatív veszteség kiegyenlítését jelentette közpénzből. Ez a reálgazdaságban további zsugorodást eredményezett, mivel a leszállított fizetésű alkalmazottak, a munkanélkülivé vált tömegek még jobban csökkentették a keresletet. Végül a társadalom és a gazdaság kimerülése, a válságból való kiútkeresés, valamint a politikai változások eredményeként a válságkezelés felmutatott újszerű elemeket is. Ezek közül kiemelkednek a hitelek terheinek mérséklésére tett intézkedések, a burkolt valutaleértékelés, a transzfermoratórium bevezetése, valamint a teherviselés kiszélesítése.

4. táblázat. **Hitelintézetek száma**

Table 4. **Number of credit institutions**

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Hitelintézetek száma	1941	1844	1801	1776	1744	1715
Részvénytársaság intézetek	593	557	547	486	475	454

Forrás: Holbesz, 1940. 369. old.

A válság jelentősen megcsappantotta a hitelintézetek számát.[44] Különösen figyelemre méltó a részvénytársasági intézetek számának csökkenése. A válságba jutott, nehézségekkel megküzdeni képtelen hitelintézetek jórészt összeolvadás útján tűntek el.

A külső eladósodás tragédiája sok tanulsággal szolgál. Ezek közül a legfontosabb a mértéktartás. De fontos konzekvencia, hogy szervezetükben, struktúrájukban tönkrement országok megújítása nem történhet uzsorakamatra.

A hitelezők szempontjából a fő tanulság, hogy a túlzottan megterhelt kölcsönszolgálatok végül mérséklésre kerültek, leértékeléssel veszítettek értékükből, s csak bizonyos hányadban kerültek visszafizetésre.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101–112.old.
2. A Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter nevéhez köthető stabilizációs kísérlet a koronát a francia frankhoz akarta kapcsolni. A költségvetési egyensúlyt a kiadások drasztikus csökkentésével és a bevételek növelésével – elsősorban az újonnan kivetett vagyonadókból – kívánta elérni. E mellett jelentős deflációs intézkedéseket is hoztak. A korona javuló árfolyama azonban jelentősen drágította az exportot, így drasztikusan romlottak a kiviteli lehetőségek. A kizárólag belső erőforrásokra építő stabilizációs kísérlet 1921 őszére összeomlott.
3. 20 év alatt 200 millió aranykorona fizetésére kötelezték Magyarországot.
4. A népszövetségi kölcsön megszerzéséről lásd. A részletekről lásd a legújabb feldolgozást Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 133–142. old.
5. Erről bővebben lásd: Halmay, 1924.
6. Idézi: Domány, 1927.
7. Ifj. Jeremiah Smith (1870–1935) a J. P. Morgan & Co. bankház bostoni irodájának volt az ügyvédje.
8. Míg Ausztria rekonstrukciós kölcsönét több külföldi állam is garantálta, hazánk esetében semmiféle garancia nem volt.
9. Domány, 1927.
10. Bud János felszólalása a Nemzetgyűlés 353. ülésén, 1924. dec. 12. Nemzetgyűlési napló, XXIV. kötet, 1924. december 12. 1–5.
11. A magyar kormány emlékiratai a Népszövetséghez Magyarország pénzügyi és gazdasági helyzete, valamint a közalkalmazottak ellátottsága tárgyában. MNL OL Magyarország szanálásával kapcsolatos iratgyűjtemény 1923–1926. K 26 1387. csomó d. dosszié.
12. Az 1924/25. évi költségvetés a szanálási programnak megfelelően aranykorona alapon készült, de mivel a tényleges fizetési eszköz a papírkorona volt a reláció megállapítása csak fölösleges nehézségeket okozott. Ezért az 1925/26. évi előirányzat már papírkoronában készült, az 1926/27. évi előirányzatokat pedig már pengő-alapon kellett készíteni, mert a költségvetési év folyamán (1927. január 1-től) bevezetésre került az új fizetőeszköz.
13. Kenéz Béla–Temesváry Imre: A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának jelentése az 1925/1926. évi állami költségvetésről. Nemzetgyűlési Irományok, 963. szám. Budapest, 1925. október 27.
14. Népszövetségi kölcsön. Memorandum. MNL OL K 269 Pénzügyminisztérium. Általános iratok. K269 347. tétel.
15. Országos törvénytár, 1924. év V. tc. április 26.
16. 1924-től a Magyar Nemzeti bank elnöke.
17. A stabilizáció angol és magyar hátteréhez lásd Péteri György: Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. Századok, 1985. 1. sz. 121–151.
18. Hozzátesszük ebben az időben ugyanígy cselekedett az osztrák Nationalbank és a német Reichsbank is, ahol ugyanezen a színvonalon mozogtak az ércfedezeti arányok.
19. MNL OL K 269 Pénzügyminisztérium, Általános iratok, 518/1. tétel 515. cs.
20. A magyar komány emlékiratai a Népszövetséghez az államkölcsön felhasználása és a beruházások tárgyában. MNL OL Magyarország szanálásával kapcsolatos iratgyűjtemény 1923–1926. K 26 1387. csomó h. dosszié.

21. 1925 decemberében Jankovich Arisztid nyugalmazott vezérkari ezredest Hágában letartóztatták, mert hamis francia ezerfrankos bankjegyet akart egy ottani nagy bankban beváltani. Mint kiderült 1922 és 1925 között, két szakaszban nagy mennyiségű hamis francia 1000 frankos készült a Pénzügyminisztériumhoz tartozó, de a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alatt álló Térképészeti Intézetben. A nyomtatáshoz szükséges gépeket és alkatrészeket Bécsből és Németországból rendelték meg. A nagyszabású büntetőpert 1926 elején, a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéken tartották huszonnégy vádlottal és húsz védővel. A részletekről lásd a legújabb feldolgozást Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 23–36. old.
22. A pengőt, mint számítási értéket már korábban, 1925 novemberében bevezették. Egy pengő értéke 12500 koronának felelt meg.
23. Kovács, 2006. 91–92.
24. MNB Hitelosztály iratai, 1925–1926. MNL OL Z 15. 4. tétel.
25. Agreement dated Between the Government of the Kingdom of Hungary – Speyer&Co. 1925. július 11. MNL OL Pénzügyminisztérium. Általános iratok. K 269 330. tétel
26. Magyar vármegyék fontsterling kölcsöne. Szerződés. Pénzügyminisztérium. Általános iratok. MNL OL K 269. 338. cs. 351. t. I.
27. Ebben a földbirtokreform végrehajtásával kapcsolatos ún. LEBOSZ-kölcsönök nincsenek benne.
28. A tanulmányok jelentős része a Magyar Szemle 1927. évi számaiban jelent meg.
29. Ferber, 1983. 39–40.
30. Imrédy, 1928.
31. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. MNL OL K27 1927. V. 19., ill. Botos, 1999. 55.
32. Ferber, 1983. 43.
33. Popovics Sándor levele ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez. Bethlen István miniszterelnök iratai. MNL OL K 468 B/3-1230/1928.
34. Balogh, 1932. 308.
35. Ormos, 2001. 83.
36. A városi kölcsöntartozásokról. Pénzügyminisztérium. Általános iratok 1932-1933. MNL OL K 269-1924-98516, valamint Pénzügyminisztérium Általános iratok. MNL OL K 269 345. tétel 331.cs.
37. Cseszka, 2009. 171.
38. 1932-ben kezdte meg működését a Magyar Szavatossági Bank, mely a nagyobb mérvű betétkivonások folytán bajba került bankok helyzetén hitelek nyújtásával hivatott könnyíteni.
39. Nagy, 1932. 22-23.
40. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. MNL. OL. K 27. 1930. X. 17.
41. Ferber, 1988. 98-99.
42. A transzferrendelet hatályának meghosszabbításával kapcsolatos jogviszonyok átmeneti rendezéséről. MNL OL Pénzügyminisztérium, Általános iratok. K 269. 518/1. tétel II. rész
43. Botos, 1999.
44. A magyarországi hitelintézetek helyzetének alakulásával részletesen foglalkozik: Kovács, 2006. 54–109.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

Agreement dated Between the Government of the Kingdom of Hungary – Speyer&Co. New York. Pénzügyminisztérium. Általános iratok. MNL OL K 269 330. tétel

A Magyar Királyság 1924. évi államkölcsöne. Pénzügyminisztérium. Összefoglaló jelentések, kimutatások Magyarország államadósságáról és államkölcsöneiről. 1926–944. MNL OL K 269

A magyar kormány emlékiratai a Népszövetséghez az államkölcsön felhasználása és a beruházások tárgyában. MNL OL Magyarország szanálásával kapcsolatos iratgyűjtemény 1923–1926. K 26 1387. csomó h. dosszié.

A magyar kormány emlékiratai a Népszövetséghez Magyarország pénzügyi és gazdasági helyzete, valamint a közalkalmazottak ellátottsága tárgyában. MNL OL Magyarország szanálásával kapcsolatos iratgyűjtemény 1923–1926. K 26 1387. csomó d. dosszi.é

A magyar Nemzeti Bank létesítése és szabadalma. Magyar Törvénytár, 1924:V. tc.

A transzferrendelet hatályának meghosszabbításával kapcsolatos jogviszonyok átmeneti rendezéséről. Pénzügyminisztérium, Általános iratok. MNL OL K 269. 518/1. tétel II. rész.

A városi kölcsöntartozásokról. Pénzügyminisztérium Általános iratok. MNL OL K 269 345. tétel 331. cs.

A városi kölcsöntartozásokról. Pénzügyminisztérium. Általános iratok 1932-1933. MNL OL K 269-1924-98516.

Államkölcsön ügyek. Pénzügyminisztérium. MNL OL K 269 543. csomó, 340 tétel.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. A deficit elkerülése a folyó költségvetési évben. (Tisztviselői fizetések csökkentése.) MNL OL K 27. 1930. X. 17.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. A népszövetség pénzügyi bizottsága foglalkozik Magyarország pénzügyi problémáival. MNL OL K 27. 1933. I. 7. (1. ülés) 2.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. Az ország eladósodásának a növekedése. MNL OL K27 1927. V. 19.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. Költségvetés előterjesztése. MNL OL K 27. 1931. III. 20.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. Nyári szünet után beterjesztendő törvényjavaslatok ismertetése. MNL OL K27 1928. VI. 22. 65.

Feldolgozások

Balogh Tamás (1932): Közép-Európa külföldi kölcsönei és a magánbank-rendszer reformja. Közgazdasági Szemle, LVI. évf. 5. 1932. május 306–328. old.

Bandera V. N. (1964): Foreign Capital as an Instrument of National Economic Policy. The Hague.

Berger, Peter (2003): Gazdasági újjáépítés külső sokkok után. Népszövetségi támogatás Ausztriának és Magyarországnak 1922–1926 között. In: Fejlesztés és finanszírozás. 2003/2. 65–74. old.

Botos János (1999): A Magyar Nemzeti Bank története. II. Az önálló jegybank 1924–1948. Presscon Kiadó, Budapest.

Botos Katalin (2006): A bankszektor és stakeholderei. In: SZTE GTK Közleményei, Botos Katalin (szerk.) Generál Nyomda, Szeged.

Bud János felszólalása a Nemzetgyűlés 353. ülésén. Nemzetgyűlési napló, XXIV. kötet, 1924. december 12.–1925. január 29. 1–5. old.

Cseszka Éva (2009): A két világháború közötti politikai kereszténység agrárprogramja. In: MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport évkönyve 2009. Szerkesztette: Réfi Attila–Sziklai István. MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport-MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 154–176. old.

Csikós-Nagy Béla (1997): A monetáris politika kritikai elemzése. *Külgazdaság*, XLI. évf. 1997. 3.

Domány Gyula (1927): A magyar szanálás. Grill, Budapest.

Éber Antal (1932): Deviza-gazdálkodás. Közgazdasági Szemle, 1932. 501–535. old.

Ferber Katalin (1984): Kormánybukás, gazdasági válság. História 1984. 2. sz. 13–15. old.

Ferber Katalin (1988): Lépéshátrányban: a magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete 1930–1931-ben. Gazdaság, 1988. 1. szám. 89–107. old.

Ferber Katalin (1983): Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. Valóság 1983. 1. sz. 37–46. old.

Gaál Péter (1993): Bud János pénzügyminiszter, aki talpra állította a gazdaságot. Pesti Hírlap, 1993. szept. 4.

Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101–112.old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 192–-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Halmay Elemér (1924): Magyarország újjáépítésének a kérdéséhez. Halmay Elemér (szerk.) Budapest.

Holbesz Aladár (1940): A magyar hitelszervezet története. Budapest
Honvári János (2003): A gazdaság a két világháború között. In: Honvári János: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest.
Ihrig Károly (1931): A búza világháborúja. Magyar Szemle, XI. k. 4.(44.) sz. 1931. április.
Imrédy Béla (1927): A fizetési mérleg problémája. Magyar Szemle, 1927. 1. sz.
Judik József (1932): A magyar devizagazdálkodás. Külügyi Szemle, 1932. április.
Kaposi Zoltán (1997): Gazdaságtörténet. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.
Kelemen József (1938): A magyar hitelügy története a legújabb időkig a főbb kérdések elméleti összefüggéseinek tárgyalásával. Sárkány Nyomda, Budapest.
Kenéz Béla–Temesváry Imre (1925): A nemzetgyűlés pénzügyi bizottságának jelentése az 1925/1926. évi állami költségvetésről. Nemzetgyűlési Irományok, 963. szám. Budapest, 1925. október 27.
Kovács György (2006): A bankrendszer és stakeholderei történeti megközelítésben, avagy az állam szerepvállalása az ipar banki finanszírozása előmozdításában a magyar gazdaságtörténetben. In: Botos Katalin (szerk.): A bankrendszer és stakeholderei. SZTE GTK Közleményei. Generál Nyomda, Szeged, 54–109. old.
Kozma Miklós (1986): Bethlen István gróf lemondásának története és okai 1931. augusztus 19. Kritika, 1986/8. sz. 25–27.
Körmendy-Ékes Sándor (1928): A kereskedelmi mérleg problémájához. Magyar Szemle, 1928. 12. sz.
Magyar vármegyék fontsterling kölcsöne. Szerződés. Pénzügyminisztérium. Általános iratok. MNL OL K 269. 338. cs. 351. t. I.
Nagy Elek (1925): Magyarország és a Népszövetség. Franklin-Társulat, Budapest.
Nagy István (1932): A külföldi hitelek problémája a jegybankpolitika szemszögéből. A Közgazda. 1932. március 20–24.
Népszövetségi kölcsön. Memorandum. Pénzügyminisztérium. Általános iratok. MNL OL K 269 347. tétel.
Ormos Mária (1964): Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Ormos Mária (2001): Körkép világválság idején. Mozgó Világ. XXVII./11. sz. 2001. november 72–90. old.
Összeállítás az állandósított magyar államadósságról. Pénzügyminisztérium. Nem iktatott iratok. MNL OL K 269. 340. tétel 484. csomag.
Péteri György (1985): Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. Századok, 1985. 1. sz. 121–151. old.
Péteri György (1980): Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont a magyar monetáris politikában 1924–1931 között. Közgazdasági Szemle, XXVII. évf. 10. sz. 1980. okt. 1203–1215. old.
Popovics Sándor levele ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez. Bethlen István miniszterelnök iratai. MNL OL K 468 B/3-1230/1928.
Ránki György (1981): Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919-1939). Magvető Kiadó, Budapest.
Romsics Ignác (2005): Bethlen István. Osiris Kiadó, Budapest.
Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947. Gondolat Kiadó, Budapest.
Tomka Béla (2013): A trianon traumától a sikeres alkalmazkodásig. Új hangsúlyok az 1920-as évek magyar gazdaságának vizsgálatában. Kommentár, 2013/5.
Varga Lajos (1931): Bankpolitika és nemzetpolitika. Debrecen.
Zemplén Lóránt (1933): A külföldi kölcsönök hatása az áralakulásra. A közgazda, 1933/1. sz. 45–50. – A Közgazda, II. évfolyam.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

MAGYAR ÁLLAMTÉR ÉS KÜLPOLITIKAI KÉNYSZER

HUNGARIAN TERRITORY AND PRESSURES OF FOREIGN POLICY

ABSTRACT

The territorial changes that defined the 20th century history of Hungary, the most important event of which was the Treaty of Trianon, defined a continuous inescapable path for Hungarian foreign and military policy. This geopolitical factor was not only true for the peace treaty, but was also relevant to the turn of the century, the first years of World War I, Mihály Károlyi's term as prime minister, the 1919 far-left dictatorship, and to the subsequent war. The territorial changes, especially the dismemberment of the Kingdom of Hungary, had caused trauma to the nation. This historically detectable shock of mass psychology that pervaded the Hungarian nation posed a constant inescapable path for Hungarian foreign and military policy between 1918 and 1945. Accordingly, there is a close relationship between the territorial changes and the trends of foreign policy. In addition, the changes in the state territories in the Carpathian Basin in the first half of the 20th century fit into the trends of European political geography. The present study discusses this pressure from political geography and geopolitics as a political factor.

1. A területi revízió mint földrajzi kérdés

Magyarország második világháborús hadba lépéséről az utóbbi negyed évszázadban a hazai történetírásban – sokszor aktuálpolitikai áthallásokkal terhelt – hol élesebb, hol gyengébb hangvételű szakmai vita folyik. E történészi polémia egyik fontos eleme, hogy Magyarország milyen mértékben mozgott kül- és belpolitikai kényszerpályán, és hogy hadviselő féllé válása mennyiben volt következménye az 1938 és 1941 között megvalósított területi revíziónak. A kérdéskör egyértelmű tisztázását nagy mértékben nehezíti, hogy a második világháborút követően berendezkedő új hatalmi elit – részben a győztes országok irányában mutatott megfelelési kényszerből eredően – szinte kapkodva és jogilag megkérdőjelezhető módon népbírósági perek sorozatával vonta felelősségre és fizikailag megsemmisítette a korábbi kurzus vezető személyiségeit, s a bírósági eljárások során már elhangzottak azok a – később a történetírás által is átvett – toposzok, amelyek alapján a mai magyar társadalom tudatában még mindig téves ismeretek élnek.[1] A magyar területi revízió, valamint hazánk hadba lépésének addigi egyoldalúan elítélő negatív hangvételű megítélésében a változást *Ránki György*nek két tanulmánya[2] jelezte, még a múlt század nyolcvanas éveinek elején. Jóllehet történetírásunkban magáról a revízióról és hadbelépésünkről ma már árnyaltabb képpel rendelkezünk, és a közelmúltban két fontos tanulmány is napvilágot látott, sőt a revíziós kérdéskört *Zeidler Miklós* önálló kötetben igyekezett tisztázni,[3] mégis úgy véljük, hogy e problémakörrel kapcsolatban még mindig sok kérdés vár feldolgozásra. Az itt említett szakirodalom tanúsága szerint történetírásunk eddigi figyelmét elkerülte, hogy a területi revízió nem pusztán a Magyarország hadba lépéséhez vezető politikai és hadtörténelmi eseménysor volt, hanem egyben egy olyan történeti földrajzi folyamat egyik láncszeme is, amely az akkori kontinens politikai geográfiai térszerke-

* Dr. CSc, PhD Nagy Miklós Mihály címzetes egyetemi docens, katonai szakíró.

zet változásának fontos elemét jelentette. Másként fogalmazva – jóllehet *Zeidler Miklós Revíziós gondolat*ában ugyan támaszkodik földrajzi szakirodalmi termésünk néhány művére is – historikusaink egyik módszertani hiányossága, hogy hazánk második világháborús szereplését földrajzi viszonyrendszeréből kiragadva tárgyalják, és szinte egyáltalán nem fordítanak figyelmet a kérdéskört alapjaiban determináló földrajzi folyamatokra, faktorokra. Eddigi szakirodalmi kutatásaink alapján úgy tűnik, hogy a területi visszacsatolások történeti földrajzával pusztán *Bordás-Giesz István* foglalkozott néhány tanulmányában.[4]

Véleményünk szerint a geográfiai szemléletmód, a történeti földrajzi megközelítés alkalmazása az előzőekben említett kérdések vizsgálatakor jelentősen árnyalhatja hazánk területi revíziójához kötött hadba lépésének megítélését. Ugyanakkor a földrajzi szemléletmód – mint kutatási módszer – használata mellett szól az a kultúr- és tudománytörténeti tény is, hogy a két világháború közötti évtizedekben egyfelől egyre nagyobb szerepet kapott a politikai és külpolitikai gondolkodásban és életben a földrajzi elem, másfelől pedig maga a geográfia is mind erősebben törekedett arra, hogy a külpolitikai és igazgatási kérdések rendezésében részt vehessen.[5] Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta *Prinz Gyula* már 1933-ban: *„…Kjellen geopolitikájának befolyása a gyakorlati politikára máris jelentékenynek mondható. Feltehető, hogy amint az államföldrajz valóban szilárd, kritikailag igazolt megállapításokra jut, azok az előbb említett körülmény továbbfejlődése esetén gyakorlati értelemben is átütő erőre fognak szert tenni. Minden állam tehát érdekeit szolgálja, ha területére és határaira vonatkozó igazságok beható kikutatására serkent, mert az ilyen igazságok erős fegyverek lehetnek, s esetleg hadosztályokat pótolhatnak…”*[6] E jelenséghez szorosan hozzátartozik, hogy a területi visszacsatolások időszakában *Teleki Pál* személyében egy olyan ember – magyar oldalról a politikai térrendezés meghatározó alakja – (1938. V. 14-től vallás- és közoktatásügyi miniszterként, majd 1939. II. 16.–1941. IV. 3. között miniszterelnökként és 1941. I. 27-től egyben külügyminiszterként is) a magyar kormány vezetője, aki maga is geográfus, és egész politikai pályafutását determinálja a földrajztudomány.[7] A magyar kultúrtörténetnek a területi revízióval kapcsolatos, legfontosabb memoárjából tudjuk, hogy Teleki külpolitikai döntéseit a külön erre a célra létrehozott Államtudományi Intézet készítette elő. A szervezet legfontosabb feladata a Közép-Európáról szóló információk minél teljesebb körű összegyűjtése és feldolgozása volt.[8] Ezen a ponton kell rögzítenünk azt a tényt is, hogy az itt említett *Rónai András* nevéhez kötődő emlékirat a területi visszacsatolások geográfiai szemléletű feldolgozásakor megkerülhetetlen nyomtatott forrásunk.

Az első világháborút lezáró békeszerződésekből eredő új politikai térszerkezeti rendszer geográfiai képletéből ered,[9] hogy a két világháború közötti évtizedek, valamint a területi revízió nem szakítható ki a földrajzi kontextusból, sőt e módosulások szoros kapcsolatot mutatnak a Nagy Háború térbeli viszonyaival, valamint az azt követő Károlyi-éra és bolsevik diktatúra földrajzi faktoraival. Ugyanakkor a területi revízió kérdésköre a *Pritz Pál* által az 1938–1941. évi válságnak nevezett jelenség[10] – már a második világháborúnak a tudomásunk szerint eddig még szintén feldolgozatlan tudományos problémáit is érinti. Jóllehet – tapasztalataink szerint – a magyar történeti tudatban a két világháború közötti Európa politikai földrajzi térszerkezete statikus, szinte teljesen változatlan képként él, ám ez nem felel meg sem a politikatörténeti, sem a történeti földrajzi valóságnak. Nem felelhet meg, mert egyfelől a kontinens hatalmi viszonyrendszere fokozatos, lassú változást mutat, másfelől pedig az időszak végén – és ennek éppen a magyar területi revízió az egyik ékes példája – Európa politikai földrajzi viszonyai is változnak.[11] Ebből egyenesen adódik, hogy Magyarország területi gyarapodása 1938 és 1941 között sem köz-, sem politikatörténeti szempontból nem értelmezhető a kontinens térbeli folyamatai nélkül: a területi visszacsatolások Európa politikai földrajzi fejlődéstörténetének részét képezték.[12]

A fent említett geográfiai folyamat kronológiailag a két világháború közötti időszakot fedi le, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy politikai földrajzi folyamat nem létezik előzmény és hatás nélkül. Vagyis Magyarország területi gyarapodása 1938 és 1941 között – mint az európai térfejlődés szerves része (amely nem zárja ki a térbeli konfliktusok érvényesülését sem) – előzményeivel az első világháború korába, következményeivel pedig a második világháború éveibe, sőt a hidegháború időszakába nyúlik bele. Mindezzel azt is állítjuk, hogy a századfordulótól 1945-ig egyetlen történeti földrajzi folyamatról kell beszélnünk, amelynek során – a térszerveződés állapotát tekintve – a második világháború sajátos, ideiglenes periódust jelent. A hosszú 19. század és a rövid huszadik század folyamán – hadtörténeti földrajzi szempontból – két ilyen ideiglenes időszak markánsan megfogalmazható. Az első a francia forradalmi és napóleoni háborúk kora (1789–1815), míg a másik a második világháborúként ismert fegyveres konfliktusok sorozata (1939–1945). A két történeti földrajzi periódus közös jellemzője, hogy a kontinensen kialakuló hatalmi erőtér megszakítja a politikai térszerkezet természetes, szerves fejlődési folyamatát. Pusztán hatalompolitikai megfontolásokból évszázadok során kialakult államok szűnnek meg és helyüket – általában rövid életű – új, mesterségesen kialakított állami és közigazgatási térszerkezeti elemek veszik át. Ezek legtöbbször csak addig életképesek, ameddig az őket létrehozó politikai erőcentrum létezik, s sorsuk ezt követően rendszerint a felbomlás vagy más államok általi felosztás lesz. Miután nincsen meg kellő természetföldrajzi alapjuk, ez nem is lehet másként. A magyar területi visszacsatolások időszakában – az élettér fogalmával manipulálva, amely eredeti formájában leginkább tájfogalom volt – az európai területi rendezés legtöbbször nem a valós, államalkotó tényezők figyelembevételével történt. A kortárs geográfus, *Prinz Gyula* mondataival élve: *„…A földrajz mindig arra gondol, hogy az élettér kiszabását a természet végezte el, s ennek határai addig terjednek, míg az idetartozásnak munkaföldrajzi feltételei a kultúrtáj értékének növelésére kedvezőbbek, mint az odatartozásnak feltételei. Az autarkia tana ellenben meglevő államterületek ellátásának kérdéseit mérlegeli, a hatalmi igény pedig egyszerűen a »nekem kell« elv álláspontján van…”*[13]

A két világháború közötti európai térfejlődés, majd a harmincas évek területi átrendeződése és az ezeket követő, háborús, ideiglenes politikai földrajzi állapot jelenti azt a geográfiai környezetet, amelyben a területi visszacsatolások megtörténnek, és amelyek hatására megváltozik a magyar államtér helyzete a kontinensen. Mindez egy többtényezős politikai földrajzi folyamatot feltételez, amelynek főbb elemei a közép- és köztes-európai térszerkezet változása, Közép-Európa értelmezésének módosulása, és mindezek eredményeként hazánk helyzetének átalakulása a kontinensen.[14] Az 1938–1941 között területében jelentősen gyarapodott magyar államtér nyilván fontosabb szerepet játszott a földrész ideiglenesen kialakuló földrajzi állapotában, mint a korábbi időszakban. Ugyanakkor a két világháború közötti évtizedeket jellemző, főleg a kisantant által alkotott politikai földrajzi bekerítettség állapotából ugyan képes volt kitörni, de e korábbi körülzártságot most egy újabb váltotta fel. A német államtér és a német szupremációjú térségek alkotta bekerítettség, ami eleve földrajzi kényszerpályát jelentett Magyarország számára. Vagyis a területi visszacsatolások csak részben teremtettek új helyzetet Magyarország számára. Annyiban azonban feltétlenül egyediek voltak a magyar államtér történetében, hogy a korábbi évszázadokban sohasem tapasztalt körvonalú állam jött létre, amelynek határai bizonyos fokig ugyan lelki és erkölcsi elégtételt nyújtottak a korabeli magyarságnak, miközben gazdasági és politikai földrajzi szempontból egyáltalán nem voltak kedvezőek. Erről írta a már említett *Rónai András*: *„…bár tiszta nemzetiségi felosztást a Kárpát-medencében végrehajtani nem lehet és bár földrajzi és gazdasági szempontból az új határoknak számos hibáját ismerjük, az 1938 óta bekövetkezett események igen jelentős jóvátételt hoztak nemzetiségi*

szempontból a Trianonban elkövetett hibákkal szemben…"[15] Ugyanakkor a területi revízió megvalósulásának eufórikus hangulatában – miként majd látjuk – szinte csak a geográfus szakma képviselőiben tudatosult igazán, hogy az új határok későbbi konfliktusok csíráit hordozzák magukban. Ma már tudjuk azt is, hogy részben e területi revíziónak volt köszönhető a magyarság 1918-ban kezdődött, rendre visszatérő etnikai migrációjának folytatódása a második világháború után.[16]

Szakmai véleményünk szerint elsősorban a hadba lépés ódiuma, a háborús felelősség kérdése, valamint a hozzájuk kapcsolódó, a külpolitikai kényszerpályáról szóló – olykor heves emóciókkal kísért – vita miatt a területi visszacsatolásokat hajlamosak vagyunk mintegy elkülönítve kezelni a magyar államtér mindenkori változásaitól. Ez a hibás gondolkodásmód téves következtetésekhez vezethet. Magyarország 1938 és 1941 közötti területi változásai egyáltalán nem különíthetőek el nemzetünk korábbi évszázadainak hasonló eseményeitől. Ezzel kapcsolatban érdemes utalnunk arra, hogy kontinensünknek alig van olyan nemzete, amelynek államtere egyes történelmi időszakokban ne változott volna kiterjedésében. Vagy úgy, hogy a határok módosultak jelentős mértékben (például Poroszország), vagy oly módon, hogy az államtérhez kötődő, különböző szupremáciájú térségek alakultak (például Svédország).[17] A magyar nemzeti tudatban makacsul tartja magát az a tévhit, hogy a magyar államtér történelmünk során kitöltötte a Kárpát-medencét és egységes, oszthatatlan volt.[18] Ez azonban ismét téves ismeret. Egyfelől azért, mert egyes történelmi korokban – és ennek legjobb példája a török hódoltság időszaka – a Kárpát-medencében több államtér is létezett. Másfelől pedig azért, mert a Magyar Királyság, később a magyar Szent Korona országai vagy nem töltötték ki teljesen a medencét, vagy azon jóval túlterjeszkedtek, és a hegykoszorún túl léteztek magyar szupremáciájú, vagy éppen csak perszonáluniós térségek is.[19] Mindezzel azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a magyar államternek, mint minden másának van bizonyos területi pulzálása. Az, ami területgyarapítások néven történt 1939 és 1941 között, politikai földrajzi szempontból nem volt más, mint az 1918-ban kezdődő zsugorodás időszakát felváltó expanzív periódus, még akkor is, ha ez csak a Kárpát-medencén belül történt.

2. Európa vagy Magyarország revíziója?

A magyar államhatárok 1938 és 1941 között megvalósított revíziójának története valójában nem a trianoni békével, az első világháborút lezáró békeszerződésekkel kezdődik, hanem – történeti földrajzi folyamatban gondolkodva – valahol az utolsó, jelentős közép- és köztes-európai birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésekor, valamint annak egységes gazdasági tere létrejöttekor.[20] Az első világháborút követő európai térrendezés ezt az évszázadok alatt létrejött, különböző nagy tájcsoportokból birodalmi államtérré szervesült, nagyhatalmi jegyeket mutató politikai és gazdasági földrajzi térszerkezeti elemet felszámolta, ám hiányát már nem tudta pótolni. Erre már a kortársak is felfigyeltek, s ezzel kapcsolatban fogalmazta meg *Teleki Pál* egyik, Németországban 1933 telén tartott előadásában: [az Osztrák-Magyar Monarchia] *„…szétrombolása ostobaság, sőt Európán elkövetett bűntény volt…"*[21] Megállapítását arra az egyszerű tényre alapozta, hogy – hivatkozva az egykori politikus utólagos felismerést tükröző nyilatkozataira – a dunai birodalom képes volt az állam nemzetek felettiségével jelentősen mérsékelni, kordában tartani a térség közismert etnikai feszültségeit. Majd eszmefuttatását azzal a nagyon találó megállapítással folytatta: *„…Ha mindezek után azt kérnék tőlem, hogy definiáljam ezt a szóban forgó dunai politikai tájat, ezt a »Donau-raumot«, az egyedül helyes, amit mondhatnék, ez volna: A Donau-raum nem más, mint az a kérdőjel, amely az Osztrák-Magyar Monarchia*

helyén marad…"[22] A közép- és köztes-európai államok problémájának geográfiai lényegét Teleki abban látta, hogy a Párizs környéki békék eredményeként létrejött utódállamok földrajzilag nem alkotnak életegységet, az autarchiára alkalmatlanok – hiszen annak vége szakadt a Monarchiával – s nem utolsósorban nem szerves történelmi folyamat eredményeként, hanem pusztán nagyhatalmi akaratból jöttek létre. Ebből vonja majd le azt a következtetést, hogy *„…a romhalmazzá balkanizált dunai Európát újból fel kell építeni…"*[23] Ám ez önmagában még nem elég, mert valójában az egész kontinens állapota, szerkezete revízióra szorul, s ennek legfőbb oka, hogy a világ egy új korszak kezdetén áll. Vagyis a magyar területi revíziót, az abban politikailag főszerepet játszó Teleki szorosan összekötötte a kontinens sorsával, és még csak nem is regionális, hanem globális kontextusba helyezte. Ennek alapján pedig azt mondhatjuk: jóllehet a magyar revíziós törekvések – felületesen szemlélve – pusztán egy kis nép problémájának tűnnek, ám valójában elválaszthatatlanok a kontinens egészének kérdésétől.

Amit a tudós ember, *Teleki Pál* briliáns okfejtésében hangsúlyozott, azt teljes tartalmi mélységében kevesen érthették hazánkban. A magyar társadalom a trianoni békéhez és a revizionizmushoz emocionálisan és – ebből eredően – földrajzi szempontból lokális nézőpontból viszonyult. Itt azonban emlékeztetnünk kell arra, hogy a revízió kérdésében nem volt egységes sem a magyar társadalom, sem pedig a politikai elit.[24]A széles néptömegek a teljes körű revíziót támogatták, ám a későbbi magyar miniszterelnök, *Kállay Miklós* azt írja memoárjában: *„…A kormánykörök vegyes érzelmekkel vették tudomásul a revíziós mozgalom gyorsan növekvő népszerűségét. Mint magyarok örültek, de mint felelős férfiak szemmel láthatóan nyugtalankodtak a várható külföldi reakciók miatt. Bethlen állt akkor a kormány élén. Magatartása rendkívül óvatos volt, igyekezett mérsékelni a mozgalom lendületét…"*[25] Majd a területi revízió megvalósulásával kapcsolatban megjegyezte: *„…A magyar kormány vonakodva, a magyar nép azonban lelkesen fogadta az 1938. november 2-i és az 1940. augusztus 30-i két bécsi döntést, amelyek részben jóvátették a trianoni békeszerződés hibáit…"*[26] Vagyis a politikai elit sokkal árnyaltabban, nagyobb kompromisszumkészségre hajlóan viszonyult a revízió gondolatához, mint az utca embere.[27] Ezt egyébként *John Flournoy Montgomery* az Amerikai Egyesült Államok magyarországi követe is megemlíti emlékiratában, amelyben – utalva a társadalmi pszichózisra – a két világháború közötti magyar revizionizmust inkább mítosznak, mint sem egyértelmű politikai programnak nevezi.[28] Az amerikai diplomata memoárjában – amelyben külön fejezetet szentel a magyar revizionizmusnak – feltűnő, hogy milyen megértéssel viszonyul a revíziós gondolathoz.[29] Montgomery tisztán látta, hogy a magyar revíziós gondolat nem volt egységes, hiszen – tapasztalata szerint – a társadalom egy része az 1914-es határok visszaállítását kívánta, míg mások csak a magyarlakta területek visszaszerzését óhajtották. *„…Két dologban azonban csaknem valamennyi revizionista egyetértett: közös határt óhajtottak Lengyelországgal és Erdély visszacsatolását Magyarországhoz…"*[30] A már idézett *Kállay Miklós* megállapításával egybecseng *Montgomery* azon tapasztalata, hogy a magyar politikai elit egy része – felfogván az esetleges kül- és katonapolitikai, valamint szociológiai és gazdasági nehézségeket – nem állt egyértelműen a revizionizmus talaján. Ám a tömegek nyomására mégis kénytelen azt politikája zászlajára tűzni.[31]

A revízió szintén a széles társadalmi tömegek akarataként jelent meg a már említett Bárdossy-perben is. Amikor *Major Ákos* feltette a kérdést, helyes volt-e a revízió és azzal mindenki egyetértett-e, akkor a volt miniszterelnök így felelt: *„…Azt tapasztaltam – a nép körében, mindenütt az utcán –, hogy ez a lakosság helyeslésével találkozott, mint a »Nem, nem soha« jelszó, amit a fővárosban mindenütt hangoztattak…"*[32] Erre a bíróságot vezető elnök azzal válaszol, hogy tudni kellett volna; a revízióért súlyos árat fogunk fizetni a nyugati hatalmaknak, mire Bárdossy sokat mondó nyilatkozata így hangozott: *„…Magát az*

elszakítást tekintettük illegálisnak, ebből a perspektívából néztük a dolgokat, és az volt a meggyőződésünk, önmagunkkal szemben szolgáltattunk volna megcáfolhatatlan bizonyítékot, hogy igényeinket nem tartjuk jogosnak és alaposnak, ha nem élünk ezzel a lehetőséggel…"[33] Bárdossy itt idézett, a népbíróság előtt mondott szavai egyfelől jól bizonyítják a magyar társadalmi igényt a revízióra, másfelől egyértelműen jelzik: a revízió egyben külpolitikai kényszerpályát is jelentett. A két világháború közötti Magyarország politikai elitje számára a revízió mint külpolitikai cél legitimációs kérdés volt. Trianon következményeivel való szembenállás nélkül hazánkban nem lehetett politizálni. Ez pedig eleve korlátozta a korabeli Magyarország amúgy is szűkös diplomáciai és külpolitikai mozgásterét. E jelenséget erősen fokozta, hogy a hatalmi elit a saját maga által is táplált „mítosz" fogságában vergődött. Mindez eleve olyan erők eredőjévé vált, amelyek kényszerítőleg hatottak egy geográfiai tartalmú társadalmi akarat és célkitűzés, a revizionizmus megvalósítása felé.

Az a politikai földrajzi kényszerpálya, amely az 1938-1941 közötti területi revízióhoz, majd Magyarország második világháborús hadba lépéséhez vezetett – miként már említettük – szorosan kapcsolódik a kontinens 19. század második felének térszerkezeti állapotaihoz és azok változásaihoz. Az első világháborút megelőző évtizedekben Európa politikai földrajzi képét – az eltérő térfejlődést mutató Balkán-félsziget kivételével – a nagy államterek jellemezték, és ez így maradt az első világháború végéig.[34] Ezen az állapoton a nagy változás a világküzdelem éveiben érlelődik, és majd az azt követő években tejesedik ki. Az első világháború már nem pusztán a hadviselő felek fegyveres erőinek küzdelme volt – jóllehet annak indult, és megjelenési formáját tekintve mindvégig megőrizte e látszatot –, hanem fokozatosan a szembenálló társadalmak gazdasági, demográfiai, ipari – hogy csak a legfontosabbakat említsük – potenciáljainak mérkőzésévé vált, és ebben a konfliktusban a központi hatalmak alulmaradtak. Ám az antant országok is annyira kimerültek a háború végére, hogy képtelenek voltak olyan állapotot teremteni, amellyel megnyerhették volna a békét. Erre vonatkozóan mondja a múlt század jeles katonai teoretikusa, *Liddell Hart*, hogy a központi hatalmak összeomlása – és véletlenül sem katonai veresége – pusztán a győzelem látszatát adta.[35] Vagyis az antant – a katonailag szinte az utolsó lövésig kétséges kimenetelű küzdelemben – képtelen volt valóra váltani mindazt, amit az angol szakíró egyértelműen megfogalmaz: *„…A háború célkitűzése egy kedvezőbb békeállapot – még ha csak a saját nézőpontunkból kedvezőbb is. Éppen ezért a háborút úgy kell irányítani, hogy közben állandóan tekintetbe vesszük, milyen békét kívánunk elérni…"*[36] Miután erre nem voltak képesek, így fokozattan érvényesült az egyetemes hadelmélet egyik – általunk a Clausewitz-i fogalmazásban idézendő – axiómája: *„…Még az egész háború eredménye sem tekinthető mindig véglegesnek. A vesztes állam gyakran csupán múló balsikert lát benne, amelyen politikai változások még segíthetnek…"*[37] Ez az utóbbi gondolat, amelyet Clausewitz a háborús erőszak egyik mérséklő tényezőjeként említ, lesz majd a kezdeti német és a magyar békés területi revízió megvalósításának katonai gondolkodásbeli alapja.

E fent említett látszatgyőzelemnek mély geográfiai vonatkozásai vannak. Egyéb helyeken már leírtuk, így most csak nagybani vonalakban érinthetjük, hogy az első világháború sajátos földrajzi képletet teremtett Európában.[38] Ennek két lényeges eleme lesz fontos számunkra. Az első az, hogy a központi hatalmak 1915–1916. évi balkáni és romániai hadjáratát követően, amikor a Német Birodalomnak és az Osztrák–Magyar Monarchiának sikerült kitörnie a korábbi földrajzi bekerítettség állapotából, akkor Közép-Európában, a Balkánon, valamint a Közel-Keleten és Kis-Ázsiában (a német, az osztrák–magyar, a montenegrói, a szerb, az albán, a román, a bolgár, valamint a török államtérből) a központi hatalmaknak sikerült egy olyan összefüggő térszerkezeti elemet kialakítaniuk, amely társadalmi és katonai potenciáljával, s nem utolsósorban elhelyezkedésével már komolyan veszélyeztette elsősorban a brit világbirodalmat. Ebből eredt, hogy az antant hatalmak kato-

nai célja 1916-tól e politikai földrajzi térelem szétszakítására irányult, amelyet a háború végén csak a Monarchia szétverésével, államterületének feldarabolásával tudtak valóra váltani.[39] Az első világháború földrajzi képletének második eleme, hogy az Orosz Birodalom társadalmi rendjének felbomlásával, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával Köztes-Európa térsége egyre élesebben elhatárolódott Közép- és Kelet-Európától, és az első világháború ebben a több száz kilométer széles zónában helyi háborúk sorozatába váltott át, és csak 1924-re halt el a köztes-európai térben. Az itt létrejött, darabolódott politikai térszerkezet társadalmai 1918-tól későbbi államterükért vívták helyi háborúikat. Megszületett a két világháború közötti évtizedek Európájának veszélyzónája, amely mindvégig magában hordozta a fegyveres konfliktusok csíráját.[40] E térbeli folyamattal kialakult az a politikai földrajzi környezet, amely egyfelől helyet adott a magyar revizionizmus gondolatának, másfelől a térség utódállamai mögött álló nagyhatalmak révén előkészítette a kontinens – ha nem is a Teleki Pál-féle, de – német revízióját, és ennek eredőjeként a magyar területi revíziót lokális jellegűvé tette.

A térség első világháborút követő átrendeződésének egyik eleme volt a trianoni béke, amely – földrajzilag – két szempontból érzékenyen érintette a magyar társadalmat. Az akkori magyarságnak – korábbi államtere megcsonkításán túl – egyfelől szembesülnie kellett azzal, hogy míg 1918 előtt egy európai nagyhatalom meghatározó eleme volt, addig a világháború után egy, ellenséges államoktól körülvett, a politikai földrajzi bekerítettség állapotában lévő kis országban kell élnie. Másfelől pedig szembesülnie kellett azzal is, hogy szállásterületei jelentős részének elveszítésével nemzettársai nagy része kisebbségi sorba került. A nagyhatalmi státusz elveszítésének jó példája lehet az, hogy 1916-ban a kor egyik jó szemű geográfusa, *Hézser Aurél* még arról értekezhetett, hogy az *„…Ausztriával való szövetség bennünket is nagyhatalmi polcra emelt…”*,[41] és hogy a közös államban hazánknak van nagyobb súlya. Ezzel szemben négy évvel később az ország politikai földrajzi helyzetét értékelő *Fodor Ferenc*nek már abból a tényből kellett kiindulnia: a megcsonkított ország a kontinens legkisebb államterei közé tartozik, s elveszítette politikai súlyát.[42] Azzal az új állapottal is szembe kellett nézni, hogy katonaföldrajzi szempontból Magyarország kiszolgáltatott helyzetbe került.[43] Az elszakított területek lakosságával társadalmunk olyan problémával szembesült, amely jelentősen erősítette politikai kényszerpályáját. A már idézett *Rónai András* alaptanulmánya szerint: *„…A történelmi Magyar birodalom területén élő magyarságnak 33,03%-a került az új területrendezés következtében idegen uralom alá, abszolút számban 3,319.579 lélek s ezzel a külföldi magyarok problémája egycsapásra a magyarság elsőrendű fontosságú életkérdésévé növekedett…”*[44] A migrációs folyamatok eredményeként 1930-ban a trianoni Magyarország lakossága 8 millió főt tett ki, miközben az elcsatolt területeken mintegy 3,43 millió magyar élt.[45] Ezzel kapcsolatban fontos adatnak tartjuk, hogy *Rónai András* számításai szerint a Kárpát-medencében a lakosság abszolút többségét (55,7%) a magyarság alkotta. E demográfiai viszonyok egyértelműen a területi revízió megvalósítása felé kényszerítették társadalmunkat.

A Kárpát-medence etnikai összetétele azonban – a korabeli geográfusi felfogás szerint – a trianoni állapotok ideiglenes jellegét bizonyította. Ezzel kapcsolatban sajátos tudománytörténeti tényként utalnunk kell a már említett *Fodor Ferenc*nek 1920-ban, a kor hadtudományi folyóiratában megjelent értékelésére.[46] Ebben az akkor fiatal geográfus számbavéve Trianon politikai földrajzi következményeit, egyértelműen kimutatta, hogy az utódállamok soknemzetiségűek lettek, ami belső feszültségeket eredményez, mai fogalmazással élve: ezekben az államterekben erős centrifugális politikai földrajzi erők működtek. Ebből vonta le következtetését: *„…Meg kell tehát állapítanunk megcsonkításunkból azt az egyetlen előnyünket, hogy nemzeti energiánk emelkedett, míg a szomszédos hódító államoké minden pillanatban felfordulással fenyeget…”*[47] E felfordulás pedig 1938 és 1941-ben mind Cseh-

szlovákiában, mind Jugoszláviában be is következett. A nagyhatalmi erőviszonyok megváltozásának hatására e két országot a nemzetiségi feszültségek szétrobbantották, pontosabban fogalmazva, ahogyan azt *Bárdossy László* Jugoszláviával kapcsolatban jellemezte a népbíróság előtt: *„…kémiai felbomlásról volt szó…”*[48] E „kémiai felbomlás” irányába azonban nemcsak az utódállamokon belüli etnikai ellentétek hatottak. Legalább ilyen nagy külpolitikai erőt jelentett, hogy a Magyarországot körülzáró kisantant államainak ellentétes gazdasági és politikai célkitűzései voltak, s még ennél is erősebben hatott: a Monarchia gazdasági terének szétverésével és a pusztán politikai, hatalmi szándékkal létrehozott utódállamokkal mezőgazdasági jellegű országok halmazát alakították ki. Ezek önállóan gazdaságilag is életképtelenek voltak, vagy erős gazdasági nehézségekkel küzdöttek, s e problémákat a különböző gazdasági szövetségekkel akarták kezelni, ami természetesen nem pótolhatta Ausztria-Magyarország egységes gazdasági terét.[49] Mindez együtt a térség államait egyértelműen kiszolgáltatottá tette a nagyhatalmaknak.[50]

A két világháború közötti évtizedek első felében, amikor Franciaország még elég erősnek bizonyult mint nagyhatalom a Nagy Háborút követően kialakított köztes-európai térbeli állapotok fenntartásához, ugyan egyre nehezebben, de még működött a rendszer: *Diószegi István* fogalmaival élve, az *erőtlenség egyensúlya*, valamint *a bizonytalanság nyugalma*.[51] Ám a múlt század harmincas éveinek elején Olaszország, Németország, valamint a Szovjetunió megerősödésével és egyre határozottabb külpolitikájával megindultak Európában – így később Köztes-Európában is – azok a politikai földrajzi folyamatok, amelyek kedvező lehetőséget biztosítottak a magyar területi revízió számára, felbomlasztották a Versailles-i békerendszer térszerkezetét, és a második világháború ideiglenes politikai földrajzi állapotába torkolltak. E változások közül a legfontosabb hatást a magyar országgyarapításra a német államtér szinte rohamos növekedése jelentette. A magyar külpolitikai kényszerpályát illetően ennek két időszakáról érdemes beszélni. Először a békés német expanzióról (1935–1939), majd a háborús terjeszkedésről (1939–1942), konkrét eseményekhez kötve, az időszak a Saar-vidék visszaszerzésével (1935. január) kezdődik és a második világháború kitöréséig, míg a második ettől a sztálingrádi ütközet kezdetéig tart. Politikai földrajzi hatását tekintve Magyarország szempontjából kiemelendő, hogy egyfelől a magyar területi revízió mondhatnánk a német államtér növekedésével párhuzamosan halad, másfelől a német terjeszkedés hatására hazánkat Csehszlovákia, majd Jugoszlávia szétesése folytán mintegy lépésről-lépésre földrajzilag a bekerítettség állapotába hozza a német államtér[52] és a német bábállamok – Szlovákia, Horvátország –, valamint a Harmadik Birodalom szövetségese, Románia. Németország már a békés expanzió időszakában olyan szomszéddá válik, amelynek fenyegető túlsúlya egyértelmű földrajzi kényszerpályára tereli a magyar külpolitikát. Vagyis nem abban lelhető fel Magyarország második világháborús szerepvállalásának lényege, hogy hazánk vezetői mennyiben akartak kívül maradni a háborúból, s ha már beléptünk, döntéseikkel milyen mértékben segíthették a nyugati szövetséges hatalmakat, hanem egyszerűen az a tény: olyan méretű politikai földrajzi szorító gyűrűbe kerültünk, amellyel csak elodázni lehetett a magyar államtér német megszállását. Ráadásul e birodalmi államtér politikai vezetése – amikor a politikai kényszer ráviszi – képes akár Magyarország területi csonkításával is zsarolni. A már említett *Rónai András* emlékiratából tudjuk, hogy amikor 1941-ben a magyar politikai vezetés nem volt egységes a Jugoszlávia elleni háborúban való részvételben, akkor Berlin egy olyan délvidéki német bábállam létrehozásának tervével gyakorolt nyomást, amely Baranya megyét is magában foglalta volna.[53]

A német államtér és szupremációs térség alkotta kényszerpálya egyfelől társadalmi szinten megjelenő félelemként, másfelől politikusi viselkedésként tükröződött a korabeli Magyarországon. *Bárdossy* a már említett népbírósági tárgyaláson erre vonatkozóan úgy

nyilatkozott: *„…Én nem harcias, hanem olyan közvéleményt értek, amely attól félt, hogy mi idő előtt Németország áldozatai leszünk, és hosszú ideig ki leszünk szolgáltatva a német hatalomnak. Itt tehát nem volt alternatíva számunkra…”*[54] A politikai szinten pedig – ismét Bárdossyt idézve – ez olyan módon jelent meg: *„…Számomra az volt a probléma, hogy a Német Birodalom keze ügyében lévén, ne essünk a Német Birodalom áldozatául, a Német Birodalom ne rendezkedjék be itt olyan módon, amely azután gyökeresen megváltoztatja viszonyainkat, egész életrendünket…”*[55] A közvetlen német veszély elhárítására a hatalmi elit előtt két lehetőség nyílt: az egyik a nyugati szövetségesek felé történő nyitás, a másik a Német Birodalommal való együttműködés és a lavírozás. (Az elvben fennálló harmadik utat, a Szovjetunió felé történő orientációt az egész magyar társadalom elutasította.) Ám ezen a választóponton érvényesült egy újabb, politikai földrajzi vonatkozású tényező: a nyugati hatalmak felé megnyilvánuló bizalmatlanság. A két világháború közötti politikai földrajzi elit emlékiratainak rendre ismétlődő tézise, hogy Trianont a Nyugatnak köszönhetjük, tehát eleve fenntartással viseltetett irányában. A másik tényező az a keserű, 1941-re determináló politikai tényezővé vált tapasztalat: a nyugati hatalmak köztes-európai szövetségeseiket nem tudták, nem akarták megvédeni.[56] Vagyis Magyarország politikai fölrajzi szempontból magára hagyatott volt, egy nagyhatalom árnyékában és egy vele ellenséges magatartást tanúsító szövetségese (Románia) szomszédságában. Így jobb híján egyetlen, nagyon szűk mozgásterű kényszerpályára került; a Német Birodalommal való együttműködésre kényszerült. Ez tükröződik majd *Horthy Miklós* memoárjának abban a sorában: *„…Egyes ember követhet el öngyilkosságot, egy egész nép azonban nem…”*[57]

A fentiekben nagy vonalaiban ismertetett politikai földrajzi környezetben – a négy részben végrehajtott visszacsatolások (első bécsi döntés, kárpátaljai bevonulás, második bécsi döntés, délvidéki hadművelet) – jelentősen megváltoztatták a Kárpát-medence és környezete hatalmi térszerkezeti viszonyait. A már említett német expanzión túl hazánk határai mellett két kis bábállam, Szlovákia és Horvátország jött létre. Az előbbi területe 37 500 km^2-t tett ki, míg lakosainak száma 2,4 millió fő volt. Az új horvát nemzetállam 115 000 km^2-es államterén mintegy 6 millió fő élt.[58] 1941-re a Szovjetunió elleni háborút közvetlenül megelőzően a térség magyar szempontból legjelentősebb változása Románia és Magyarország földrajzi erőviszonyainak kiegyenlítődése. A második bécsi döntést és Besszarábia szovjet bekebelezését, a Bánság német megszállását és Dél-Dobrudzsa elveszítését megelőzően (1938. szeptember és 1940. június–július) Románia 295 000 km^2 területű állam volt 19,1 millió fő lakossággal.[59] A fenti területi veszteségek hatására a magyar területi revízió végén az ország 189 711 km^2-ű államtérré zsugorodott, miközben népességének száma 12,6 millió főre csökkent.[60] Ekkor Magyarország területe 169 956 km^2, lakossága pedig 14,6 millió fő lett.[61] Ez az egyensúlyi állapot a Szovjetunió megtámadását követően 1942–1943 fordulójáig ismét eltolódott a román fél javára. A román hadba lépést követően Észak-Bukovina, Besszarábia és Transznyisztria újból az államtérhez tartozott. Hangsúlyoznunk kell, hogy a román és a magyar államtér kiegyenlítődésével Magyarország rövid időre ugyan kedvező helyzetbe került keleti szomszédjával szemben, ám ennek a helyzetnek valódi nyertese a Német Birodalom lett. Utóbbinak sikerült oly módon rendeznie két rivális, köztes-európai szövetségese erőviszonyait, amellyel azokat erősen magához kötötte. A magyar felet pedig arra kényszerítette, hogy katonai versenyre keljen Romániával a Német Birodalom jó szándékáért.

Tanulmányunknak nem feladata a magyar területi revízió eseménytörténetének ismertetése, így pusztán egyetlen kérdés megválaszolására vállalkozhatunk: a – meggyőződésünk szerint – geográfiai kényszerpályán mozgó magyar társadalom 1938 és 1941 között milyen mértékben valósította meg két évtizedes politikai „mítoszát”. A geográfiai tények arról tanúskodnak, hogy a területgyarapítás során a Trianonban az anyaországtól elszakított

magyarság jelentős része visszatért a megnövekedett államterű óhazához: a bécsi döntések, valamint a délvidéki hadművelet során kialakult új államhatárok kijelölésénél valóban igyekeztek figyelembe venni az etnikai határvonalat. A kárpátaljai bevonulásnál az ezeréves történelmi államhatár elérésének elve érvényesült.[62] A korabeli magyarság számára – etnikai szempontból – az új államhatárok még ha nem is voltak tökéletesek, de egyfajta igazságtételként szolgáltak Trianonért. Mindez indokolhatta az eufórikus közhangulatot. Ám ha kézbe vesszük a korabeli földrajzi szakirodalmat, akkor azt tapasztatjuk, hogy a kortárs geográfusi közélet erős fenntartásokkal élt az új határokkal szemben, azokat gyakorta csak ideiglenesnek tekintette.[63] Ennek oka tulajdonképpen abban rejlett, amit *Hézser Aurél* éppen az Észak-Erdély visszacsatolásáról szóló tanulmányának befejező soraiként írt, s ami jelenségként a felvidéki revízióra is érvényes volt: *„…Magyarország mai határai nem esnek össze sem a földrajzi, sem a történelmi határokkal és még mindig szorosan összefüggő és gazdaságilag egymásra utalt területeket választanak el egymástól. A jövő feladata, hogy a mai mesterséges határok ne legyenek továbbra is merev, elkülönítő válaszfalak, hanem tegyék lehetővé az egymásra utaltságon alapuló szoros együttműködést a Kárpátoktól körülzárt Duna-medence népei között…”*[64]

Hazai történeti földrajzunk egyik, jövőbeli fontos feladatának tartjuk az 1938–1941 között jelentősen változott magyar államtér geográfiai viszonyrendszerének és térszerkezetének részletes, mélyreható feldolgozását. Jóllehet napjainkban e munka- és időigényes, tudományos kutatásnak még csak első lépéseinél tartunk – szakmai véleményünk szerint – az már most is megfogalmazható: az 1938-1941 közötti térszerkezeti változások, a fél sikerrel járó területi revízió az első világháborút követően – *Teleki Pál* megfogalmazásával élve – az *„…Európán elkövetett bűntény…”*, a Monarchia államtere szétverésének következménye volt. A Magyarország második világháborús kényszerpályájának kialakulása a Párizs környéki békékkel kezdődött. Földrajzi szempontból ekkor alakul ki Köztes-Európában az a politikai térszerkezeti állapot, amelynek geográfiai okokból előbb-utóbb meg kellett szűnnie. Életképtelenségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a második világháborút követően egy arra erősen hasonlító, de azzal nem megegyező rendszer alakul ki: a térség népeinek egy része még ma is ebben él. Az is látható, hogy a területi revízió megvalósításából egy földrajzi potenciáljában megerősödött Magyarország került ki győztesen. A geográfiai győzelem azonban csak látszat volt. Annak kellett lennie, mert a német államtér és szupremációs térség viharos gyorsaságú növekedése lehetetlenné tette, hogy az akkoriban oly sokat emlegetett Duna-völgy problémáját magyar vezetéssel valósíthassák meg. Ehhez a magyar területi revízió eredményei túl csekélyek voltak. A Duna-völgy meghatározó hatalma a Német Birodalom lett. S ezen a ponton lehet érzékelni az országgyarapítás – a kényszerpályát erősítő – jellegét. Míg *Teleki Pál* revíziós gondolata részben globális, részben kontinentális volt, addig a német megoldás regionális méretű lett, és ebben a viszonylatban a magyar revízió csak lokális lehetett. E lokális területi revíziót – jóllehet a fegyveres erők bevonásával – a magyar fél túlnyomórészt békés úton érte el. Ám figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Kárpát-medence chorológikus folyamatai kronológiailag már belenyúlnak a második világháborúba, amivel – a dolgok belső logikájából eredően – együtt jár, a régió térszerkezeti változása a háború időszakának ideiglenes, rövid életű geográfiai képletének egyik részét alkotja.

Végezetül marad az a kérdés, hogy hazánk a területi revízió kérdésében mennyiben volt kényszerpályán. Az eddig elmondottak alapján úgy véljük, hogy a geográfia szemüvegén át nézve többszörösen is. Először azért, mert Trianon olyan traumát idézett elő a magyar társadalomban, amely eleve leszűkítette a magyar politika játékterét. Másodszor azért, mert az európai térbeli folyamatok következtében Magyarország a teljes földrajzi bekerítettség állapotában maradt 1919-től 1945-ig, jóllehet – mint láttuk – ennek jellege változott. Har-

madszor pedig kényszerpályán volt a nyugati hatalmak már a cinizmussal határos külpolitikája miatt is, amely 1941-re oda vezetett, hogy a köztes-európai nemzetek politikai kényszerpályáját a Harmadik Birodalom jelölte ki. E kényszerpálya végső állomása így nem lehetett más, mint – az uralkodó elit minden lavírozása ellenére is – Magyarország egyre intenzívebb részvétele a világháborúban.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunknak nem feladata sem a népbírósági tárgyalások jogtörténeti feldolgozása, sem az 1989 előtti magyar történetírás historiográfiai értékelése, de ezen a ponton két tényre feltétlenül fel kell hívnunk az olvasó figyelmét. Először arra, hogy már a Bárdossy László ellen folytatott népbírósági per során (1945 telén) egyértelműen megjelennek azok a politikailag elítélő hangú lózungok, amelyeket a későbbi évtizedek magyar történetírása átvett. Ezzel kapcsolatban lásd a per iratanyagának két forrásközlését – Pritz Pál (szerk.) (1991): Bárdossy László a népbíróság előtt. Maecenas Könyvkiadó. Budapest; Jaszovszky László (szerk.) (1996): Bűnös volt-e Bárdossy László? Püski. Budapest –, valamint Karsai Elek (1963): A budai Sándor-palotában történt 1919-1941. Táncsics Könyvkiadó, Budapest. Másodszor arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy a népbírósági perek esetében döntő tényező volt a győztes hatalmakkal aláírt egyezmény. Ez a Bárdossy-perben már az első tárgyalási napon hangot kapott. Amikor a vádlottól a tanácsvezető elnök, Major Ákos megkérdezte, hogy bűnösnek érzi-e magát, s az frappáns jogelméleti eszmefuttatással csak felelősségét ismerte el, akkor erre Major – néhány jogi közhely (törvénycikkek felsorolása) mellett azzal érvelt: *„…A fegyverszüneti szerződés egyébként is kötelezte Magyarországot arra, hogy ezeket a feladatokat végrehajtsa…”* Pritz Pál (szerk.) (1991): 120. old.
2. Ránki György (1983): A vonakozó csatlós – vagy az utolsó csatlós? In. Uő: Mozgásterek, kényszerpályák, Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó. Budapest. 475–524. old., Uő (1984): Mozgástér és kényszerpálya, A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945). In: Lackó Miklós (szerk.): A két világháború közötti Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 11–46. old.
3. Zeidler Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán, A magyar külpolitika »választásai« a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó. Budapest. 162–205. old., Jeszenszky Géza (2014): Kényszerpálya vezetett-e Magyarország német megszállásához? Magyar Szemle. 2014/11–12. szám, 137–165. old., Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat [Második kiadás]. Kalligram. Pozsony.
4. Bordás-Giesz István (2002): A kárpátaljai területi revízió (1939) politikai földrajzi összefüggései. In: Godó Nándor–Tóth József (szerk.): Fölrajzi Tanulmányok a pécsi doktoriskolából II. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 9–31. old., Uő (2003): 1939 : Kárpátalja. Századok. 2003/1. szám, 159–177. old., Uő (2001): A délvidéki magyar területi revízió (1941) politikai összefüggései. In: Hajdú Zoltán–Pap Norbert–Tóth József (szerk.): II. Magyar politikai földrajzi konferencia, Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs. 59–63. old., Uő. (2005): Etnikai kérdések a magyar országgyarapodások (1938–1941) során. In: Papp Norbert–Végh Andor (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, A Kárpátmedence politikai földrajza. PTE TTK FI. Pécs. 220–225. old.
5. Teleki Pál (1996): A földrajzi gondolat története [Második kiadás]. Kossuth Kiadó. Budapest. 114–155. old., Hajdú Zoltán (1982): Területrendezési törekvések a magyar földrajztudományban a két világháború között. Földrajzi Közlemények. 1982/2. szám, 89–106. old., Prinz Gyula (1933): A földrajz az államigazgatás szolgálatában. Földrajzi Közlemények. 1933/4–6. szám, 69–81. old., Pritz Pál (1999): Pax Germanica, Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban. Osiris. Budapest.
6. Prinz Gyula (1933): id. m. 70. old.
7. Fodor Ferenc (1941): Teleki Pál geopolitikája. Magyar Szemle. 1941/6. szám. 337–343. old., Bölöny József (1987): Magyarország kormányai 1848–1987 [Harmadik, bővített kiadás]. Akadémiai Kiadó, Budapest. 102–103. old.

8. Rónai András (1993): Térképezett történelem [Második kiadás]. Püski. Budapest. 76–147. old.
9. Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
10. Pritz Pál (2002): Nemzetközi háborús válság és Magyarország, 1938–1941. In: Pásztor Cecília (szerk.): „…Ahol a határ elválaszt", Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy István Történeti Kör. Balassagyarmat-Várpalota. 116–128. old.
11. Diószegi István (1994): A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 286–431. old., Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény). Osiris-Századvég. Budapest. 340–490. old., Nagy Miklós Mihály (2013): A területi megosztottság kényszerében, Európa hidegháborús politikai földrajzi képének kialakulása. In: Harai Dénes (szerk.): A történelem szórt fényei, Tanulmányok Szabó A. Ferenc egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Budapest. 127–137. old.
12. Gulyás László földrajzos, pontosabban regionalista szemlélettel dolgozta fel az egyik közép-európai állam bukását, lásd. Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.
13. Prinz Gyula (1944): Magyarország földrajza [Második kiadás]. Renaissance Könyvkiadóvállalat. Budapest. 132. old.
14. Rétvári László (1993): Közép-Európa földrajzi igazsága. Földrajztanítás. 1993/3–4. szám, 17–22. old., Miletics Péter – Pál Viktor (1998): A közép-európai tér fejlődésének kérdései. Földrajzi Értesítő. 1998/2. szám, 217–233. old., Mező Ferenc (2001): Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. Tér és Társadalom. 2001/3–4. szám, 81–103. old., Beluszky Pál (1996): Változó helyünk Európában. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 77–96. old.
15. Rónai András (1943): A mai Magyarország határai. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1943. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 55. old.
16. Dövényi Zoltán (1996): Trianon, határmódosítások, vasfüggöny. História. 1996/3. szám, 15–18. old.
17. Maull, Otto (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag. Berlin. 249–486. old.
18. A kérdéskörről alapműnek tartjuk Gulyás László. (2012/a**):** Küzdelem a Kárpát-medencéért, Regionalizáció- és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
19. Süli-Zakar István (1996): Magyarország határainak változásai az államalapítás korától 1920-ig. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. 97–106. old., Fodor Ferenc (1942): A magyar államterület változásai a honfoglalástól napjainkig. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1942. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 39–47. old., Hajdú Zoltán (2001): A magyar államtér változásainak történeti folyamata és politikai földrajzi szemlélete. In: Uő. Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 81–99. old.
20. Az Osztrák–Magyar Monarchia és benne hazánk helyének földrajzi értékelését lásd: Beluszky Pál (szerk.) (2005–2008): Magyarország történeti földrajza I–II. Dialóg Campus. Budapest., Nagy Miklós Mihály (2014a): Magyarország az első világháborúban, Térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió. Budapest. 13–50. old.
21. Teleki Pál (1934): A »Donauraum« problémája. In. Uő: Európáról és Magyarországról. Athenaeum RT. Budapest. 145. old.
22. Ugyanott
23. Teleki Pál (1934): id. m. 162. old.
24. A korszak magyar külpolitikájáról lásd Gulyás László (2012/b): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
25. Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944, 1. Európa Könyvkiadó. Budapest. 76. old.

26. Kállay Miklós (1991): id. m. 83. old.
27. Zeidler Miklós (2009): id. m. 83. old.
28. Montgomery, John Flournoy (1993): Magyarország, a vonakodó csatlós. Zrínyi Kiadó. Budapest. 48. old.
29. Miközben a nyugati hatalmak még a legjobb esetben is a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközeként kezelték a magyar revíziós problémát, addig az amerikai követ az említett fejezetet egy amerikai párhuzam említésével kezdi: *„…Senki sem élhet túl hosszú ideig Magyarországon anélkül, hogy megtudná, mit jelent a »nem, nem soha«, és hogy a trianoni szerződésben megvont határokra vonatkozik. Ha Japán legyőzött volna bennünket és csatlósává tette volna Kanadát és Mexikót, ha Texast Mexikónak, New England-ot pedig Kanadának adta volna, ha annektálta volna Kaliforniát és Oregont, valószínűleg a nem, nem sohá-hoz hasonló valami jelent volna meg virágágyainkban, domboldalainkon és lángolt volna a szívünkben. Annak, aki nem ismeri részletesen Magyarország történelmét, nagyon nehéz megérteni, hogy mit jelent a magyaroknak a revízió, de ha megpróbáljuk magunk beleélni az ő helyzetükbe, akkor jobban tudnánk méltányolni azt a fanatizmust, amellyel az országba értekezésemkor a magyarok a trianoni szerződés valamiféle revíziójához ragaszkodtak…”* Montgomery, J. F. (1993): id. m. 44. old.
30. Montgomery, J. F. (1993): id. m. 48. old.
31. Jellemző erre amit Montgomery a magyar külpolitika egyik vezető személyiségével kapcsolatban ír: *„…Kánya külügyminiszter egész őszintén megmondta nekem, hogy esztelenségnek tartja a revizionizmust, de nem tud ellene semmit tenni, mivel a magyar nép ebben a tekintetben nem teljesen épeszű és a külpolitikát nem lehet teljesen különválasztani a belpolitikától…”* Montgomery, J. F. (1993): id. m. 50. old.
32. Pritz Pál (szerk.) (1991): 133. old.
33. Ugyanott
34. Nagy Miklós Mihály (2014b): Európa politikai fölrajzi térszerkezetének változása a hosszú 19. században. Történeti Földrajzi Közlemények. 2014/1–4. szám, 197–210. old.
35. Liddell Hart, Basil Henry (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest. 527. old.
36. Liddell Hart, B. H. (2002): id. m. 517. old. (Soproni András fordítása)
37. Clausewitz, Carl von (1961): A háborúról I. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 45. old., (Réczey Ferenc fordítása)
38. Nagy Miklós Mihály (2013): Szarajevó és Lausanne között, Az első világháború geográfiája. In: Uő. (szerk.): A történész igazsága és magányossága, Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Kárpátia Stúdió. Budapest. 55–70. old., Uő. (2014b): id. m., Uő. (2014c): Az első világháború a térben. Közép-Európai Közlemények. 2014/1. szám, 62–70. old.
39. Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat. Budapest. 359–378. old., Nagy Miklós Mihály (2014c): id. m.
40. Pándi Lajos (1995): id. m. 28–33. old., Nagy Miklós Mihály (2014a): id. m. 109–112. old., Passarge, Siegfried (1936). Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik. 1936/3. szám, 137–145 old.
41. Hézser Aurél (1916): Magyarország földrajzi helyzete. Földrajzi Közlemények. 1916/4–5. szám, 225. old.
42. Fodor Ferenc (1920): A csonka magyar állam politikai-földrajzi helyzete. Magyar Katonai Közlöny. 1920/2. szám, 91–97. old.
43. Málnási Ödön (1925): Csonka-Magyarország katonai földrajzi helyzete. Fölrajzi Közlemények. 1925/4–5. szám, 49–66. old.
44. Rónai András (1938): Magyarok elterjedése a Földön. Földrajzi Közlemények. 1938/4–5. szám, 84. old.
45. Rónai András (1938): id. m. 86. és 103. old.
46. Fodor Ferenc (1920): id. m.
47. Fodor Ferenc (1920): id. m. 92. old.
48. Pritz Pál (szerk.) (1991): 123. old.
49. Ádám Magda (1981): A kisantant (1920–1938). Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 9–69. és 76–86. old., Teleki Pál (1934): id. m. 156–164. old.
50. Teleki Pál (1934): id. m. 163. old.

51. Diószegi István (1994): id. m. 313–356. old.
52. Cholnoky Jenő (1939): Németország és Ausztria egyesítésének földrajzi következményei. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1939-re. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 54–57. old., Koch Ferenc (1941): Az új német birodalom. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1941. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 128–133. old., Takács József: Európa háborúja a Szovjetunió ellen. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1943. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 93–103. old., Pándi Lajos (1995): id. m. 432–451. old.
53. Rónai András (1993): id. m. 211–216. A német bábállammal kapcsolatban jegyzi meg Rónai, hogy Teleki Pál *„…nagy sebtében kidolgoztatta a német terv szerinti állam körvonalait és adatait, a három szenvedő állam területébe berajzolt térképét. Ezzel az anyaggal kívánta bizonyítani a nyugati és semleges államok előtt azt, hogy Magyarország nemcsak legázoltatás előtt áll, ha szembeszegül a német követeléssel, hanem egy olyan konstellációban is részessé válik, amely súlyosan hathat a térség későbbi sorsára…”* Rónai András (1993): id. m. 216. old. A tervezett német bábállammal kapcsolatban lásd még Gulyás László (2013/b): A Délvidék története 3., Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 116–121. old., valamint Keményfi Róbert (2014): Teleki Pál utolsó államföldrajzi víziója I–II. Kommentár. 2014/3. szám 44–70. és 2014/4. szám 21–42. old.
54. Pritz Pál (szerk.) (1991): 140. old.
55. Pritz Pál (szerk.) (1991): 137. old.
56. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest. 225–226. és 273. old., Bethlen István (1988): Emlékirata 1944. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 99–100. old., Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke, Magyarország drámája. Európa Könyvkiadó. Budapest. 46–48. old.
57. Horthy Miklós (1990): id. m. 226–227. old.
58. Borsody Iván (1939): Szlovákia. Magyar Szemle 1939/1. szám, 23–32. old., Irmédi-Molnár László (1941): Horvátország. A Földgömb. 1941/7. szám, 146–149. old., Szabó Pál Zoltán (1942): Az új Horvátország. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1942. 91–98. old., Pécsi Albert (1942): Statisztikai rész. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1942. 196–198. old.
59. Baktay Ervin et al. (1938): A Föld és lakói. Pesti Hírlap kiadása. Budapest. 1177. old.
60. Új Idők lexikona 1941. 21. kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. Budapest. 5315. old.
61. Fodor Ferenc (1942): id. m. 47. old., Magyar statisztikai évkönyv 1941. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest (1943). 2. old.
62. Nagy Vilmos (1939): A Felvidék katonai felszabadítása. Hadtörténelmi Közlemények. 1939. évi kötet, 151–186. old.
63. A magyar területi revízió megvalósításának és következményeinek földrajzi értékelésével kapcsolatban az egykori magyar geográfiai szakirodalomból az alábbi – általunk fontosnak vélt – művekre támaszkodtunk: Fodor Ferenc (1937): A magyar–jugoszláv közeledés gazdaságföldrajzi alapjai. Katolikus Szemle. 1937/3. szám, 139–151. old., Uő. (1938): A magyar állam északi új határai. Katolikus Szemle 1938/12. szám, 717–724. old., Uő. (1939): Magyarország területi gyarapodásának gazdaságföldrajzi mérlege. Földrajzi Közlemények. 1939/3. szám, 201–217. old., Uő. (1941): Erdélyi államhatárok. In: Temesy Győző (szerk.) (1941): Fölrajzi zsebkönyv 1941. 27–35. old., Hézser Aurél (1941): Újabb területi gyarapodásunk mérlege. Földrajzi Közlemények. 1941/4. szám, 251–259. old., Horváth Károly (1939): A „Csehszlovákia” ábránd felszámolása. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1939-re. 100–108. old., Pécsi Albert (1938): Bilincsek tágulása. A Földgömb. 1938/12. szám, 441–445. old., Rónai András (1940): Erdély tájai és az új határ. Földrajzi Közlemények. 1940/4. szám, 239–250. old., Karl János (1938): A visszacsatolt terület tájrajza. Katolikus Szemle. 1938/12. szám, 724–730. old., Kéz Andor (1939): Ruténföld. A Földgömb. 1939/5. szám, 161–170. old.
64. Hézser Aurél (1940): id. m. 259. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ádám Magda (1981): A kisantant (1920–1938). Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Bolz, Rüdiger (1983): Hermes Hand Lexikon, Synchronopse des Zweiten Weltkrieges. ECON Taschenbuchverlag. Düsseldorf.

Diószegi István (1994): A hatalmi politika másfél évszázada. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old.

Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.

Gulyás László. (2012/a): Küzdelem a Kárpát-medencéért, Regionalizáció- és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Gulyás László (2012/b): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013/a): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013/b): A Délvidék története 3., Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 116–121. old.

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Keményfi Róbert (2014): Teleki Pál utolsó államföldrajzi víziója I–II. Kommentár. 2014/3. szám 44–70. és 2014/4. szám 21–42. old.

Lakatos Géza (1992): Ahogyan én láttam. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Macartney, Carlile Aylmer (1993): Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941. Occidental Press. Budapest.

Maull, Otto (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag. Berlin.

Nagy Miklós Mihály (2013): Szarajevó és Lausanne között, Az első világháború geográfiája. In: Uő. (szerk.): A történész igazsága és magányossága, Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Kárpátia Stúdió. Budapest. 55–70. old.

Nagy Miklós Mihály (2014/a): Magyarország az első világháborúban, Térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Nagy Miklós Mihály (2014/b): Európa politikai fölrajzi térszerkezetének változása a hosszú 19. században. Történeti Földrajzi Közlemények. 2014/1–4. szám, 197–210. old.

Nagy Miklós Mihály (2014/c): Az első világháború a térben. Közép-Európai Közlemények. 2014/1. szám, 62–70. old.

Nagy Vilmos, nagybaczoni (1939): A Felvidék katonai felszabadítása. Hadtörténelmi Közlemények. 1939. évi kötet, 151–186. old.

Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „…Ahol a határ elválaszt”, Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy István Történeti Kör. Balassagyarmat-Várpalota.

Ránki György (1973): A második világháború története. Gondolat. Budapest.

Rónai András (1993): Térképezett történelem [Második kiadás]. Püski Kiadó Kft. Budapest.

Sipos Péter – Ravasz István (szerk.) (1997): Magyarország a második világháborúban, Lexikon A–Zs. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest.

Szombathelyi Ferenc (1990): Visszaemlékezése 1945. Zrínyi Kiadó. Budapest.

Teleki Pál (1934): Európáról és Magyarországról. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.

Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke, Magyarország drámája. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Zeidler Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán, A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó. Budapest. p. 162–205.

Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat [Második, bővített kiadás]. Kalligram. Pozsony. 390 p.

GULYÁS LÁSZLÓ*

A MAGYAR REVIZIÓ ÉS BURGENLAND KÉRDÉSE

THE HUNGARIAN REVISION AND THE ISSUE OF BURGENLAND

ABSTRACT

The Trianon peace treaty annexed a thin strip of land of Western-Hungary (4000 km^2 with 292 000 inhabitants) to Austria. This territory became the ninth province of the Austrian state under the name Burgenland. After the referendum in Sopron (December 14-16, 1921), the Burgenland issue was no longer among topics that defined Austrian-Hungarian relations. According to our knowledge, there were two cases between 1921 and 1938 when the issue of Burgenland posed a problem for the leaders of Hungarian foreign affairs. One occasion was when it emerged as a sub-theme in Lord Rothemere's revision campaign for Hungary in 1927 and the question brought about some diplomatic complications. This is presented in the first section of the paper.

The second time was after the fall of the Austrian state (Anschluss) in March 1938, when Burgenland caused a significant tension in Hungarian-German relations. The second part of our paper presents this issue.

1. Bevezetés

A trianoni békeszeződés[1] Nyugat-Magyarország egy vékony sávját (4000 km^2 292 000 lakossal Ausztriához csatolta. Ez a terület Burgenland néven vált az osztrák állam kilencedik tartományává.[2] A velencei egyezmény és a soproni népszavazás (1921. december 14–16.) után Burgenland kérdése lekerült az osztrák–magyar viszonyt meghatározó témák listájáról.[3] Ismereteink szerint 1921 és 1938 között a burgenlandi-kérdés mindössze két alkalommal okozott komolyabb megoldandó problémát a magyar külpolitika irányítói számára.

Az egyik alkalommal, a lord Rothermere 1927 évi Magyarországot támogató revíziós kampányának egyik mellékszálaként bukkant fel és okozott némi diplomáciai bonyodalmat Ausztria és Magyarország között a kérdés. Tanulmányunk első részében ezt mutatjuk be.

A másik alkalommal az osztrák állam 1938 márciusában bekövetkező bukása után okozott feszültséget a magyar–német viszonyban Burgenland. Tanulmányunk második részében az ehhez kapcsolódó eseményeket mutatjuk be.

2. Lord Rothermere 1927. évi kampánya és a burgenlandi kérdés

Az 1927-es év során a Rothermere-akció[4] egyik mellékszálaként a burgenlandi kérdés ismét kiéleződött. Rothermere fellépése után az osztrák politikusok egy része komolyan aggódott amiatt, hogy az 1921. évi velencei egyezmény ellenére a magyar politikai elit igényt tart az osztrákok által elcsatolt Burgenlandra. Ignaz Seipel kancellár annak érdekében, hogy megnyugtassa az aggódókat, 1927. november 21-én az osztrák parlament pénzügyi bizottsága előtt arról beszélt, hogy a magyar kormány az előző évben biztosítékot adott az osztrák félnek arra vonatkozóan, hogy a maga részéről az osztrák-magyar határ

* Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

kérdését lezárt ügynek tekinti, azaz az osztrák-magyar határt nem fenyegeti a magyar revíziós mozgalom.[5]

A magyar kormány nevében, a magyar Parlament Külügyi Bizottságában Walko Lajos külügyminiszter 1927. december 17-én cáfolta, hogy Magyarország valaha is tett volna a Seipel nyilatkozattal megegyező tartalmú nyilatkozatot, azaz Seipel szavai valamiféle félreértésen alapulnak.

A kibontakozó nyilatkozatháborúnak – melyben elsősorban mindkét ország újságjai és újságírói jártak az élen – volt egy másik előzménye is. Paul Löbe, a német birodalmi képviselőház elnöke 1927 júliusában Bécsbe látogatott, ahonnan még tett egy rövid burgenlandi kirándulást. Ennek során Löbe egy olyan beszédet mondott, melyben Burgenland és a Német Birodalom szellemi összetartozásáról, és ezzel kapcsolatban Burgenlandra vonatkozó magyar revíziós igények jogosulatlanságáról beszélt.[6] A vitába bekapcsolódott Ludwig Leser burgenlandi helyettes tartományfőnök is, aki úgy vélte Sopronnak Ausztriához kell tartóznia.

Ilyen előzmények után került sor Bethlen 1928. október 14-i beszédére, melyet Sopronban mondott el az ún. hűségkapu felavatása alkalmából. A hűségkaput annak a hűségnek az emlékére emelte Sopron város képviselő testülete, melyet a város és vidéke a népszavazás során tanúsított. Bethlen az avató beszéd során az alábbi fejtegetésbe bocsátkozott: *„Vigasztalja Sopront az a tudat, hogy becsületes ügy mellett harcolt, de vigasztalja még egy másik tudat is, és ez az, hogy ezekről a területekről, amelyeket tőlünk elcsatoltak, önként nem mondottunk le, hogy az erő hatalmával csatolták el őket, amit mi igazságosnak, méltányosnak, jogosnak sohasem ismertünk el. Amikor Velencében a tárgyalások folytak, sohasem volt szó arról, hogy lemondjunk a nyugat-magyarországi területekről, hanem csak arról, hogy annak fejében, hogy Sopron és vidéke népszavazás rendjén nyilváníthassa akaratát, odahatunk, hogy azok a magyarok, akik megszállva tartják Nyugat-Magyarország többi részé* (Prónay Pál és alakulatai – G.L.), *a mérséklet szavára hallgatva visszatérjenek otthonukba. Nem lemondásról volt tehát szó. Ezt nyíltan hirdetem.”*[7]

Majd így folytatta gondolatmenetét: *„Meg vagyok győződve, hogy eljön az az idő, amidőn újra felragyog az igazság napja és e napon lehetetlennek tartom, hogy volt szövetségestársaink* (itt az első világháborús szövetségesekre, azaz Ausztriára és Németországra utalt Bethlen – G.L.) *a győzők jogára hivatkozzanak, amelyet magukra nézve sem ismertek el. Lehetetlennek tartom, hogy ezen a napon megtagadják azt, hogy Magyarországgal egyetértésben, vele megegyezve és a nép meghallgatásával döntessék el a kérdés.”*[8] Mint látható Bethlen úgy vélte, hogy egy népszavazással egész Burgenland vissza fog térni Magyarországhoz.

Bethlen, bár név nélkül külön üzent Löbének is, az alábbi módon: *„Hiába hallatszanak hangok a határon, hogy e mellett a döntés mellett* (mármint Burgenlandnak Ausztriához történő csatolása mellett – G.L.) *70 millió ember áll őrt, ezt nem hiszem és nem tudom elképzelni…”*[9]

A fenti sorokat olvasva – melyeket nyílt revíziós állásfoglalásként kell értelmeznünk – nem csodálkozhatunk, hogy Bethlen soproni beszéde komoly osztrák reagálásokat váltott ki, maga Seipel kancellár is elítélte a Burgenlandra vonatkozó magyar revíziós törekvéseket.[10] De sem Seipel, sem Bethlen valójában nem akarta kiélezni az osztrák-magyar viszonyt. Jól mutatja ezt, egyrészt, hogy az osztrák kormány diplomáciai csatornákon keresztül akarta az ügyet holtpontra juttatni. Másrészt az is, hogy Bethlen 1928. december 28-án Genfből hazatérőben Bécsben egy rövid időre megállt és a burgenlandi-kérdéssel kapcsolatban arról biztosította Seipel kancellárt, hogy *„…nem akarom napirenden tartani a kérdést….Közös érdeknek tartom, hogy ez a kérdés pihenjen…”*[11]

Itt kell arra felhívnunk a figyelmet, hogy a soproni beszéddel párhuzamosan jelent meg a Magyar Szemle című folyóirat 1928 októberi számában Traeger Ernő hat oldalas tanul-

mánya Burgenlandról.[12] Ebben a szerző élesen kritizálta a tartomány közigazgatását, és többféle szempontból (stratégiai, geográfiai, gazdasági) megkérdőjelezte annak életképességét. Nézzünk egy példát: Traeger Sopron vármegye mezőgazdaságát bemutatva kifejtette, hogy a trianoni határ a bőtermésű síkvidéket választotta el a gyönge hozamú dombvidéktől. A Magyarországnak megmaradt rész, az ún. Rábaköz, termelte meg az egész megye gabonaszükségletét, míg az Ausztriához került rész elsősorban iparcikkeket gyártott. Ezért a két terület között komoly árucsere folyt, ennek zavartalan további folytatását az új határvonal megakasztotta.

Különösen érdekesek a tanulmány záró sorai; *„A burgenlandi nép egészséges, vallásos, erkölcsös, szorgalmas, takarékos, értelmes, tanulni vágyó és magát művelni szerető… Megnyilatkozásaiban nagyon óvatos… de titokban elmélkedik és tudatában van annak, hogy a békeszerződések körül nincs minden rendjén és hogy a mostani állapotok nem maradhatnak sokáig változatlanul.”*[13]

Ne feledjük, a Magyar Szemle Bethlen irányítása alatt állt, azaz nyilvánvalóan csak olyan tanulmányok jelenhettek meg benne, melyekkel Bethlen egyetértett.

3. A burgenlandi kérdés felbukkanása az Anschluss után

3.1. Az első forgatókönyv

1938. március 13-án a német csapatok bevonultak Ausztriába, ezzel megtörtént az Anschluss, azaz az osztrák állam Németországba történő bekebelezése.[14] Március 14-én Kánya Kálmán külügyminiszter a következő táviratot küldte Sztójay Dömének, Magyarország berlini követének: *„Wilhelmstrasséban fejezze ki szerencsekívánatait, hogy vér nélkül sikerült az egyesülést végrehajtani. Legnagyobb reményt fűzzük az új szomszédi viszonyhoz.”*[15] Másnap Sztójay jelentette Kányának, hogy az utasításnak megfelelően eljárt a német külügyi államtitkárnál, *„aki rendkívül örült, hangúlyozván, hogy mi vagyunk az elsők…”*[16]

Mint a fentiekből látható, a magyar kormány elsőként fejezte ki szerencsekívánatait Németországnak az Anschluss végrehajtásához. Nézzük meg, hogy valójában mit gondoltak Ausztria bekebelezéséről. Az Anschluss-szal kapcsolatos részletesebb hivatalos magyar álláspontot két beszédből tudjuk rekonstruálni: 1. Kánya expozéja 2. Horthy rádióbeszéde.

Kánya Kálmán külügyminiszter 1938. március 23-án az országgyűlés Külügyi Bizottságának ülésen hosszú beszámolót tartott az Anschluss kérdésköréről.[17] Beszéde első felében kijelentette, hogy Ausztriát, mint önálló államot az első világháború győztes hatalmai hívták életre, majd megtiltották számára a Németországgal való egyesülést. De most, amikor Hitler megvalósította a két állam egyesülését, egyetlen egy olyan európai hatalom sem volt, amely fellépett volna Ausztria önállóságáért. Az európai államok nem voltak hajlandóak fegyverrel megvédeni az osztrák állam függetlenségét, azaz elfogadták az Anschlusst.

Ezen értékelés után tért rá a magyar magatartás bemutatására. Azt fejtegette, hogy a magyar kormány mindig azon az álláspontón volt, hogy az osztrák-német viszonyba való beavatkozás nem tartozik a magyar külpolitika hatáskörébe. Majd így folytatta gondolatmenetét: „*Minden eszközzel igyekeztünk úgy Ausztriával, mint Németországgal a legjobb viszonyt fenntartani, ami dacára a hosszú időn át fennálló nagy nehézségeknek, teljes mértékben sikerült… A helyzet az Anschluss után tehát Magyarország szempontjából úgy alakult, hogy Ausztria helyébe a velünk szoros baráti viszonyban élő Németbirodalom lépett, amellyel szemben elfoglalandó álláspontunk egy pillanatig sem lehet kétséges”*.[18]

Beszéde befejező részében Kánya megpróbálta kezelni azokat a félelmeket, amelyeket az új nagy és erős szomszéd megjelenése váltott ki a magyar politikai elit egy részéből. Így

érvelt: *„Vannak ugyan akik azt állítják, hogy a Nagy-Németbirodalomnak keleti irányban komoly terjeszkedési hajlandóságai vannak, amelyek Magyarország létét erősen veszélyeztetik. A magyar kormány ezt a nézetet nem osztja. Tisztában van azzal, hogy a 'Blut und Boden' elvére felépített német külpolitika nem is áhítozhatik olyan területek után, amelyeken nem németek, hanem függetlenségüket őrző magyarok laknak…"*[19]

Kánya azonban reálpolitikus volt, ezért az alábbi mondatokat beleszőtte helyzetértékelésébe:

- *„…annak a Németországnak lettünk szomszédai, mely ma erősebb, mint 1914-ben volt, és amely a jelenlegi Európában a leghatalmasabb hadsereggel rendelkezik."*[20]
- *„Egy hatalmas állam szomszédsága kétségtelenül veszélyeket rejt magába."*[21]

A veszélyek felvillantása után Kánya az alábbi útmutatást adta: *„Magától értetődő tehát, hogy Magyarország a Németbirodalommal szemben eddigi politikáját a megváltozott körülmények között is folytatni fogja,… a magyar külpolitika nagy határozottsággal megszabott iránya a legutóbbi események után sem szorul módosításra."*[22]

A másik irányadó beszéd Horthy Miklós 1938. április 3-án elhangzó rádióbeszéde volt.[23] Ebben Horthy az alábbi módon értékelte az Anschluss utáni helyzetet: *„…aki tiszta fejjel és látó szemmel ítéli meg az eseményeket, annak tudnia kell, hogy Ausztriának Németországgal történt egyesülése ránk nézve nem jelent mást, csak azt, hogy egy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal, vagyis azzal a Németországgal, amely mindig, életre-halára megbízható és szótartó szövetségese volt barátainak a történelem tanúsága szerint. Ennyi az egész; egyéb a mi szempontunkból nem történt."*[24]

Beszéde további részében Horthy szigorú hangon ítélte el a nyilas mozgalmakat – ezek az Anschluss hatására élénkültek meg –, illetve nyugalomra intette a közéletet és társadalmat.

Mint a fenti idézetekből látható, Kánya, de különösen Horthy a német-magyar jó viszonyt hangsúlyozta. A német-magyar határ Magyarország javára történő megváltoztatása nem merült fel a hivatalos magyar külpolitika részéről. Tanulmányunkban a hivatalos magyar politika ezen elképzeléseit első forgatókönyv névvel illetjük.

Azt, hogy valójában mit gondolt az országot kormányzó politikai elit az Anschluss következtében előállt helyzetről, talán a legjobban Bethlen István – volt miniszterelnök – foglalta össze a Pesti Naplóban 1938. április 7-én „Magyarország helyzete Ausztria csatlakozása" címmel megjelent cikkében.[25]

„Kicsiny és gyenge államoknak (mint pl. Csonka-Magyarország – G.L.) *mindig kellemesebb a gyenge szomszéd* (értsd Ausztria – G.L.)*, mint az erős* (értsd Németország – G.L.)*, még akkor is, ha ez utóbbi baráti érzelmekkel viseltetik szomszédja után"*[26] – jelentette ki Bethlen. Majd azt fejtegette, hogy az Anschluss következtében hazánkkal közvetlenül szomszédossá vált Nagynémet Birodalom nagymértékben megnövekvő gazdasági és politikai befolyása okozhat ugyan majd nekünk problémákat, nehézségeket, de az Anschluss jelentősége számunkra elsősorban az, hogy általa „rohamléptekkel" jutunk közelebb a revízióhoz. Arra vonatkozóan, hogy ezen revízió első állomása mely ország lesz, Bethlen az alábbi jóslatot tette: *„…Csehország került most gyűrűbe."*[27] Itt jegyezzük meg, hogy Bethlen ezen jóslata bevált.

3.2. A második forgatókönyv és az első forgatókönyv további sorsa

A hivatalos magyar álláspont mellett azonban megjelent egy nem hivatalos magyar álláspont is. Konkrétan három ilyen kezdeményezést rögzíthetünk rögtön az Anschluss megtörténte után.

Egyrészt 1938. március 14-én Berlinbe érkezett a magyar Hadügyminisztérium kémelhárító osztályának megbízásából báró Malcomes Béla, aki Ribbentrop titkárságának egyik beosztottjával, dr. Groschkéval tárgyalt. Malcomes kijelentette német tárgyalópartnerének, hogy a burgenlandi határrevízióért cserében (azaz ha Magyarország visszakapja Burgenlandot) Magyarország kész csatlakozni az antikomintern paktumhoz.[28] Groschke azzal tért ki az ajánlat elől, hogy kijelentette, hogy Németország és Magyarország között fennálló baráti kapcsolatok megengedik, hogy a magyar kormány a határrevízióra vonatkozó igényét ne csupán kerülő utakon, hanem hivatalos formában is kifejezésre juttassa.[29] Valószínűsíthetjük, hogy erről az ajánlatról Kánya nem tudott, inkább a magyar katonai körök önálló akciójáról volt szó. Az akció informális jellegét támasztja alá, hogy Malcomes ekkor már hivatalosan nyugalmazott követségi tanácsos volt.[30]

Másrészt Salló János – a Nemzeti Front vezetője – egy beszédében hangot adott Burgenland visszacsatolásával kapcsolatos reményeinek.

A harmadik kezdeményezés Mecsér András szélsőjobboldali országgyűlési képviselő nevéhez köthető. Mecsér valamikor március 14-15. körül felkereste hivatalában Otto Erdmannsdorffot, Németország budapesti követét. Beszélgetésük tartalmáról Erdmannsdorf 1938. március 16.-i táviratában tájékoztatta Berlint.[31]

Jelentésének lényege: Mecsér gratulált Ausztria visszacsatolása alkalmából, majd bizalmasan közölte, hogy őt az elhunyt Gömbös miniszterelnök 1933 júniusi berlini útja után úgy informálta, hogy Hitler az Ausztriára sorsáról folytatott megbeszélés alkalmával megjegyezte az Anschluss megtörténte után visszaadja Magyarországnak Burgenlandot. Mecsér ehhez az információhoz még hozzáfűzte, hogy egy ilyen német gesztus – még abban a formában is, ha csak Burgenland azon részeit adják vissza, ahol a magyarok többségben élnek –, mély benyomást keltene Magyarországon, és örökre elkötelezné az országot Németország mellett. Erdmannsdorf távirata végén arra kérte Mackensen külügyi államtitkárt, hogy miheztartás véget adjon utasítást arra vonatkozóan, hogy ebben az ügyben milyen magatartást tanúsítson.

Ezzel párhuzamosan a magyar Külügyminisztérium az első forgatókönyv mentén tett lépéseket: Németország az olasz–német, a jugoszláv–német és a svájci–német határ (ezek az Anschluss előtt olasz–osztrák, jugoszláv–osztrák és svájci–osztrák határként működtek) vonatkozásában nyilvánosan kijelentette, hogy azokat elismeri. Látható a felsorolásból, hogy a korábbi osztrák határok közül csupán a csehszlovák–osztrák és magyar–osztrák határ maradt ki ebből a sorból. Ez aggodalmat okozott a magyar Külügyminisztériumban.[32] Ezért Sztójay Berlinben felvette a német-magyar határ elismerésére vonatkozó kérdést. Azt a választ kapta, hogy német kormány el fogja ismerni a német-magyar határt. Amikor 1938. március 19-én Kánya tárgyalásokat folytatott Erdmannsdorff-fal a német követ a német–magyar határ vonatkozásában ugyanezt mondta neki, annyit azonban ehhez még hozzáfűzött, hogy arra kéri a magyar kormányt, hogy ezt az elismerést ne hozzák nyilvánosságra. Kánya azonban arra hivatkozva, hogy a magyar közvélemény egy része, különösen a gazdasági körök aggódnak a magyar-német viszony alakulása miatt, arra kérte tárgyalópartnerét, hogy a német kormány nyilvánosan ismerje el a magyar–német határt. Erdmannsdorff-fal vállalkozott arra, hogy ehhez megszerzi Berlin hozzájárulását.

A németek néhány napon belül teljesítették a Kánya kérését: 1938. március 22-én megjelent a magyar Külügyminisztériumban Karl Werkmeister – a budapesti német követség

tanácsosa – és közölte Kányával, *„hogy a birodalmi kormány Magyarország jelenlegi határainak sérthetetlenségét a maga részéről elismeri. Ezen kijelentés nyilvánosságra hozatala ellen a birodalmi kormánynak nincsen ellenvetése.”*[33] Érdemes figyelni a dátumra, egy nappal később – azaz 1938. március 23-án – mondott egy hosszú beszédet Kánya az országgyűlés Külügyi Bizottságának ülésén az Anschluss következtében kialakult külpolitika helyzetről.

A Mecsér-féle javaslat – Németország legalább Burgenland azon részeit adja vissza Magyarországnak, ahol magyarok élnek – Berlin részéről történő hivatalos elutasítására viszont csak 1938. április 13-án került sor. Ezen a napon Weizsacker külügyi államtitkár (aki a római követté kinevezett Mackensent követte ezen a poszton) az alábbi táviratot küldte a kérdésben Erdmannsdorffnak:[34] *„….úgy vélem, az önnek küldött utasítás, hogy ti. Kánya úrral a jelenlegi határ stabilitásáról beszéljen* (ezt a beszélgetést bonyolította le Werkmeister 1938. március 22-én - G.L.)*, egyben N. úr*[35] *javaslatának megválaszolását is jelentette. A rend kedvéért azonban ezennel mégis megerősítem, hogy a Führer egyértelmű nézete szerint Magyarországgal való jelenlegi határunk végleges.”*[36]

Majd ehhez még hozzá fűzte: *„…a nemzetiségi térkép szerint egyáltalán nincsennek Magyarországnak visszaadásra alkalmas objektumok, mivel bizonyos magyar helységek exklávéként ékelődnek be Burgenlandba és nem a határon fekszenek.”*[37]

Erdmannsdorff 1938. április 23-án kelt táviratában köszönte meg Weizsackernek az iránymutatást.[38] Majd arról informálta, hogy találkozott Bessenyey báróval – a magyar Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője –, aki elmondta neki, hogy magyar *„…’hazafias’ körök állítólag szemrehányást tettek a kormánynak, hogy passzívan viselkedett, noha a birodalmi kormány számolt magyar csapatok bevonulásával Burgenland túlnyomóan magyaroklakta területeire, és azt egyenesen üdvözölte volna. Ez okból úgymond, a birodalmi kormány várt néhány napig, és csak miután a honvédság nem jelent meg, adott parancsot a német csapatoknak arra, hogy nyomuljanak előre a régi osztrák-magyar határig!”*[39]

A német követ jelentésében ehhez még hozzáfűzte az alábbiakat: *”Hóman kultuszminiszter húsvét vasárnapján azt mondta nekem, hogy Kánya úr nagyon dühös emiatt a buta, de bizonyos körökben mégis hitelre találó fecsegés miatt.”*[40]

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezen „információt” Bessenyey kifejezetten pletykaként tálalta Erdmannsdornak. Macartney 1957-ben megjelent könyvébe – egy a burgenlandi határnál állomásozó, meg nem nevezett katonatisztre hivatkozva – beemelte ezt az „információt, idézzük: *„… egy tiszt azt mondta nekem, hogy csak a parancsot várták az előrenyomulásra. Azt is mondta, hogy a németek három napot vártak Burgenland nyugati határánál, és csak akkor szállták meg a területet, amikor a magyarok nem mozdultak.”*[41]

Ehhez azonban azt is hozzá kell fűznünk, hogy Macartney a fentieknek ellentmondó információt is közöl könyvében, amikor az Apor báróval folytatott beszélgetésére hivatkozva ugyanezen a helyen azt írta, hogy Hitler úgy vonult be Ausztriába, hogy nem értesítette a magyar kormányt.[42]

Ha hasonló szituációt keresünk, akkor Kárpátalja 1939 márciusában történő magyar elfoglalása kell, hogy eszünkbe jusson: Avgusztin Volosin – Kárpátalja autonóm kormányának Prága által kinevezett miniszterelnöke – 1939. március 15-én kikiáltotta a független Kárpát Ukrán Köztársaságot és Németországhoz fordult védelemért.[43] Volosin a szlovák példát akarta lemásolni, hiszen Hitler elismerte és védelme alá helyezte a Tiso-féle szlovák államot.[44] Volosin számítása azonban nem jött be. Németország már március 12-én diplomáciai csatornákon közölte a magyar kormánnyal, hogy ha Volosin megpróbál létrehozni egy „független” államot Kárpátalján, azt Berlin nem fogja elismerni. A német diplomaták azt is közölték Budapesttel, hogy Csehszlovákia megszűnése esetén 24 órát adnak Ma-

gyarországnak Kárpátalja kérdésének rendezésére. Ezen előzmények után a magyar honvédség március 15-én hajnalban több irányból nyomult be Kárpátaljára, és viszonylag könnyű küzdelem árán, három nap alatt elfoglalta azt.

Ebből a kárpátaljai példából levonhatjuk a következtetést: Ha Hitler valóban meg akarta volna engedni, hogy Magyarország elfoglalja Burgenland magyarlakta részeit, az Anscluss megindulása előtt informálta volna magyar partnerét. Mint fentebb láttuk Apor báró állítása szerint ilyen előzetes információ megosztás a magyar féllel nem történt.

Véleményünk szerint magyar kormány az Anschluss után úgy vélte – és ebben a német diplomaták visszajelzései megerősítették –, hogy nincs reális esély az osztrák–magyar határ helyébe lépő német–magyar határ megváltoztatására. Tanulmányunkban ezt nevezzük első forgatókönyvnek. Ezzel szemben a magyar szélsőjobboldal prominens személyiségei úgy vélték, hogy Németország hajlandó gesztus enni, azaz Burgenland egy részét visszaadja Magyarországnak. Tanulmányunkban ezt nevezzük második forgatókönyvnek. Ez a forgatókönyv azonban irreálisnak, egy hiú ábrándnak bizonyult.

A magyar revizionista sajtó azonban megpróbálta életben tartani a Burgenlandra irányuló magyar reményeket. Egyes térképvázlatok a visszakövetelendő területek között ábrázolták továbbra is Burgenlandot. 1938. június 10-én Weizsacker ingerülten közölte Sztójayval, hogy őt (mármint Weizsackert – G.L.) *„… nem érdekli, hogy az osztrákok annak idején mennyire törődtek bele a magyar propagandába, de mióta Ausztria a német birodalom részévé vált, másképpen áll a dolog.”*[45] Weizsacker utasította a budapesti német követet, hogy lépjen fel a magyar revíziós propaganda Burgenlandra irányuló törekvéseivel szemben.[46]

3.3. A harmadik forgatókönyv

1938 áprilisában felbukkant a magyar fél által egyáltalán nem kívánt harmadik forgatókönyv is. Ezen forgatókönyv elvi alapját Weizsacker – fentebb már más összefüggésben idézett – 1938. április 13-i – táviratának második része adta. A német külügyi államtitkár az alábbiakat írta: *„…ha nemzetiségi szempontból nézzük a kérdést, a Fertő tótól délnyugatra jelentős területrészek* (ezek a magyar államhatáron belül vannak – G.L.) *tiszta németek…ezek a területek annak idején népszavazás útján kerültek Magyarországhoz, de e népszavazás lefolyását a szakértők rendkívül vitathatónak tartják. Bárhogy is legyen a dolog, ha összeszámoljuk a burgenlandi magyar vérségű lakosságot és a határontúli német vérségűeket, ez nagymértékben Magyarország kárára ütne ki. Bizonyos magyar köröknek…ezt a számítást maguknak kellene elvégezniök, hogy kigyógyuljanak az olyan eszmékből, amelyek mint mondottam, itteni* (azaz berlini- G.L.) *hivatalos felfogás szerint még vita tárgyát sem képezhetik.”*[47]

Ne feledjük, hogy ezeket a sorokat a német külügyi államtitkár vetette papírra, így gyakorlatilag német hivatalos álláspontnak tekinthetők. Ezért nevezzük ezt tanulmányunkban harmadik forgatókönyvnek. Azt, hogy a német vezetés komolyan gondolkodott a harmadik forgatókönyvben jól mutatja, hogy Helmut Triska – a berlini Külügyi Hivatal egyik vezető tisztségviselője – két elaborátumot is kidolgozott a német-magyar határ Németország javára történő megváltoztatásáról.[48]

Az első elaborátumban[49] Triska még csak azokat a területeket –Sopron és környéke – akarta Németországhoz csatolni, amelyek az 1921. december 14-16-i népszavazáson úgy döntöttek, hogy a magyar államhoz akarnak tartózni. Triska azt fejtegette, hogy népszavazást a terror és a csalás jegyében rendezték meg. A szavazást egyesek még az antant oldalán is bohózatnak minősítették.

Triska második elaborátumában már Nyugat-Magyarország németek által lakott sávját (Győr-Moson-Pozsony vármegye, Sopron vármegye és Vas vármegye németek által lakott

részei) kívánta elcsatolni. Ezen sáv területe 1250 km^2 volt, és kb. 120 ezer lakos élt ott. Sopron mellett olyan városokkal, mint Mosonmagyaróvár, Kőszeg és Szentgotthárd.

Triska mellett – vele nagyjából egy időben – a náci geopolitikus Karl Haushofer is készített egy feljegyzést, a *„korrekcióra szoruló”* német–magyar határról.[50]

Triska és Haushofer tervei papíron maradtak. De egyetértünk Tóth Imre megállapításával, mely szerint: nem lehet kizárni, hogy amennyiben a világháború katonai eseményei német szempontból később kedvezően alakultak volna, a német külpolitika előbb utóbb hozzáfogott volna az elaborátumok megvalósításához.

Természetesen a magyar politikusok előtt rejtve maradtak ezen német tervezgetések. Érthető módon a német politikusok mélyen hallgattak magyar kollégáik előtt ezen tervekről. De azért némi információ mégis kiszivároghatott a magyarok felé. Valószínűleg a birodalmi német szervek és a Magyarországon élő német kisebb közötti titkos kommunikáció során keletkezett ilyen információs rés. Botlik József könyvében azt állítja, hogy 1939-ben élénken foglalkoztatta a magyar politikusokat és a közvéleményt az a szóbeszéd, mely szerint Németország meg akarja szállni az egykori soproni népszavazás területét.[51]

A magyar politikusok német kollégáikkal folytatott tárgyalásaik során rendszeresen megpróbálták felvetni a magyar–német határ kérdését. Ezen alkalmakkal – Horthy kormányzó Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán augusztus 20–26. közötti németországi látogatása, Csáky István külügyminiszter 1939. január 16-i berlini tárgyalásai – azonban mindig ugyanazt a választ kapták: Németország a német-magyar határvonalat szentnek és sérthetetlennek tartják.

Erdmannsdorf egy alkalommal – amikor 1938. október 6-án a berlini magyar követtel tárgyalt egy Csehszlovákiával kapcsolatos területi kérdésről – egy kicsit durvább hangnemet engedett meg magának. Figyelmeztette Sztójayit, hogy ha a burgenlandi kérdést népi szempontból megvizsgálnák, az Magyarországnak további területek elvesztésébe kerülne.[52]

Befejezésképpen egy érdekes magyar diplomáciai kezdeményezést kell bemutatnunk. 1939-ben a magyar kormány egy tervezetet nyújtott át Berlinnek. Ebben azt javasolta, hogy Pozsonyligetfalu magyarajkú lakosaiért hajlandó kicserélni Sopron környékének német anyanyelvű lakóit. Gyakorlatilag ez egy lakosságcsere-tervezet volt. Az ajánlatot a német kormány 1939. október 2-án indoklás nélkül elutasította.[53]

4. Konklúziók

A burgenlandi kérdés 1927. évi felmerülése csak egy rövid átmeneti zavart okozott az osztrák–magyar kapcsolatokban. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy sem Ausztria, sem Magyarország nem volt érdekelt a szituáció kiélezésében.

A burgenlandi kérdés újabb felbukkanása az Anschluss után az alábbi három forgatókönyv megjelenését vonta maga után:

- **Első forgatókönyv: A német-magyar határ teljes mértékben egybevág a régi osztrák-magyar határral.**
  Ez volt a magyar kormány álláspontja, Kánya Kálmán külügyminiszter ennek érdekében fejtett ki tevékenységet.
- **Második forgatókönyv: A német-magyar határon Magyarország javára kerül sor határmódosításra.**
  Ez a forgatókönyv úgy valósulhatott volna meg, ha Németország Burgenland teljes területét, vagy minimális esetben annak magyarok által lakott részeit visszaadja Magyarországnak. Mint láthattuk, ezen forgatókönyvet a magyar szélsőjobboldal képviselői szerették volna megvalósítani.

- **Harmadik forgatókönyv: A német-magyar határ Németország javára változik meg.**

Azaz a Nyugat-Dunántúl egy keskeny sávját – azt a részt, amely a soproni népszavazás eredményeképpen maradt a magyar állam keretei között a Német Birodalomhoz csatolják. Ezen forgatókönyv továbbfejlesztett változatában – Triska második elaborátuma – az elcsatolandó sáv jelentős mértékben megnövekedett.

A három forgatókönyv közül végül az első valósult meg, miután Németország mereven elzárkózott a második forgatókönyvtől. Magyarország szerencséjére Németország a háborúra való felkészülés közben, illetve a világháború alatt nem akart, nem tudott energiát fordítani a harmadik forgatókönyv megvalósítására.

JEGYZETEK

1. A békeszerződés aláírásáról lásd Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények 2010/3. szám No. 10. 67–80. old; Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláírójának személyéről. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám No. 11. 109–132. old.
2. A részleteket lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 105–119. old.
3. A kérdéskörben alapműnek tekintjük az alábbi kettő kitűnő könyvet: Botlik József (2011): Az őrvidéki magyarság sorsa. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Vasszilvágy; Tóth Imre (2006): A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Dissertationes Sopronienses 2. Sopron.
4. Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 127–141. old.
5. Tóth (2006) 72. old.
6. Tóth (2006) 73. old.
7. A beszédet közli Bethlen (1933) 263–267. old.
8. Uo.
9. Uo.
10. Tóth (2006) 75. old.
11. A Bethlen-Seipel találkozóról lásd. Karsai Elek szerk. (1967): A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája. Iratok az ellenforradalom történetéhez IV. kötet. Kossuth Kiadó. Budapest. 152-es dokumentum 248–250.old.
12. Traeger Ernő (1928): Az elszakított nyugati végek. Magyar Szemle 1928/október 178–184. old.
13. Traeger (1928) 184. old.
14. A részleteket lásd Kerekes Lajos (1966): Ausztria története. Akadémiai Kiadó. Budapest. 168–182. old; Kerekes Lajos (1984): Ausztria hatvan éve 1918–1978. Gondolat Kiadó. Budapest. 226–230. old; Németh István (2011): Az első Osztrák köztársaság (1918–1938) – történeti áttekintés. In. Németh István-Fizeker Róbert szerk. (2011): Ausztria a 20. században. Az életképtelen államtól a boldogok szigetéig". Tanulmányok. L'Harmattan. Budapest. 128–147. old; Zöllner, Erik (2000): Ausztria története. Osiris Könyvkiadó. 393–394. old.
15. A távirat szövegét közli Kerekes Lajos szerk. (1962): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. I. kötet. 419. dokumentum 648. old. A továbbiakban „DIMK I. kötet (1962)" rövidítéssel hivatkozunk erre a forrásgyűjteményre.
16. HMTI (1962) 421. dokumentum 649. old.
17. A beszámolót közli DIMK I. kötet (1962) 448. dokumentum 693–699. old.
18. DIMK I. kötet (1962) 696. old.
19. DIMK I. kötet (1962) 696–697. old.
20. DIMK I. kötet (1962) 697. old.
21. DIMK I. kötet (1962) 698. old.

22. DIMK I. kötet (1962) 698. old.
23. A beszédet közli Szinai Miklós-Szűcs László szerk. (1962): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 174–180. old. A továbbiakban „HMTI (1962)" rövidítéssel hivatkozunk erre a forrásgyűjtemény
24. HMTI(1962) 176. old.
25. Pesti Napló, 1938. április 17.
26. Uo.
27. Uo.
28. Malcomes berlini tárgyalásairól lásd Ránki György et. al. (1968): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 263 oldalán található 5. számú lábjegyzetet. A továbbiakban „Wilhelmstrasse… (1962)" fogunk hivatkozni erre a forrásgyűjteményre.
29. Tóth (2006) 194–195. old.
30. Tóth (2006) 194. old.
31. A távirat szövegét közli Wilhelmstrasse (1962) 117. dokumentum 262–263. old.
32. Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 173. old.
33. Wilhelmstrasse (1962) 265. old. 3. számú lábjegyzet.
34. Weizsacker táviratát közli Wilhelmstrasse (1962) 119. dokumentum 265. old.
35. Valószínűleg elgépelés történt az eredeti német szövegben, N. úr alatt Mecsért kell értenünk!
36. Wilhelmstrasse (1962) 265. old.
37. Uo.
38. Erdmannsdorff táviratát közli Wilhelmstrasse (1962) 121. dokumentum 268–269. old.
39. Uo.
40. Uo.
41. Macartney, C. A. (2006): Október tizenötödike. A modern Magyarország története. I. kötet. Gede Testvérek. Budapest. 275. old.
42. Uo.
43. A részleteket lásd. Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 321–351. old.
44. A részleteket lásd Kováč, Dušan (2001): Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony. 202–206. old.
45. Tóth (2006) 196. old.
46. Uo.
47. Wilhelmstrasse (1962) 265. old.
48. Tilkovszky Loránt (1978): Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó. 50. old.
49. Tartalmát részletesen ismerteti Tóth (2006) 197–198. old.
50. Tilkovszky (1978) 50. old.
51. Botlik (2011) 398. old.
52. Tóth (2006) 196–197. old.
53. Fogarassy László (1995): Ligetfalú és a pozsonyi hídfő története. Madách-Posonium. Pozsony. 79. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A) Nyomtatott források

Bethlen István gróf beszédei és írásai 1–2. kötet (1933). 1–2. kötet Genius Kiadó. Budapest.

Karsai Elek szerk (1967): A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája. Iratok az ellenforradalom történetéhez IV. kötet. Kossuth Kiadó. Budapest.

Kerekes Lajos szerk. (1962): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. I. kötet.

Ránki György et. al. (1968): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Szinai Miklós-Szűcs László szerk. (1962): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

B) Feldolgozások

Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza.

Botlik József (2011): Az őrvidéki magyarság sorsa. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Vasszilvágy.

Fogarassy László (1995): Ligetfalú és a pozsonyi hídfő története. Madách-Posonium. Pozsony. 79. old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy korszak külpolitikája 3: A Károlyi- és a Gömbös kormány külpolitikája 1932–1936.

Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kerekes Lajos (1966): Ausztria története. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kerekes Lajos (1984): Ausztria hatvan éve 1918-1978. Gondolat Kiadó. Budapest.

Kováč, Dušan (2001): Szlovákia története. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Németh István (2011): Az első Osztrák köztársaság (1918-1938) – történeti áttekintés. In. Németh István-Fizeker Róbert szerk. (2011): Ausztria a 20. században. Az életképtelen államtól a boldogok szigetéig". Tanulmányok. L'Harmattan. Budapest. 128–147. old.

Tilkovszky Loránt (1978): Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó.

Tóth Imre (2006): A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Dissertationes Soproniensis 2. Sopron.

Traeger Ernő (1928): Az elszakított nyugati végek. Magyar Szemle 1928/október 178–184. old.

Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények 2010/3. szám No. 10. 67–80. old.

Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláírójának személyéről. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám No. 11. 109–132. old.

Zöllner, Erik (2000): Ausztria története. Osiris Könyvkiadó. Budapest.

MIKLÓS PÉTER*

A FŐRABBI VAGY A PLÉBÁNOS? KECSKEMÉTI ÁRMIN ÉS JUHÁSZ KÁLMÁN MAGÁNTANÁRI HABILITÁCIÓS ELJÁRÁSÁRÓL

THE CHIEF RABBI OR THE VICAR? ABOUT THE HONORARY PROFESSOR HABILITATION PROCESSES OF ÁRMIN KECSKEMÉTI AND KÁLMÁN JUHÁSZ

ABSTRACT

The author provides an overview of the archival materials of two habilitation procedures in the University of Szeged in the 1930's years. Ármin Kecskeméti (1874–1944) was neolog chief rabbi in Makó, Kálmán Juhász (1892–1966) was roman catholic priest in Kübekháza. Kecskeméti's successful habilitation process was in 1930–1931, Juhász's failed process was in 1937–1938. According the opponent professors Kecskeméti's scientific work testifies his hungarian national commitment, but the books and articles of Juhász representes his german scientific approach. Both their lives were ruined by totalitarian – nazi and communist – dictatorships. Ármin Kecskeméti has been a victim of the holocaust in 1944, Kálmán Juhász Kálmán removed the scientific life by the hungarian communist dictatorship after 1948.

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarának 1930-as évekbeli dokumentumainak tanulmányozásakor akadtam Kecskeméti Ármin makói főrabbi egyetemi magántanári habilitációs irataira.[1] A csanádi püspökség tizenkilencedik–huszadik századi történetének kutatása során pedig többször volt alkalmam az egyházmegye históriáját önálló könyvsorozatban összefoglaló, valamint a témáról számos szaktanulmányt közlő Juhász Kálmán munkáit, illetve a szegedi püspöki levéltárban őrzött hagyatékát tanulmányozni.[2]

Az alábbiakban a makói neológ főrabbinak és a kübekházi katolikus plébánosnak a szegedi egyetemen az 1930-as években lezajlott magántanári habilitációs eljárásának történetét tekintem át levéltári források alapján. Kecskeméti Ármin magántanári képesítésének folyamatára 1930–1931-ben került sor, míg Juhász Kálmán habilitációs eljárására 1937–1938 folyamán. A két eljárásnak azonban nem volt azonos a végeredménye.

Kecskeméti Ármin a sikeres habilitáció következményeként egészen a magyarországi izraelita közösségek tagjait a gazdasági, társadalmi, politikai, művészeti, tudományos stb. közéletben korlátozó zsidótörvények bevezetéséig a szegedi egyetem magántanáraként működhetett, s hirdethetett órákat.[3] Juhász Kálmán habilitációs kérelmét azonban elutasította a szegedi egyetem bölcsészkarának tanácsa, mivel tudományos munkássága alapján – pályázati anyagának egyik hivatalos bírálója szerint – a plébánosnak „a magyar történet – mint sajátosan nemzeti tudomány – bármely tárgyköréből történő habilitációját e tudományszak egyetemi művelésének és oktatásának előfeltételei szempontjából nem csupán aggályosnak, de egyenesen nem kívánatosnak" tartatott.[4] Ezzel szemben Kecskeméti Ár-

* Dr. PhD Miklós Péter intézményvezető (Emlékpont Múzeum), egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem), címzetes főiskolai docens (Kodolányi János Főiskola).

min habilitációjakor figyelembe vették Nikelszky Jenő makói polgármester levelét, aki kifejtette, hogy a főrabbi makói működése során „a közpolgári erények teljességéről és rendíthetetlen hazafiságáról tett tanúságot. Úgy egyházi, mint világi beszédeiből mindég a hazának szeretete sugárzott, ebben a szellemben nevelte az egyház iskolájának tanulóit és vezette egyháza híveit."[5]

A két habilitációs iratanyag vizsgálatának egyik nagy tanulsága, hogy a magyar nemzeti elkötelezettséget mennyire szem előtt tartották a két világháború között a szegedi egyetemen a habilitációs eljárások során. A korszakról alkotott sztereotípiáink alapján talán furának tűnhet, hogy a neológ izraelita főrabbi tudományos és közéleti tevékenysége inkább megfelelt a „nemzetiesség" követelményének, mint a katolikus plébános munkássága. Ha azonban azt az aspektust emeljük ki, hogy a hazai neológ zsidó közösségek identitásszerveződésének milyen fontos eleme volt a magyarság mint identitáselem,[6] valamint azt, hogy a két világháború közötti magyar tudománypolitikának egyik fő törekvése volt a humán tudományok magyar nemzeti szellemű – tehát nem a német tudományos világ részeként elkönyvelt – kutatása és argumentálása,[7] akkor nem is meglepő hogy az asszimilált főrabbi inkább beleillett a szegedi egyetem bölcsészkarának „programjába", mint a német tudományosság szemléletmódját képviselő katolikus pap.

A huszadik századi totalitárius diktatúrák – a nácizmus és a kommunizmus – azonban mind Kecskeméti Ármin, mind pedig Juhász Kálmán tudományos pályájának véget vetettek. Kecskemétit előbb az általa olyan nagyra tartott magyar állam által hozott zsidótörvények korlátozták szabadságában és bélyegezték meg, majd az idős főrabbi a zsidóüldözésnek esett áldozatul, amikor 1944 nyarán a deportálás közben elhunyt. Juhász Kálmánt az 1948-ra kiépült magyarországi kommunista diktatúra hallgattatta el, s tudományos munkái az 1960-as évek elejéig csak idegen nyelven, külföldi szaklapokban jelenhettek meg.

Most pedig következzen a két tudós egyházi személy életpályájának áttekintése, valamint az 1930-as években a szegedi egyetemen lefolytatott habilitációs eljárásának elemző bemutatása!

Kecskeméti Ármin 1874. április 21-én születtett Kecskeméten polgárosodott zsidó család gyermekeként, amelynek tagjai akkor már több mint száz éve a város lakói voltak.[8] Édesapja Kecskeméti Jakab József, édesanyja Weisz Róza volt. Középiskolai tanulmányait 1883-ban kezdte a kecskeméti piarista gimnáziumban. 1887-től a budapesti Rabbiképző Intézet hallgatója volt. Húszéves korától jelentek meg nyomtatásban tudományos – elsősorban irodalmi és irodalomtörténeti – munkái.[9]

1896-ban szerzett bölcsészdoktori címet a budapesti tudományegyetemen, disszertációjának címe *A „zsidó" a magyar népköltészetben és színműirodalomban* volt. 1898-ban avatták rabbivá, s attól az évtől kezdve haláláig a makói neológ izraelita hitközség rabbijaként szolgált.[10] Blau Lajoshoz, a Rabbiképző Intézet tanárához Makóról, nem sokkal a városba érkezése után, 1898. június 2-án írt levelében Kecskeméti Ármin a következőképpen fogalmazott. „Dolgaimról csupa jót írhatok. Remek hely. Itt öröm a munka méltányolás, kávod[11] jár nyomában, de nagy."[12]

1900. október 23-án kötött házasságot Magyar Irmával. A házasságkötésre a szegedi zsinagógában került sor, ahol azonban nem a tudós szegedi főrabbi, Löw Immánuel, hanem Kecskeméti Ármin bátyja, Kecskeméti Lipót nagyváradi főrabbi adta őket össze. A fiatal házaspárnak 1901-ben ikergyermekei születtek. Kecskeméti György (†1944) újságíró, költő, műfordító apjához hasonlóan bölcsészdoktorátust szerzett, majd szerkesztette a *Symposion* című folyóiratot, később a *Pester Lloyd*ot, s munkatársa volt a *Századunk*nak és a *Szép Szó*nak. Kecskeméti Pál (†1980) politológus, szociológus, történész szintén a *Századunk* köréhez tartozott az 1920-as évek elején. Később Németországban, majd Franciaországban élt, végül a második világháború éveiben az Egyesült Államokban telepedett le.

A kaliforniai Stanford Egyetem professzora, a cambridge-i Harvard Egyetem vendégprofesszora volt. Kiadta és népszerűsítette sógora, Mannheim Károly műveit. A Kecskeméti-fiúk jó kapcsolatban voltak olyan kiemelkedő jelentőségű és hatású magyar művészekkel, mint például József Attila vagy Bartók Béla.[13]

1. kép. **Kecskeméti Ármin**

Kecskeméti Ármin 1921-től tagja volt a Rabbiképző Intézet „vezérlő bizottságának". Az intézetbe később – egykori tanára – Blau Lajos igazgató meghívta tanárnak, azonban a fizetéssel járó anyagi bizonytalanság miatt nem fogadta el az állást. Blaunak Makóról 1930. május 9-én írt levelében olvashatjuk: „A hivatalosan megszabott keretek közt anyagi küzdéssé változna az életem, amitől – kivált 32 év működés után – ment kívánnék maradni. A hivatalos föltételek még a tisztességes létminimumot sem biztosítanák számomra."[14] Kecskeméti Ármin évtizedekig végzett kutatómunkáját és lelkészi teendőit idős korában, az 1940-es években már egyre nehezebben tudta ellátni súlyosbodó szembetegsége miatt. A makói főrabbiról a Vermes Ernő összeállításában megjelent *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után* című kötetben a következőket olvashatjuk. „Egyházi működésén kívül, melyben mint kiváló hitszónok tűnik ki, élénk irodalmi tevékenységet is fejt ki.[15]

Kecskeméti Ármin nyilvánosság előtt utoljára 1944 januárjában jelent meg, amikor Szegeden Löw Immánuelt köszöntötte kilencvenedik születésnapján. 1944 nyarán a makói gettó lakóival együtt őt is deportálták.[16] A holokauszt áldozataként hunyt el az ausztriai Strasshofban 1944-ben, halálának időpontja és körülményei nem ismertek. A zsidóüldözés idején Makón (ahol a város és Csanád vármegye zsidóságának történetét is megírta és megjelentette) – Borsányi Ferenc szavaival – „könyvtárát, kéziratait, szinte vakon is fáradhatatlanul írott feljegyzéseit az utcára dobták, elégették…"[17] Főbb művei: *A zsidó irodalom története. 1–2. köt.* Budapest, 1908–1909.; *A zsidók egyetemes története a babyloniai fogságból való visszatéréstől napjainkig. 1–2. köt.* Budapest, 1927.; *A csanádmegyei zsidók története.* Makó, 1929.; *Izráel története a bibliai korban*. Budapest, 1942.

Kecskeméti Ármin 1930. április 23-án levélben fordult a szegedi egyetem bölcsészkarának dékánjához és kari tanácsához. Ebben a következőket írta: „azon alázatos kérelemmel fordulok a Tekintetes Karhoz, hogy engem a Zsidók egyetemes története tárgykörből magántanári habilitációra bocsátani kegyeskedjék”.[18] Kérelméhez csatolta önéletrajzát, tudományos publikációinak listáját, nyomtatásban megjelent önálló műveinek egy-egy példányát, valamint tárgykörének egy félévnyi tématervét és egy a makói polgármestertől származó támogató levelet – bizonyítványt – is.

A *curriculum vitae* szövege: „Születtem Kecskeméten 1874. április 21-én. A középiskola első öt osztályát a kecskeméti piarista gimnáziumban végeztem, a többit a budapesti rabbiképző alsó tanfolyamán. A budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karán szereztem bölcsészdoktori oklevelet (1896) és a budapesti rabbiképzőben papi diplomát (1898). 1898. május 1. óta makói főrabbi vagyok és 1921 óta a budapesti rabbiképző intézet vezérlőbizottságának tagja.”[19]

A tématerv a következő nyolc elemet tartalmazta. „I. A zsidóság a hellenista korban. [Asszimiláció. Aram és görög nyelvű papyruszok ismertetése.] Alexandriai Philo. II. A talmud története. III. A zsidók a római birodalomban. [Társadalmi és jogi helyzetük.] Flavius Josephus történeti művei. IV. A zsidók gazdasági jelentősége a középkori hűbériség világában. V. A zsidók a középkori művelődéstörténetben. [A görög-arab bölcsészet és tudomány körül való tevékenységük.] VI. A zsidók szerepe a modern állam és az újkor gazdasági rendjének kialakulásában. VII. A zsidók szellemi és politikai fölszabadulása a 19. században. VIII. A magyar zsidók emancipációjának története.”[20] Mivel azonban ez a téma túl tág volt, végül *A zsidóság története az ókorban* témakört jelölték ki számára (s ebből lett aztán egyetemi magántanár).

Kecskeméti Ármin magántanári habilitációra beadott kérelméhez mellékelt egy hivatalos bizonyítványt is, amelyet Nikelszky Jenő, Makó város polgármestere állított ki számára 1930. március 24-én. Ebben a polgármester – azon túl, hogy igazolta, a főrabbi 1898. május elseje óta megszakítás nélkül a város lakója – kiemelte Kecskeméti Ármin nemzeti elkötelezettségét és hazafias szellemét, tudományos munkásságát és társadalmi tevékenységét, valamint azt, hogy az 1918–19. évi forradalmak idején politikailag ellene „kifogás fel nem merült”.

„Nevezett – fogalmazott Nikelszky Jenő – 32 éves működése alatt mindvégig a közpolgári erények teljességéről és rendíthetetlen hazafiságáról tett tanúságot. Úgy egyházi, mint világi beszédeiből mindég a hazának szeretete sugárzott, ebben a szellemben nevelte az egyház iskolájának tanulóit és vezette egyháza híveit. A társadalmi és tudományos életben mindig nagy szerepet játszott, ebben a tevékenységében nagy ember- s tudományszerető férfiúnak mutatkozott. Munkásságával mindig arra törekedett, hogy embertársait jó szellemben: a polgári erények és a hazaszeretet szellemében vezesse és irányítsa. Tudományos munkásságával különösen nagy érdemeket szerzett. A forradalom és a proletárdiktatúra idejében állandóan Makón tartózkodott, ellene megbízhatósági és politikai szempontból kifogás fel nem merült, sőt ebben az időben is magát mindvégig hazafihoz illően viselte, amivel embertársai és hittársai előtt jó példát mutatott.”[21]

A szegedi egyetem bölcsészkara tanácsának 1930. május 26-án tartott ülésén Fógel József történészprofesszor előterjesztette véleményes jelentését[22] és javasolta, hogy Kecskeméti Ármin magántanári habilitációs eljárása folytatódjék. A kari tanács tagjai tizenegy igen és két nem szavazat leadásával támogatták az ügyet, a bírálatra pedig – Fógel József mellett Buday Árpád régészprofesszort kérték föl.[23]

Az 1931. január 29-én tartott bölcsészkari tanácsülésen Fógel József és Buday Árpád benyújtották írásbeli jelentésüket,[24] amelyben javasolták Kecskeméti Árminnak próbaelőadásra bocsátását, s számára az egyetemi magántanári cím megadását. Ekkor azonban Bar-

tók György professzor indítványozta, hogy a magántanári előadást halasszák el, ezt a professzori kar (tizenegy nem és három igen szavazattal) nem fogadta el. Ennek ellenére Bartók György kifejtette, hogy szerinte Kecskeméti Ármin könyvei nem tudományos munkák, inkább apologetikus hangvételű kompilációk, s a kar vezetését ekkor már arra kérte, ne folytassák a habilitációs eljárást.

Buday Árpád erre válaszolva elmondta, „arra a meggyőződésre jutott, hogy a folyamodó[25] sok tudású, alapos szakismeretekkel bíró ember”.[26] Fógel József pedig visszautasította Bartók György azon véleményét, hogy nem tudományos jellegűek Kecskeméti Ármin dolgozatai. „Ami azt illeti – fogalmazott Fógel József – hogy forrásokat nem használt, szabad legyen reá mutatni arra, hogy bennük otthonos, hiszen úgy a talmud, mint a sémi nyelv ismerete hivatásának nélkülözhetetlen eleme. Latin tudásáról pedig tanúskodik munkájának számtalan helye, ahol a latin idézeteket zamatos magyarsággal adja vissza.”[27]

Zolnai Béla azt javasolta, hogy inkább irodalomtörténetből kellene habilitálni Kecskeméti Ármint, Erdélyi László és Mester János ugyanakkor az eredeti tárgykört (*A zsidóság egyetemes története*) indítványozta. A professzorok közül többen fölvetették, hogy harmadik referensként bízzák meg Bartók Györgyöt írásbeli vélemény készítésével, aki azonban ezt nem vállalta. Továbbra is fönntartotta véleményét, miszerint „a habilitácionális eljárás alapját képező munka[28] a tudományos kutatás legelemibb követelményeinek sem felel meg. Többé-kevésbé sikeres compilatio.”[29] Végül a kari tanács tizenegy igen és öt nem szavazattal elfogadta Fógel József és Buday Árpád a magántanárságot támogató jelentését, s döntött arról, hogy „dr. Kecskeméti Ármint magántanári szóbeli kollokviumra bocsátja”.[30]

A habilitációs előadást 1931. március 5-én csütörtökön tartotta Kecskeméti Ármin. Az eseményről a *Makói Friss Újság* is beszámolt *Hírek* rovatában. „Tegnap délben a szegedi egyetemen a bölcsészeti karon, dr. Kecskeméti Ármin, a makói zsidó hitközség tudós főrabbija magántanári előadást tartott. Az előadáson, amelynek célja Kecskeméti Ármin dr. magántanári habilitálása volt, az egyetem bölcsészeti karának tagjai és igen nagyszámú előkelő közönség vett részt. A makói zsidó hitközség elöljárósága küldöttségileg képviseltette magát főrabbijának egyetemi katedrafoglalásán. A küldöttségnek, melyet dr. Kardos Izsó hitközségi elnök vezetett, tagjai a következők voltak: Rottenstein Antal dr., Endrei Ármin dr., Vészi Dezső és Iritz Miksa. Az előadást, amely a zsidóság történetéből vette tárgyát, nagy lelkesedéssel fogadta a közönség és elismeréssel a hivatalos kari bírálók, akiknek felterjesztése alapján történik meg a napokban a kultuszminiszter részéről Kecskeméti Ármin dr. főrabbi egyetemi magántanári habilitálása.”[31]

Kecskeméti Ármin – mint a szegedi Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarának egyetemi magántanára – 1931 és 1940 között tizenkilenc félévben hirdetett előadást a zsidóság művelődéstörténete témájából.[32]

Juhász Kálmán a csanádi egyházmegye történetének legnagyobb kutatója. Nyolc kötetben írta meg 1030 és 1699 közötti históriáját. 1892. augusztus 25-én született Alibunáron. 1908-ban lett a csanádi egyházmegye papnövendéke. 1910 és 1914 között Bécsben a Pazmaneum növendékeként tanult teológiát. 1915. március 8-án szentelte pappá Glattfelder Gyula püspök. Ezután Módoson szolgált hitoktatóként, később segédlelkészként. 1915 októberétől két félévet a bécsi egyetem bölcsészkarán történelmet tanult, s doktori címet nyert. Később történelem-latin szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1916 novemberétől 1922 májusáig tábori lelkész volt. A keleti fronton a 33. sz. cs. kir. gyalogezrednél, majd a csóti táborban, végül egy budapesti katonakórházban. 1923 júliusától Nagyszentpéter, 1936 szeptemberétől Kübekháza plébánosa. Ekkor települt át Romániából Magyarországra. 1950-ben XII. Pius pápai kamarássá nevezte ki, ugyanettől az évtől teológiai tanár Szegeden. 1953 szeptemberéig plébános Kübekházán. A községben írta meg A csanádi

püspökség története című könyvsorozatának köteteit, valamint 1944-ben összefoglalta a falu száz éves történetét. 1954-től kanonok volt, a székeskáptalan vezetője. 1958-ban ment nyugdíjba. 1966. szeptember 29-én hunyt el Szegeden.

***2. kép.* Juhász Kálmán**

Juhász Kálmán 1935-ben beadta pályázatát a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára, az egyháztörténeti tanszék vezetésére. Ekkor még Romániában élt, nem volt magyar állampolgár, mégis a négy jelölt közül a kar vezetése a második helyre értékelte. Ez munkásságának nagy és hivatalos elismerésének számított, annak ellenére, hogy a professzori állást nem kapta meg. Az 1932-ben kettéosztott egyháztörténelem tanszékek egyikét Martin Aurél (1923. szeptember 21. – 1935. június 30.), másikát Galla Ferenc vezette (1936. július 28-tól). Juhász Kálmán – akinek teológus doktori bekebelezéséről a kar 1929. április 29-i ülésén döntöttek – valószínűleg az 1. sz. tanszékre pályázott, Martin távozása után.[33]

1937. május 27-én kelt levelében arra kérte Glattfelder Gyula püspököt, adjon ki számára működési bizonyítványt papi tevékenységéről és tudományos munkásságáról. Magántanári képesítést akart ugyanis a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv és Történettudományi Karán Középkori magyar művelődés tárgyköréből szerezni. A főpap június 2-án így írt róla: „A hittudori fokozat mellett doktori képesítést szerzett bölcseletből is, s ugyancsak megszerezte a középiskolai tanári oklevelet. Perfekt beszéli: a magyar, német és román nyelveket. Dr. Juhász Kálmán úr a fentebb fölsorolt valamennyi szolgálati beosztásában hivatásának és munkakörének nemcsak ügybuzgó szeretetével érdemelte ki főhatósága teljes elismerését, hanem emellett állandóan folytatott irodalmi és tudományos működésével az illetékes szakkörök figyelmét is magára vonta, úgy, hogy legutóbb a Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi fakultásán megüresedett történeti tanszék betöltésénél a kar őt második helyen jelölte."[34]

Juhász Kálmán 1937. május 24-i levelében a bölcsészkarának dékánjához fordult. „Legmélyebb tisztelettel kérem, kegyeskedjék magántanárrá képesítésemet középkori ma-

gyar művelődés tárgykörből engedélyezni. A 8 félévre felosztott anyagtervezetet bátor vagyok külön mellékletben feltüntetni. Az anyag feldolgozása nagyobbrészt saját munkáim alapján történik."

A Juhász Kálmán által összeállított nyolc félévre elkészített előadástervezet – amelyhez csatolta, hogy melyik könyve, dolgozata alapján vizsgálná a témát – a következő témakörökből állt. 1. Az Erchenfried-legenda szövegkritikája és magyar művelődéstörténeti vonatkozásai.2. A Gellért-legenda művelődéstörténeti szempontból. 3. A hiteleshelyek művelődéstörténeti jelentősége. 4. A magánkegyuraság a középkorban, magyar művelődéstörténeti szempontból. 5. A monostorok gazdaságtörténeti jelentősége Magyarországon a középkorban. 6. A káptalanok szervezete és művelődéstörténeti jelentősége Magyarországon a középkorban. 7. Az archidiaconatusok[35] fejlődése és a vármegyerendszer Magyarországon a középkorban. 8. Az iskolázás fejlődése Magyarországon a középkorban.

Juhász Kálmán magántanári képesítési ügyének referensei Erdélyi László és Deér József voltak. A neveléstudománnyal foglalkozó kiváló bencés szerzetes, Várkonyi Hildebrand bölcsészkari dékán Juhász tudományos munkásságának beküldött dokumentumait 1937. július 19-én adta át Erdélyi Lászlónak, aki véleményét 1938. március 22-én foglalta írásba, s küldte meg a dékánnak. Részletesen tárgyalta és értékelte Juhász Kálmán történészi tevékenységét, figyelmet szentelt a megjelent bírálatoknak, s a művekben előforduló tévedéseket is megemlítette. „A végeredmény az – írta a középkorász egyetemi tanár –, hogy hibát nagyon keveset találtam, de annál több, szinte páratlan szorgalmat a nehezen található adatok aprólékos összegyűjtésében, kritikai éberséget az eltérő adatok megrostálásában és fáradhatatlan történetszövést a leginkább elpusztult egyházmegye múlt maradványainak kombinálásában." Erdélyi professzor Juhász Kálmán habilitációját támogatta, s a magántanári kollokviumra és próbaelőadásra bocsátását javasolta.

Deér József 1938. május 25-én kelt véleményében határozottan elutasította Juhász magántanári képesítését. „Nyíltan ki kell jelentenem – kezdte a dékánhoz írt jelentését – hogy dr. Juhász Kálmán úrnak a magyar történet – mint sajátosan nemzeti tudomány – bármely tárgyköréből történő habilitációját e tudományszak egyetemi művelésének és oktatásának előfeltételei szempontjából nem csupán aggályosnak, de egyenesen nem kívánatosnak tartom."[36] Deér elsősorban Juhász német nyelven megjelent munkáit bírálta. Kifejtette, hogy nem a magyar nemzet értékeit és hagyományait állítja előtérbe, hanem a németét. Véleményét számos idézettel támasztotta alá. Bírálta például, hogy Juhász Kálmán a (Deér szerint) bolgár-szláv Ajtony vezért (nevét következetesen Achtwin alakban használta) itt maradt gepida fejedelemnek vélte; a magyar katolicizmust és műveltséget Szent Gellérttől kezdve germán kereszténynek tartotta, nem pedig római latin kereszténynek; a bizonytalan nemzetiségű csanádi püspököket következetesen német származásúnak tudta be.[37]

Deér a következőkkel zárta véleményét: „A nemzeti történettudomány szelleméről és feladatairól vallott meggyőződésem így egyenesen kötelességemmé teszi, hogy dr. Juhász Kálmán úr munkásságának jelentés formájában való tárgyalását elhárítsam magamtól, s a habilitációs eljárás ellen óvást emelve, az ügynek a napirendről való levételét indítványozzam."[38] A bölcsészkar 1938. május 31-i ülésén Juhász Kálmán ügyét – alig két hónappal az irodalomtörténész Szerb Antal habilitálása után – levette a napirendről.[39]

Juhász Kálmán magántanári habilitációja, Deér József vétója miatt nem sikerült. Kérelmét Várkonyi Hildebrand 1938. június 28-án visszaküldte: „Főtisztelendőséged 1937. évi május hó 25-én a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karához magántanárrá való képesítése tárgyában benyújtott kérvényére való hivatkozással, tisztelettel, értesítem, hogy Tudománykarunk folyó évi május hó 31-én tartott IX. rendes ülésében foglalkozott a fenti üggyel, amikor is kimondta, hogy azt a napirendről leveszi."[40]

JEGYZETEK

1. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár. A Ferenc József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának iratai. VIII. 2. (a továbbiakban: MNL CSML VIII. 2.) 6. doboz 686/1929–30.
2. Vö. Miklós Péter (2004): Juhász Kálmán egyháztörténész. In: Uő: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged.
3. Miklós Péter (2014): Kecskeméti Ármin és a szegedi egyetem. In: Tóth István (szerk.): Zsidók Szeged társadalmában. Szeged. 119–128.
4. MNL CSML VIII. 2.11. doboz. 635/1936–37.
5. MNL CSML VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.
6. Miklós Péter (2014): Az identitásszerveződés kérdései a magyar zsidó polgárcsaládokban. Esettanulmányok a huszadik század első feléből. In: Barna Gábor, Kiss Endre , Gyöngyösi Orsolya (szerk.): A család egykor és most. Szeged–Budapest. 211–221.
7. Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban". Budapest.
8. Szabó Tamás (1992): Kecskeméti Ármin. In: Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét. 142.
9. Kecskeméti Ármin bibliográfiáját közzétette Scheiber Sándor. Scheiber Sándor (1969): Kecskeméti Ármin zsidó történelmi munkái. In: Magyar-zsidó oklevéltár. 12. köt. 1414–1748. Budapest. 6–12. Vö. Borsányi Ferenc (1994): Bevezetés. In: Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története. 1. köt. Bev. tan., bibl. Borsányi Ferenc. Budapest. V–XX.
10. Tóth Ferenc (2002): A makói zsidóságról. Marosvidék. 1. sz. 3–9.; Tóth Ferenc (2004): A zsidó hitfelekezetek. In: Tóth Ferenc (szerk.) Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó. 472–473.
11. Kávod (héber) = tisztelet, megbecsülés.
12. Scheiber Sándor (1966): i. m. 14.
13. Péter László (1985): A Kecskeméti-fiúk. In: Uő: Makói kis tükör. Makó. 94–96.
14. Scheiber Sándor (1966): i. m. 16.
15. Vermes Ernő (szerk.) (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az egyelőre egyesített Arad- és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. 88.
16. Vö. Urbancsok Zsolt (2004): A makói zsidóság a vészkorszakban. In: Tóth Ferenc (szerk.): Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó. 269–302.
17. Borsányi Ferenc (1994): i. m. XX.
18. MNL CSML VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.
19. MNL CSML VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.
20. MNL CSML VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.
21. MNL CSML VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.
22. Ennek nem akadtam nyomára az egyetemi iratanyagban.
23. MNL CSML VIII. 2. 7. doboz 462/1930–31.
24. Sajnos a szegedi egyetem bölcsészkarának iratai között ezeket sem találtam.
25. Kecskeméti Ármin.
26. MNL CSML VIII. 2. 7. doboz 462/1930–31.
27. MNL CSML VIII. 2. 7. doboz 462/1930–31.
28. A zsidók egyetemes története a babyloniai fogságból való visszatéréstől napjainkig. 1–2. köt. Budapest, 1927.
29. MNL CSML VIII. 2. 7. doboz 462/1930–31.
30. MNL CSML VIII. 2. 7. doboz 462/1930–31.
31. Makói Friss Újság, 1931. március 6. 3.
32. Szentirmai László, Iványi Szabó Éva, Ráczné Mojzes Katalin (szerk.) (1995): Szegedi egyetemi almanach. 1921–1995. 1. köt. Szeged. 143.
33. Hermann Egyed – Artner Edgár (1938): A hittudományi kar története 1635–1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 1. köt. Budapest. 523–524, 550., 563.
34. Szeged–Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. (a továbbiakban: SZCSPL PHEI) 1590/1937.

35. Archidiaconatus= főesperesség. A magyar egyházszervezés idején a vármegyei központ egybeesett a főesperesi székhellyel (ősplébániával).
36. MNL CSML VIII. 2. 11. doboz. 635/1936–37.
37. MNL CSML VIII. 2. 11. doboz. 635/1936–37.
38. MNL CSML. VIII. 2. 11. doboz. 635/1936–37.
39. Vö. Lengyel András (1988): Szerb Antal magántanári habilitációja (1934–1937). Szeged. 3–31.
40. SZCSPL PHEI 1950/1938.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Borsányi Ferenc (1994): Bevezetés. In: Kecskeméti Ármin: A zsidó irodalom története. 1. köt. Bev. tan., bibl. Borsányi Ferenc. Budapest. V–XX.

Hermann Egyed – Artner Edgár (1938): A hittudományi kar története 1635–1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története 1. köt. Budapest.

Lengyel András (1988): Szerb Antal magántanári habilitációja (1934–1937). Szeged.

Miklós Péter (2004): Juhász Kálmán egyháztörténész. In: Uő: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged.

Miklós Péter (2014): Kecskeméti Ármin és a szegedi egyetem. In: Tóth István (szerk.): Zsidók Szeged társadalmában. Szeged. 119–128.

Miklós Péter (2014): Az identitásszerveződés kérdései a magyar zsidó polgárcsaládokban. Esettanulmányok a huszadik század első feléből. In: Barna Gábor, Kiss Endre , Gyöngyösi Orsolya (szerk.): A család egykor és most. Szeged–Budapest. 211–221.

Péter László (1985): A Kecskeméti-fiúk. In: Uő: Makói kis tükör. Makó. 94–96.

Tóth Ferenc (2002): A makói zsidóságról. Marosvidék. 1. sz. 3–9.

Tóth Ferenc (2004): A zsidó hitfelekezetek. In: Tóth Ferenc (szerk.) Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó. 472–473.

Scheiber Sándor. Scheiber Sándor (1969): Kecskeméti Ármin zsidó történelmi munkái. In: Magyar-zsidó oklevéltár. 12. köt. 1414–1748. Budapest. 6–12.

Szabó Tamás (1992): Kecskeméti Ármin. In: Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét. 142.

Szentirmai László, Iványi Szabó Éva, Ráczné Mojzes Katalin (szerk.) (1995): Szegedi egyetemi almanach. 1921–1995. 1. köt. Szeged.

Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Budapest.

Urbancsok Zsolt (2004): A makói zsidóság a vészkorszakban. In: Tóth Ferenc (szerk.): Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó. 269–302.

Vermes Ernő (szerk.) (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az egyelőre egyesített Arad- és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Makó.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár. A Ferenc József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának iratai. VIII. 2. 6. doboz 686/1929–30.; 7. doboz 462/1930–31. és 11. doboz. 635/1936–37.

Szeged–Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 1590/1937.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS*

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTT 1921-BEN MEGKÖTÖTT BÉKESZERZŐDÉS

THE PEACE TREATY BETWEEN THE UNITED STATES AND HUNGARY CONCLUDED IN 1921

ABSTRACT

After Germany introduced the unrestricted submarine warfare at the beginning of February 1917, the United States declared war on 6th April 1917 on Berlin and joined the First World War beside the Allied countries. In response to the declaration of war the Austro-Hungarian Monarchy broke off its diplomatic relations with Washington on the 9th April 1917. The martial law between the two states came into force on the 7th December 1917 with the US's declaration of war. The First World War ended with the victory of the Entente and the peace was dictated by the victors. US President Woodrow Wilson achieved that the victorious powers adopted the League of Nations Covenant in April 1919, which became part of the Paris peace treaties.

The US domestic politics was divided over the League of Nations, and as a result of that the US Senate has not ratified neither Germany's nor Austria's and Hungary's peace treaties. The US concluded a separate peace treaty with the losing countries on the basis of the Knox-Porter-resolution. In the history of diplomacy the Knox-Porter-resolution became known as a peace resolution that abolished the state of war between the parties, but the United States has assured all the rights guaranteed by the ceasefire agreement and the peace treaty.

The study deals with the preliminaries, the parliamentary debate, details of the ratification, and also describes the most important points of the peace treaty between the United States and Hungary signed on 29th August 1921.

1. Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése

A német császári kormánynak azzal az 1917. január 31-i bejelentésével, miszerint a Nagy-Britannia, Franciaország, és Olaszország körüli vizeket, valamint a Földközi-tenger Keleti és középső medencéjét 1917. február 1-től olyan hadműveleti területnek tekinti, ahol minden ellenséges és semleges hajót figyelmeztetés nélkül elsüllyeszt, kezdetét vette a korlátlan tengeralattjáró háború.[1] Németország részéről mindez nyílt szakítást jelentett az 1916. május 4-én a Sussex-jegyzékben tett ígéretével, melyben azt vállalta, hogy a jövőben személyszállító hajókat egyáltalán nem tekintenek célpontnak, valamint hogy kereskedelmi hajókat nem süllyesztenek el figyelmeztetés nélkül.[2]

A német bejelentésre válaszul az Amerikai Egyesült Államok 1917. február 3-án megszakította diplomáciai kapcsolatait Németországgal,[3] ami kéznyújtásnyi közelségbe hozta az USA hadba lépését az antant oldalán. Mindezt siettette az úgynevezett Zimmermann-távirat szövegének a nyilvánosságra hozása 1917. február 28-án, ami tovább fokozta az amúgy is meglévő németellenes közhangulatot.[4] Miután pedig 1917. március közepén egymás után érkeztek meg a hírek az amerikai kereskedelmi hajók német tengeralattjárók

* Dr. PhD Vizi László Tamás főiskolai tanár, oktatási rektorhelyettes, főtitkár – Kodolányi János Főiskola, Nemzetközi tanulmányok és Történelem Tanszék.

általi elsüllyesztéséről, az Amerikai Egyesült Államok 1917. április 6-án hadat üzent Németországnak, és társult hatalmi státuszban az antant oldalán belépett az első világháborúba.[5]

Berlin szövetségesei minderre úgy reagáltak, hogy 1917. április 9-én előbb az Osztrák-Magyar Monarchia, majd 1917. április 20-án Törökország is megszakította diplomáciai kapcsolatait Washingtonnal.[6] Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Egyesült Államok közötti hadiállapot beálltának a deklarálására Washington részéről 1917. december 7-én került sor, miután az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa hosszas vitát követően csatlakozott a korlátlan tengeralattjáró háborúhoz.[7] Ifj. gróf Andrássy Gyula (1860–1929) az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere minderről így vélekedett: „Nagy hibát követtünk el az amerikai kérdésben. […] a tengeralattjáró-harccal ideális casus bellit szolgáltattunk Amerikának – olyat, amely nagyon megkönnyítette, hogy az európai háborúba avatkozzék."[8]

2. A versailles-i békék – Washington nem ratifikál

Az amerikai békedelegáció – élén Woodrow Wilson[9] elnökkel – nagy reményekkel és még nagyobb várakozással utazott el az első világháborút lezáró párizsi békekonferenciára. Akkor még úgy gondolták, hogy a békekötés alapelveit az elnök által 1918. január 8-án közzétett 14 pont fogja meghatározni.[10] Hamarosan azonban csalódniuk kellett, s egyúttal szembesülniük azzal a ténnyel, hogy az európai győztesek egyáltalán nem a 14 pont alapján, hanem saját nagyhatalmi törekvéseik és érdekeik mentén képzelik el az új európai és világrendet.[11] Wilson ezért minden erejét arra összpontosította, hogy nagy álmát, a Nemzetek Szövetségét (Népszövetség) megvalósítsa és ezáltal a nemzetek általános összefogását, politikai függetlenségét és területi sérthetetlenségét egy nemzetközi szervezet védnöksége alatt, nemzetközi garanciák mentén biztosítsa. Wilson sikerrel járt, miután a versailles-i konferencia 5. plenáris ülése 1919. április 28-án elfogadta a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányát, s ezt 1919. június 28-án az alapító államok, a békeszerződés aláírói, szentesítették. Az Egyezségokmány a Párizs környéki szerződések részévé vált, és valamennyi békeszerződés I. fejezetét alkotta.

Wilson terve tehát valóra vált, a Népszövetség megszületett, de hátra volt még a békeszerződés és az Egyezségokmány hazai ratifikációja. Ennek kapcsán azonban éles politikai vita bontakozott ki az Egyesült Államokban, amely mögött valójában az USA leendő külpolitikai stratégiájának és a jövőben követendő külpolitikai törekvéseinek kérdése húzódott meg. Az Egyezségokmány támogatói egy aktívabb Európa-politika mellett törtek lándzsát, és a háború utáni nagyhatalmi együttműködésben Washingtonnak kiemelten fontos szerepet tulajdonítottak. Ezzel szemben az ellenzők egyrészt a hagyományos izolációs politika[12] feladásával vádolták az elnököt, másrészt pedig azt hangsúlyozták, hogy a Népszövetség keretein belüli politizálás jelentős mértékben csorbítja és korlátozza az USA külpolitikai mozgásszabadságát és mozgásterét. Külön kiemelték annak az elfogadhatatlanságát, hogy az USA a Népszövetség keretein belül aktívan közreműködjön más országok függetlenségének és integritásának a fenntartásában. Az ellenzők bírálatának a középpontjában tehát nem maga a békeszerződés, hanem a Népszövetség, és annak Egyezségokmánya állt.

Miután a felek valóságos presztízskérdést csináltak az ügyből, s az elnök nem volt hajlandó a két kérdést egymástól elválasztani, az Egyesült Államok Szenátusában 1919. november 19-én megtartott szavazás során a Népszövetség Egyezségokmányának és egyúttal a Németországgal kötött békeszerződésnek a ratifikációs javaslata nem kapta meg az elfogadásához szükséges kétharmados többséget.[13] Mindez pedig azt is jelentette, hogy az Egyesült Államok nemcsak a versailles-i, hanem az Ausztriával Saint-Germainben 1919. szep-

tember 10-én, valamint Magyarországgal 1920. június 4-én Trianonban megkötött békeszerződéseket sem ratifikálta.

Az Egyesült Államok és Németország között a hadiállapotot megszüntető különbékét végül a Philander C. Knox pennsylvaniai szenátor és a Steven G. Porter, a Külügyi Bizottság elnöke által kidolgozott határozat alapján kötötték meg Berlinben 1921. augusztus 25-én. A röviden csak Knox-Porter-határozatnak nevezett megoldást az Amerikai Egyesült Államok kongresszusa 1921. július 1-jén fogadta el, s azt másnap Warren G. Harding, az USA elnöke jóváhagyólag aláírta. A kongresszus által elfogadott Knox-Porter-határozat az Amerikai Egyesült Államok békehatározata néven vonult be a diplomáciatörténetbe, s vált jogi értelemben véve alapjává a német mellett az Ausztriával és Magyarországgal 1921-ben megkötött amerikai különbékéknek.

3. Az Amerikai Egyesült Államok békehatározatának budapesti fogadtatása

Az Amerikai Egyesült Államok békehatározatáról Bánffy Miklós külügyminiszter[14] 1921. augusztus 1-jén tájékoztatta a minisztertanácsot. Bánffy a kormányülésen bejelentette, hogy „[…] felkereste őt az Amerikai Egyesült Államok budapesti főmegbízottja és közölte vele azt, hogy az Amerikai Egyesült Államok szenátusa és képviselőháza 1921. július hó 1. napján kelt és az Amerikai Egyesült Államok elnöke által július 2-án jóváhagyott békehatározatban kijelentette azt, hogy hajlandó Magyarországgal külön békét kötni, […] [amennyiben] Magyarország egészében és minden fenntartás nélkül elfogadja [a békehatározatban foglaltakat].”[15]

Bánffy miközben méltatta az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között megkötendő különbéke lehetőségének rendkívüli külpolitikai jelentőségét, bejelentette a kormánynak, hogy a békehatározatról a Nemzetgyűlést is tájékoztatni kívánja. Leginkább azért, „[…] hogy alkalmat adjon a nemzetgyűlésnek arra, hogy egy ünnepélyes határozatban hozzájárulván ezen előterjesztéshez, felhatalmazza a nemzetgyűlés a magyar királyi kormányt, hogy a most említett békehatározat, valamint a trianoni békeszerződés rendelkezéseinek figyelembevételével Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok között minél előbb külön békeszerződés megkötése céljából az Amerikai Egyesült Államok kormányával tárgyalásokba bocsátkozzék.”[16] A minisztertanács válasza nem is lehetett más a külügyminiszteri előterjesztésre, mint annak „örömmel” történő tudomásul vétele. Egyúttal Bánffy Miklós felhatalmazást kapott a kormánytól arra, hogy az ügyben a további szükséges lépéseket megtegye.[17]

Bánffy Miklós külügyminiszter[18] a Nemzetgyűlés 1921. augusztus 11-i ülésnapján tájékoztatta a törvényhozást az amerikai békehatározatról. Bejelentette, hogy ha a magyar Nemzetgyűlés a maga részről egészében és fenntartás nélkül elfogadja azt, akkor a magyar kormány haladéktalanul megkezdheti a különbéke tárgyalásokat az Amerikai Egyesült Államokkal. A külügyminiszter bejelentését élénk éljenzés fogadta. Bánffy ugyanakkor kérte a Nemzetgyűlést, hogy a békehatározat megtárgyalása érdekében a külügyi bizottság azonnal kerüljön összehívásra annak érdekében, hogy annak jelentését már másnap megismerhesse és megtárgyalhassa a Nemzetgyűlés. Bánffy kérésére az ülést vezető Bottlik József[19] a békehatározatot a külügyi bizottság részére sürgős tárgyalás és jelentéstétel végett haladéktalanul kiadta.[20]

4. Bánffy Miklós külügyminiszter jelentése az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában

Bánffy Miklós külügyminiszter 1921. augusztus 11-i jelentése két nagy egységből állt. Az elsőben a bevezetőből és hat szakaszból álló Knox-Porter féle békehatározat szövegének magyar fordítását ismertette. A dokumentum legfontosabb, 3. szakasza kijelentette, hogy a felek között 1917. december 7-e óta fennállt háborús állapotot a békehatározat megszűntnek tekinti. Egyúttal rögzíti, hogy mindazok a jogok és előnyök, amelyeket az Egyesült Államok javára korábban a fegyverszüneti egyezményben, vagy a trianoni békeszerződésben megállapítottak, az Egyesült Államokat a jövőben is megilletik.[21]

A külügyminiszteri jelentés második része a Nemzetgyűlésnek javasolt határozati javaslatot tartalmazta oly módon, hogy a Nemzetgyűlés a békehatározat Magyarországra vonatkozó részeit egészében és minden fenntartás nélkül elfogadja. Majd következett a felhatalmazási formula, amely szerint a kormány „[…] a most említett békehatározat, valamint a Trianon-i békeszerződés rendelkezéseinek figyelembevételével Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok között minél előbb külön békeszerződés megkötése céljából az Amerikai Egyesült Államok kormányával tárgyalásokba bocsátkozzék."[22]

A magyar Nemzetgyűlés külügyi bizottsága a külügyminiszteri jelentés beterjesztésének napján, sürgősséggel tárgyalta meg az amerikai békehatározatot, s jelentését még aznap, 1921. augusztus 11-én a Nemzetgyűlés elé tárta.[23] Eszerint a külügyi bizottság a békehatározatot, annak Magyarországra vonatkozó részét fenntartás nélkül elfogadhatónak és támogathatónak tartotta, s javasolta annak Nemzetgyűlés általi elfogadását. A külügyi bizottság jelentése kiemelte az amerikai ajánlat külpolitikai jelentőségét, amelyet leginkább abban jelölt meg, hogy ezáltal a békeállapot Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok között minél előbb bekövetkezhet.[24] A jelentés kifejezte továbbá a külügyi bizottság azon reményét is, hogy „[…] az Amerikai Egyesült Államoknak ezen határozata egy új, szebb jövő reménységét keltheti fel a magyar nemzetben, mert hiszen ezen határozat elfogadásának következménye lesz az Amerikai Egyesült Államokkal való külön békének megkötése, mely béke alkalmas lehet arra, hogy az a sok igazságtalanság, amelyet a magyar nemzet 1918 óta elszenvedett, végre kiküszöböltessék és volt ellenfeleink az igazság és megértés útjára lépjenek."[25]

A fentiekből következően a külügyi bizottság fenntartás nélkül támogatta, hogy a kormány tárgyalásokat folytasson az Egyesült Államok kormányával a békekötés érdekében, s kérte a Nemzetgyűlést, hogy a kérdés fontosságára való tekintettel azt sürgősséggel tárgyalja.[26] A külügyi bizottság kérését, melyet Mózer (Moser) Ernő, a külügyi bizottság előadója (jegyzője)[27] tolmácsolt a Nemzetgyűlés 1921. augusztus 11-i ülésén, a törvényhozás támogatta, s a békehatározat sürgősségi tárgyalását a másnapi, 1921. augusztus 21-i ülésére, napirendre is tűzte. Egyben döntés született arról is, hogy a külügyi bizottság jelentése azonnali kinyomtatásra és a képviselők közötti szétosztásra kerül.[28]

5. Az Amerikai Egyesült Államok békehatározatának nemzetgyűlési tárgyalása

Az Amerikai Egyesült Államok békehatározatának nemzetgyűlési tárgyalására 1921. augusztus 12-én került sor. A napirend előterjesztője a külügyi bizottság jegyzője, Mózer Ernő volt, aki felszólalásának bevezetőjében röviden ismertette a békehatározat megszületésének és annak a magyar kormányhoz történt eljuttatásának körülményeit, valamint elfogadásának esetén a béketárgyalások azonnali megkezdésének lehetőségét.[29] Az előadó utalt rá, hogy az amerikai különbéke ajánlat egyfajta kritika a trianoni békeszerződés felett, s a

nemzet legjobban felfogott érdeke, hogy elfogadja azt. Bizakodását fejezte ki, hogy „[…] ez csak az első lépése a nagyhatalmaknak, volt ellenségeinknek abban az irányban, hogy felnyíljék a szemük, hogy meglássák azt, hogy minket megrágalmaztak és igazságtalanul és jogtalanul fosztottak meg határainktól, megélhetési lehetőségeinktől."[30]

Pallavicini György őrgróf[31] a kormánypárt nevében támogatta a javaslatot. Felszólalásában kiemelte, hogy az elmúlt két év óta ez az első olyan lépés Magyarország irányába a nagyhatalmak részéről, amely barátinak tekinthető. Különös jelentőségűnek tekintette, hogy ez éppen az Egyesült Államok részéről fogalmazódott meg. Annak az országnak a részéről, amelynek „[…] volt elnöke (*Wilson*) a háborúnak kritikus stádiumában a híres tizennégy ponttal lépett elő, melyekbe mi annyi reményt vetettünk."[32] Beszédének végén Pallavicini egy érdekes párhuzamot vont az amerikai és a magyar külpolitika között azzal, ahogy a Monroe-elvet a magyar politikára adaptálta: „Örömmel látjuk azt, hogy a demokratikus Amerika, amelynek egész politikája évtizedek óta a Monroe-elvre van alapítva, amely azt mondja, hogy Amerika az amerikaiaké, nekünk is el fogja ismerni azt a jogunkat, hogy Magyarország a magyaroké."[33]

A békehatározat nemzetgyűlési vitájában felszólalt a hazai tótság képviseletében Dvorcsák Győző,[34] a magyar-rutén párt elnökeként a hazai rutén népesség szószólójaként Kutkafalvy Miklós,[35] a magyarországi vendek nevében Csukás Endre.[36] Mindketten kiemelték és nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az Egyesült Államokban élő tót és rutén népesség többsége egyáltalán nem támogatta a Magyarországtól való elszakadást szorgalmazó erőszakos cseh propagandát. Dvorcsák a békehatározatot úgy értelmezte, hogy annak megszövegezésével az Egyesült Államok a trianoni békeszerződést elutasította.[37] Ezek után bizakodóan jegyezte meg: „Amit Wilson nemzete szándéka ellenére elrontott, azt nemzetének méltó nagy fia, Harding elnök teszi jóvá."[38] Kutkafalvy felszólalásában hosszasan ecsetelte a rutén nép 1918 utáni tragikus sorsát, s külön kiemelte, hogy a rutén nép vonatkozásában a népek önrendelkezési jogát teljesen figyelmen kívül hagyva csatolták őket cseh impérium alá.[39] Álláspontja szerint az Egyesült Államok politikai vezetését és közvéleményét az antant politikusai tudatosan és koncepciózusan félrevezették: „Soha egy nagy nemzet ideáljaival így vissza nem éltek, soha egy nagy népet, annak erejét és áldozatkészségét önös, előre kiszámított imperialista célokra így ki nem használták, mint ahogy a nagy- és kisentente visszaélt az amerikai nép ideáljaival és ahogy kihasználta az amerikai nép erejét és áldozatkészségét."[40]

A Kisgazdapárt nevében a külügyminiszteri javaslatot Berki Gyula[41] és Pásztor József[42] támogatta. Mindketten kiemelten foglalkoztak az Egyesült Államokban élő magyarsággal. Külön megemlítve azt, hogy nekik a magyar ügy nemzetközi megismertetésében különösen fontos szerepük van.[43]

A nemzetgyűlési ellenzék részéről, annak egyik legtekintélyesebb politikusa, Ugron Gábor[44] szólt hozzá az előterjesztéshez. Beszédének elején azt tartotta fontosnak leszögezni, hogy örömmel konstatálja a Nemzetgyűlés egységét az ügy támogatása kapcsán, majd pedig különbséget tett a háborús Amerika és mostani békére törekvő amerikai politika között. Végül emlékeztetett arra, hogy a magyarság mindig kiállt az amerikai szabadságküzdelmek mellett, s most eljött annak az ideje, hogy az amerikai nemzet „[…] adja vissza azt a kölcsönt, amellyel a magyar nemzet fiainak tartozik. Erre kötelezi az amerikai nemzet[et a] becsülete."[45]

Az amerikai békehatározat tárgyalásának ennek a szakaszában kért szót Bánffy Miklós külügyminiszter, aki a békehatározat lényegét úgy összegezte, hogy abban „[…] kifejezésre jut […] az a nagyarányú emberszerető és békeszerető szellem, amely szellem a világot a megértés, a szenvedélyektől mentes igazság felé vezeti, ami az egyetlen alapja egy tartós világbékének."[46] Ezt követően Bánffy elemezte a trianoni békeszerződés kapcsán az Egye-

sült Államok előtt álló lehetséges alternatívákat. Az első lehetőség a békediktátum egyszerű megerősítése lett volna. A második, hogy a trianoni békeszerződés azon részeit, amelyek a Népszövetségre vonatkoznak, nem ratifikálja, a többit viszont igen. A harmadik megoldás egy új lehetőség, amit az Egyesült Államok a békehatározattal követett. Azaz „[…] most először történik meg az, hogy a békeállapotot meri valaki kimondani" és nem a hadiállapotot.[47] Bánffy az Egyesült Államok békehatározatát a nemzetek barátsága felé történő lépésként értékelte, s egyúttal értékelte azt a szellemiséget „[…] amellyel a legnagyobb világhatalmak egyike, az Egyesült Államok eme határozatában találkozunk, midőn a velünk szemben oly kegyetlen békepontokat nem kívánja a maga részéről megerősíteni és amidőn ez az óriási nemzet hajlandó szabad, közvetlen tárgyalások útján a mi piciny nemzetünkkel békére lépni."[48]

A keresztény nemzeti párt részéről Hornyánszky Zoltán[49] egyrészt azt az egységet és megértést emelte ki, amelyet a hozzászólások során pártkülönbség nélkül tapasztalt, másrészt viszont az amerikai békehatározat kapcsán megjegyezte, hogy abban egy olyan lépést lát az Egyesült Államok részéről, amellyel az „[…] könnyíteni akar azon bűn következményein, amiben részt vett, egy ezeréves nemzetnek szétrombolásában."[50] Hornyánszky felszólalásának azonban volt egy olyan lényeges gondolata, amelyet sem a korábbi, sem pedig a későbbi hozzászólók nem említettek meg. Ez pedig nem volt más, mint annak a ténynek a rögzítése, hogy az Egyesült Államokkal kötendő békeszerződés valójában a Trianonban 1920. június 4-én aláírt[51] békediktátum ismételt elismerését fogja jelenteni. Hornyászky ezzel kapcsolatban így fogalmazott: a békehatározatban „[…] nem látok egyebet magunkra nézve, mint újra csak azt, hogy azt a megszégyenítő trianoni békeszerződést megint elismerik."[52]

Utolsó hozzászólóként a magyar parlamentarizmus történetének első női képviselője, Schlachta Margit[53] kért szót. Hozzászólásában a békehatározat békeakarását és a békés állapotokhoz való visszatérés igaz szándékát emelte ki. Különösen értékesnek tartotta mindezt azért, mert az Egyesült Államok „[…] felénk nyújtott keze […] igazán békejobb, anélkül, hogy arra kényszerítő körülmények vezetnék."[54]

Miután további hozzászólás nem volt, az ülést vezető elnök az alábbi kérdést intézte a Nemzetgyűléshez: „Elfogadja-e a t[isztelt]. Nemzetgyűlés a külügyminiszter úrnak az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában benyújtott jelentését, illetve az ezen jelentés kapcsán előterjesztett határozati javaslatot a külügyi bizottság szövegezésében, igen vagy nem?"[55] A Nemzetgyűlés egyértelmű igen válaszát követően az elnök az előterjesztés alapján a határozatot kimondta. Ezzel a magyar kormány megkapta a Nemzetgyűlés felhatalmazását arra, hogy az Egyesült Államok kormányával a békeszerződés ügyében a tárgyalásokat megkezdje és annak eredményeképpen a békeszerződést aláírja.

6. Az Amerika Egyesült Államok és Magyarország közötti békeszerződés aláírása – 1921. augusztus 29.

A magyar Nemzetgyűlés felhatalmazását követően a békeszerződés tárgyában megkezdődhettek a hivatalos tárgyalások, amelyeket Magyarország részéről Bánffy Miklós külügyminiszter, az Egyesült Államok részéről Ulysses Grant-Smith[56] vezetett. A békeszerződés aláírására 1921. augusztus 29-én került sor, amelyről Bánffy Miklós így emlékezett vissza: „Nagyon ünnepélyes módon ment végbe. Az USA követsége a Széchenyi-palotában székelt, az Andrássy úton. Ott gyűltünk össze. Az okmány gyönyörű pergamenre írva ott feküdt az asztalon, én és a követ írtuk alá. Azután pecsétet kellett rányomni. – Ekkor bizonyult be európai elmaradottságunk az újvilág technikájával szemben.

Mi spanyolviaszt kellett olvasszunk. Rettentő körülményes volt ez, mert a pecsét olyan nagy, akár egy zsebóra. Folyton kavarni kellett, hogy elég cseppfolyós legyen. Khuen-Héderváry[57] keverte rendkívüli buzgalommal. – Két ízben rosszul sikerült az állampecsét, újra melegíteni kellett, újra megpróbálni, amíg végre jó lett. – Bezzeg nem így az amerikaiak! Nekik remek kis gépük volt. Csak odaillesztették az okmányhoz, és egyetlen pillanat alatt már ott díszelgett a „Stars and Stripe", az Egyesült Államok sasos címere.

Nagyon szégyelltem magam a vén Európa nevében. Annyival inkább, mert számos amerikai újságíró is jelen volt, akik folyton fényképeztek minket, és akik, képzelem, jól mulattak a mi ősi ügyefogyottságunkon.

Az aláírás végeztével szép beszéddel ünnepeltük ezt a nagy napot, kifejezve, hogy immár örökre béke lesz közöttünk. Nem csupán üres szólam volt. Mindketten hittünk benne."[58]

A békeszerződés két példányban készült, melyet Magyarország részéről Bánffy Miklós magyar királyi külügyminiszter, az Egyesült Államok részéről Ulysses Grant-Smith, az Egyesült Államok magyarországi megbízottja látott el kézjegyével.

7. Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között megkötött békeszerződés

A magyar kormány 1921. szeptember 22-én nyújtotta be ratifikálás céljából a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot a magyar Nemzetgyűlésnek. A törvényjavaslat összesen négy paragrafusból és a 3. paragrafuson belül egy szakaszokra bontott bevezetőből, valamint I–III. cikkből állt és egy két oldalas, Bánffy Miklós külügyminiszter által készített Indokolást is tartalmazott.[59]

A békeszerződés rögzítette, hogy a felek között 1918. november 3-án fegyverszünet jött létre, s az Osztrák–Magyar Monarchia helyét Magyarországon a magyar nemzeti kormány foglalta el. Deklarálta továbbá, hogy a trianoni békeszerződést az Egyesült Államok nem erősítette meg, s helyette az Egyesült Államok törvényhozása az elnök által 1921. július 2-án jóváhagyott határozatot fogadott el, amely az 1917. december 7-e óta fennálló háborús állapotokat az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Kormány között megszűntnek nyilvánította.[60]

Leszögezi a békeszerződés, hogy az 1918. november 3-án aláírt fegyverszünettel, illetve annak módosításaival biztosított jóvátételek, előnyök, jogok, stb. továbbra is megilletik az Amerikai Egyesült Államok polgárait, valamint a háború alatt az Egyesült Államok által megszerzett és az Államok birtokába került javak továbbra is az Egyesült Államok tulajdonában marad. Ugyan ez az előírás vonatkozik a trianoni békeszerződés által az Egyesült Államoknak, illetve polgárainak javára megállapított, megítélt, birtokolt stb. javakkal kapcsolatosan is.[61] Azok az osztrák-magyar javak is az Egyesült Államok és polgárainak tulajdonában maradnak továbbá, amelyek 1917. december 7-ét követően kerületek az említettek birtokába, hacsak erre vonatkozóan már valamilyen törvényes intézkedés nem történt. El kellett ismerni továbbá az Egyesült Államoknak és állampolgárainak 1914. július 31-e után okozott veszteségeket, károkat, anyagi igényeket stb.[62]

A békeszerződés I. cikke értelmében Magyarország kötelezte magát, hogy az 1921. július 2-i határozatban foglalt jogokat, előnyöket, stb. az Egyesült Államok rendelkezésére fogja bocsátani. Emellett az Egyesült Államok megkapta a trianoni békeszerződésben nekik ítélt előnyöket is, függetlenül attól, hogy ezt a szerződést az USA kongresszusa korábban nem ratifikálta. Az Egyesült Államok viszont kötelezte magát arra, hogy a neki ítélt jogokat, előnyöket stb. úgy fogja érvényesíteni, hogy azzal ne sértsék Magyarország érdekeit.[63]

A II. cikk felsorolja a trianoni békediktátum azon részeit (V., VI., VIII., IX., X., XI., XII., XIV.) amelyek olyan jogokat és előnyöket tartalmaznak, amelyek megilletik az Egyesült Államokat. Rögzítik továbbá, hogy az Egyesült Nemzetek Egyezségokmányából adódó kötelezettségek, valamint a Szövetség Tanácsának vagy a Közgyűlésnek a határozatai az Egyesült Államokra nem vonatkoznak. Taxatíve felsorolják a trianoni békeszerződés azon rendelkezéseit (II., III., IV., XIII.) amelyekre az Egyesült Államok semminemű kötelezettséget nem vállal. Nem tartja magára nézve kötelezőnek az Egyesült Államok azt sem, hogy részt vegyen a békeszerződés által létesített bizottságok munkájában.[64]

A békeszerződés III. cikke arról rendelkezik, hogy a szerződést a felek saját alkotmányuk előírásai alapján fogják megerősíteni, s azon a napon, amikor ezeket kicserélték – melynek helyéül Budapestet határozták meg – a szerződés haladéktalanul hatályba lép.[65]

8. A békeszerződés ratifikációja

Az Amerikai Egyesült Államokkal kötendő békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot 1921. december 12-én tárgyalta a magyar Nemzetgyűlés. Előterjesztője ezúttal is Mózer Ernő, a külügyi bizottság jegyzője volt. Felszólalásában utalt rá, hogy „Bár a különbékeszerződés az Egyesült Államoknak a trianoni békeszerződésben biztosított minden jogot és előnyt továbbra is fenntart, mégis kidomborítja azt az álláspontot, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem kívánnak továbbra is részt venni azokon a tárgyalásokon, amelyek Magyarországra vonatkoznak, illetőleg, amelyek arra vezethetnek, hogy Magyarországot újból megcsonkítsák, gazdaságilag tönkre tegyék. Különösen lényeges az, hogy ezen békeszerződésnek létrejötte megfelel a nemzetközi jogszokásnak, amennyiben nem úgy, mint a trianoni és a többi békeszerződés, egyoldalúan, szinte parancsszóra jött létre, hanem a nemzetközi jogszokásoknak megfelelően kétoldalú tárgyalás útján létesíttetett."[66]

A ratifikációs vitában felszólalt gróf Apponyi Albert, a külügyi bizottság elnökhelyettese, a baloldali ellenzék részéről Sándor Pál,[67] a keresztény pártok részéről Huszár Károly,[68] míg a kisgazdák képviseletében Kováts J. István.[69] Valamennyien támogatták az előterjesztést.[70] A napirend utolsó felszólalója Bánffy Miklós külügyminiszter volt, aki a következő szavakkal ajánlotta elfogadásra a törvényjavaslatot: „Csak néhány szóval akarom kifejezni azt a felemelő érzést, amely betölt akkor, amikor a nemzetgyűlés egyhangúlag elfogadja ezt a békeszerződést. Ebben kifejezésre jut a magyar nemzetnek az a nagy megértése azon barátságos, békés és megértő mozdulat iránt, amellyel az Északamerikai Egyesült Államok a magyar nemzet iránt érzett rokonszenvükről tanúságot tesznek akkor, amikor a különbékét Magyarországgal megkötik. Én remélem, hogy a ma általunk megkötött, vagyis általunk ratifikált békének következményei messze időre fognak kihatni és az amerikai nagy nemzet és a magyar nemzet között egy állandó, meleg barátság, állandó béke fog fennállni."[71]

Miután a törvényjavaslatot a magyar Nemzetgyűlés általánosságban, részleteiben, majd pedig december 13-án harmadszori olvasatban is elfogadta,[72] megnyílt annak a lehetősége, hogy a felek a ratifikációs iratokat kicseréljék, és hivatalosan is diplomáciai kapcsolatot létesítsenek egymással.[73] Ezzel az Egyesült Államok és Magyarország között a hadiállapot megszűnt. Az már a történelem fintora, mondhatni paradoxona, hogy Magyarország szinte napra azonos időpontban, a magyar-amerikai békeszerződés ratifikációjának huszadik évfordulóján, 1941. december 12-én üzent hadat az Amerikai Egyesült Államoknak.

JEGYZETEK

1. Szijj Jolán (főszerk.) Ravasz István (szerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest. 662. old.
2. Az 1916. május 4-én Németország részéről nyilvánosságra hozott úgynevezett Sussex-jegyzék előzménye a Sussex nevű, francia személyszállító komphajónak német részről történt figyelmeztetés nélküli megtorpedózása volt 1916. március 24-én. A támadásban mintegy ötvenen vesztették életüket. A Sussex elsüllyesztésére reagálva, az Egyesült Államok kilátásba helyezte a diplomáciai kapcsolatok megszakítását Németországgal, ha a német haditengerészet nem hagy fel a figyelmeztetés nélküli torpedótámadásokkal. Berlin erre az amerikai lépésre válaszul adta ki a Sussex-jegyzéket, melyben vállalták, hogy a jövőben személyszállító hajókat egyáltalán nem tekintenek célpontnak, valamint hogy kereskedelmi hajókat nem süllyesztenek el figyelmeztetés nélkül. A jegyzék rögzítette továbbá, hogy kereskedelmi hajók elsüllyesztésére csak akkor kerül sor, ha annak szállítmányában hadianyagot találnak. A személyzetet azonban ebben az esetben is előbb engedik csónakokba szállni és hajóikat elhagyni.
3. Szijj, Ravasz (2000): 744. old.
4. Az Arthur Zimmermann (1864–1940) német külügyminiszter által jegyzett és 1917. január 17-én kelt rejtjeles távirat címzettje von Eckhardt mexikói német követ volt. A táviratban Zimmermann tájékoztatta a mexikói német követet a küszöbön álló korlátlan búvárhajó háború megkezdéséről, s utasítást adott neki arra az esetre, ha ez az USA hadüzenetét kiváltaná. Eszerint a követnek törekednie kellett arra, hogy rávegye a mexikói kormányt, hogy az intézzen támadást az USA ellen. A mexikói hadba lépés esetén a mexikói kormányt biztosítania kellett Németország anyagi támogatásáról, valamint német győzelem esetén az 1848-ban az USA által elfoglalt Texas, Arizona, és Új-Mexikó államoknak Mexikóhoz történő csatolásáról. A távirat szövegét a brit titkosszolgálat azonban elfogta, megfejtette és annak tartalmát közölte az amerikaiakkal, akik azt 1917. február 28-án nyilvánosságra hozták. A Zimmermann-táviratra vonatkozóan lásd Szijj, Ravasz (2000): 739. old.; Galántai József (1988): Az első világháború. Gondolat Kiadó, Budapest. 387. old.
5. Galántai (1988): 387–388. old.; Szijj, Ravasz (2000): 739., 744. old.
6. Kun Andor (szerk.) (1944): 1914–1918 a korabeli napilapok tükrében. Officina Nyomda és Kiadóvállalat KFT. Budapest. 252. old.; Galántai (1988): 388. old.; Szijj, Ravasz (2000): 744. old.
7. Szijj, Ravasz (2000): 662., 744. old.; Az Egyesült Államok és Törökország között a hadiállapot bejelentésére nem került sor.
8. Andrássy Gyula gróf (1990): Diplomácia és világháború. Göncöl-Primusz Kiadó, Budapest. 89–90. old.
9. Woodrow Wilson (1856–1924) az Egyesült Államok 28. elnöke. 1913 és 1921 között töltötte be az elnöki posztot.
10. A wilsoni békecélokra és a 14 pontra vonatkozóan lásd Szijj, Ravasz (2000): 734–735. old.
11. Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő. 144–145. old.
12. Tettenérhető az ellentét az ekkor gyökeres fordulatot vevő bevándorláspolitikában is. Lásd pl. Koudela Pál (2013): A Brief History of Immigration Policy in the United States. In: West Bohemian Historical Review. 2013/2. 43–65. old.
13. Borhi László (1994): Az USA és a versailles-i békeszerződés. História, XVI. évf. 1994/2. szám. 17–19. old.; Andrew Glass (2014): Senate rejects League of Nations, Nov. 19, 1919 http://www.politico.com/story/2014/11/senate-rejects-league-of-nations-nov-19-1919-113006#ixzz3pbDFG2cG
14. Bánffy Miklós gróf (1873–1950) 1921. április 14-től 1922. december 19-ig töltötte be a külügyminiszteri posztot Bethlen István kormányában. Erről lásd Bölöny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. 96., 131–132., 215., 262., 284. old.
15. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. 08. 01. 4. napirendi pont: Tárgyalások megindításának előkészítése az Amerikai Egyesült Államokkal különbéke megkötésére. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) K27 19210801.

16. Uo.
17. Uo.
18. Külügyminiszteri tevékenységéről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
19. Bottlik Józsefnek az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest. 27–28. old.
20. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–247. 398. old.
21. Nemzetgyűlési Irományok 1920. XI. kötet. 320–362. XLIX sz. Irományszám 1920–359. 455–457. old.
22. Uo. 457. old.
23. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–247. 417–418. old.
24. Nemzetgyűlési Irományok 1920. XI. kötet. 320–362. XLIX sz. Irományszám 1920–360. 458–459. old.
25. Uo. 458. old.
26. Uo. 459. old.
27. Mózer (Moser) Ernőnek az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 94–95. old.
28. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–247. 417–418. old.
29. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 425. old.
30. Uo. 425–426. old.
31. Pallavicini György őrgrófnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 102. old.
32. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 426. old.
33. Uo.
34. Dvorcsák Győzőnek az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 38–39. old.
35. Kutkafalvy Miklósnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 83–84. old.
36. Csukás Endrének az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 35. old.
37. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 426. old.
38. Uo. 427. old.
39. Uo.
40. Uo.
41. Berki Gyulának az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 19–20. old.
42. Pásztor Józsefnek az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 104–105. old.
43. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 428–429. old.
44. Ugron Gábornak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 153–154. old.
45. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 429. old.
46. Uo.
47. Uo.
48. Uo.

49. Hornyánszky Zoltánnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 65. old.
50. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 429–430. old.
51. A trianoni békediktátum aláírásáról lásd Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: A miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám 2010/3. No. 10.; Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11.
52. Uo. 430. old.
53. Schlachta Margitnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 123–124. old.
54. Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet. 1921. július 16.–1921. augusztus 23. Ülésnap 1920–248. 430. old.
55. Uo. 431. old.
56. Ulysses Grant-Smith (1870–1959) amerikai diplomata a Washington állambeli Pennsylvaniából. Az Egyesült Államok rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere.
57. Khuen-Héderváry Sándor (1881–1946?) Hivatásos diplomata. 1919–1925 közt a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője.
58. Gróf Bánffy Miklós (2013): Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év. Helikon Kiadó, Budapest. 305–306. old.
59. Nemzetgyűlési Irományok 1920. XII. kötet. 363–421. L–LI sz. 34–40. old. A Bánffy Miklós által készített Indokolást lásd, uo. 41–42. old.
60. Uo. 34–35. old.
61. Uo. 35–36. old.
62. Uo. 36–37. old.
63. Uo. 37–38. old.
64. Uo. 38–39. old.
65. Uo. 39. old.
66. Nemzetgyűlési napló 1920. XIII. kötet. 1921. szeptember 22.–1921. december 17. Ülésnap 1920–266. 301–302. old.
67. Sándor Pálnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 121–122. old.
68. Huszár Károlynak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 66–68. old.
69. Kováts J. Istvánnak az 1921-ig terjedő politikai tevékenységére vonatkozóan lásd Vidor (1921): 80–82. old.
70. Nemzetgyűlési napló 1920. XIII. kötet. 1921. szeptember 22.–1921. december 17. Ülésnap 1920–266. 303–305. old.
71. Uo. 305–306. old.
72. Nemzetgyűlési napló, 1920. XIII. kötet • 1921. szeptember 22.–1921. december 17. Ülésnap 1920–267. 337–338. old.
73. Az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről az 1921. évi XLVIII. törvénycikk rendelkezett. A törvény szövegét lásd http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7504

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andrássy Gyula gróf (1990): Diplomácia és világháború. Göncöl-Primusz Kiadó, Budapest.

Borhi László (1994): Az USA és a versailles-i békeszerződés. História, XVI. évf. 1994/2. szám. 17–19. old.

Bölöny József – Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Galántai József (1988): Az első világháború. Gondolat Kiadó, Budapest.

Glass, Andrew (2014): Senate rejects League of Nations, Nov. 19, 1919 http://www.politico.com/story/2014/11/senate-rejects-league-of-nations-nov-19-1919 113006#ixzz3pbDFG2cG

Gróf Bánffy Miklós (2013): Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből – Huszonöt év. Helikon Kiadó, Budapest.

Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Koudela Pál (2013): A Brief History of Immigration Policy in the United States. In: West Bohemian Historical Review. 2013/2. 43–65. old.

Kun Andor (szerk.) (1944): 1914–1918 a korabeli napilapok tükrében. Officina Nyomda és Kiadóvállalat KFT. Budapest.

Nemzetgyűlési Irományok 1920. XI. kötet.

Nemzetgyűlési Irományok 1920. XII. kötet.

Nemzetgyűlési napló 1920. XII. kötet.

Nemzetgyűlési napló 1920. XIII. kötet.

Szijj Jolán (főszerk.) Ravasz István (szerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. PETIT REAL Könyvkiadó, Budapest.

Vidor Gyula (szerk.) (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest.

Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: A miniszter Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám 2010/3. No. 10.

Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11.

SZÁVAI FERENC*

NÉMET GAZDASÁGI ELŐRETÖRÉS A SÜDOSTRAUMBAN AZ 1930-40-ES ÉVEKBEN

GERMAN ECONOMIC ADVANCE IN THE SÜDOSTRAUM DURING THE 1930S AND 1940S

ABSTRACT

Germany viewed the South-East European region as a potential economic zone of influence, but after the First World War it lost its function in the region. During the thirties Germany came out on top of the rivalry of the great powers and gained significant economic influence through the purchase of the agricultural stock holdings of the South-East European countries, but the support of the German minorities living in these countries was also a means to increase its influence.

They were present at corporate and business level, and also in the organizations of Central-European countries. The German economic policy deliberately integrated the small countries' market into their own large market space and the small countries had no other choice but to accept this.

1. A Südostraum és a német gazdaság: az államok közötti gazdasági szerep

Az első világháború után megváltozott Közép-Európa államszerkezete, az Osztrák–Magyar Monarchia helyén részben annak területéből keletkeztek új államok, illetve a régiek gyarapodtak.[1] Nem lettek homogénebb államok a békeszerződések következtében, ugyanakkor a térséget jelentősen megosztotta a status quo fenntartása illetve annak felbontására irányuló törekvés.[2] Ebben a szerkezetben csak egyetlen dolog volt állandó, a térség államainak gazdasági gyengesége és függősége. Az első világháború előtt a világ legnagyobb tőke exportőre között volt Németország is, éppen ez volt a dilemma, hogy ki veszi át ezt a szerepet a térségben, akkor, amikor Németországot teljesen legyengítik. Voltak jelentkezők, kezdetben Franciaország, majd Anglia, de a tőkebehozatal mellett fontos volt az exportkényszer, azaz a felesleges mezőgazdasági termékek eladásának lehetősége. Németország is hiperinflációt élt át a húszas évek elején, még nem elég erős ahhoz, hogy támogassa a Közép-Kelet Európai térségben élő német ajkú honfitársait.

1922-ben a német külügyminisztérium átszervezésekor megalkotják a "Südosteuropa" fogalmát. Ez alatt értve Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát és Bulgáriát, illetve néhány esetben még idesorolták Albániát és Görögországot is.[3]

Az idő azonban Németországnak dolgozott, ha lassan is de a Dawes tervnek köszönhetően a húszas évek végére képessé válnak arra, hogy tőkével, kereskedelmi kapcsolatokkal (klíringegyezmények), vállalati együttműködésekkel, támogatásokkal eredményesen visszszaszerezték pozícióikat.

Az Osztrák Köztársaság elutasította a jogfolytonosságot az egykori Habsburg Birodalommal, törvényt alkotott a Habsburgok jogfosztásáról.[4] Csehszlovákia új és erős középhatalomként jelent meg a térségben.5 A Magyar Királyság jogfolytonosságot mutatott a Szent-Istváni egykori államalakulattal, de területét és vagyonát jelentősen megkurtították.[6]

* Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, rektor; – Budapesti Corvinus Egyetem.

Formálódott a délszláv állam, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.[7] Lengyelország életre hívása nagyhatalmi akarat volt, Bulgária a balkán háborúk után, majd az első világháborút lezáró békék következtében területi veszteségeket szenvedett el. A térség egyik legnagyobb nyertese azonban Románia volt. A status quo fenntartása mellett számos vagyonjogi vita keletkezett az utódállamok között.[8]

A kontinens szerepe is megváltozott a világgazdaságban, egyben Németország lassan újjáépíti kapcsolatait a délkelet-európai térségben. Mindemellett a Südostraumban látható, hogy jelentős volt a német kisebbség aránya az újjárendezett régióban. Így Németország gazdasági erősödése, az exportkényszer és a német kisebbségek helyzetének segítése egyaránt oda vezetett, hogy ez a mozgástér kényszerpályává is változott Magyarország számára.

Teleki Pál 1939-ben már így ír e helyzetet felismerve: *„A német birodalom hazánkban olyan nagymérvű és szétágazó érdekeltséggel rendelkezik, hogy ezen keresztül az egész magyar gazdasági életet ellenőrizni, sőt bizonyos mértékben befolyásolni tudja.”*[9]

Ez a megállapítás igaz az egész délkelet-európai térség egészére is, a Südostraum ténylegesen a négyéves terv eredményeinek köszönhetően növekvő Németország gyarmatává vált. A szakirodalom a német gazdasági behatolást a délkelet-európai térségbe több szakaszra osztja, amely technika egyrészt a térség országaival történő kétoldalú cserekereskedelmet építi ki újból, illetve támogatja az itt lévő országokban élő német kisebbségeket. Ezt követi a gazdasági együttműködés szorosabbá válása, majd a gazdasági függés teljessé tétele. Ebből a nézőpontból ez egy organikus fejlődésnek látszik, aminek a vége a német hadigazdaság, illetve Európa megszervezése német vezetéssel, a Südostraum számára pedig a gazdasági függés kiteljesedése.[10] A német gazdasági szerep jelentős volt az élet minden területén, így többek között a térségben kialakuló két világháború közötti társadalombiztosítás területén is.[11]

A német gazdasági behatolás nemcsak szakaszolható, hanem különböző szinteken is vizsgálható, első érdekeltségi köre az állami szint volt, hiszen Németország Európa legnagyobb agrárimportőreként hamar felismerte, hogy gazdasági erejével befolyásolhatja a külpolitikát a délkelet-európai államok viszonylatában. Bulgárián, Románián és Jugoszlávián kívül Magyarországot is a délkelet-európai államok közé sorolta. Németországban előtérbe került az Ergänzungswirtschaft (kiegészítő vagy komplementáris gazdálkodás) gazdasági elmélete és gazdaságpolitikai gyakorlata. A komplementáris gazdaság elmélete kihangsúlyozta a térség mezőgazdasági és nyersanyagbőségét és, hogy ennek a fölöslegnek a német gazdaságba kellett áramolnia, mivel a németországi mezőgazdaság gyengébb volt, így agrárpiacot jelentett a délkelet-európai országok számára.

Az Ergänzungswirtschaft két elméleten alapult: Az első a Grossraumwirtschaft (nagytérgazdaság) elmélete, amely szerint a technológia akkori szintjén egy kis állam csak úgy boldogulhat, ha beolvad egy nagyobb gazdaságba, egyébként életképtelen marad. Az elmélet legfontosabb célja, hogy Németország számára a maximális gazdasági növekedést biztosítsa. A nagytérgazdaságban Délkelet-Európa töltené be a gyarmatok funkcióját. A második elmélet a délkelet-európai koncepció, amely politikai, földrajzi, gazdasági és kulturális adottságként, szükségszerűségként ábrázolja ezen kis államok kapcsolatait Németországgal. Valójában Németország is rá volt utalva a délkelet-európai piacra, azonban Németország méretéből adódóan ez a ráutaltság nem volt akkora, mint a délkelet-európai országok esetében.[12]

Magyarországot tekintve a külpolitikai célkitűzések és a közvetlen gazdasági előnyök kettős motivációja teremtette meg azt a kényszerpályát, amelynek eredményeképpen gazdasága a német gazdaság és politika fennhatósága és ellenőrzése alá került.[13] Ez esett egybe a német gazdasági fegyverkezés és külkereskedelmi nehézségek egyidejű megoldására született „Neuer Plan” gondolatával, ami megvalósította a nemzetközi fizetési forgalom teljes állami irányítását. A Hjalmar Schacht által fémjelzett terv erősen korlátozta ugyan a

behozatal mennyiségét és megszabták az összbehozatal volumenét, de gyökeresen szakított a korábbi kereskedelmi elvekkel, a legfőbb kereskedelmi partnerekkel a bilaterális kétoldalú kereskedelmi és fizetési egyezményekre alapozták.

A kontingentális rendszer – eltérően az eddigi gyakorlattól – kiviteli térítési rendszerrel egészült ki. Ez azt jelentette, hogy a magyar kormány évente 22 millió pengőt fordíthatott a Németországba exportált mezőgazdasági cikkek ártámogatására. Ilyen körülmények kedvezőbb értékesítési lehetőséget jelentettek a világpiaci árszínvonalánál. A magyar kormány által kifizetett exporttámogatást a német állam visszafizette, vagyis a német kormány saját anyagi eszközeiből nyújtott térítései tették lehetővé a kiviteli kontingensek kihasználását.

Az 1934. évi februári kereskedelmi megállapodást márciusban új fizetési egyezmény egészítette ki, eszerint a német importőrök a magyar árucikkek ellenértékét márkában a Magyar Nemzeti Bank javára a Reichsbankhoz fizették be. A Reichsbank a kiszállított magyar árufajták szerint külön kezelte a hozzá beérkezett összegeket. Ezen összegekből folyósította a Magyar Nemzeti Bank a német exportőröknek a szállítás értékét.

Változatlanul fenntartották a klíringelszámolás azon rendszerét, amely szerint a magyar export ellenértékének nem teljes összege, hanem csupán 90%-a szolgált a német áruszállítások fedezésére, a fennmaradó 10% pedig az ún. conto ordinarion állt a Magyar Nemzeti Bank rendelkezésére. A megállapodás szerint a 10%-os összeg nem az áruelszámolások célját szolgálta, hanem egyéb devizát igénylő vásárlásokra fordították A német kormány a magyar mezőgazdasági kivitel premizálását rendkívül ügyesen oldotta meg, összekötötte a Magyarországon befagyasztott német követelések mobilizálásával. A német kormány 1934-ben a Magyarországon befagyasztott mintegy 60 millió pengős német követelésekből teremtette meg a magyar agrárkivitel premizálásához szükséges pénzügyi alapot.[14]

Nagymértékben növekedett a két állam közötti kereskedelem. 1934 és 1938 között megháromszorozódott a magyar export Németország irányába (63,9 millió márkáról 186,2 millió márkára nőtt), s a növekedés üteme még magasabbnak bizonyult a Németországból származó importot tekintve (39,6 millió márkáról 146,4 millió márkára).

A német kereskedelmi mérleg passzívuma korántsem tekinthető véletlen egybeesésnek. A passzívum kialakítása német részről tudatos törekvésnek bizonyult. 1936 végére félmilliárd birodalmi márka adósságuk halmozódott fel a délkelet-európai országokkal szemben, ami nem volt más, mint ellenszolgáltatás nélküli áruszállítások igénybevétele.

A szállítókat tehát arra kényszerítették, hogy áruhitelt nyújtsanak. Németország ezekben az években nem tudott hitelhez jutni, azonban szüksége volt anyagi forrásokra a fegyverkezés megindításához, ezért az ellenszállítások elodázásával vett fel áruhiteleket Magyarországtól és más délkelet-európai országtól.

A magyar aktívum még inkább nőtt, amikor Németország 1936-tól a háborús készülődés következtében még nagyobb igényeket támasztott a magyar áruszállítások iránt (hús-, zsír-, búzakivitel) és megkezdte az ipari nyersanyagok importját is.[15] A hitelező országok nem voltak képesek a korábbi hitelezési szintet hosszú távon fenntartani. A fizetési mérleg jóval elmaradott a korábbiaktól. A külkereskedelem és a pénzügyi befektetések összekapcsolására tett nyugat-európai kísérletek nem jártak sikerrel – a pénzügy nem lehetett hatékony a külkereskedelem növekedése nélkül, mivel ha a tőkebehozatal növekedett, akkor a súlypont előbb-utóbb szükségszerűen az árupiacra tolódott át.[16]

Ugyanakkor délkelet-európa országai nem egyforma jelentőségűek voltak a német gazdaság számára, hiszen az osztrák és cseh területeket egészen egyszerűen beolvasztották a birodalom gazdaságába. Szükség volt a banki értékekre, valamint kiváló nyersanyagbázissal rendelkezett mindkét terület. 1938-ra az összes magyarországi külföldi befektetés 50%-át tette ki a német, ugyanígy Jugoszláviában is megnőtt az aránya, ez itt 10% volt. Bulgária esetében pedig az osztrák és cseh érdekeltségekkel együtt ez 13,4%-ra nőtt.[17]

1. táblázat. **A délkelet-európai országok Németországgal folytatott külkereskedelmének alakulása**

Ország	A Németországba irányuló kivitel az összes kivitel %-ában		A Németországból származó behozatal az összes behozatal %-ában	
	1937	1939	1937	1939
Bulgária	43,1	71,1	54,8	69,5
Magyarország	24,1	52,4	26,2	52,5
Románia	19,2	43,1	28,9	56,1
Jugoszlávia	21,7	45,9	32,4	53,2

Forrás: Berend T. Iván–Ránki György (1976) 398. old.

A német hadigazdaság rendszerében Ausztria és a cseh területek szervesen beintegrálódtak. A térség másik csoportja Magyarország, Románia, Bulgária és Szlovákia mezőgazdasági termékeire számított leginkább Németország, de nehezen tudták kielégíteni az igényeket. A harmadik ország csoport pedig Lengyelország és Jugoszlávia volt, a megszállás különböző módozatai, a keletkezett államok nehezen teszik azonosíthatóvá a gazdasági működésüket. Természetesen Németország számított ezek ásványkincseire és a munkaerejére egyaránt.

2. A Kárpát-medencében élő német kisebbség potenciális gazdasági szerepe

A vállalatok mellett ez az a terület, amely mindvégig ott volt a német behatolás eszköztárában, jóllehet egyes szakaszokban dominánsabban jelen volt. A vállalatok magyarországi makro viszonyaira, gazdasági helyzetére a teljes változás jellemző, amit már a világháborút követő új gazdasági környezet befolyásolt, valamint jellemző a gazdasági bénultság, a nyersanyagigény, a korábbi tőkebefektető országok (Ausztria és Németország) kiesése.[18]

Magyarországon is, Németországhoz hasonlóan hiperinfláció keletkezett. Az 1921. évi bankjegymennyiség egy év alatt megháromszorozódott, az infláció csúcspontját 1924-ben érte el. A pénz értéke rohamosan csökkent. Az aranykoronának a papírkoronához viszonyított értéke a háború előtti 1:1 arány helyett 1924 májusára már úgy változott, hogy egy aranykorona 17 866 papírkoronát ért.

A magyar kormány végül a stabilizáció megvalósítása céljából népszövetségi hitelkérelmet nyújtott be 1923 tavaszán.[19] Az eredeti kérelem helyett 307 millió aranykorona összeg realizálódott. Életre hívták a Magyar Nemzeti Bankot, aminek arany- és devizakészletét a Bank of England 82 millió aranykorona kölcsönnel kiegészítette. 1924 júniusára sikerült az inflációt megállítani. Megállapították a stabilizációs árfolyamot, a magyar valutát az angol fonthoz kötötték, aminek értelmében egy angol font 346 ezer papírkoronával egyenlő (1 aranykorona ekkor 17 ezer papírkoronát ért). A pengő bevezetésére 1927-ben került sor, ekkor 1 korona 1,16 pengővel egyenlő.[20] Gyakorlatilag az 1925-ös költségvetési évben már sikerült az államháztartás egyensúlyát helyre állítani.

Érdekes, hogy a magyar gazdaság finanszírozásában a közvetlen külföldi tőkének viszonylag jelentéktelen szerepe volt, de a hitelnyújtási tevékenységgel együttesen a külföldi tőke a gazdaság tőkeellátásában mégis fontos szerepet játszott. A 20-as években ugyananyi összeg áramlott be az országba, mint ami a belső felhalmozás forrásaiból összegyűlt.[21]

Nagyjából ez az az időszak, 1924 év vége, amikor a Deutsche Stiftung elérkezettnek látta az időt – és képes is volt arra anyagilag – hogy Magyarországon egyes részakciókat lebonyolítson.

Fontos érdekérvényesítési területe volt Németországnak a közép-európai országokban élő német kisebbség támogatása. A Deutsche Stiftung 1924. november 15 és november 22 között Pécsre küldte megbízottját, hogy feltérképezze a magyarországi gazdasági szerepvállalás lehetőségét, elsőként a Pécsi Tejcsarnok Részvénytársaság üzleti viszonyainak

feltérképezésére, annak egy esetleges német tőkebefektetéssel történő megszerzését készítse elő. A cég helyzetét Ernst Brekenfeld bemutatta, de ugyanakkor vizsgálhatjuk azt a cégbírósági jegyzőkönyvek és dokumentumok között.[22]

1941-ben jött el a magyarországi németek számára az idő, hogy gazdasági téren is lehetőséget kapjanak a nagyobb összefogásra. Erre az 1940. augusztus 30-i „Bécsi Jegyzőkönyv" adott lehetőséget. A népcsoport késére, hogy központi tejszövetkezetbe tömörítse községi szervezeteit.[23] A hazai német kisebbség vezetői levélben fordultak Kállay Miklós miniszterelnökhöz és külügyminiszterhez fordultak, amiben újabb szövetkezetek csatlakozási lehetőségét kérték a „Tej- és Tejtermék Értékesítő Szövetkezeti Központ" (Milag) számára.[24] Basch Ferenc 1943. november 18-án a miniszterelnöknek írt memorandumában megfogalmazta a hazai németséggel kapcsolatos panaszokat

- A Délvidéken egyes iparhatóságok összevonása során keletkeztek sérelmek.
- Nagy számban vették el a németségtől a fegyvertartási engedélyüket.
- Az SS önkéntesek is kapják meg azokat a kedvezményeket, melyet a honvédek és család-tagjaik kaptak.
- A Német Birodalomtól a szervezet támogatására küldött összegeket mielőbb adják át annak felhasználásra.
- Engedélyezzék napilapok, folyóiratok kivitelét.[25]

A népcsoport élete nemcsak kulturális, hanem gazdasági téren is zajlik, ez azt jelenti, hogy főleg Tolna, és Észak-Baranya községeiben a német kisebbség tejszövetkezeteit 1942. október 1-jén tömörítették egységes tej- és tejtermék-értékesítő szövetkezetbe. Ennek német rövidített neve volt a Milag. Az alapelv az volt, hogy nemcsak tejet termeltek, hanem feldolgozták, termékeiket pedig saját boltjukban árusították a fogyasztóknak budapesti boltjukban.[26]

A Magyarországi Németek Szövetségének helyettes elnöke Goldschmidt György 1944. április 19-én nagyszabású tervezetet készített Sztójay Döme miniszterelnök részére, amiben kérte a magyarországi német vezetők felhatalmazását, aminek segítségével a németség minden szinten gazdasági központokat hozhasson létre, illetve az összes tagra kiterjedően egyesülhessenek. A Milag „Tej- és Tejtermékértékesítő Szövetkezet" Budapest. Gr. Tisza István utca 3. működéséről, annak nehézségeiről tanuskodik az 1944. július 15-én készített memorandum a földművelésügyi miniszternek. A 11 oldalas dokumentum mintegy összefoglalta a Milag addigi működését és jelezte annak nehézségeit.[27]

Rövid léte és működése során a szervezet a Dél-Dunántúlra koncentrálódott, elsősorban Baranya és Tolna megyékre. A háborús körülmények, majd a háborút lezáró béketervek sem kedveztek a szervezet működésének. A lehetőségre, annak jelentőségére, amit magában hordozott rámutat az a német elképzelés, amely immár a háború egy újabb szakaszában formálódott.[28]

Ugyanezt a célt szolgálta, immár háborús körülmények között az a munka, ami 1943 májusában fejeződött be, egy év alatt végeztek el a „térkutatás" (európai nagytér) jegyében a stuttgart-hohenheimi professzor Dr. Paul Hesse[29] vezetésével és a Stuttgarti Külügyi Hivatal kiadásában a külföldön lévő Voksdeutsche Mittelstelle központi hivatalainak segítségével. A munka célja az volt, hogy felmérést végezzen a dunai-, illetve a Kárpát-medence térségben, hogy hogyan lehetséges válaszolni az európai térség kihívásaira, a termelés fokozására.[30]

A második világháború ebben a szakaszában gyakorlatilag egy európai német hadigazdaság (nagytérgazdaság) teljesedett ki, a feladat az volt, hogy felvázolják annak lehetőségeit, hogy a német nép hogyan tud válaszolni a gazdasági kihívásoknak. A munka erőteljesen koncentrált az agrárkérdés részletezésére. Ez jelenti a fő fejezetét a tér, illetve az ott élő nép életfeltételeinek bemutatása után. A bevezetőből világosan kiderült, hogy egyik fő célja a műnek, annak bemutatása, hogy a térségben élő németség erőcsoportjainak milyen teljesítőképessége van, milyen élelmiszerbázisa, nyersanyagbázisa van.

A regionális fejlődést vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a népi németség évek óta jelentős módon fokozta gazdasági teljesítményét, ezzel összefüggő szervezeti (szövetkezeti) kereteit.

Az összeállítás térképek és grafikonok segítségével bemutatja a térség legfontosabb gazdasági teljesítményét. A forrásokat a Volksdeutsche Mittelstelle központi hivatalai segítségével állították össze, így meglehetősen pontos információkat, adatokat gyűjtöttek össze. Nem volt ez másként a népi németek szövetkezeti mozgalmaival kapcsolatosan.[31]

1941 után Hitler a térség kis államait kihasználva immár a gazdasági függés mellett politikai elkötelezettséget is szerzett. Magyarország a revíziós területszerző politikáját német segítséggel valósította meg, ennek következménye az lett, hogy erőteljesebben beleszólást kívánt az itt élő német kisebbség ügyeibe. Nyilván lehet összefüggést találni abban, hogy a német kisebbség szövetkezetei ezután nyertek kormányzati támogatást.

Német gazdasági szempontból a háború első szakasza 1941-ig tartott. A megszállt területek beépültek a német gazdaság rendszerébe. A fegyveripar még alatta maradt a teljes ipari termelés 20%-nak. A reálkeresetek 1941-ben kezdtek csökkenni, az a napi költségek erősebben nőttek, mint a nominálbérek. A gazdaság termelési kapacitását nem sikerült megfelelő módon növelni. Az USA 1941-ben belépett a háborúba, a szovjet fegyverek erejét pedig a németek alábecsülték. 1942-től hadigazdaság indult el, amiben a kapacitás növelés első helyen szerepelt. 1944 őszén omlott össze a gazdaság ellátó rendszere, amikor is már a totális háborús gazdaság került bevezetésre.[32]

Kifejtette a Hesse által szerkesztett mű, hogy 1941-ig nem volt esélyük Magyarországon a népi német szövetkezetek kialakításának. Magyarországon a szervezeteket több csoportban mutatják be, elsőként, fő szervezetekként foglalkozott a déli területeken lévő „Agraria" (áruközpont), illetve a „Selector" (állattenyésztő) szövetkezetekkel, mindkettő székhelye Újvidéken volt. Az adatoknál érződik némi bizonytalanság, mivel 1938-tól ad meg adatokat, s ezt már Magyarország déli területeinek nevezik.

Erdély magyar részein 1941-ben alakították újra a Raiffeisen szövetséget, ennek 34 hitel, 12 árucsere, 2 tej és egy központi tejszövetkezete Bestritz-i székhellyel.

A népi német szövetkezetek helyzete bonyolultabb volt a Dunántúlon, 1942. október 1-től egyéves kemény harc után nyílt lehetőség a mintegy 250 szövetkezetből 24 (5 feldolgozó és 19 lefölöző) szervezetnek a Milag-hoz csatlakozni (Milch- und Milchprodukt-Absatzgenossenschaft Budapest). A népi német hitel és áruszövetkezetek szervezését minden fáradozás ellenére lassítani kellett a magyar ellenállás miatt. Megemlítette, hogy a tej és borértékesítés kivételével a többi területen az értékesítésben a német gazdák ki voltak szolgáltatva a zsidó kereskedőknek és a magyar szövetkezeteknek (Futura, Hangya). Mindemellett a népi németek körében még borász szövetkezet megszervezésére került sor a Dunántúlon.[33]

A Milag német tejtermelő- és értékesítő szövetkezet országos szervezést és további bővülést tervezett Magyarországon, de késői megalakulása, majd a háborús viszonyok, a hivatalos szervek döntései, illetve a háborút lezáró konferenciák ezt az elképzelést nem támogatták. Az elképzelés, az önálló német szövetkezés igénye politikai színezetet mutatott a megalakuláskor, és a háború után is. Ez megpecsételte a sorsát, pedig jelentősége szerepe tisztán gazdasági szempontokat figyelembe véve, más országok tapasztalatait látva, messzire mutatott.

Németország az életfontosságú mezőgazdasági termékeket (kenyérgabonát, kukoricát, állati zsírokat, húst) szerette volna biztosítani, különösen 1941 után. Az 1941. évi tiszai és dunai áradások, a hideg tél okozta károk miatt a mezőgazdasági termelés visszaesett, ennek volumenét kívánták növelni.[34] Különösen a vetésterületeket akarták javítani, az egy hektárra jutó termésátlagokat szinte valamennyi gabonafélénél, illetve az állami irányítás rendszerét racionalizálni. Ebben a feketekereskedelmet is vissza kívánták szorítani.

Ebben a folyamatban a népi német regionális gazdasági teljesítménnyel is számoltak. 1. a meglévő gazdasági potenciáljuk kihasználásával, 2. a teljesítményük és készenlétük fokozásával, 3. az európai hadigazdaságban mintegy előőrs vennének részt tevékenyen.

A Kárpát-medencei németség ebben a feladatban tudna részt vállalni, az életfontosságú anyagok előállításában és termelésében, illetve teljesítményt fokozni, a piaci részvételt megerősíteni. 1. Ebben a takarmánynövények, a kukorica termesztését és sertéstenyésztés növelését, a parlagi területek csökkentését, és a meliorizáció alkalmazását, az alacsony hektáronkénti termelés, az alacsony állattenyésztési mutatók javítását fogalmazták meg. 2. Véleményük szerint itt az állampolgárok földhasználati és állattenyésztési szervezetei a népi német erőcsoportok a birodalom azonos termelési körülményeihez képest hiányosak voltak, szükséges volt a mezőgazdasági üzemek átformálása. 3. Célul tűzték ki a teljesítménytartalékok mozgósítását az oktatás segítségével. 4. Szükséges volt ehhez a gazdálkodási tapasztalatok tudatos feldolgozása, alkalmazása a mozgósításhoz.

A magyar export legfontosabb cikkei elsősorban Németországba irányultak. 1937-ben a vágóállatok exportjának egyötöde, a húsáru és a szalonna több mint fele, a hüvelyesek egyharmada, a magvak 60%-a, az őrlemények egyötöde, a gyümölcsnek majdnem fele, a baromfi, toll és tojás fele a német gazdaságba irányult.[35]

Az 1939-es kereskedelmi tárgyalásokon német oldalról megfogalmazódott, hogy a magyar gazdaságnak még inkább igazodnia kellene a német piac igényeihez. Követelték, hogy a magyarok tegyék szabaddá a német behozatalt és az állam hagyjon fel az ipar támogatásával. Németország Magyarországnak a mezőgazdasági termék- és nyersanyagszállító szerepét szánta.

3. Vállalkozások szintje: a repülőgép üzlet

A német és magyar vállalkozások is fontos szerepet kaptak a német gazdasági érdekérvényesítésben. 1941. március 27-én a Weiss Manfréd igazgatói Dr. Bilitz és Korbuly László mérnök a Győri Vagon- és Gépgyár mérnöke Spilka meglátogatták Genshagenben a német légierő munkatársait.[36]

1941. március 28-án a magyar bizottság meglátogatta a Daimler-Benz gyárat Stuttgart-Untertürkheimben, Wilhelm Kissel igazgató megállapodott a vendégeivel a DB 605-ös motor licencéről. E vizsgálati terület konkrétan az a licencszerződés, amit 1941. július 10-én kötöttek Stuttgart-Untertürkheimben a Daimler-Benz Részvénytársaság és a Magyar Honvédminisztérium, ezzel megszerezte a magyar honvédelmi tárca a Mercedes-Benz-repülőmotor DB 605-ös modelljét.[37] A gyártási jogot szerző megbízta a Weiss Manfréd vállalatot a gyártás lebonyolításával, azzal a szándékkal, hogy más Magyar vállalatok is bekapcsolódnak a folyamatba, lépésről lépésre kötnek velük megállapodásokat. A szerződés alapján korlátlan számban lehetett a DB 605-ös típusú repülőmotort gyártani.

A szerződés tartalmazta azt a szándékot, hogy a magyar honvédelmi minisztérium gondoskodik arról, hogy a megállapodásban foglalt gyártási tevékenységek mielőbb megvalósuljanak, hónap végén pedig jelentést készítenek a magyarországi tevékenységről a Daimler Benz cégnek. Fontos része a megállapodásnak a titoktartási nyilatkozat, amelyben a konstrukció elemeit harmadik fél számára nem adják oda.

A magyar minisztérium a Daimler-Benz számára 1 500 000 birodalmi márka összeget fizetett, 1950. december 31-ig kötötték a szerződést.[38] A magyar gyáriparban (azon belül főként a repülőgépgyártásban, az alumíniumiparban és az olajiparban) egyre jellemzőbbé vált a német tőke jelenléte. A német tulajdonban lévő ipari és kereskedelmi vállalati részvények állománya 1938 és 1942 között 50%-kal, a hitelintézeteké pedig 100%-kal emelkedett. A magyar kiszállításokat és bérmunkákat Németország egyre kisebb arányban egyenlítette ki.

Többször feltették Wilhelm Kissel (Daimler-Benz elnöke) számára azt a kérdést, hogy mi a magyarázata annak, hogy a nemzetiszocialista mintagyár együttműködési megállapodást köt a budapesti Weiss Manfréd céggel? A tapasztalat az ezzel kapcsolatban, hogy az üzlet mindenek felett szerepet játszott a korabeli viszonyokban, hiszen a gazdasági érdek sokszor felülírta a politikai szabályokat. Mindenekelőtt fontos hangsúlyozni, hogy

- Korábban meglévő gazdasági kapcsolatok voltak magyar-német relációban, ezek (főleg autóipari megrendelések, teher és személyautó egyaránt)
- Fontos volt a Daimler-Benz „know-how" – a DB export, majd magyar repülőgépprogram
- 1941. július 10-i szerződés következtében és a DB 605-ös prototípussal – a magyar hadsereg repülőmotorokhoz jutott.

A magyar gazdaság teljes alárendeltségét a náci gazdaság primátusának az 1942-es évtől számíthatjuk. Német oldalról a klíringkeretet jelentősen túllépték, így Magyarország fél éven belül, februártól júliusig, háromszor nyújtott kölcsönt a németeknek összesen 400 millió márka értékben (a földgázszállítmányok növelése, Magyarország engedett a növekvő élelmiszerkövetelésnek). Belföldön súlyos ellátási nehézségek mutatkoztak. 1942- és 1943-ban is rohamosan nőtt búzakivitelünk Németországba. Élelmiszerjegyek, a ruházati cikkekre pedig vásárlási jegyeket vezettek be.

A Grossraumwirtschaft elmélete a kölcsönös előnyök helyett végül teljes gazdasági kizsákmányolásnak és kifosztásnak bizonyult. A klíringelszámolás még mindig érvényben volt, de azt német részről egyre gyakrabban sértették meg.

1941-ben a német tartozások összege 326 millió pengő volt, 1942-re már 558 millió, 1943-ra 969 millió pengő. 1942-től már államközi tárgyalásokra volt szükség, hogy a német tartozásokat rendezzék. Hamarosan azonban egyértelművé vált, hogy Németország nem képes és nem is hajlandó megfizetni a magyar szállításokat, és az egész kérdéskör rendezését legkorábban a háború utánra akarta halasztani.

1944-ben már 3 milliárd pengőre dagadt a német adósságállomány, és a katonai kiadások (a tartozásokat is ideszámítva) elérték a nemzeti jövedelem 44,1%-át.

Az említett összeállítás szerint a Dunai-Kárpát medencei népi németség a birodalom támogatásával magasabb eredményeket tud elérni, ez akkor az egész európai térgazdaság számára hozzáférhető lesz. A németek délkeleten nagy odaadással dolgoznak és érnek el eredményeket. Olyan ez, mint a pionírok munkája, amely során a szántóföldeket kialakítják, valamint a termelésre alkalmas területeket. A németek nem csak az együtt élő állampolgárok életfeltételeit teremtik meg, hanem tartós pillérei az európai nagytérgazdaságnak.[39]

A valóság persze más volt, a német tartozások mellett a térítések fejében történő német áruszállítások összetétele is kedvezőtlenné vált Magyarország számára. 1933-ban az importált cikkek 22%-a nyersanyag volt, 1936-ra 12%-ra, 1937-re pedig 6-7%-ra csökkent a nyersanyagok részaránya, amely a magyar nyersanyaghiány tükrében kedvezőtlen tendencia volt országunk számára. Németország részesedése a magyar importból 58%-ot tett ki, míg az exportban majdnem elérte a 60%-ot. 1941-ben Magyarország vállalta, hogy a hazai fogyasztáson felüli búza- és rozs-termésének felét, az olajos magvak 100%-át és a kukoricatermés 80%-át Németországba szállítja. Ekkor azonban már csak a hazai fogyasztás erős korlátozásával tudták biztosítani, hogy exportra is jusson a németek számára.

Németországnak tehát sikerült megteremteni hegemóniáját Közép-Kelet-Európa fölött, három lényeges tényező játszott ebben szerepet: a délkelet-európai országok gazdasági gyengesége, vagyis az a gazdasági kényszer, amely a két világháború között jelentkezett. Továbbá a nagyhatalmak egymás közötti vetélkedése a délkelet-európai hegemóniáért, amelyből Németország került ki győztesen. Végül pedig a kis országok szűk látókörű, egymás közötti veszeke-

dése, nem ismerték fel a térség valódi gazdasági érdekeit, így a gazdasági együttműködés csak álom maradt. Többen a protekcionizmus és vámelzárkózás mellett döntöttek, a jelentős német túlsúly miatt az egyik legkecsegtetőbb vállalkozás is alul maradt.[40]

Az Osztrák–Magyar Monarchia, mint politikai és gazdasági egység megszűnt, a dunai térség hiányzó gazdasági összefogásának gondolatával alakult meg 1925-ben Bécsben a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával és Németország vereségével egyrészt a közép-európai régió lehetséges integráló centruma, másrészt ipari és tőkekihelyező hatalma szorult ki a térségből.[41]

A Közép-Délkelet-Európa irányába aktivizálódó német gazdasági csoportok a 30-as évek elejétől a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag szervezetében találták meg a törekvéseiket hatékonyan szolgáló eszközt. A szervezetben egyre határozottabban érvényesült a német vezető szerep, a térség igazítása a német gazdasági igényekhez. Ez egyben azt is jelentette, hogy a térség gazdasági újjárendezésére a Németország által kialakított gazdasági rendben kerülhetett sor, ami egyben nem újjászervezést jelentett, hanem a közép-kelet európai államok függőségét Németországtól.[42] Erről már egyértelműen tanúskodik a szervezet német csoportjának 1936. december 7-i közgyűléséről készített feljegyzés, miszerint törekedtek egy közép-európai gazdasági térség létrehozására, abban növelni akarták a térségben a német befolyást, illetve a német tőkének a részvételét az ottani ásványkincsek kiaknázásában.[43]

A második világháborúban a német hadigépezet igényelte a délkelet-európai államok mezőgazdasági termékeit, ásványkincseit, de a munkaerejét is. A rendszer teljes mértékben kihasználta az erőforrásokat, a háború során a térség jelentős infrastrukturális és vagyoni veszteséget könyvelhetett el. A Pax Germanica, Európa megszervezése német vezetéssel nem sikerült, így az elkészített tervek a Kárpát-medencei német kisebbség agrártevékenységének kiterjesztéséről csak íróasztalok fiókjában maradtak.

JEGYZETEK

1. A kérdéskörről lásd Gulyás László (2005/a): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old; Gulyás László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE-Press. Szeged. 101–112. old.
2. Szávai Ferenc: A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. Közép-Európai Közlemények No28. 2015/1. szám. 5–18. old.
3. Gulyás László (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest: Hazai Térségfejlesztő Rt. 66. old.
4. Szávai Ferenc (2000/a): A Habsburg-Lotharingiai Ház vagyona az első világháború után. In: Fischer F, Majoros I, Vonyó J (szerk.): Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében: Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. 703 p. Pécs: University Press. 581–595. old.
5. A csehszlovák állam külpolitikai törekvéseiről lásd Gulyás László (2008/a): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő 174–274 old; Gulyás László (2008/b): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo. 188–293. old.
6. Szávai Ferenc (2010): Trianon és a nemzetközi jog: Közép-Európai Közlemények No11 2010/4. szám. Szeged, 2010. 7–19. old.
7. Szávai Ferenc: A délszláv állam felbomlásának folyamata, az átalakulás aktuális kérdései. Közép-Európai Közlemények No2. 2008/2. szám 64–74. old.
8. Szávai Ferenc (2000/b): A Lausanne-i Osztrák–Magyar döntőbíróság működése. In: Gergely Jenő, Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Zeidler Miklós (szerk.): A hosszú tizenkilencedik és a rö-

vid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. 674 p. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2000. 531–546. old.
9. Kondász Mónika–Engert Claudia (2002): A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi német működőtőke-befektetésekre EU WORKING PAPERS 4/2002. 17. old.
10. Gulyás László (2005/b) 66–67. old.
11. Szávai Ferenc (2007): A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után In: Ungváry György, Varga József (szerk.). A magyar bányaegészségügy története. Budapest: Argumentum Kiadó. 94–114. old.
12. Berend T Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Budapest. 392–393. old; Ránki György (1988): A harmadik birodalom árnyékában. Magvető Kiadó Budapest, 320–324. old.
13. A magyar–német külpolitikai kapcsolatok alakulásáról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 41–46. old; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 73–78. old.
14. Kaposi Zoltán (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Studia Oeconomica. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 78–96. old; Ránki György (1988) 5–50. old.
15. Berend T Iván – Ránki György (1976) 392–397. old.
16. Ránki György (1983): Hitel vagy piac. In. Mozgásterek, kényszerpályák, Budapest. 341–385. old.
17. Berend T Iván – Ránki György (1976) 398–399. old.
18. Berend T Iván–Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Budapest. 111. old.
19. Gulyás (2012) 133–142. old.
20. Berend T Iván–Ránki György (1972) 120–121. old.
21. Berend T Iván–Ránki György (1972) 128–129. old.
22. A témával kapcsolatosan a dokumentumok rendelkezésre bocsátásáért szeretnék Tilkovszky Lorántnak köszönetet mondani. ZSA (Zentrales Staatsarchiv, Potsdam), DS (Deutsche Stiftung), Bd. 980. Aktensammlung über die in Ungarn bezüglich reichsdeutscher Beteiligung an einer dort für das deutsche Volkstum zu schaffenden Genossenschaftsorganisation vom 15–22. November 1924. von E. Brekenfeld vorgenommenen Erhebungen. A stralsundi Ernst Brekenfeld a pomerániai mezőgazdasági szövetkezetek körzeti képviselője – a Krehmer – Möllenberg vezetése alatt Berlinben működő balkáni országokban élő németek központjának a megbízásból – Magyarországra utazott információ szerzés és javaslattétel céljából az 1924. november 15 és 22 között, hogy tanulmányozza a magyarországi német községekben a mezőgazdasági szövetkezetek szervezeteit.
23. Magyar Országos Levéltár (MOL) – Miniszterelnökség (ME) – K 28 (Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály) – 117. csomó – 194. tétel II. 1941–1944. Magyarországi és külföldi német nemzetiségi mozgalmak tevékenységek – 1944–18094. 10. fólió. 23533. számú irat. 1941. október 13-án kelt levél mellékletként szerepelt abban az anyagban, amelyben a hazai németség immár 24 községi szervezete mellé további községek csatlakozását kérték.
24. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. A levelet többek között Hamm Ferenc, Brandt Jakab, Dr. Keintzel Ede, dr. Mühl Henrik írta alá.
25. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 23533. számú irat.
26. Szávai Ferenc (2004): A MILAG német tejszövetkezet. In: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma (szerk.). Kisebbségek együttélése 7. Pécs. Kisebbségkutató Közalapítvány. 59–72. old.
27. MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 121–122. fólió.
28. Szávai Ferenc (2015): A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. Közép-Európai Közlemények No28. 2015/1. Szeged. 5–18. old.
29. Paul Hesse 1893–1979. A Hohenheimi Egyetemen 1936–1945 között az újonnan alapított Agrárpolitika és Területfejlesztési Tanszék professzora. Rendes tagja a hannoveri székhelyű Területkutatás- és Tervezési Akadémiának. Kinevezése után Stuttgartban létrehozot egy területfejlesztési- és kutatási munkaközösséget, azon fáradozva, hogy hogyan tudják a mezőgazdaság produktivitését növelni. 1952. március 5-i szenátus kezdeményezte rehabilitását és tiszteletbeli

professzori címet adományozott neki. Az ötvenes években ismét tagja lesz a hannoveri akadémiának. Universitätsarchiv Hohenheim – Personalakten.

30. Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung“, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch). Deutsches Auslandsinstitut Stuttgart, dieses Kartenwerk traegt die Nummer 43 der Gesamtauflage
31. Uo. Blatt 14.
32. Walter Rolf (1995): Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart. Köln–Weimar–Wien, 1995. 186–193. old.
33. Der Donau-Karpatenraum… (1944). Blatt 14. old.
34. Uo.
35. Uo. Einführung.
36. Szávai Ferenc (2014): A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István, Antal Gábor, Háda Béla, Hevő Péter, Madarász Anita (szerk.). Hindu istenek, sziámi tigrisek: Balogh András 70 éves. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 469–479. old.
37. Daimler-Benz Archiv (DB Archiv) – Kissel Akten – 8.37- 1941. 07. 10-i irat. Lizenz-szerződés – titkos.
38. Uo.
39. Der Donau-Karpatenraum. Stuttgart (1944)
40. A szervezet magyar híveinek egy csoportja Hantos Elemér vezetésével Németország kizárására épülő „kis-közép-európai” elképzelést szorgalmazott, amit támogattak a cseh és jugoszláv képviselők is. Ezzel egy osztrák és német érdekekkel szembenálló csoportosulás szerveződött a mozgalmon belül.
41. Kövics Emma (1992): Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933. Budapest. 51–56. old, valamint Herbert Matis (1995): Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donauföderation”. In. Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Herausgegeben von Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar. Wien. 229–256. old.
42. Kövics Emma (1992) 211–216.old.
43. Németh István (2001): Európa tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe. Budapest. 374–375. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

Daimler-Benz Archiv (DB Archiv) Stuttgart-Untertürkheim – Kissel Akten Deutsches Auslandsinstitut Stuttgart

Magyar Országos Levéltár (MOL) – Miniszterelnökség (ME) – K 28 (Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály) – 117. csomó – 194. tétel II. 1941–1944.

Universitätsarchiv Hohenheim – Personalakten. Paul Hesse 1893–1979.

Zentrales Staatsarchiv, Potsdam (ZSA) DS (Deutsche Stiftung), Bd. 980.

Feldolgozások

Berend T Iván–Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Budapest.

Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Budapest.

Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung“, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-

Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch).
Gulyás László (2005/a): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
Gulyás László (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest: Hazai Térségfejlesztő Rt.
Gulyás László (2008/a): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő 174–274. old.
Gulyás László (2008/b): Benes statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo. 188–293. old.
Gulyás László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE-Press. Szeged. 101–112. old.
Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
Kaposi Zoltán (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Studia Oeconomica. Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
Kondász Mónika–Engert Claudia (2002): A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi német működőtőke-befektetésekre EU WORKING PAPERS 4/2002.
Ránki György (1988): A harmadik birodalom árnyékában. Magvető Kiadó Budapest.
Kövics Emma (1992): Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933. Budapest.
Matis Herbert (1995): Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donaufoderation". In. Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Herausgegeben von Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar. Wien. 229–256. old.
Németh István (2001): Európa tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe. Budapest.
Ránki György (1983): Hitel vagy piac. In. Mozgásterek, kényszerpályák, Budapest.
Szávai Ferenc (2000/a): A Habsburg-Lotharingiai Ház vagyona az első világháború után. In: Fischer F, Majoros I, Vonyó J (szerk.): Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében: Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. 703 p. Pécs: University Press. 581–595. old.
Szávai Ferenc (2000/b): A Lausanne-i Osztrák–Magyar döntőbíróság működése. In: Gergely Jenő, Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Zeidler Miklós (szerk.): A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. 674 p. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar. 531–546. old.
Szávai Ferenc (2004): A MILAG német tejszövetkezet. In: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma (szerk.). Kisebbségek együttélése 7. Pécs. Kisebbségkutató Közalapítvány. 59–72. old.
Szávai Ferenc (2007): A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után In: Ungváry György, Varga József (szerk.). A magyar bányaegészségügy története. Budapest: Argumentum Kiadó.. 94–114. old.
Szávai Ferenc (2008): A délszláv állam felbomlásának folyamata, az átalakulás aktuális kérdései. Közép-Európai Közlemények 2008/2. szám Szeged. 64–74. old.
Szávai Ferenc (2010): Trianon és a nemzetközi jog: Közép-Európai Közlemények No11. 2010/4. szám 7–19. old.
Szávai Ferenc (2014): A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István, Antal Gábor, Háda Béla, Hevő Péter, Madarász Anita (szerk.). Hindu istenek, sziámi tigrisek: Balogh András 70 éves. 580 p. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 469–479. old.
Szávai Ferenc (2015): A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. Közép-Európai Közlemények No. 28. 2015/1. szám. 5–18. old.
Walter Rolf (1995): Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart. Köln-Weimar-Wien.

HAMERLI PETRA*

A BELSŐ MACEDÓN FORRADALMI SZERVEZET (VMRO), MAGYARORSZÁG ÉS OLASZORSZÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

THE INTERNAL MACEDONIAN REVOLUTIONARY ORGANIZATION (VMRO), HUNGARY, AND ITALY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

ABSTRACT

In my essay I present the relations of Hungary and Italy with the Internal Macedonian Revolutionary Organization – from the Macedonian name known as „VMRO" – in the Hungarian Horthy era. After the brief presentation of the circumstances of the VMRO's formation and the causes that made Hungary and Italy to approach to the VMRO, the essay focuses on those acts of the VMRO to which Hungary and Italy paid attention. These were the assassinations made by the VMRO's members what could have an influence on the political aims of Hungary and Italy. The two States paid attention to the fight between the fractions formed after the murder general Aleksandar Protogerov, a carismatic leader of the VMRO. Both Hungary and Italy were interested in the approachment of the VMRO and the Croatian Revolutionary Party, known as „Ustasha Movement". The Hungarians and the Italians helped the Macedonian propaganda in the American Continent by the diffusion of the broschures made by the rappresents of the VMRO, and Italy gave them financial support as well to make the propaganda successfull.

1. A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) az első világháborúig

A 19. század folyamán a Balkánon is teret nyertek a nemzeti törekvések, melyek végcélja mindegyik esetben önálló, független nemzetállam létrehozása volt. Az erre irányuló törekvés hívta életre azokat a felkeléseket is, melyek következtében kirobbant az oszmán uralom alatt élő balkáni népek számára sorsdöntő orosz–török háború. Előzménye az volt, hogy 1875-ben Bosznia-Hercegovinában parasztlázadás tört ki, melynek elhúzódását látva a szerbek és a montenegróiak 1876-ban hadat üzentek az Oszmán Birodalomnak, s a felkeléssorozathoz csakhamar a bolgárok is csatlakoztak. A lázongásokat az oszmánok könnyűszerrel leverték, így 1877-ben Oroszország – mely előzetesen megegyezett az Osztrák–Magyar Monarchiával abban, hogy a Balkánt felosztják egymás között, úgy, hogy nagy balkáni államot nem hoznak létre – hadat üzent a törököknek. A háborút lezáró san stefano-i békével (1878. március), a megállapodásban foglaltak ellenére, létrejött az egész Macedóniát magában foglaló Nagy-Bulgária, mely egy oroszbarát, nagy szláv államot jelentett. Miután ez ellenkezett a többi nagyhatalom, mindenekelőtt Nagy-Britannia és a Monarchia érdekeivel, összehívták a berlini kongresszust (1878 nyara), mely jóváhagyta Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségét. Bulgáriát viszont feldarabolták, aminek eredményeképp Macedónia újból oszmán uralom alá került.[1] Ettől kezdve Bulgária célja a san stefano-i békeszerződéssel elért területi kiterjedés visszaszerzése lett, így a 20. században szaporodó revizionista államok sorát tulajdonképpen Bulgária nyitotta meg.

* Hamerli Petra PhD-hallgató – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola.

A 19. század utolsó évtizedeiben Macedóniára – mely nem rendelkezett rögzített határokkal – négy állam, nevezetesen Bulgária, Szerbia, Görögország és Románia tartott igényt, miután Thesszaloniki kikötőjének, valamint a Vradar és Strumica folyók völgyének birtoklásával stratégiai szempontból jelentős területnek számított.[2] Ilyen körülmények között született meg a „Macedónia a macedónoké" jelszó, mely az 1893-ban alapított Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Vnatrešna Makedonska Revolucionarna Organizacija, VMRO – szlogenje volt. A VMRO alapvetően egy délszláv föderáción belül képzelte el az önálló Macedóniát, azonban a szervezet vezetői kezdettől fogva szoros kapcsolatot ápoltak Bulgáriával is. A VMRO tagjai között számos bolgár állampolgár volt, akik igyekeztek nyomást gyakorolni Bulgária kormányaira, melyek nem tudták kézben tartani a folyamatosan felkelések szítására törekvő szervezetet.[3] Ez időből a leghíresebb lázongás az 1903-as ilindeni felkelés volt, mely a független Macedónia kivívását célozta.[4]

1912-ben a bolgárok, a görögök és a szerbek bilaterális egyezményekben állapodtak meg arról, hogy katonai segítséget nyújtanak egymásnak egy törökellenes háború esetén. Az egyezmények mindegyikéhez titkos záradék tartozott, melyben a felek megállapodtak Macedónia felosztásáról. Görögország és Szerbia emellett az albán területek kettejük közti felosztását is eltervezte, mely azonban – miután a nagyhatalmak a független Albánia létrehozása mellett döntöttek – meghiúsult. A szerbek és a görögök a Bulgáriának juttatott macedón területek egy részének megszerzésével kívánták kárpótolni magukat, így 1913-ban kitört a 2. Balkán-háború.[5] A harcot lezáró bukaresti békeszerződés csak Pirini-Macedóniát hagyta meg Bulgáriának, a macedón területek többi részén pedig a szerbek és a görögök osztoztak. Előbbiek Vardar-Macedóniát, utóbbiak pedig Égei-Macedóniát szerezték meg.[6]

A következő fontos lépést a macedón népesség számára az első világháború jelentette. 1914-ben Bulgária semleges maradt, azonban mind az antanthatalmak, mind a központi hatalmak be kívánták vonni a háborúba. A VMRO Központi Bizottsága puhatolózni kezdett mindkét tábornál, vajon melyikük hajlandó „felszabadítani" a szerb és görög uralom alatt élő macedónokat. E téren igazán kecsegtetőnek bizonyult a központi hatalmak ajánlata, akik győzelem esetén Macedónia egészét és jelentős pénzösszeget helyeztek kilátásba Bulgáriának a belépés fejében.[7] A háború rengeteg szenvedéssel járt a macedónok számára, viszont az autonómiájuk melletti propagálás megindítására lehetőségük nyílt a semleges Svájc területén,[8] ahol *Macédonie* című havilapjuk egészen az 1930-as évekig megjelent.

A macedónok a bolgár hadsereg részeként a harcba is bekapcsolódtak, így Todor Alexandrov és Aleksandar Protogerov tábornokok – akik ekkor már a VMRO vezetői voltak – szintén tevékeny részt vállaltak a háborúban, egészen az 1918. szeptember 28-án megkötött fegyverszünetig.[9] A háborút Bulgária vesztes oldalon fejezte be. Az 1913-as területi veszteségeket szem előtt tartva újabb területeket ugyan nem vettek el tőle a nagyhatalmak, azonban az akkori rendelkezéseket megerősítették. A békekonferencián az olasz küldöttség javasolta, hogy Macedóniát különleges közigazgatású területként tartsák nyilván, és a javaslatot támogatta Franciaország is. A szerbek ellenkezése folytán a szövetségesek meghátráltak, s végül az 1913-as állapotnak megfelelően rögzítették a macedón területek határait.[10] Így Macedónia megosztottsága továbbra is fennmaradt, megoldatlanul hagyva a macedón kérdést.

2. A VMRO szerepe Magyarország és Olaszország politikájában, és a kapcsolatfelvétel

Az első világháború egyik legfontosabb következményének mind Magyarországra, mind Olaszországra nézve az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása tekinthető. A volt dualista állam egyik tagjával, Magyarországgal szemben a Monarchia helyén alakult nem-

zetállamok területi igényeket támasztottak, melyeket az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében javarészt meg is kaptak.[11] Magyarország elveszítette területének kétharmadát, és a magyar lakosság jelentős részei kerültek az országhatáron kívülre.

Olaszország számára kapóra jött a Monarchia szétesése, mert az így támadt hatalmi űrt felhasználhatta arra, hogy megerősítse nagyhatalmi pozícióját. Ennek fényében Olaszország Európában egyrészt a Balkánon, másrészt a Duna-medencében kívánt befolyásra szert tenni,[12] valamint fontos volt számára, hogy teret nyerhessen az Adria-térségben.[13] Mindhárom törekvésében akadályozó tényezőt jelentett az 1918. december 1-jén alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – ismertebb, 1929 októberében hivatalossá lett nevén Jugoszlávia –, így Olaszország egyik fő külpolitikai célja a délszláv állam kiiktatása lett.[14] Ennek érdekében kidolgozták a Jugoszlávia bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célzó Badoglio-tervet,[15] melyhez a VMRO, mint a délszláv államtól való szeparációt is célzó szervezet, remek eszközt jelentett.

Magyarország meglehetősen ambivalensen viszonyult Jugoszláviához. A háborút követően Magyarország külpolitikailag meglehetősen elszigetelődött, ráadásul 1920–1921-ben, bilaterális egyezmények hálózataként a csehszlovák–jugoszláv, majd a csehszlovák–román, végül a román–jugoszláv szerződések aláírásával megalakult a kisantant, melynek elsődleges célja az első világháborút követő status quo megőrzése és a Habsburg-restauráció megakadályozása volt.[16] Magyarország kereste a módját annak, hogy miként törhetne ki a külpolitikai elszigeteltségéből. Egyik lehetősége az volt, hogy közeledik valamelyik kisantant-államhoz, fellazítva a kisantant gyűrűjét. Miután az utódállamok közül Jugoszláviát tartotta a legértékesebbnek, és legkevesebb területi nézeteltérése is ezzel az állammal volt, Magyarország a három állam közül a Jugoszláviával való szövetség keresése mellett döntött.[17] Bethlen István fő külpolitikai célja azonban – mondván, hogy Magyarországot a „szláv veszély", vagyis a kisantant-államok és a Szovjetunió általi körbekerítés fenyegeti, amelyet csak a Kárpátok vonalának visszaszerzésével lehetne kivédeni – a revízió volt.[18] Erre irányuló törekvéseiben a magyarság segítségére a szintén a versailles-i békerendszer revideálását kívánó Olaszország lehetett, amelyet Bethlen a szlávok természetes ellenfelének tartott, mivel a szláv térnyerés az olasz érdekekkel is szöges ellentétben állt.[19] Ilyen elgondolás után evidens volt, hogy Magyarország az Olaszországgal való szövetséget fogja választani,[20] nem pedig a kisantant-államokat, melyeknek – miután mindhármuk jelentős területeket szerzett Magyarországtól – nem áll érdekükben a magyar revízió.

„A mai helyzetben nekünk az ellenségeink ellenségeivel kell kapcsolatot keresnünk és velünk barátkoznunk – tette hozzá [Kánya – H. P.]. *Ezzel kapcsolatban felhívta figyelmemet a (…) macedónok nagyfokú elégedetlenségére, és utasított, hogy fogadjam szívesen az esetleg hozzám forduló macedónokat, akiktől sok értékes információt kapok."*[21] – emlékezett vissza Hory András a tanácsra, amit 1924-ben, belgrádi követté való kinevezésekor kapott Kánya Kálmántól, aki ekkor a külügyminiszter-helyettesi posztot töltötte be. E rövid idézetből több dolog is kiviláglik. Egyrészt bizonyítékot nyer, hogy a magyar politikai elit nagy része nem bízott komolyan a magyar–jugoszláv közeledés lehetséges voltában, másrészt tömören, mégis érthetően összefoglalja a macedónok szerepét a magyar politikában, azaz, hogy VMRO-val való kapcsolat ápolása Magyarországra nézve kettős haszonnal járhatott. Egyfelől a VMRO törekvéseinek célba érése gyengítette volna Jugoszláviát, mint a kisantant egyik tagját, másfelől pedig a macedónok szolgáltathattak értékes információkat a jugoszláv belpolitikára vonatkozóan.

1925-ben az észtországi német kisebbségi politikus, Dr. Ewald Ammende olyan kongresszus összehívását kezdeményezte, melyen Európa minden nemzetisége képviseltethette volna magát. Az Ammende-tervezet a kisebbségek jogainak és kulturális autonómiájának érvényesítését célozta.[22] 1927. május 19-én Ammende Szófiába érkezett, ahol Kiss János

szófiai magyar követségi tanácsossal tárgyalt a macedón kérdésről. Khuen-Héderváry Sándor, a magyar külügyminiszter állandó helyettese ugyanis Kiss tanácsost bízta meg azzal, hogy közvetítsen Ammende és a macedónok között. Ammende bulgáriai látogatásának hivatalos ürügye az itteni zsidó kisebbség meglátogatása volt, valódi célja pedig az, hogy rábírja a macedónokat: a kisebbségi kongresszuson ne bulgáriai, hanem törökországi, vagy afrikai macedónok által képviseltessék magukat, hogy törekvéseik hamarabb célt érjenek. A macedónok ezt úgy értékelték, hogy Ammende ki kívánja zárni őket a kisebbségi kongresszusból, így gyanúsnak találták a javaslatot, de ennek ellenére nem utasították el azt.[23] Júniusban Ammende megismételte javaslatát, miszerint ha a macedónok nem küldhetnek a kisebbségi kongresszusra a jugoszláviai vagy a görögországi macedónok közül képviselőt, akkor Törökországból, vagy Afrikából küldjenek, és semmiképpen se Bulgáriából. A bulgáriai macedónokat ugyanis a nemzetközi közvélemény terroristáknak gondolta, így a kongresszuson való részvételük nem szülne jót. A macedónok nem értették a – meg kell hagyni, valóban elég homályosnak tűnő – tervet, így Ammendét lefizetett szerb ügynöknek gondolták.[24] Az Ammende-terv folytán a macedónok kezdtek a közvetítőként fellépő magyar politikusokra is gyanakvóan tekinteni, így júliusban Khuen-Héderváry kijelentette, hogy be kell szüntetni mindennemű közvetítést Ammende és a macedónok között.[25]

1927 augusztusában a VMRO külföldi képviselőjeként, „külügyminiszterként" funkcionáló Naum Tomalewski Genfbe készült, de előtte közölte Kissel, hogy szándékai szerint útközben megáll Budapesten is, hogy Walkó Lajos magyar külügyminiszterrel, illetve Khuen-Héderváryval tárgyaljon, és személyesen adjon jelentést a macedón helyzetről.[26]

Bár a szakirodalom szerint Olaszország már 1923-tól kezdve készségesen támogatta a VMRO-t,[27] a levéltári források és a diplomáciai iratok tanúsága szerint Benito Mussolini olasz vezető csak 1927-ben kötelezte végleg el magát a szervezet támogatása mellett. Andrei Liapcsev bolgár miniszterelnök ugyanis sugallta Renato Piacentini szófiai olasz követnek, hogy Bulgária rendkívül hálás lenne, ha Olaszország képviselői esetenként felszólalnának a Jugoszláviában élő macedónok érdekében a Nemzetek Szövetsége – közismertebb nevén Népszövetség – előtt.[28] Olaszországnak pedig – csakúgy, mint Magyarországnak – érdekében állt, hogy Bulgáriát megtartsa a revizionista államok táborában, s legfőképpen saját szövetségesei között. 1930-tól Olaszországot dinasztikus kapcsolatok is fűzték Bulgáriához, miután III. Borisz bolgár cár III. Viktor Emánuel olasz király egyik leányát, Giovanna hercegnőt vette feleségül. Mussolini szívből örült a házasságnak, és gratuláló táviratában kifejtette, hogy eddig is rendkívül sokra becsülte a bolgár népet, ezt követően pedig pláne mindent meg fog tenni azért, hogy Bulgária bel-és külpolitikai helyzete javuljon.[29]

1927-ben a dinasztikus kapcsolatok még nem álltak fenn, viszont az olasz külpolitikai érdekekből kifolyólag Mussolini kapott az alkalmon, mely az olasz–bolgár viszonyt megerősíthette, és kijelentette, hogy *„a macedónok mostantól* [1927 – H. P.] *Olaszország legmelegebb barátságát tudhatják magukénak."*[30] Szintúgy ebben a levelében fejtette ki Mussolini azt is, hogy a VMRO alkalmas a jugoszláv–bolgár közeledés megakadályozására, amiért a szervezet külön figyelmet és támogatást érdemel,[31] így 1927 novemberében felszólította Piacentinit a macedón körökkel, különösen a Tomalewskival való kapcsolattartásra, a tőle való informálódásra.[32] 1926-ban Olaszország barátsági és biztonsági szerződést kötött Albániával (I. tiranai paktum), mely kimondta, hogy Albánia politikai, jogi és földrajzi status quójának megőrzésére a két állam kölcsönösen támogatja egymást. Egy évvel később, 1927-ben pedig Olaszország és Albánia aláírta a védelmi szövetséget jelentő II. tiranai paktumot, melynek jugoszláv-ellenes volta még az első egyezménynél is nyilvánvalóbb volt. A Jugoszlávia körbekerítését célzó törekvésekhez Magyarországon és Albánián kívül Bulgária is készséges partnernek bizonyult,[33] ezért lett fontos Mussolini számára az olasz–bolgár közeledés.

Piacentini 1927 folyamán három alkalommal – először még Mussolini levele előtt, augusztus 25-én, a felszólítást követően pedig még kétszer, november 15-én és december 28-án – találkozott Tomalewskival, de más macedón vezetőkkel nem érintkezett, és hivatalos politikai körökben kerülni igyekezett a macedón kérdést.[34] Olaszország ugyanis egyetértett a többi nagyhatalommal abban, hogy a VMRO ténykedése Európa békéjét veszélyezteti, ám az olasz vezetők tudatában voltak annak is, hogy a macedón kérdés jelenti Jugoszlávia legsebezhetőbb pontját.[35] A „sacro egoismo", azaz „szent önzés" jegyében zajló olasz politika érdekeit tekintve sokkal fontosabb volt az, hogy Jugoszláviának legyenek gyenge pontjai, mint az, hogy Európában csend és békesség honoljon, és ne kerüljön sor terrorakciókra. A Piacentini–Tomalewski találkozón Tomalewski egyrészt javasolta, hogy Olaszország vegye fel a kapcsolatot az akkor már szerveződő horvát szeparatistákkal, másrészt lefestette Piacentininek a macedónok rossz helyzetét Albániában, ahol a bolgár állampolgárokat sorozatosan mélyreható ellenőrzés alá vetik határátkelés után, és amennyiben kapcsolatban állnak a VMRO-val, letartóztatják, majd pár nap múlva kitoloncolják őket. Tomalewski Olaszországtól várt segítséget a macedónok albániai határátkelésének megkönnyítéséhez. Ezen kívül Tomalewski puhatolózni igyekezett a jugoszláv–olasz viszony alakulásáról, ám Piacentini nem szolgált információkkal erre vonatkozóan,[36] vagyis nem fedte fel a macedón vezető előtt, hogy a VMRO-ban Olaszország voltaképpen eszközt lát törekvéseinek sikerre viteléhez.

1928 januárjában Tomalewski felkereste Horyt, aki akkor már egy éve a római magyar követi posztot töltötte be. A találkozón Tomalewski kifejtette, hogy az olaszokkal még nem sikerült konkrét eredményeket elérni a megbeszélések során. A macedón vezető is tudhatta, hogy Olaszország elsősorban a Jugoszlávia felbomlasztására irányuló törekvések eszközét látta a VMRO-ban, így leszögezte, hogy a macedónok csak akkor vállalnak tevékeny részt egy esetleges olasz–jugoszláv konfliktusban, ha előbb az olaszok meggyőzően támogatják a macedón törekvéseket.[37] Hory minderről jelentést küldött Walkónak, felhívva a külügyminiszter figyelmét arra a tényre, hogy Tomalewski állítása szerint az olaszokkal való kapcsolatfelvétel nem megfelelően halad, azonban más, Hory által megbízhatónak ítélt források szerint Tomalewski már Mussolinival is tárgyalt.[38] Tomalewski vélhetően azért érezhette eredménytelennek az olasz politikusokkal való megbeszéléseit, mert Olaszország még nem tett semmit annak érdekében, hogy Albániában ne korlátozzák a macedónok ténykedését. Sola albániai olasz követ Horyhoz írott levele szerint Albániában azért igyekeztek visszaszorítani a macedónok aktivitását, mert a kitűnő olasz–albán viszony azt eredményezte, hogy Jugoszlávia neheztelt Albániára. Az amúgy is rossz viszonyt pedig az albánok nem akarták elmérgesíteni azzal, hogy még a macedónokat is támogatják.[39] Mindazonáltal 1927-re mind Magyarország, mind Olaszország kiépítette kapcsolatait a VMRO-val. Ahhoz, hogy Olaszország is felvegye a kapcsolatot a szervezettel, nagyban hozzájárult a magyar politikusok közvetítő tevékenysége is.[40]

Összefoglalva, a magyar és az olasz politikai elit a jugoszláv–bolgár közeledés fő akadályát látta a VMRO-ban, és mivel mindkettejük érdekét szolgálta ez az ellentét, támogatták a macedón szervezetet. Az már csak hab volt a tortán, hogy a VMRO képviselőitől információkat szerezhettek a jugoszláv belpolitikai viszonyok alakulására vonatkozóan. Ugyanakkor, miután a VMRO fennállása során rengeteg terrorakciót követett el, így a vele való együttműködés meglehetősen kompromittáló tudott lenni a támogatást nyújtó államoknak, Magyarország óvatos maradt, és élénk figyelemmel kísérte a VMRO akcióit. Olaszország vezetői sem hangoztatták nyíltan a macedónok támogatását, és politikai körökben igyekeztek kikerülni a VMRO-ra vonatkozó eszmecseréket, ám a szervezet olasz támogatásával a környező államok mind tisztában voltak.

3. A VMRO Magyarország és Olaszország által figyelemmel kísért tevékenységei

A Belső Macedón Forradalmi Szervezet ténykedését, és az általa folyamatosan elkövetett terrorakciókat illetően Magyarország és Olaszország azokat kísérte kitüntetett figyelemmel, melyek a két állam politikájára, illetve törekvéseik alakulására is hatással lehettek. Ennek fényében kiemelt figyelmet kapott Protogerov tábornok meggyilkolása, és kissé rövidebben kommentálták a Tomalewski és a Jordan Giurkov – Vancsa Mihailov vezető jobb keze – ellen elkövetett merényleteket is. Magyar és olasz berkekben nagy port kavart továbbá a VMRO-n belüli pártszakadás, mely 1928-ban, Protogerov megölése végett következett be. Mindkét állam figyelemmel kísérte a horvát szeparatisták és a macedónok viszonyának alakulását, és a külföldön, különösen az amerikai kontinensen folytatott macedón propagandát is.

Mind időrendben, mind fontosságát tekintve az elsőszámú esemény a VMRO vezetője, Protogerov meggyilkolása volt 1928. július 8-án, mely a VMRO-n belüli két frakció létrejöttét is előidézte. A gyilkosságot megelőzően Liapcsev kifejtette, hogy brit, illetve olasz orientációt kíván a bolgár külpolitikában. Ezzel szemben elődje, Aleksandar Cankov egykori miniszterelnök a francia orientáció híve volt. Mihailov, aki 1926 óta állt a VMRO élén, Liapcsev elgondolását támogatta, míg Protogerov – Mihailov riválisa a vezetésben – Cankov híve volt.[41] Ennek ismeretében aligha meglepő, hogy Protogerov meggyilkolásának elsőszámú gyanúsítottja Mihailov lett. Kiss János úgy vélte, hogy ez a gyanú több okból is megalapozottnak tekinthető. Fültanúk állítása szerint Mihailov kifejtette, hogy tettéért vállalja a felelősséget, és indokait a következő kongresszuson nyilvánossá fogja tenni. Mihailov indoklása szerint ugyanis Protogerov megölése jogos bosszú volt, mivel Protogerov 1924-ben szerepet játszott az egykori vezető, Todor Alexandrov meggyilkolásában. Egyes körök úgy vélték, hogy Mihailov mellett Volkov bolgár hadügyminiszter is bűnrészes lehetett a Protogerov elleni merényletben. Kiss szerint Volkov nem rendelhette ugyan el a gyilkosságot, de nem kizárt, hogy a merénylet elkövetésére biztatta Mihailovot, és támogatást is ígért annak végrehajtásához a Protogerovval való rossz viszonya miatt. Ezt megerősíti, hogy egyrészt Volkov nem adatott ki elfogató parancsot Mihailov ellen, másrészt a gyilkosság előtt Volkov több külföldi államtól is vízumot kért, és „ismeretlen helyre távozott". A VMRO tagjai inkább Mihailovot, és nagyratörő ambícióit okolták a történtekért.[42] Olaszországban teljes mértékben elfogadták Protogerov meggyilkolásának indoklására Mihailov állítását, vagyis hogy Protogerov halála bosszúból történt, Todor Alexandrov megölése miatt, illetve a jelenlegi bolgár kormány tagjai ellen Protogerov által állítólagosan tervezett merényletek megelőzése érdekében.[43] A jugoszláv sajtóban azonban olyan hírek kaptak lángra, melyek szerint Olaszország – Vojislav Marinković jugoszláv külügyminiszter legnagyobb felháborodására – a szerbeket vádolta a Protogerov elleni merénylet elkövetésével. Carlo Galli belgrádi olasz követ többször is találkozott ez ügyben Marinković-tyal, és minden alkalommal igyekezett elmagyarázni neki, hogy Olaszország politikusai és újságírói még csak nem is gondoltak arra, hogy Jugoszláviának esetleg köze lehet a gyilkossághoz.[44]

Protogerov halála után a VMRO két szárnyra szakadt. A protogerovisták, akik egyik vezetője Tomalewski lett, a föderalista szárnyat alkották, melynek célja Macedónia autonómiája volt valamilyen balkáni föderáción belül. Ezzel szemben a mihailovisták, vagy centristák a macedón területek Bulgárián belüli egyesítését tűzték ki célul, államot létrehozva az államban, így a bolgár kormány támogatásában természetesen ők részesültek.[45] Mihailov fejében megfordult a teljes függetlenség lehetősége is, amit magyar dokumentum tanúsít. *„A Mihailoff-féle csoport nagyon vigyáz, hogy a bolgár kormánytól teljesen függetlenítse magát; nyíltan hirdeti, hogy Bulgáriának Bolgár-Macedóniára nincsen több*

joga, mint Jugoszláviának és Görögországnak Szerb-és Görög-Macedóniára."[46] – fogalmazott Kiss. Mihailov vélhetően belátta, hogy a teljes szeparáció megvalósíthatatlan, így megelégedett a Bulgárián belüli autonóm terület létrehozásával is.

Kiss a pártszakadást látva úgy vélte, hogy a protogerovisták csoportja az erősebb, viszont a mihailovisták az elszántabbak. A követségi tanácsos benyomása az volt, hogy sokan nem annyira a tábornok halálát sajnálták, mint inkább azt, hogy az eset aláásta a VMRO külföldi tekintélyét,[47] ráadásul a szervezetre nyomást gyakorolni nem tudó Bulgária is nehéz helyzetbe került. Egyrészt a VMRO ténykedése akadályozta a bolgár–jugoszláv kapcsolatok javulását, másrészt az esemény hatására a szomszédos államok is ellenségesek lettek Bulgáriával, mely elszigetelődött.[48] Ebből következően csökkent az a hatás, melyet a VMRO gyakorolt a bolgár kormányra, mely a macedónok visszahúzó ereje nélkül hajlamos volt a szerbbarát politika folytatására. Vagyis a szerb–bolgár közeledés fő akadálya gyengült, ami Magyarországot aggodalommal töltötte el.[49]

Volt is ok aggodalomra, mert augusztusban teljes szakadás ment végbe a protogerovisták és a mihailovisták között. A protogerovisták Szófiában Pop Christov vezetésével központi bizottságot alapítottak, mely együtt dolgozott a Naum Tomalewski által vezetett külföldi képviselettel. Az ő kezükben maradt a sajtó, viszont a tényleges hatalmat Mihailov birtokolta, akinek – mivel a gyilkosság napján a helyszínen tartózkodott – volt alkalma megszervezni a híveit.[50]

Protogerov meggyilkolása után más nagyhatalmak is hangot adtak aggodalmuknak. Az angol kormány a VMRO erősebb kontroll alá vételét követelte Bulgáriától, amihez augusztus 3-án memorandumot készített. Ezzel akarta felszólítani a Liapcsev-kormányt a VMRO elleni szigorú intézkedések bevezetésére.[51] Olaszország vezetői úgy gondolták, hogy a nagyhatalmaknak nem kéne Bulgária belügyeibe avatkoznia, és Piacentini azt is kifejtette, hogy a beavatkozás *„zavarná macedón barátaink lelkivilágát, mivel nem értenék, miért vállalunk szolidaritást Franciaország, Anglia, és különösen Belgrád VMRO-ellenes terveivel."*[52] A fő ok, amiért Mussolini elhatározta, hogy negatív választ fog adni a memorandumra,[53] kétségtelenül ez utóbbi volt. Atanas Burov bolgár külügyminiszter viszont még az olaszok negatív válasza előtt informálta Londont, hogy hajlandó tenni a VMRO felszámolása érdekében. Ennek oka az volt, hogy Austin Chamberlain brit külügyminiszter kölcsönt ígért Bulgáriának a háború után kirótt jóvátétel fizetéséhez, amit – mint az angol memorandumban megfogalmazásra került – a VMRO elleni lépések elmaradása esetén megtagad.[54]

A Protogerov-gyilkosság után Magyarország mindkét szárnnyal fenntartotta a kapcsolatot, Olaszország viszont kezdetben csak a protogerovistákhoz közeledett. Augusztusban Tomalewski kétmillió líra értékű támogatást kért az olasz államtól a VMRO helyzetének stabilizálására, amivel kapcsolatban Dino Grandi külügyi altitkár kérte Piacentini véleményét, és egy részletes összefoglalót a macedón helyzetről.[55] Közben maga Grandi is tárgyalt Tomalewskival, aminek eredményeit összefoglalta Mussolininak. Eszerint Tomalewski előadta, hogy Protogerov meggyilkolása végett a VMRO válságban van. A protogerovista macedón képviselő úgy vélte, hogy Protogerovot Mihailov ölette meg, ami elrontotta kettejük barátságát. A macedón vezető újfent kérte Olaszország segítségét ahhoz, hogy az Albánián való zavartalan határátkelés biztosítva legyen a macedónok számára, amit a VMRO stabilizálásához különösen fontosnak ítélt meg. Tomalewski fegyvert is kért Olaszországtól, és zavartan magyarázta Grandinak, hogy amennyiben Protogerov meggyilkolása és a pártszakadás nem történt volna meg, a macedónok nem folyamodtak volna ilyen nagy összegű támogatásért Olaszországhoz.[56] Piacentini is megküldte jelentését, melyben kifejtette, hogy a két macedón frakció vezetői képtelenek arra, hogy komoly tárgyalást folytassanak egymással, ugyanis terveik és eszméik egyaránt különbözőek, ami lehetetlenné teszi a szervezet egységét.[57] Giacinto Auriti bécsi olasz követ hírül vette, hogy

a mihailovista frakció eltervezte Burov meggyilkolását, mivel a bolgár politikai elit tagjai közül ő volt az, aki – Franciaország és Anglia akaratának megfelelően – hajlott a jugoszláv–bolgár megegyezésre. A protogerovisták ezzel szemben hajlandóak lettek volna támogatni Burovot. Az olaszok Tomalewskitől várták a párton belüli viszály elsimítását,[58] ezért hajlandóak voltak támogatást biztosítani.

Decemberben Ivan Petrov bolgár képviselő, Burov bizalmasa is találkozót kért Piacentinitől. Petrov elmondása szerint Burov a felszín alatt hazafias érzelmű és szerbellenes ember volt, azonban a béke érdekében rákényszerült arra, hogy valamiféle konszolidált viszonyt alakítson ki Jugoszláviával. Burov – aki Olaszországgal is jó viszonyt kívánt fenntartani – szerette volna, hogy Olaszország támogassa őt a Népszövetség előtt abban, hogy Franciaország és Anglia ne kényszeríthessenek olyan megegyezés-tervezetet Bulgáriára, mely a szerbek érdekeit szolgálná. Egy szerb-és franciabarát politika ugyanis – Burov szerint – Bulgária erkölcsi hanyatlását jelentette volna.[59] A jelentésekből nem derül ki, hogy Olaszország miként fogadta Burov bizalmi emberének közeledését.

1929. január 6-án I. Sándor király diktatúrát vezetett be Jugoszláviában, mellyel nem titkolt célja volt az is, hogy az országon belüli etnikai feszültségeknek véget vethessen. Olaszországban élénk figyelemmel kísérték a jugoszláv sajtót, mely az olaszok megítélése szerint különösen a macedónokról nyilatkozott meglehetős iróniával az új rezsim hajnalán. Mint a belgrádi *Pravda* – az olaszok szerint francia ráhatásra – írta, a VMRO vezetőségének észre kellene vennie, hogy mind gazdasági helyzetét, mind kulturális intézményeit tekintve Macedónia a jugoszláv állam, sőt, az egész balkáni térség legelmaradottabb, legszegényebb, s leginkább szánalomra méltó területe, így a VMRO-nak fel kellene végre hagynia elszakadási törekvéseivel, a Jugoszlávia területén elkövetett terrorakciókkal, valamint a szerbellenes propagandával is. A cikkben megfogalmazásra került az is, hogy az új rezsim által lehetővé vált a jugoszláv nemzeti egység megteremtése.[60]

Ennek ellenére – sőt, az események hatására minden eddiginél élénkebben – a délszláv állam függetlenségre vágyó etnikai csoportjai továbbra is szervezkedtek. Stjepan Radić horvát parasztpárti képviselő szerbek általi meggyilkolása – 1928. június 20. – óta intenzíven mozgolódó horvát szeparatisták egyik vezetője, Ante Pavelić Olaszországba emigrált, ahol megalapította az Usztasát – Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija –, azaz a horvátok forradalmi szervezetét. Ezt követően Magyarország és Olaszország a horvát–macedón viszony alakulására is koncentrált a VMRO tevékenységét illetően. 1929 januárjában Jordan Giurkov bolgár százados, a VMRO vezérkari főnöke kifejtette, hogy a horvát szeparatistákkal való macedón összeköttetések nagyon lazák. A macedónok ugyanis tartottak a horvát különválástól, mert bekövetkezése esetén a szerbek minden erejükkel Macedónia törekvéseinek megakadályozására tudtak volna koncentrálni.[61] Ennek ellenére április 20-án Pavelić és egyik legfőbb segédje, Gustav Perčeć Szófiába látogatott, ahol megbeszélést folytattak Mihailovval. Piacentini jelentése szerint a két horvát vezető és Mihailov megállapították, hogy a jugoszláv rezsim alatt kisebbségként élni egyenesen elviselhetetlen, így a horvátoknak és a macedónoknak egyesíteniük kell erőiket a Jugoszláviától való függetlenség mielőbbi kivívásához.[62] Valójában a VMRO már évek óta kapcsolatot ápolt a horvát szeparatista vezetőkkel, olyannyira, hogy voltaképpen a VMRO tanácsolta a horvátoknak, hogy ők is hozzanak létre forradalmi szervezetet céljaik elérése érdekében.[63] Ezt megerősítik a magyar források is. Kiss szerint a macedónok többször ajánlották a horvátoknak, hogy hozzájuk hasonlóan tömörüljenek forradalmi szervezetbe, amit a horvátok kezdetben mindig elutasítottak, ezért voltak a macedónok eleinte bizalmatlanok az együttműködést illetően.[64] 1929-ben azonban a két szervezet szövetségre lépett, melynek legismertebb „gyümölcse” az 1934. október 9-én I. Sándor ellen elkövetett, de Louis Barthou francia külügyminiszter életét is kioltó marseille-i merénylet[65] volt.

1929 decemberében – látva, hogy a VMRO-n belüli két frakció valószínű nem fog újra egyesülni – Olaszország szintén felvette a hivatalos kapcsolatot a Mihailov-vezette macedón frakcióval. Ez nem jelentette Tomalewski frakciójának elhagyását, Grandi mindkét szárnnyal bizalmas viszonyt kívánt kialakítani. E kapcsolatfelvétellel a VMRO és Olaszország kapcsolata stabillá vált.[66] S amikor pár hónappal később Hory és Mussolini találkozóján szóba került a macedón kérdés, Hory felvetette Mussolininak, hogy össze kellene hangolni a magyarok és az olaszok macedón-politikáját, és a támogatást Budapesten bonyolítani, mivel Pestnek már régebb óta vannak összeköttetései a VMRO-val. Mussolini nem adott konkrét választ a felvetésre, mert a pártszakadás végett jobbnak látta, ha egy időre Magyarország és Olaszország csak távolról kísérik figyelemmel a VMRO tevékenységét. Mindazonáltal Mussolini a macedón és a horvát helyzet nyomon követésére külön osztályt állított fel a Palazzo Chigiben.[67]

Hory azonban türelmetlen volt. *„Ma újból felvetettem a macedón kérdést politikai igazgató előtt. Kifejtettem, hogy tekintettel Sófia és Belgrád közt jelentkező détente-ra szükséges volna Macedón szervezetet újra működésbe hozni. Ezt nemcsak azért tartom szükségesnek, hogy bolgár külügyminiszternek párisi nexusaiból táplálkozó politikáját erőtlenítsük, de azért is, hogy európai közvélemény Jugoszlávia krónikus betegségére újból emlékeztetve legyen…”*[68] – írta táviratában Hory, aki láthatóan úgy vélte, hogy a macedón kérdést nem szabad jegelni egy percre sem, mert a VMRO a legalkalmasabb arra, hogy a világ figyelmét felhívja a jugoszláv állam belső gyengeségére.

1930-ban Mihailov kifejtette Ruszkaynak, hogy nincs megelégedve Olaszország és a VMRO viszonyával. Mihailov szerint az olaszok lagymatag hozzáállását az okozza, hogy Piacentini a protogerovistákhoz húz, vagy mivel régen Protogerov nagy híve volt, nem akar nyíltan Mihailov mellé állni. A magyar támogatással viszont Mihailov igencsak elégedett volt.[69] Hamarosan e találkozó után azonban olyan esemény történt, mely kissé a magyarok kedvét is elvette a szervezet támogatásától. 1930 decemberében ugyanis meggyilkolták a kertjében sétáló Tomalewskit,[70] aminek következtében a VMRO tekintélye még tovább csökkent. Tomalewski meggyilkolásával a protogerovisták legértékesebb tagja halt meg, így Borisz cár felszólította a két frakciót arra, hogy fejezzék be a gyilkosságokat, amik mind a macedónok, mind Bulgária nemzetközi tekintélyének aláásását eredményezik.[71] Tomalewski megöléséről és temetéséről röviden megemlékeztek az olasz források is, kiemelve, hogy ez a merénylet minden eddiginél hátborzongatóbbnak tekinthető abból a szempontból, hogy az áldozatot a saját házában ölték meg.[72] A VMRO tekintélycsökkenése a magyar és az olasz politikai érdekekkel egyaránt ellentétben állt, mert a VMRO – mely egyfajta visszatartó erőt jelentett ahhoz, hogy Bulgária ne kezdjen szerbbarát politikába – tekintélyének hanyatlása könnyedén eredményezhette volna azt, hogy Bulgária közeledni kezd a szomszédos Jugoszláviához.

Magyarország és Olaszország feltehetően azért tarthatott egy esetleges jugoszláv–bolgár közeledéstől, mert – annak ellenére, hogy az első világháborút követő rendezéssel Bulgária kivételével voltaképpen minden balkáni állam elégedett volt – a belgrádi politikai elit körében mégiscsak megfogalmazódott annak gondolata, hogy a Balkán államainak, jugoszláv dominanciával, együtt kellene működniük, különösen gazdasági tekintetben. A balkáni összefogásba Bulgáriát is bevonták volna. 1930-tól kezdve évente meg is rendezték a balkáni térség együttműködését elősegíteni hivatott Balkán-konferenciákat,[73] melyeket – amint az a diplomáciai iratok számából levonható – Olaszország minden egyes alkalommal rendkívüli idegességgel figyelt. Vagyis a balkáni államok egy tömbbe tagolódásának réme, és így Bulgária, mint szövetséges elveszítésének lehetősége a korszakban végig az olasz és a magyar politikai vezetők szeme előtt lebegett, annak ellenére, hogy – legalábbis a magyar és olasz források tanúsága szerint – Bulgária nem is reagált különösebben a Balkánnal

kapcsolatos belgrádi tervekre. Érthető azonban – különösen Olaszország politikai érdekeit szem előtt tartva –, hogy már maga a lehetőség megcsillogtatása is feszült figyelmet keltett az olasz politikai körökben. Egy Olaszország szerepvállalása nélküli balkáni összefogás ugyanis olyasvalami lett volna, ami Olaszország térnyerési törekvéseit csírájában fojtotta volna el.

Visszatérve a gyilkosságokhoz, 1931 elején a protogerovisták is akcióba léptek, és megölték Giurkovot, aminek következtében a béke lehetetlenné vált a két frakció között. *„A magam részéről sajnálom, hogy a két frakció kibékülése meghiúsult. Ezen harciállapot a szerbekre nézve előnyös, a komité Macedónia helyett minden figyelmét a belső harcra fordítja, a magyar politika érdekében állana, ha a két pártot ki lehetne békíteni.”*[74] – fejtette ki Ruszkay. Olaszországban szintén úgy vélték, hogy a békülés Giurkov meggyilkolása után immár soha nem fog bekövetkezni.[75]

1931. február 19-én azonban – mint azt Piacentini híradásából tudjuk – a két frakció mégiscsak békét kötött, mivel a protogerovisták visszavonultak, és elismerték Mihailovot az újraegyesült szervezet vezetőjének.[76] 1932-ben Mihailov úgy érezte, hogy Olaszország és a VMRO között elhidegült a kapcsolat. Grandi kifejtette, hogy nem elhidegülésről van szó, csupán arról, hogy Olaszország még nem látja elérkezettnek az időt komolyabb akció végrehajtására.[77] Az mindenesetre tény volt, hogy 1932 és 1934 között meglehetősen csekély számban maradtak fenn magyar és olasz iratok a VMRO-ra vonatkozóan, és azok is csak egy-egy szokványosnak tekinthető terrorakcióról tudósítottak röviden. Ráadásul – az egy évvel korábbi békekötés ellenére – a két frakció közötti harcok ismét kiújultak, aminek oka a Mihailovval bizalmas viszonyt ápoló Petrov elleni merénylet volt.[78] A VMRO Magyarországgal és Olaszországgal való kapcsolata kétségkívül azért lett egyre lazább, mert a szervezet kezdett egyre kényelmetlenebbé válni a bolgár kormány számára, így a VMRO egyre kevesebb támogatásban részesült a székhelyén. Ennek következtében csökkent a Jugoszlávia területén zajló terrorakciók száma is, így a macedón szervezet csakhamar nem tudta beültetni azt a szerepet – Jugoszlávia gyengítését –, melyhez a magyarok és az olaszok számára eszközt jelentett.[79]

Bulgáriában eddigre ért csúcsára az 1929-es gazdasági világválság nyomán kialakult belpolitikai válság, mely különféle jobboldali csoportok szerveződését hozta magával, amiknek célja az volt, hogy tekintélyelvű vezetést hozzanak létre Bulgáriában. 1934 májusában a republikánus eszméket valló Kimon Georgiev tábornok puccsal átvette a hatalmat, katonaállamot akarva létrehozni. A tekintélyelvűség jegyében úgy döntött, hogy feloszlat minden olyan szervezetet, mely árthat Bulgária nemzetközi presztízsének. Így a VMRO-t is hivatalosan feloszlatták.[80]

Ezt követően Magyarország és Olaszország már csak a macedón kisebbség propagandatevékenységét támogatta, mely már Protogerov tábornok idején elindult az Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Törökország, Románia, Ausztria és Svájc területén, valamint Szófiában is volt két, nagy olvasóközönséggel bíró lapjuk. A propagandát a külföldön tanuló macedón fiatalok is segítették. A macedónok 1928-ban 400 ezer lírát kértek és kaptak Olaszországtól propagandisztikus célokra.[81] Az olaszok pár hónappal Protogerov meggyilkolása után is örömmel konstatálták, hogy a főként olasz és francia nyelven megjelenő propagandisztikus cikkek terjedését nem szakította meg a szégyenletes merénylet.[82] Grandi továbbá fontosnak tartotta, hogy a VMRO rendszeresen küldjön petíciókat a Népszövetséghez, melyekkel folyamatosan napirenden lehetett tartani a macedón kérdést.[83] A fennmaradt magyar iratok tanúsítják, hogy Magyarországon az egész időszakban összegyűjtötték a macedónok propagandaanyagait, brossúráit, melynek terjesztését szívesen segítették, amennyire módjukban állt. Ez a segítség azonban nem annyira a szervezetnek szólt, mint inkább annak, hogy Magyarország a VMRO tevékenységében a versailles-i békerendszer

elhibázott voltának újabb bizonyítékát látta. Vagyis megfogalmazható ez úgy is, hogy Magyarország és Olaszország – különösen az 1930-as évektől kezdve – nem a VMRO figyelemfelkeltő akcióját, hanem a macedónok propagandáját támogatta.

Összegzésképp elmondható, hogy Magyarország és Olaszország 1927 és 1932 között intenzív kapcsolatokat ápolt a Belső Macedón Forradalmi Szervezettel, és élénk figyelemmel kísérte a VMRO tevékenységei közül azokat, amelyek a magyar, vagy az olasz politikára hatással lehettek. A legnagyobb figyelmet kétségtelenül Protogerov meggyilkolása, és az ennek következtében kialakult pártviszály kapta, de a két állam figyelemmel kísérte a horvát–macedón viszony alakulását, illetve más fontosabb terrorakciók következményeit is. A magyarok és az olaszok igyekeztek tenni a macedón kisebbség propagandájának sikere érdekében is. 1932 és 1934 között a két ország és a VMRO kapcsolata lazult, mivel a szervezet ténykedése kezdett egyre kényelmetlenné válni nemzetközi szinten, Bulgárián belül, és Magyarország, valamint Olaszország számára egyaránt.

JEGYZETEK

1. Hornyák Árpád (2013): A Balkán története. In: Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.
2. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 83–84. old.
3. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 87. old.
4. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 99. old.
5. Hornyák Árpád (2013): A Balkán története. In: Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.
6. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 156. old.
7. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 157. old.
8. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 128. old.
9. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 160–161. old.
10. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 129. old.
11. A trianoni békeszerződés aláíróinak kiválasztásáról lásd Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.; Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
12. Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Laterza, Bari. 13–14. old.
13. L. Nagy Zsuzsa (1995): Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest. 83–91. old.
14. Olaszországnak egyébként területi kérdések végett is voltak nézeteltérései Jugoszláviával. Az 1915. április 26-án megkötött londoni szerződés – melynek ígéretei rávették az eredetileg semleges Olaszországot arra, hogy az első világháborúba az antanthatalmak oldalán lépjen be – ugyanis Olaszországnak ígérte Kelet-Isztriát és Dalmáciát, melyekre aztán – a délszláv többségű lakosságra hivatkozva – Jugoszlávia is igényt tartott. Bár az olasz–jugoszláv ellentétek fő okaként e területi nézeteltérést szokás tartani, jóval nyomósabb oknak tartom azt, hogy Jugoszlávia akadályozta az olaszok térnyerési törekvéseit.

15. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 27. old.
16. Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth, Budapest. 5. old.
17. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 213. old.; Vizi László Tamás (2013a): „Hiszem és remélem, hogy… hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés" Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/ 4. No. 23. 7–-38. old.; Vizi László Tamás (2013b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old.
18. Bethlen külpolitikájáról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
19. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133–156. old.
20. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 228. old.
21. Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat, Budapest. 131. old.
22. Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom, 1996/3. szám. 137–164. old.
23. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 49 pol./1927. Kiss Walkónak, 1927. május 25.
24. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 61 pol./ 1927. Kiss Walkónak, 1927. június 26.
25. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 5920. távirat. Khuen-Héderváry Kuhlnak, 1927. július 2.
26. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 79 pol./1927. Kiss Walkónak, 1927. augusztus 19.
27. Sadkovich, James J. (1985): Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929. Storia Contemporanea, 1985/3. szám. 401–426. old.
28. Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 5. Libreria dello Stato, Roma. 369. irat. 359–360. old. Piacentini Mussolininak, 1927. augusztus 23. A továbbiakban: DDI/7./5.
29. Mussolini, Benito (1951): Opera omnia. Volume 24. La Fenice, Firenze. Dichiarazioni fatte a Roma, all'inviato speciale del Prevoretz di Sofia, 1930. november 17. 292. old.
30. DDI/7./5. 446. irat. 436–437. old. Mussolini Solának (albániai olasz követ), 1927. október 3.
31. DDI/7./5. 446. irat. 436–437. old. Mussolini Solának, 1927. október 3.
32. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Busta 921. Fasc. Questione Macedone. N. 1487/358 R. Mussolini Piacentininek, 1927. november 14.
33. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 236–237. old.
34. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 1642. Piacentini Mussolininak, 1928. március 19.
35. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 921. T. 7244/1366. Bodrero (belgrádi olasz követ) Mussolininak, 1927. október 12.
36. Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6. Libreria dello Stato, Roma. DDI/7./6. 244. irat. 207–210. old. Piacentini Mussolininak, 1928. április 11.
37. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 7 pol./ 1928. Hory Walkónak, 1928. január 24.
38. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 6 pol./1928. Hory Walkónak, 1928. január 16.
39. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 11 pol./1928. Hory Walkónak, 1928. február 11.
40. Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth, Budapest. 46. old.
41. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 152. old.
42. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
43. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 985/219. 1928. augusztus 24.
44. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 583. Galli Mussolininak, 1928. július 20.

45. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 154. old.
46. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 118 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. október 26.
47. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
48. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 154. old.
49. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
50. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 90 pol./1928. Ghyczy Jenő Walkónak, 1928. augusztus 3.
51. DDI/7./6. 547. irat. 485–486. old. Mussolini Piacentininak, 1928. augusztus 11.
52. DDI/7./6. 538. irat. 478–479. old. Piacentini Mussolininak, 1928. augusztus 8.
53. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 4146/227. Mussolini Piacentininak, 1928. augusztus 11.
54. DDI/7./6. 549. irat. 487. old. Mussolini Piacentininak, 1928. augusztus 11.
55. DDI/7./6. 584. irat. 513. old. Grandi Piacentininek, 1928. augusztus 25.
56. DDI/7./6. 587. irat. 514–519. old. Grandi feljegyzése Mussolininak, 1928. augusztus 25.
57. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 5156/228. Piacentini Grandinak, 1928. augusztus 28.
58. DDI/7./6. 628. irat. 552–553. old. Auriti Mussolininak, 1928. szeptember 6.
59. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 132. Piacentini Mussolininak, 1928. december 4.
60. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. T. 1069/216. Liebmann (olasz konzul) Mussolininak, 1929. szeptember 11.
61. MNL OL. K 64. 34. csomó. 16. a tétel. 1 pol./1929. Ghyczy Walkónak, 1929. január 1.
62. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. T. 2010/94. Piacentini Mussolininak, 1929. április 24.
63. DDI/7./7. 574. irat. 562–563. old. Piacentini Mussolininak, 1929. augusztus 2.
64. MNL OL. K 64. 34. csomó. 16. a tétel. 95 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. augusztus 27.
65. A marseille-i merényletre jelen tanulmányomban nem tértem ki, mert – bár a gyilkos, Giorgiev Vlada a magyarországi táborban, Jankapusztán élő macedón volt – a VMRO-t a merénylet előtt hivatalosan már feloszlatták.
66. DDI/7./8. 222. irat. 233. old. Grandi Mussolininak, 1929. december 6.
67. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 23. res. szám./1930. Hory Walkónak, 1930. február 7.
68. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 33. res./1930. Hory jelentése, 1930. február 19.
69. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 35/ pol. res. 1930. Ruszkay Walkónak, 1930. szeptember 9.
70. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 50/ pol. res. 1930. Ruszkay Walkónak, 1930. december 3.
71. MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 54/ pol. res. 1930. Vörnle Walkónak, 1930. december 30.
72. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 2. T. 62/21. Piacentini Mussolininak, 1931. január 6.
73. Hornyák Árpád (2010): A Balkán összefogás gondolatának történeti fejlődése a 20. század első felében. In: Hornyák Árpád: Találkozások-ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz, Pécs. 141–161. old.
74. MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 8/ pol. res. 1931. Ruszkay Károlyinak, 1931. február 10.
75. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 2. T. 1477/517. 1931. március 18.
76. DDI/7./10. 77. irat. 130. old. Piacentini Grandinak, 1931. február 19.
77. DDI/7./11. 300. irat. 490–491. old. Grandi Corának (szófiai olasz követ), 1932. március 17.
78. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 5. T. 3191/978. Cora Mussolininak, 1932. szeptember 24.
79. Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth, Budapest. 89. old.
80. Pavlov, Plamen–Janev, Jordan (2005): Bulgária rövid története a kezdetektől napjainkig. Ford.: Csíkhelyi Lenke. Napvilág, Budapest. 124–125. old.
81. DDI/7./8. 92. irat. 113–114. old. Piacentini Grandinak, 1929. október 21.
82. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 443/16768. 1928. szeptember 8.
83. DDI/7./8. 222. irat. 233. old. Grandi Mussolininak, 1929. december 6.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth, Budapest.

Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Laterza, Bari.

Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom, 1996/3. szám. 137–164. old.

Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Hornyák Árpád (2013): A Balkán története. In: Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.

Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék.

Hornyák Árpád (2010): A Balkán összefogás gondolatának történeti fejlődése a 20. század első felében. In: Hornyák Árpád: Találkozások-ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz, Pécs. 141–161. old.

Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat, Budapest.

Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest.

L. Nagy Zsuzsa (1995): Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest. 83–91. old.

Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 4–15. Libreria dello Stato, Roma.

Mussolini, Benito (1951): Opera omnia. Volume 24. La Fenice, Firenze.

Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133–156. old.

Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth, Budapest.

Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford.

Sadkovich, James J. (1985): Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929. Storia Contemporanea, 1985/3. szám. 401–426. old.

Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.

Vizi László Tamás (2013a): „Hiszem és remélem, hogy… hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés" Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/ 4. No. 23. 7–38. old.

Vizi László Tamás (2013b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old.

Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.

ZEMAN FERENC*

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁS 1935-BEN

GENERAL ELECTION OF 1935 IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

ABSTRACT

In the spring of 1935 there was the general election in Hungary. At this time Gyula Gömbös was the Prime Minister of Hungary. The vote still passed off by the general election law of 1925. In the city of Hódmezővásárhely the election was secret and made with party lists. It was held at the end of April. In the course of the campaign three parties managed to have the enough recommendations: the Party of National Unity (with the leadership of András Tasnádi Nagy under-secretary for Religion and Education) the National Agricultural Opposition (with the leadership of Béla Kun) and the Hungarian Social Democratic Party (with the leadership of Ferenc Takács). The recommendation threshold was 10 percent of the number of all constituent, which was meant 1828 people in this case. In the course of the campaign all of the parties attacked each other in the pages of newspapers.

The election ended in complete victory for the opposition. The vote result was a big surprise. The winner was in close fight the Hungarian Social Democratic Party. The second place was owned by the National Agricultural Opposition. The parliamentarian of the city became Ferenc Takács and Béla Kun. They both lived in Hódmezővásárhely.

1. A választás előzményei

Gömbös Gyula miniszterelnöknek 1935-ben végre lehetősége adódott arra, hogy a kormánypártban a miniszterelnöki székből való távozása után is változatlanul vezető szerepet játszó legnagyobb politikai ellenfelét, Bethlen Istvánt, valamint a hozzá hű országgyűlési képviselőket háttérbe szorítsa. Tervét régi barátja, Eckhardt Tibor segítségével kívánta végrehajtani, aki ekkor az ellenzéki Független Kisgazdapárt vezére volt. A megállapodás szerint Eckhart feladata a Bethlen elleni politikai offenzíva elindítása és irányítása volt, cserébe Gömbös több választókerületben egyhangú, tehát ellenjelölt nélküli mandátumokat ígért a kisgazdáknak a reményei szerint hamarosan kiírásra kerülő országgyűlési választáson. A fő „vádpont” a volt miniszterelnökkel szemben az volt, hogy akadályozta Gömbös reformprogramjának végrehajtását. Közben a miniszterelnök igyekezett meggyőzni Horthyt a Ház feloszlatásáról.

1935. február 28-án a Budapesti Közlönyben megjelent rendelet értelmében a Gömbös-kormány újabb intézkedésig betiltotta a politikai jellegű gyűléseket. Ez az intézkedés már előrevetítette, hogy a nagypolitikában valami készül. A feltételezés nem volt alaptalan, mivel a kormány március 4-én – igaz csak formálisan – lemondott. A kormányzó viszont ismét Gömbös Gyulát kérte fel kormányalakításra, ő pedig elfogadta az újabb miniszterelnöki kinevezést, és új tagokkal frissítette fel kormányát, melyből ezúttal kimaradtak a Bethlen köréhez tartozó miniszterek. Egy nappal később pedig – némiképp váratlanul – kormányzói leirat segítségével feloszlattatta az országgyűlést. Így az 1931 nyarán megválasztott parlamenti képviselők ezúttal sem töltötték ki öt éves mandátumukat.

* Zeman Ferenc doktorjelölt – Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

Gömbös miniszterelnök, bár hosszú idő óta napirenden tartotta a titkosságon alapuló választójogi reform bevezetésének lehetőségét, és több tervezetet is készítetett erre vonatkozóan, az országgyűlés ezek egyikét sem iktatta törvénybe. Így az 1935-ös választást is a tíz évvel korábban elfogadott 1925. évi XXVI. törvény alapján rendezték meg.[1]

2. A választási előkészületek

A választás technikai lebonyolításáért felelős vásárhelyi főjegyzői hivatal a parlament feloszlatása után azonnal megkezdte az előkészületeket, és a szavazóigazolványok kézbesítését. 1935. március 11-én a központi választmány a szavazás időpontját – Kozma Miklós belügyminiszter által megállapított időintervallumon belül – 1935. április 6-ára írta ki. Az ülésen megválasztották a választási bizottság elnökét és helyettesét is, Endrey Béla polgármester-helyettes és Osváth Gábor tiszteletbeli tanácsnok személyében. A Szegedi Királyi Ítélőtábla a négy évvel korábbi választásokhoz hasonlóan dr. Elemy Sándor ítélőtáblai bírót nevezte ki választási főbiztosnak, dr. Juhász István ítélőtáblai bírót pedig helyettesévé jelölte. Dr. Molnár József (aki szintén közreműködött az előző választásnál) és dr. Török Bálint királyi törvényszéki bírákat pedig választási biztosoknak nevezte ki. A főbiztos március 18-án a városba érkezett, és Soós István polgármester javaslata alapján kinevezte a választási bizottság hat tagját, hat póttagját, illetve jegyzőjét, majd sor került a választási eskü letételére is.[2]

A választási bizottság március 20-án adta ki a választási hirdetményt, mely szerint a választás továbbra is titkosan, borítékba zárt szavazólappal, és kötelező jelleggel került megrendezésre. A pártok által összegyűjtött ajánlásokat március 29-én kellett benyújtani a választási főbiztosnak. Az ajánlásokat benyújtó pártmegbízottak – ugyanúgy, mint korábban – minden szavazókörbe két bizalmi egyént és két külön megbízottat jelölhettek ki. A bizalmi egyének pedig egy-egy azonossági tanút kérhettek fel. A szokásos szesztilalom a választások előtti napon lépett életbe és a szavazás végéig tartott. A belügyminiszter kiegészítő intézkedése szerint, ha a választópolgár személyazonossága teljes bizonyossággal megállapítható volt, akkor a névjegyzék esetleges pontatlanságai miatt nem lehetett visszautasítani, és leadhatta szavazatát. A választási bizottság megalakította a szokásos összetételű (egy-egy elnök, elnökhelyettes, jegyző, jegyző-helyettes) és számú (tizenhét) szavazatszedő küldöttségeket, és kijelölte a szavazóhelyiségeket is. Néhány esetben új helyszínt választottak, melyeket megfelelőbbnek ítéltek a szavazás zavartalan lebonyolításához. Ezután a küldöttségek tagjai esküt tettek a választási bizottság elnöke előtt. Az előző választásokhoz hasonlóan ismét egy századnyi honvéd érkezett Vásárhelyre, hogy a voksolás idején rendfenntartóként működjön közre.[3]

3. Politikai pártok és erőviszonyok a hódmezővásárhelyi kampányban

A Független Kisgazdapárt Gömbös-kormányhoz való közeledése miatt Kun Béla[4] már 1934-ben kilépett a párt parlamenti frakciójából. „A Független Kisgazdapárt eltért a Kossuth-eszmében gyökerező régi programjától.” – indokolta döntését Kun.

A vásárhelyi polgári ellenzék az országgyűlés feloszlatásával egy időben újra képviselőjelöltnek kérte fel a veterán politikust, aki a régi 48-as Kossuth-párt eszméin alapuló „nemzeti agrárellenzéki programmal” vállalta a megmérettetést. A kormány 1935. március 7-étől ismét engedélyezte a politikai gyűléseket.

A Kun Béla-párt március 12-én hozta nyilvánosságra képviselőjelöltjei névsorát: A listán Kun Béla után a második helyen Bodrogi Sándor gazdálkodó, a harmadikon Gábor István ipartestületi jegyző, a negyediken pedig Székely Imre gazdálkodó, a barackosi olva-

sókör elnöke szerepelt. Valamennyi képviselőjelölt tagja volt a hódmezővásárhelyi törvényhatósági bizottságnak is.[5]

A Nemzeti Agrárellenzék listavezetője március 24-én délután tartotta képviselői beszámoló- és programbeszédét a Fekete Sas dísztermében. Az előző választástól eltérően ezúttal a rendőrség nem emelt kifogást az ellen, hogy ugyanazon a napon – bár néhány órával később – és azonos helyszínen tartson programadó gyűlést a kormánypárttal. Kun Béla sajátos jubileumhoz érkezett: 1910-ben, vagyis 25 évvel korábban választották meg először Vásárhely országgyűlési képviselőjévé. Programbeszédében arra mutatott rá, hogy a kormány továbbra is adós maradt a valódi reformok végrehajtásával. Példaként hozta fel az általános és titkos választójog kérdését, amiért immár 25 éve folytat küzdelmet a parlamentben. Bírálta a kormány néhol „vargabetűs huncutériával" felérő intézkedéseit, és az adósvédelmi intézkedések elmaradását is. Beszéde végén hangsúlyozta, hogy ő mindig a kisemberek pártján állt és áll: „Becsülettel fogok küzdeni továbbra is a népmilliókért, imádott magyar hazám szebb jövőéért, szeretett városom jobb sorsáért s a magyar feltámadásért. Isten engem úgy segéljen!" A listavezető frázisokkal tarkított hosszú beszéde után a lajstrom többi jelöltje is szólt a jelenlévőkhöz. A programadó nagygyűlés után a kampány a szokásos mederben folyt: a következő héten az Agrárellenzék képviselőjelöltjei a külterületi olvasóköröket járták végig, ahol a tanyasi lakossággal ismertették meg programjukat. Újdonság volt, hogy a párt kerületi irodát nyitott valamennyi belterületi szavazókörben. A pártirodák feladata a betérő választópolgárok szavazással kapcsolatos felvilágosítása, a kampánytevékenység koordinálása és az ajánlások gyűjtése volt.[6]

Az országgyűlés márciusi feloszlatása után megindultak a találgatások a kormánypárt helyi jelöltjeiről. Lehetséges vásárhelyi indulóként Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter és Mayer János volt miniszter neve is szóba került. Hosszas tanácskozás és mérlegelés után – melynek során az országos pártközpont által a lista második helyén indítani kívánt Temesváry Imrét a vásárhelyi lobbi Farkas Béla főispán segítségével Csáky Lajosra cseréltetette ki – a Nemzeti Egység városi nagyválasztmánya március 10-én megnevezte vásárhelyi képviselőjelöltjeit: a párt listavezetője Tasnádi Nagy András[7] vallás és közoktatásügyi államtitkár lett, akit Csáky Lajos városi főügyész követett. A harmadik helyen Kokovay János földbirtokos, a negyediken pedig ismét Szabó Sándor építész, az Iparegylet elnöke kapott helyet. Az államtitkárt egy, Farkas Béla és Csáky Lajos által vezetett küldöttség kérte fel a kormánypárt vásárhelyi listavezetőjének.

Tasnádi először a vásárhelyi frontharcosok március 15-ei ünnepi vacsoráján mutatkozott be személyesen a város közönségének. Azért választotta ezt az alkalmat, mivel maga is harcolt az első világháborúban.[8] Az első látogatást hamarosan újabb vizit követte: A listavezető március 24-én délelőtt a NEP Fekete Sasban megrendezett választási nagygyűlésén mondta el programbeszédét. „A kortes beszédek kora lejárt. […] A kortes beszédek csak arra valók, hogy aranyhegyeket ígérjenek és csalódást okozzanak." – kezdte mondandóját az államtitkár, majd így folytatta: „Legelső feladatának tekinti a kormány, hogy a gazdaközönség bajain segítsen." Adóreformot és a gazdaadósságok rendezését, továbbá a hitbizományok rendezését és telepítést ígért. Szót ejtett az iparosság és a munkásság rossz helyzetének javítási lehetőségeiről is. Végül – lévén kultuszminisztériumi államtitkár volt – egy új kultúrprogram kidolgozásának szükségességéről beszélt. Programbeszédéből kitűnt, hogy az államtitkár Gömbös miniszterelnöknek és reformterveinek feltétlen híve volt. A listavezető után a kormánypárt másik három jelöltje is bemutatkozott. A gyűlés után és másnap „Gömbös Gyula zászlótartója" és jelölttársai látogatást tettek a külterületi, valamint a belterületi olvasókörök egy részében.

Az 1935-ös választási kampány idején a Nemzeti Egység Pártja már valamennyi belterületi választókerületben pártirodát állított fel. A kampány hátralevő részében a párt kerüle-

ti szervezetei is gyűléseket szerveztek. A nagygyűlés után néhány nappal a listavezető újra Vásárhelyre érkezett: Elsőként a tisztviselők és közalkalmazottak értekezletét, majd a Gazdasági Egyesületet kereste fel. Ezután a Tisza szállóban összegyűlt iparosok és kereskedők előtt ismertette programját. Látogatása a korábban általa még nem felkeresett külterületi olvasókörökben végződött. Tasnádi közvetlenül a választások előtt, a néma héten is tiszteletét tette a városban, ekkor főként pártértekezleteken vett részt.[9]

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt országos választmánya március elején hagyta jóvá a vásárhelyi szervezet jelöléseit. Hódmezővásárhelyen Takács Ferenc[10] kőművesmestert lépette fel listavetetőként. A lista további jelöltjei sorrendben Posztós Sándor földmunkás, K. Tóth Sándor kisbirtokos és Hegyi Imre építőmunkás voltak. A lajstrom először a párt történetében kizárólag a városban élő jelöltek neveit tartalmazta. Az MSZDP helyi szervezete tanult a korábbi gyenge eredményekből, ezért különös hangsúlyt feketetett külterületi kampányára.[11]

A Független Kisgazdapárt Kun Béla kilépése után is aktív maradt a városban. Így az sem volt meglepő, hogy a párt vezetése bejelentette indulási szándékát a vásárhelyi választáson. Listavezetőnek az előző szavazás idején még Kun Béla mögött a kisgazda lista második helyén szereplő, hajdanvolt függetlenségi párti városatyát, Karácsonyi Sándor gazdálkodót, a Gazdasági Egyesület alelnökét kérték fel. Második helyen Karasz Péter gazdálkodó, a „gazdaifjak" vezetője, a harmadikon Szathmáry Dezső ügyvéd, a negyediken pedig Maczelka Ferenc gazdálkodó neve szerepelt az ajánlási íveken. A Független Kisgazdapárt a többi pártszervezethez hasonlóan több külterületi és belterületi programgyűlést szervezett.[12]

„Pártonkívüli gazdasági reformprogrammal" egy ötödik lajstrom is megpróbálta összegyűjteni a jelöltállításhoz szükséges ajánlásokat. A lista élén – a vásárhelyi választások történetében először – egy hölgyet találtunk: Sarkady Jolán magánzót. Második helyen Ács Lajos kocsigyártó, a néhány hónappal korábban megrendezett törvényhatósági választásokon felbukkant Bell-párt[13] egyik vezetője, a harmadik helyen Olasz Sándor gazdálkodó, a negyediken pedig Tóth András gépkereskedő indult. E névsort mégsem tekinthetjük a Bell Miklós-féle Gazdasági Reformpárt hivatalos listájának, mivel a helyi vezetőség közleményben határolódott el tőle, és kinyilvánította, hogy Bell Miklós betegsége miatt a párt az egész országban nem vesz részt a választásokon. A jelöltek mégis több programadó gyűlést hirdettek meg Hódmezővásárhely belterületi választókerületeibe.[14]

4. Küzdelem az ajánlásokért

1935. március 12-én a járásbíróság megkezdte az ívek hitelesítését, elindult az ajánlások gyűjtése. A jelölteknek ezen a választáson is a választópolgárok legalább tíz százalékának az érvényes ajánlását kellett megszerezniük, ami jelen esetben legalább 1828 darabot jelentett.

Március 29-én, a határidő napján öt párt megbízottai nyújtottak be ajánlási íveket a választási főbiztosnak. Elsőként a Nemzeti Egység Pártjának küldöttei érkeztek meg, akik 5416 ajánlást adtak le. Ebből a választási főbiztos és segítői 4281 darabot találtak hitelesnek. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megbízottjai 2566 ajánlást hoztak, melyek átvizsgálása után 2295 darab érvényes maradt. A „Pártonkívüli Gazdasági Reform" követei 2368 ajánlással jelentek meg, ennek azonban csak egyharmad részét, szám szerint 754 darabot fogadtak el. A „Gazdasági Reformot" a több mint fele részben hiányzó ajánlások 36 órán belüli beszerzésére kötelezték. Legutoljára a Független Kisgazdapárt 1957 ajánlást tartalmazó ívei érkeztek be, a vizsgálat azonban ez esetben is mindössze 863 darabot talált

megfelelőnek. A választási biztos a kisgazdáknak szintén 36 óra haladékot adott a hiányzó 965 ajánlás összegyűjtésére. Bár másodiknak érkezett be, mégis legutoljára került sor a Nemzeti Agrárellenzék 3500 ajánlást tartalmazó íveinek áttekintésére. Elemy főbiztos és segítői nem nézték át az összes ívet, csak 2300 ajánlást vizsgáltak át, melyből 2261 darab bizonyult hibátlannak, de ennyi is elegendő volt a Kun Béla vezette párt indulásához.

A választási bizottság a főbiztos által adott 36 órás türelmi időt egy ízben, további 24 órával meghosszabbította. A két érintett pártnak azonban így sem sikerült a hiányzó ajánlásokat pótolni. A több napon át tartó hitelességi vizsgálat e határidő lejártával véget ért. Április 2-án a választási bizottság kihirdette, hogy három párt: a NEP, az MSZDP, és a Nemzeti Agrárellenzék (48-as Kossuth Párt) képviselőjelöltjei szereztek jogot a választáson való indulásra. Ezt követően sorsolással állapították meg a szavazólapokra kerülő pártsorrendet: a NEP az első, az MSZDP a második, míg az Agrárellenzék a harmadik helyre került.[15]

5. Rövid kampány, mérsékelt küzdelem

A meglehetősen rövid, mindössze három hetes választási kampány a felfokozott és atrocitásoktól sem mentes országos választási hadjárattal ellentétben viszonylag csendesen csordogált. A két kormánypárti sajtóorgánum (Vásárhelyi Újság, Vásárhelyi Friss Újság) csak a választások előtt közvetlenül lendült támadásba: Kun Bélát azzal vádolták, hogy lapjában a szociáldemokratákról túlzottan szelíd hangon ír, ellenben a kormányt és a Kisgazdapártot folyamatosan támadja. A vádakat az Agrárellenzék listavezetője a Vásárhelyi Reggeli Újság hasábjain utasította vissza. A Vásárhelyi Friss Újság a szociáldemokratákra is össztüzet zúdított. „Rabszolgája akarsz lenni a nemzetközi szociáldemokráciának? Ne tedd!!! Magad, családod és nemzeted árulója vagy, ha meginogsz!!! Szavazz tehát a Nemzeti Egység jelöltjére: Tasnádi Nagy Andrásra.”[16] – hirdette a voksolás második napján megjelent lapszám címoldala.

1935. március 31-én kezdődött az előző választáson bevezetett néma hét. A választás napját megelőző hét napban már nem lehetett gyűléseket vagy programbeszédeket tartani, a pártok csupán „értekezleteket” rendezhettek. Egy ilyen jellegű susáni NEP rendezvényen kisebb incidens történt, amikor egy csoport „szociáldemokrata kötődésű ínségmunkásnak titulált elem” bekiabálásokkal próbálta megzavarni a kormánypárti szónokokat, de idő előtti távozásuk miatt tettlegességre végül nem került sor. Ettől az esettől eltekintve nem történt ilyen jellegű összetűzés a pártok között.

A választás előtt néhány nappal a jelöltállításnál elbukó Független Kisgazdapárt vásárhelyi csoportja a kormánypárti jelöltek támogatására szólította fel híveit. Többek között ez a gesztus is alátámasztotta a két politikai erő hosszabb idő óta tartó közeledését és együttműködését mind országos, mind helyi szinten. A hódmezővásárhelyi szavazás megkezdése előtt már biztossá vált, hogy Tasnádi Nagy András a hajdúszoboszlói választókerület egyhangú mandátumával bejutott a parlamentbe.

A voksolásra kijelölt két napon a kormánypárt és Kun Béla pártja minden választókerületben jelentős erőfeszítéseket tett a szavazók mozgósítására, míg az MSZDP kortesei főként azokra a külterületi választókerületekre koncentráltak, ahol korábban pártjuk gyengébb eredményeket ért el.[17]

6. A választás statisztikája és értelmezése

Az 1935. április 6–7-én megtartott hódmezővásárhelyi országgyűlési választás számszerű eredményeit az alábbi táblázat tartalmazza:

1. táblázat. **A hódmezővásárhelyi kétmandátumos, lajstromos választókerület szavazóköreinek eredményei az 1935-ös országgyűlési képviselő-választáson**

Table 1. **General election results of 1935 in Hódmezővásárhely**

Szavazókör (szavazás helye)	Névjegyzékben szereplő választásra jogosultak	Összes szavazat	1. sz. lista: NEP	2. sz. lista: MSZDP	3. sz. lista Nemzeti Agrár-ellenzék	Vissza-utasított/ Ki-fogásolt	Érvény-telen
Belterület							
1. I-1. Városháza (I. v. ker)	1511	1339	614	240	443	1/–	42
2. I-2. Mária Valéria u. áll. e. isk. (IV. v. ker.)	1490	1308	597	224	447	2/2	40
3. I-3. Kállay u. ref. e. isk. (VII. v. ker.)	1214	1098	436	292	349	3/7	21
Belterület összesen:	4215	3745	1647	756	1239	6/9	103
Külterület							
4. I-4. Hatrongyosi áll. e. isk. - Hatrongyos-Csókás	753	683	352	145	178	–	8
5. I-5. Mátyáshalmi áll. e. isk. - Mátyáshalom	920	776	188	196	383	–	9
6. I-6. Külsőszőrháti áll.e. isk. - Szőrhát	888	774	157	205	408	–	4
7. I-7. Téglásszéli áll. e. isk. - Téglás	534	465	103	130	228	1/–	4
Külterület összesen:	3095	2698	800	676	1197	1/–	25
I. vk. összesen:	7310	6443	2447	1432	2436	7/9	128
Belterület							
8. II-1. Malom utcai ref. e. isk. - Tarján (II. v. ker.)	1300	1205	304	552	337	–	12
9. II-2. Lévay u. ref. e. isk. - Tabán (III. v. ker.)	1381	1265	356	570	278	–	61
10. II-3. Szent István u. rkat. e. isk. - Csúcs (V. v. ker.)	1756	1560	335	689	379	–	157
11. II-4. Klauzál u. ref. e. isk.- Susán (VI. v. ker.)	1529	1437	328	718	377	6/–	14
12. II-5. Nádor u. ref. e. isk. - Újváros (VIII. v. ker.)	1233	1117	288	511	308	1/–	10
Belterület összesen:	7199	6584	1611	3040	1679	7/–	254
Külterület							
13. II-6. Mártélyi új áll. e. isk. - Mártély	480	441	164	150	124	–	3
14. II-7. Vajháti áll. e. isk. - Vajhát - Kopáncs	986	777	168	368	221	2/–	20
15. II-8. Gorzsai áll e. népisk. - Gorzsa	351	300	102	79	118	11/–	1
16. II-9. Fehértóparti áll. e. isk. - Puszta - Barackos	1058	912	290	166	399	–/1	57
17. II-10. Kutasi új áll. e. isk. - Kutas-Szőkehalom	898	798	245	195	343	1/–	15
Külterület összesen:	3773	3228	969	958	1205	14/1	96
II. vk. összesen:	10972	9812	2580	3998	2884	21/1	350
I. + II. vk. összesen	18282	16255	5027	5430	5320	28/10[18]	478

Forrás: MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935. IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz; MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1933. IV. B. 1403 b/Iratok, 21. doboz; MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1935. IV. B. 1403 b/Iratok, 22. doboz; Az 1935-ös választási jegyzőkönyv korrigálva a szavazási jegyzőkönyvek, a rovatos ívek és a számlálási jegyzőkönyvek alapján. Rövidítések: ref. e. isk. = református elemi iskola, áll. e. isk = állami elemi iskola, rkat. e. isk. = római katolikus elemi iskola, v. ker = városi kerület.; VRÚ 1935. április 10. 2.; VÚ 1935. március 24. 4. A két választókerületre való tagolás a lajstromos szavazás 1925-ös bevezetése miatt már csak formálisan létezett, a korábbi országgyűlési választásokkal való könnyebb összehasonlíthatóság miatt azonban ezúttal is a két egykori választókerület szerinti beosztást és adatközlést használjuk.

A szavazás a 600 főnél több választópolgárt fogadó szavazókörökben ezúttal is két napig tartott, csak Tégláson (I.-7.), Mártélyon (II-6.) és Gorzsán (II-8.) volt egynapos. Az 1931-es választáshoz képest hat szavazókörben változott a voksolás helyszíne: az I-4. szavazókört a Csókási olvasókörből a Hatrongyosi iskolába, a II-1. szavazókört ugyanakkor a Malom utcai óvodából a Malom utcai iskolába helyezték vissza. A II-6. szavazókör a Mártélyi régi iskolából az új iskolába, a II-7. szavazókör a Károlyi Melinda-féle iskolából a Vajháti iskolába, a II-9. szavazókör a Barackosi olvasókörből a Fehértóparti iskolába, a II-10. szavazókör pedig a Szőkehalmi iskolából a Kutasi új iskolába került. A voksolást, az eddigi gyakorlattól eltérően, vasárnap-hétfő helyett ezúttal szombat-vasárnap rendezték. 1935-ben a választásra jogosultak létszáma csaknem megegyezett az 1931-ben rögzített hasonló számadattal, ami jelentős mértékben megkönnyítette a két egymást követő országgyűlési választás eredményeinek összevetését. Az 1935 áprilisában lezajlott választáson a 18 282 választópolgár közül 16255 fő élt szavazati jogával. Vagyis a névjegyzékben szereplők 89 százaléka – az előző választáshoz képest tehát 4 százalékkal több választó – járult az urnákhoz. A listás szavazás 1926-os bevezetése óta ez a voksolás zárult a legmagasabb részvételi aránnyal. Az érvénytelen szavazatok a teljes szavazatmennyiség mintegy három százalékát tették ki.

Az arányossági számot ezúttal a listákra leadott érvényes szavazatok összegének a felezésével kapták meg (a korábbi listás választásoktól eltérően most nem az összes leadott szavazatot vették figyelembe, hanem kihagyták az érvénytelen szavazatokat), majd az egyes lajstromokra leadott voksok összegét elosztották az arányossági számmal. A két nagyobb hányadossal rendelkező lajstrom – a szociáldemokraták és az Agrárellenzék – listavezetői nyerték a mandátumokat.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a hajdani első választókerülethez tartozó szavazókörökben hagyományosan gyengén szerepelt. Bár a három belterületi szavazókörben most is az utolsó helyen végzett, de ezúttal ezekben is jóval többen voksoltak rá, mint korábban. Az igazi átütő sikert azonban a külterületen, Mátyáshalmon, Szőrháton és Tégláson érte el, ahol – eddig példátlan módon – maga mögé utasította a kormánypártot. Végül a szociáldemokraták csaknem ötszáz fővel gyarapították szavazóik számát a régi első választókerületben. A volt második választókerület öt belterületi szavazókörében az MSZDP listája – a nagyszámú csúcsi érvénytelen szavazat ellenére – megtartotta, sőt kis mértékben növelni tudta a választásról-választásra egyre szilárdabbá váló szavazóbázisát, így újra minden belterületi szavazókörben az élen végzett. A külterület öt szavazókörében pedig mintegy négyszáz fővel többen szavaztak Takács Ferencékre, mint négy évvel korábban. A Pusztán megháromszorozták, míg Kutas-Szőkehalmon megkétszerezték a rájuk leadott voksokat. Összességében a párt több mint ezer fővel növelte szavazóinak számát. Így a listás szavazások történetében először lett a szociáldemokratáké a győztesnek járó első mandátum. A helyi MSZDP nagy valószínűség szerint az évek óta tartó szisztematikus külterületi szervezőmunkának, és a magasabb részvételnek köszönhette választási győzelmét. A pártszervezés során megnyert, korábban a választásoktól többnyire távolmaradó külterületi választópolgárok jelentős része ugyanis ezúttal a szociáldemokratákat támogatta szavazatával.

A Nemzeti Agrárellenzék az egykori első választókerület belterületén és a külterületi Hatrongyoson stabilan őrizte második helyét, míg a külterületi Mátyáshalmon, Szőrháton és Tégláson nagyarányú győzelmet aratott. A régi első választókerület összeredményét tekintve Kun Béla listája mindössze 11 szavazattal szorult a második helyre. Az Agrárellenzék a hajdanvolt második választókerület belterületi szavazóköreiben a második helyet szerezte meg, egyedül Tarjánban lett utolsó. A külterületen Gorzsán, a Pusztán és Szőkehalmon győzött, Mártélyon és Vajhát-Kopáncson azonban a szociáldemokraták mögött

végzett. A polgári ellenzék a volt második választókerületben szinte pontosan ugyanannyi szavazatot szerzett, mint az előző országgyűlési választáson. A táblázat adatai alapján nyilvánvaló, hogy Kun Béla listája a második helyet és az ezzel járó mandátumot elsősorban a hajdani első választókerületben az előző választási eredményéhez képest kapott mintegy háromszáz többletszavazatának köszönhette.

A korábbi első választókerület belterületi szavazóköreiben és a külterületi Hatrongyoson a NEP megőrizte elsőségét, ám mindenhol szavazatokat vesztett. A mátyáshalmi, a szőrháti és a téglási külterületi szavazókörökben pedig – eddig példátlan módon – a szociáldemokraták mögé, az utolsó helyre szorult. A belterületi jó eredmény még mindig elegendő volt arra, hogy az összeredményt tekintve a volt első választókerületben, hajdani fellegvárában újra az élen végezzen. Sikere azonban nem volt olyan átütő, mint a korábbi választásokon. Több mint négyszáz szavazattal kevesebbet kapott, és csak néhány vokssal előzte meg az Agrárellenzéket. A kormánypárt az egykori második választókerület belterületén az 1931-es választásokhoz hasonlóan szerepelt. Ezúttal egyedül Tabánban lett második, a többi belterületi szavazókörben pedig ismét az utolsó helyre került. A külterületen, Mártélyon – meglepetésre – az első lett, a másik négy szavazókörben pedig Vajhát-Kopáncs kivételével kis mértékben növelni tudta szavazóinak számát. Összességében a hajdani második választókerületben szinte ugyanannyi voksot gyűjtött, mint négy évvel korábban. Bár a NEP a tizenhét szavazókör egyikében sem szerepelt kirívóan rosszul, mégis mandátum nélkül maradt. Vereségét elsősorban a hajdani első választókerületből a négy évvel korábbi választáshoz képest elvesztett négyszáz szavazatának „köszönhette".

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kun Béla vezette Agrárellenzék hat-hat szavazókörben végzett az élen, a Nemzeti Egység Pártja pedig öt szavazókörben győzött. A választási eredményekből jól nyomon követhető, hogy az egyes pártok szimpatizánsaihoz köthető területi centrumok továbbra is fennálltak.

7. Választási furcsaságok

A voksolás első napján Takács Ferencről azt terjesztették, hogy agyvérzést kapott, ami természetesen nem fedte a valóságot.[19]

A választás után közvetlenül egy másik, igencsak érdekes eset is napvilágra került: A II-2. tabáni szavazatszedő küldöttség elnöke és helyettese a szavazókör urnáját gépkocsival szállította be a polgármesteri hivatalba, de útközben az autó a Kincses temető irányába nehezen magyarázható kitérőt tett. A városházához érkezéskor pedig az urna kizuhant a hátsó ülésről, és az esés következtében a zárószalagja elszakadt. Az ellenzéki bizalmi egyének viszont nem voltak biztosak abban, hogy valóban így történt, ezért panaszt tettek a választási elnöknél. Az ügynek végül nem lett semmilyen következménye, bár a visszaélés lehetőségének gyanúja nem oszlott el teljesen.[20]

A választási bizottság a szavazatok összeszámlálásakor – a korábbi gyakorlattól eltérően – ezúttal nem engedte be a lapok tudósítóit a városházára, hanem egy tisztviselőt jelölt ki a sajtó folyamatos tájékoztatására. A pártok bizalmi egyénei viszont végig jelen lehettek a választási procedúra egyik legfontosabb részénél.[21]

Kormánypárti sajtóértesülések tudni vélték, hogy a csúcsi szavazókörben leadott 157 érvénytelen szavazólapot a bellisták szándékosan rontották el. A szavazókör számlálási jegyzőkönyvéből viszont az derült ki, hogy az érvénytelenített voksok kétharmadát – mintegy 102 darabot – a szociáldemokrata listára adták le. Ezeket a voksokat azért utasították el, mert a szavazókör elnöke által minden alkalommal a szavazólapra és a borítékra kötelezően rávezetendő betűjelzés, valamint aláírás nem egyezett meg egymással vagy hiányzott.

Az érvénytelen szavazatok nagy száma tehát nagy valószínűséggel az elnök vétlen vagy szándékos hanyagságának volt köszönhető.[22]

Az itt ismertetett „furcsaságok” azonban érdemben nem befolyásolták a választás végeredményét.

8. A választás utóélete

A választás végeredményét Endrey Béla választási elnök 1935. április 9-én a városháza erkélyéről hirdette ki, és rögvest átnyújtotta Takács Ferenc és Kun Béla képviselői megbízólevelét. Takács pótképviselője Posztós Sándor, Kun Béláé pedig Bodrogi Sándor lett. A Horthy-korszak hódmezővásárhelyi országgyűlési választásainak történetében először kapta mindkét mandátumot a városban élő jelölt.[23]

2027 választópolgár nem élt választási kötelezettségével. Ellenük – a bevett gyakorlatnak megfelelően – a távolmaradás igazolására adott nyolc napos türelmi idő lejárta után eljárás indult.

Az 1935-ös országgyűlési képviselő-választás volt az utolsó, részben nyílt szavazásos választás. Országos viszonylatban a kormánypárt újabb jelentős győzelmet aratott. A gazdasági válságból való fokozatos kilábalás és a kormány reformpolitikájának jelszavai sok választópolgárnak imponáltak, helyzetük jobbra fordulását remélték tőle. A Nemzeti Egység Pártja a 245-ből 171 mandátumot szerzett, így a képviselői helyek 70 százalékát tudhatta magáénak. Ez a kétharmadosnál is jobb eredmény tovább növelte a kormánypárti képviselők számát a Házban. A NEP képviselői garnitúrája ugyanakkor nagyrészt kicserélődött. A „vérfrissítés” eredménye egy Gömböshöz jobban kötődő, jobboldalibb és fiatalabb korösszetételű képviselőcsoport lett.

A miniszterelnök nem tartotta be a választások előtt Eckhardt Tiborral kötött megállapodását: A hatóságok a legtöbb helyen minden törvényes és néhol törvénytelen eszközökkel is igyekeztek megakadályozni a Független Kisgazdapárt térnyerését. A párt azonban az ellene alkalmazott presszió ellenére több képviselői helyet szerzett, mint az előző választáson. A szociáldemokraták és a liberálisok viszont visszaestek. A liberális, a demokrata és a szociáldemokrata ellenzék leszűrve a korábbi választások tapasztalatait elsősorban a lajstromos, titkosan választó kerületekre összpontosította kampányát. Az európai tendenciáknak megfelelően az új típusú szélsőjobboldal első képviselői ezen a választáson jutottak be először a magyar parlamentbe. Az országos kormánypárti siker és a sok helyen alkalmazott hatósági nyomásgyakorlás fényében jelentős fegyverténynek számított a hódmezővásárhelyi teljes ellenzéki győzelem.[24]

JEGYZETEK

1. Sipos Péter (1999): Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In. Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. (A továbbiakban: Parl. vál. Mo.) 149–151., 154–160.; Vásárhelyi Reggeli Újság. (a továbbiakban: VRÚ) „Független politikai napilap.” 1935. március 2. 1.; VRÚ 1935. március 5. 1.
2. VRÚ 1935. március 12. 3.; VRÚ 1935. március 19. 3.; Vásárhelyi Friss Újság. „Független politikai napilap.” (a továbbiakban: VFÚ) 1935. március 9. 2.; VFÚ 1935. március 17. 2.
3. VRÚ 1935. március 24. 1–2.; VRÚ 1935. március 28. 2.; Vásárhelyi Újság (a továbbiakban: VÚ) „Földmívelők politikai napilapja. Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.” 1935. április 7. 2.; VFÚ 1935. március 17. 4.; VFÚ 1935. március 28. 2.
4. Kun Béla (1878–1954). Nyomda- és laptulajdonos, kiadó, lapszerkesztő, polgári ellenzéki országgyűlési képviselő. Nagyváradon született, felmenői között több református lelkész volt. A vásárhelyi

főgimnáziumban érettségizett. Ezután Debrecenben, majd a kolozsvári egyetemen jogot hallgatott. 1903 és 1905 között a Hódmezővásárhely című napilap szerkesztője volt. 1905-ben megalapította a Vásárhelyi Reggeli újság című napilapot, melynek 1944-ig tulajdonosa és szerkesztője volt. 1906-ban a Függetlenségi és Kossuth Lajos Párt jelöltjeként még alulmaradt a szegvári választókerület mandátumáért folytatott harcban. 1910-től a Justh-párt, 1916 és 1918 között pedig a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt. Az őszirózsás forradalom győzelme után, 1918 őszén, kormánybiztos-főispánná nevezték ki, mely tisztségéről még a tanácsköztársaság hatalomátvétele előtt lemondott. Honatyaként végig Kossuth Lajos elvei mentén politizált. Kezdettől fogva a közszabadságok biztosításáért küzdött, és Hódmezővásárhely polgáraiért tevékenykedett. 1922-ben pártonkívüli keresztény kisgazda programmal szerezte meg az egyik vásárhelyi mandátumot. 1926-ban a Függetlenségi és 48-as Kossuth Lajos pártkör jelöltjeként jutott a parlamentbe. 1931-ben a Független Kisgazdapárt színeiben választották meg képviselővé. 1927–1933 között a hódmezővásárhelyi ipartestület elnöki tisztét töltötte be. 1932-től a Magánalkalmazottak Nemzeti Szövetségének társelnöke volt. 1935-ben a Nemzeti Agrárellenzék programjával utoljára került be az országgyűlésbe. 1939-ben újra a Független Kisgazdapárt jelöltjeként indult, de nem szerzett mandátumot. A második világháború után internálták, majd háborús cikkei miatt fél év börtönre ítélték. Hódmezővásárhelyen hunyt el 1954-ben. In. Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely. 20–21.; Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely. 53–61.; Magyar országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al935_40/index.htm 306.

5. VRÚ 1934. november 25. 1.; VRÚ 1935. március 8. 1.; VRÚ 1935. március 12. 1.; VRÚ 1935. március 13. 1.
6. VRÚ 1935. március 26. 1–2.; VRÚ 1935. április 3. 2.; VRÚ 1935. április 6. 3.
7. Tasnádi Nagy András (1882–1956) Vallás- és közoktatásügyi államtitkár, igazságügy miniszter. Budapesten született. A fővárosban végezte a középiskolát és a jog és államtudományi doktori oklevelet is a budapesti egyetemen szerezte. 1908-tól az első világháború kezdetéig ügyvédként dolgozott, majd 1915-ben bevonult, és végigharcolta a háborút. 1925-ben az Államvasutak főügyésze, majd igazgatóhelyettese lett. 1929-ben a kormányzó kormányfőtanácsossá nevezte ki. 1933-tól két évig az Igazságügy Minisztérium, majd 1935-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáraként dolgozott. 1935-től 1944-ig Hajdúszoboszló egyhangú mandátumával országgyűlési képviselő lett. 1935-ben Hódmezővásárhelyen a kormánypárti lista vezetője volt, de nem szerzett mandátumot. 1938-ban a NEP országos elnökévé választották. Idejét a pártszervezésnek szentelte, ezért az államtitkárságról lemondott. 1938 novemberétől az Imrédy, majd a Teleki-kormány igazságügy-miniszterévé nevezték ki. 1939-ben titkos tanácsosi címet kapott a kormányzótól. 1939 novemberétől 1945-ig a képviselőház elnöke volt, a miniszterségtől megvált. A második világháború után a népbíróság halálra ítélte, majd kegyelemből életfogytiglanra módosította ítéletét. A börtönben halt meg. In. Bölöny József (1992): Magyarország kormányai 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest. 353. Magyar országgyűlési almanach 1939–1944. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 326–327.
8. VRÚ 1935. március 8. 2.; VRÚ 1935. március 12. 2.; VÚ 1935. március 8. 1.; VÚ 1935. március 12. 1.; VÚ 1935. március 15. 1.; VÚ 1935. március 16. 1–2.; VFÚ 1935. március 13. 1.
9. VÚ 1935. március 27. 1–3.; VÚ 1935. március 28. 1–2.; VÚ 1935. március 30. 1–2.; VÚ 1935. április 4. 2.; VFÚ 1935. március 27. 1–2.; VFÚ 1935. március 30. 1.
10. Takács Ferenc (1893–1956). Kőművesmester, szociáldemokrata politikus. 1928-tól a vásárhelyi törvényhatósági bizottság tagja,1931 és 1935 között a helyi szociáldemokrata párt titkára volt. 1935-ben Hódmezővásárhely országgyűlési képviselőjévé választották. 1944 végén az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, majd az ideiglenes Nemzeti Kormány iparügyi minisztere lett. Ezután 1945 novemberétől 1948 áprilisáig a Földművelési Minisztérium politikai államtitkára volt. Lemondása után nem sokkal az SZDP visszahívta a parlamentből is, ezután visszavonult a politikától. Ennek ellenére 1950-ben letartóztatták és tizenkét év börtönre ítélték. 1955-ben amnesztiával szabadult, azonban a börtönben szerzett súlyos betegsége következtében nem sokkal később elhunyt. In. Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1944-45/index.htm 454.

11. VRÚ 1935. március 10. 5.; VÚ 1935. március 31. 1–2.
12. VÚ 1935. március 13. 3.; VÚ 1935. március 28. 3.
13. Bell-féle Gazdasági Reformpárt. Bell Miklós volt egységes párti képviselő által alapított politikai alakulat. Bell a világgazdasági válság magyarországi problémáinak megoldására, utópisztikus elemeket sem nélkülöző gazdasági reformtervet dolgozott ki, melynek egyik alaptézise az államosított ingatlan fedezetű pénzrendszer felállítása volt. In. Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban: CSML HL) Hódmezővásárhely város Igazoló Választmányának iratai 1934–1936. IV. B. 1404. a. 6. doboz. II. Honfoglalás 1934. november 25. (Az újság a vásárhelyi Bell-párt időszaki kiadványa volt).
14. VRÚ 1935. március 14. 2.; VRÚ 1935. március 15. 2.; VÚ 1935. március 23. 3.
15. MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935. IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz; MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1935. IV. B. 1403 b/Iratok, 22. doboz (a továbbiakban: MNL CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 22. d.); MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1935. IV. B. 1403 b/Iratok, 23. doboz; VRÚ 1935. március 30. 1.; VRÚ 1935. március 31. 3.; VRÚ 1935. április 2. 2.; VRÚ 1935. április 3. 3.; VÚ 1935. március 12. 1.; VÚ 1935. március 30. 1.; VÚ 1935. március 31. 1.; VÚ 1935. április 2. 1.; VÚ 1935. április 3. 1.; VFÚ 1935. március 12. 1.; VFÚ 1935. március 30. 1.; VFÚ 1935. március 31. 1.; VFÚ 1935. április 2. 1.; VFÚ 1935. április 3. 1.
16. VFÚ 1935. április 7. 1.
17. VRÚ 1935. április 1. 1.; VÚ 1935. április 4. 1.; VÚ 1935. április 5. 2.; VÚ 1935. április 7. 2.; VFÚ 1935. március 31. 2.; VFÚ 1935. április 4. 1.; VFÚ 1935. április 5. 1–2.
18. A kifogásolt szavazókat a választási elnökök szavazásra bocsájtották. Voksuk érvényesnek lett elkönyvelve.
19. VFÚ 1935. április 7. 3.
20. VRÚ 1935. április 9. 1.
21. VRÚ 1935. április 9. 1–2.
22. MNL CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 22. d. A II-3. szavazókör számlálási jegyzőkönyve alapján.; VFÚ 1935. április 10. 1.
23. VRÚ 1935. április 10. 1.
24. Parl. vál. Mo. 168–175.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bölöny József (1992): Magyarország kormányai 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest. 353.

Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely. 20–21.

Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945. In. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1944-45/index.htm 454.

Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely. 53–61.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára Hódmezővásárhely város Igazoló Választmányának iratai 1934–1936. IV. B. 1404. a. 6. doboz. II. Honfoglalás 1934. november 25.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935. IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz. 1935-ös választási jegyzőkönyv.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1933. IV. B. 1403 b/Iratok, 21–22. doboz. Szavazási jegyzőkönyvek, rovatos ívek, és számlálási jegyzőkönyvek szám nélkül.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1935. IV. B. 1403 b/Iratok, 23. doboz. Ajánlóívek és dokumentumok szám nélkül.

Magyar országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al935_40/index.htm 306.

Magyar országgyűlési almanach 1939–1944. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 326–327.

Sipos Péter (1999): Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In. Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 149–151., 154–160., 168–175.

Vásárhelyi Friss Újság. „Független politikai napilap." 1935. március 9. 2.; 1935. március 12. 1.; 1935. március 13. 1.; 1935. március 17. 2., 4.; 1935. március 27. 1–2.; 1935. március 28. 2.; 1935. március 30. 1.; 1935. március 31. 1–2.; 1935. április 2. 1.; 1935. április 3. 1.; 1935. április 4. 1.; 1935. április 5. 1–2.; 1935. április 7. 1., 3.; 1935. április 10. 1.

Vásárhelyi Reggeli Újság. „Független politikai napilap." 1934. november 25. 1.; 1935. március 2. 1.; 1935. március 5. 1.; 1935. március 8. 1–2.; 1935. március 10. 5.; 1935. március 12. 1–2., 3.; 1935. március 13. 1.; 1935. március 14. 2.; 1935. március 15. 2.; 1935. március 19. 3.; 1935. március 24. 1–2.; 1935. március 26. 1–2.; 1935. március 28. 2.; 1935. március 30. 1.; 1935. március 31. 3.; 1935. április 1. 1.; 1935. április 2. 2.; VRÚ 1935. április 3. 2–3.; 1935. április 6. 3.; 1935. április 9. 1–2.; 1935. április 10. 1.

Vásárhelyi Újság „Földmívelők politikai napilapja. Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye." 1935. március 8. 1.; 1935. március 12. 1.; 1935. március 13. 3.; 1935. március 15. 1.; 1935. március 16. 1–2.; 1935. március 23. 3.; 1935. március 27. 1–3.; 1935. március 28. 1–3.; 1935. március 30. 1–2.; 1935. március 31. 1–2.; 1935. április 2. 1.; 1935. április 3. 1.; 1935. április 4. 1–2.; 1935. április 5. 2.; 1935. április 7. 2.

LŐRINCZNÉ DR. BENCZE EDIT*

ELNÖKVÁLASZTÁS HORVÁTORSZÁGBAN: A VÁLTOZÁS GYŐZELME

THE PRESIDENTIAL ELECTION IN CROATIA: THE VICTORY OF MODERNITY

ABSRTACT

The President of Croatia is elected to a five-year term by a direct vote of all citizens, with a majority vote required to win. Since Croatia's independence the country has got three elected presidents. The first presidential election was held on 2 August 1992 and resulted in victory for Franjo Tuđman of the HDZ, who received 57.8 percent of the vote in the first round of the election. Tuđman introduced a semi-presidential system and won the second term in 1997. The next two presidential elections took place in 2000 and in 2005 and Stjepan Mesić, the candidate of the Croatian People's Party won the office. In 2010 Ivo Josipović became the 3rd President of Croatia, becoming the first social democratic president since the independence of the country. On 11th January 2015, in the second round Croatians people elected Kolinda Grabar-Kitarović a member of the center-right Croatian Democratic Union (HDZ) as the new President of the Republic of Croatia. Her main opponent in the runoff was the outgoing president Ivo Josipović nominated by the center-left Social Democratic Party (SDP) and supported by the government's parties. This election gathers a lot of records: for the first time a woman has been elected President, for the first time the outgoing President is not confirmed for a second mandate and Grabar-Kitarović is the first HDZ 's President after Tuđman. In addition the presidential election regarded as the foreplay to the more pressing and important upcoming November parliamentary election and there could be lots of changes at political level.

1. Bevezetés

Horvátországnak 1991-es függetlensége óta három választott köztársasági elnöke volt – két esetben a házelnök helyettesítette az államfőt. 2015 januárjában a választás második fordulóján Kolinda Grabar-Kitarović, a jobbközép elnökjelöltje legyőzte Ivo Josipović jelenlegi államfőt, a szociáldemokrata vezetésű kormánykoalíció jelöltjét. Győzelme előrejelzi, hogy jelentős változások várhatóak az országban, mely súlyos belső problémákkal – makrogazdasági egyensúlytalanságok, túlzott deficit, növekvő munkanélküliség, demokratikus deficit, euroszkepticizmus – küszködik, s nem véletlen, hogy a választók a változásra szavaztak. „Horvátország első női államfőjének" győzelme azt is jelenti, hogy a HDZ-nek 15 éve, vagyis Franjo Tuđman halála óta nem volt köztársasági elnöke, s nem lesz könnyű a jelenlegi kormánynak, melynek az államfő várhatóan komoly ellenzéke lesz. Annál is inkább, mert elemzők szerint az elnökválasztás csak nyitánya volt az ősszel esedékes parlamenti választásoknak, amelyen a változásokat ígérő jobboldal győzelmét jósolják.

* Lőrinczné dr. Bencze Edit PhD, főiskolai tanár – Kodolányi János Főiskola Társadalom- és Bölcsészettudományi Intézet igazgató.

2. A köztársasági elnök szerepe a horvát politikai rendszerben

1990. április 22–23-án, illetve a második fordulón, május 6–7-én az első többpárti választások eredményeképpen a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) a szavazatok 48%-ával abszolút többséget szerzett. Az új horvát parlament 1990. május 30-án ült össze, s első ülésén a 338 szavazatból 281 igennel köztársasági elnökké választotta Franjo Tuđmant, a HDZ elnökét. Még ugyanebben az évben december 22-én a szábor új alkotmányt fogadott el (*Ustav Republike Hrvatske*), mely a parlament által választott köztársasági elnök helyett titkos szavazással megvalósuló közvetlen elnökválasztást vezetett be.[1] Az így létrejött félelnöki kormányforma a francia gyakorlathoz hasonló prezidenciális rendszert hozott létre, amelyben a végrehajtó hatalom dualizmusa jött létre és az elnöknek a kormányfő mellett nem csak jelentős hatalmat biztosított, hanem az államfői hatalom dominanciája valósult meg. Ez a félelnöki szisztéma egészen az ezredfordulóig, Franjo Tuđman haláláig állt fent, s csak ekkor nyílt mód az alkotmánymódosításra, mely jelentősen csökkentette a köztársasági elnök jogkörét.[2]

Az alkotmány rendelkezése alapján a köztársasági elnök hivatali ideje öt év, mely egyszer meghosszabbítható. Az elnökválasztás időpontját minden esetben a házelnök írja ki, mégpedig 60 nappal az államfő megbízatásának lejárta előtt, s magának a választásnak 30 napon belül le is kell zárulnia. A jelöltállításhoz legalább tízezer támogató aláírás összegyűjtésére van szükség, s az indulást 12 nappal a választás előtt be kell jelenteni az Állami Választási Bizottságnál. Az államfő megválasztása abszolút többségi választási rendszerben történik, mely azt jelenti, hogy egyfordulós a választás akkor, ha valamely jelölt az első fordulóban megszerzi az abszolút többséget, vagyis a szavazatok több mint 50%-át. Ha ez nem történik meg, akkor a 14 napon belül megrendezésre kerülő második fordulón csak az első forduló két legtöbb szavazatot megszerző jelöltjére lehet voksolni, s a győzelemhez már elegendő a relatív többség.[3] Az elnök nem tölthet be semmilyen más közéleti szerepet, s ha ezzel megválasztása előtt rendelkezett erről le kell mondania, akárcsak párttagságáról az államfői hatalom összeférhetetlensége miatt.[4]

A horvát köztársasági elnök legfőbb jogosítványai, hogy Ő látja el az ország külső és belső képviseletét, felelős a stabil kormányzati struktúráért, az állam védelméért és területi integritásáért.[5] Az államfő a katonaság parancsnoka, s a horvát hadsereg tisztjeinek kinevezése és felmentése is az ő feladata.[6]

Érdekes, az államfő jogkörét szűkítő tény azonban, hogy a kormányfő kinevezése nem a köztársasági elnök, hanem a szábor feladata.[7] Ezt a negatívumot ellensúlyozza, hogy a köztársasági elnöknek két esetben is joga van a parlament feloszlatására. Egyrészt akkor, ha a kormánytól megvonják a bizalmat, ezt azonban csak a miniszterelnök ellenjegyzésével teheti meg, másrészt, ha a törvényhozás a benyújtástól számított 120 napon belül nem fogadja el a költségvetést.[8] Emellett a horvát államfő a kormányüléseken való részvételi joggal, továbbá törvény-előterjesztési joggal is bír, népszavazást kezdeményezhet.[9]

1. táblázat. **Horvátország köztársasági elnökei**

Table 1. **The presidents of Croatia**

	Köztársasági elnök	Párt	Hivatali idő
1.	Franjo Tuđman	HDZ	1992. augusztus 12–1999. november 26.
	Vlatko Pavletić		1999. november 26–2000. február 2.
	Zlatko Tomčić		2000. február 2.–2000. február 18.
2.	Stjepan Mesić	HNS	2000. február 18.–2010. február 18.
3.	Ivo Josipović	SDP	2010. február 18.–2015. február 19.
4.	Kolinda Grabar-Kitarović	HDZ	2015. február 19.–

Forrás: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (Állami Választási Bizottság) http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=8BD9243DD4840AD3C1257C5C004BF6B3 alapján saját szerkesztés

A kilencvenes évek félelnöki időszakában az alkotmány mellett a hatalom további koncentrációját jelentette, hogy a kormányzó párt vezetője – Franjo Tuđman – volt az államfő is. Halála után, a parlamentáris demokrácia időszakában azonban a horvát politikai rendszer fő jellemzője, hogy nem a kormánypárt, hanem minden esetben az ellenzéki erők jelöltje győzedelmeskedik. Így volt ez Stjepan Mesić, Ivo Josipović és a jelenlegi győztes Kolinda Grabar-Kitarović esetében is, s mindez azt jelenti, hogy 2000-től kezdve más párt áll a köztársasági elnök mögött és más párt támogatja a kormányzatot. A közvetlen választások bevezetése, 1992 óta négy választott köztársasági elnöke volt az országnak, közülük kettő – Franjo Tuđman és Stjepan Mesić – két elnöki ciklusban tevékenykedett.[10]

3. A félprezidenciális rendszer

A hat alkalommal – 1992, 1997, 2000, 2005, 2010 és 2015 – lebonyolításra kerülő köztársasági elnöki választások közül az 1992-es és a 2000-es meghatározó szereppel bír, hisz mindkettő döntő változásokat hozott az ország politikai életében.[11] Az 1992-es jelentősége mindenekelőtt abban rejlett, hogy ez volt az ország történetében az első közvetlen elnökválasztás, korábban az államfőt az 1974-es alkotmány értelmében a parlament által választott héttagú köztársasági elnökség tagjai közül jelölték ki. A tényleges demokratikus átalakulást azonban mégsem ez, hanem a 2000. évi választás hozta meg, mely azonban csak kis részben volt köszönhető az ellenzék erősségének, nagyobb részben Tuđman halálának tudható be. A 2000. évi választás véget vetett az 1992–2000 közötti Tuđman által képviselt autokratikus félelnöki rendszernek, melynek legfőbb tartópillére az az alkotmány volt, amely kiterjedt jogosultsággal ruházta fel az államfőt. A hatalom összpontosítását biztosította, hogy köztársasági elnök a kormánypárt, a HDZ vezetője is volt, s ráadásul jelentős szerepet játszott a végrehajtásban, tekintettel arra, hogy a megválasztott államfő saját pártjának valamely utána következő politikusát nevezte ki kormányfőnek. Tuđman így nem csak az államfői hatalmat tudhatta magáénak, hanem jelentős beleszólása volt a kormányzat működésébe és a kormányzópárt tevékenységébe, mely állampárti, autoriter vonásokat kölcsönzött a rendszernek, s túlzott hatalmat adott az államfő kezébe.

Ezen félelnöki szisztéma párosulva Tuđman autoriter személyiségével, valamint a függetlenségi háború sikerei miatti népszerűségével, lehetővé tette, hogy mind 1992-ben, mind pedig 1997-ben abszolút többséggel, már az első fordulóban megnyerje a választásokat. Az új alkotmány alapján 1992. augusztus 2-án megtartott első közvetlen elnökválasztáson Franjo Tuđman legyőzve a hét másik jelöltet, nagy fölénnyel, a szavazatok 56,73%-ával, már az első fordulón köztársasági elnök lett.

***2. táblázat.* Az 1992. augusztus 2-i elnökválasztás eredményei**

***Table 2.* Presidential Elections Results of 2 August 1992**

Jelöltek	Pártok	Szavazatok száma	Szavazatok (%)
1. F. Tuđman	HDZ	1 519 100	56,73
2. D. Budiša	HSLS	585 535	21,87
3. S. Dabčević-Kučar	HNS	161 242	6,02
4. D. Paraga	HSP	144 695	5,40
5. S. Degen	SDP	108 979	4,07
6. M. Veselica	HDS	45 593	1,70
7. I. Cesar	HKDU	43 134	1,61
8. A. Vujić	SDSH	18 783	0,70
Összesen		2 627 061	100,00

Forrás: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (1992) Potpuni rezultati izbora 1992 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1992/1992_1_1_ Rezultati_Predsjednik_po_opcinama_i_inozemstvo.pdf alapján saját szerkesztés

Az eredmények Franjo Tuđman jelentős fölényéről tesznek tanúbizonyságot nem csak a többi párt jelöltjeinek viszonylatában, hanem saját pártjának az 1990-es parlamenti választásokon elért sikeréhez képest. A HDZ akkor a szavazatok 41,93%-át, vagyis 1 201 122 szavazatot tudhatott magáénak, míg Tuđman az 1992-es elnökválasztáson 1 519 100 szavazatot kapott, amely mintegy 320 ezer szavazattal többet jelentett. Ebben Tuđman népszerűsége mellett az is szerepet játszott, hogy a 17 nemzeti pártlista között a szavazatok szóródása jóval nagyobb volt, mint a nyolc köztársasági elnökjelölt között.[12]

Tuđman mandátumának lejárta után, 1997-ben újra nagy fölénnyel – a voksok 61,41%-ával, ismét az első fordulóban megszerezve a szükséges szavazatszámot – megnyerte a köztársasági elnöki választásokat. Népszerűségét támasztja alá, hogy csak két másik jelölttel kellett összemérnie erejét, s háromszor annyi szavazatot kapott, mint a második helyen végzett Zdravko Tomac (SDP, 21,03%), s még több volt az előnye a Horvát Szociálliberális Párt színeiben induló Vlado Gotovaccal szemben (17,3%).[13]

***3. táblázat.* Az 1997. június 15-i elnökválasztás eredményei**

***Table 3.* Presidential Elections Results of 15 June 1997**

Jelöltek	Pártok	Szavazatok	Szavazatok aránya (%)
Franjo Tuđman	HDZ	1,337,990	61,41
Zdravko Tomac	SDP	458,172	21,03
Vlado Gotovac	HSLS	382,630	17,56

Forrás: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske Potpuni rezultati izbora 1997 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/arhiva/arhiva_1997.html alapján saját szerkesztés

Az EBESZ meglehetősen elítélően nyilatkozott a választásokról, kifogásolta, hogy az állami kézen lévő média miatt az ellenzék kampánylehetőségei korlátozottak voltak, s a választójog tekintetében is egyenlőtlenség mutatkozott, tekintettel arra, hogy amíg az otthonukat elhagyó szerb menekülteket megfosztották választójoguktól, addig a Boszniában élő etnikai kisebbségnek számító horvátoknak biztosították e jogot.[14]

1999 novemberében Tuđman megromlott egészségi állapota miatt az elnöki tisztséget a parlament elnöke, Vlatko Pavletić (1999. november 26.–2000. február 2.), majd 2000. február 2-tól a választások után újjáalakult szábor elnöke, Zlatko Tomčić vette át a közben megtartott elnökválasztások győztesének hivatalba lépéséig, vagyis 2000. február 18-ig.[15]

4. A parlamentáris demokrácia időszaka

Tuđman 1999. december 10-i halála után minden addiginál több, összesen 9 jelölt szállt ringbe az elnöki hatalomért, akik közül Dranžen Budišát, a HSLS elnökét.[16] és Mate Granićot, a HDZ kormány volt külügyminiszterét tartották a legesélyesebbnek. S bár a 2000. január 24-én lezajlott választáson a jelöltek közül senki sem szerezte meg a szavazatok több mint 50%-át – mely szükséges volt az abszolút győzelemhez –, mégis nagy meglepetésre a Horvát Néppárt színeiben induló négypárti koalíció jelöltje, Stjepan Mesić – a szavazatok 41,11%-ával – megelőzte riválisait. Az első forduló két legjobban szereplő politikusa a 2000. február 7-én sorra kerülő második fordulón mérte össze erejét, s Mesić, a szavazatok 56,01%-val került ki győztesen, míg ellenfele, az esélyesebbnek tartott Dranžen Budiša csak a voksok 43,99%-át szerezte meg. A két politikus programjában alig található eltérés, mind Mesić, mind pedig Budiša az Ivica Račan kormánya által támogatott demokratikus politikai rendszer kiépítése mellett foglalt állást, mely magában foglalta az elnök hatalmának csökkentését. Mindketten fontosnak tartották Horvátország uniós és

NATO tagságát és a Hágai Nemzetközi Büntetőtörvényszékkel való együttműködést. Mesić győzelmében fontos szerepet játszott, hogy a kampány időszakában sokkal határozottabban és meggyőzőbben tudott síkra szállni ezen célokért.[17]

Ezt támasztották alá a rendszerváltás előtti politikusi tapasztalatai, többek között ő volt a korábbi Jugoszlávia elnöke, majd 1989-ben a HDZ alapítója, később parlamenti képviselő, a parlament elnöke. Tuđman elnök boszniai beavatkozásával azonban nem értett egyet, ezért tiltakozásképpen lemondott és megalapította a nem túl sikeres Független Horvát Demokrata Közösség nevű pártot. Hosszú ideig ő volt az egyetlen olyan politikus az országban, aki a horvát háborús bűnösök kiadatása mellett foglalt állást.

***4. táblázat.* A 2000. évi köztársasági elnökválasztás eredményei**

***Table 4.* Presidential Elections Results of 24 January 2000 and 7 February 2000**

		Első forduló 2000. január 24.	Második forduló 2000. február 7.
Jelöltek	**Pártok**	**Szavazatok (%)**	**Szavazatok (%)**
Stjepan Mesić	HNS	41,11	56
Dražen Budiša	HSLS-SDP	27,71	44
Mate Granić	HDZ	22,47	
Slaven Letica	független	4,14	
Anto Đapić	HSP	1,84	
Ante Ledić	független	0,85	
Tomislav Merčep	HPS	0,85	
Ante Prkačin	NH	0,28	
Zvonimir Šeparović	független	0,27	
Összesen:		99,52	

Forrás: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (2000) Potpuni rezultati izbora 2000 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/2000Pred/Pred2Krug.pdf alapján saját szerkesztés

Mesić 2000. évi köztársasági elnökké választása fordulópontot jelentett, hiszen véget ért a félelnöki rendszer és kezdetét vette a parlamentáris időszak, ahol a hatalmi súlypont az államfő kezéből áthelyeződött a kormányfő kezébe. Ennek alapján a parlamenti választásokon győztes párt köréből kerül ki a miniszterelnök, míg az államfői hatalmat 2000-től kezdve mindig ellenzéki politikus töltötte be. Ez azonban nem jelentett összeférhetetlenséget a két hatalmi ág között, ellenkezőleg a köztársasági elnök támogató magatartást tanúsított a mindenkori kormányok irányában. Mindezt jól tükrözi az államfői hatalmat két cikluson keresztül is megszerző Stjepan Mesić és a vele szemben a politikai paletta másik oldalán elhelyezkedő pártok és pártkoalíciók adta kormányok együttműködése. 2000 mérföldkőnek tekinthető a köztársasági elnök szerepfelfogásában történt változások tekintetében is, akinek a feladata ettől kezdve sokkal inkább szimbolikus, alkotmányos hatásköre jóval kisebb, mint a tuđmani időszakban, ugyanakkor a magas legitimáció és a széleskörű önálló munkavégzés (például parlament feloszlatási joga, rendeletalkotási lehetősége) következtében nem gyenge, hanem „közepesen erős” hatalommal bír.[18]

Stjepan Mesić 2000-ben elért sikerét meg tudta ismételni, s amikor lejárt ötéves mandátuma 12 másik jelölttel együtt ismét ringbe szállt az elnöki hatalomért. A szavazatok 48,92%-val, alig lemaradva az abszolút többség megszerzéséről, már a 2005. január 2-án megtartott első fordulóban maga mögé utasított mindenkit. A január 16-ra kitűzött második fordulón a voksok 65,93%-val elsöprő győzelmet aratott a HDZ jelöltjével Jadranka Kosorral szemben (34,07%).

Stjepan Mesić második elnöki mandátumának lejártával 2009. december 27-ére került kitűzésre az újabb államfő megválasztásának napja. Az első fordulót – melyen 12 jelölt indult – Ivo Josipovič, az SDP jelöltje nyerte meg a szavazatok 32,42%-ával, míg a máso-

dik helyen Milan Bandič független jelölt végzett 14,83%-kal. A 2010. január 10-én megtartott második fordulón Ivo Josipovič megnyerő fölénnyel győzött, megszerezve a voksok 60,26%-át.

5. A 2015. évi elnökválasztás

A 2015. évi elnökválasztás fontos momentum volt Horvátország életében, s habár a köztársasági elnök kompetenciái nem igazán erősek, mégis mind odahaza, mind külföldön nagyon nagy várakozás előzte meg a választásokat, melyet több tényező is befolyásolt. Súlyosan nyomott a latba, hogy az állam uniós csatlakozása óta az első megmérettetésre került sor, s Horvátország, mint az EU legfiatalabb tagállama hat éve tartó súlyos gazdasági és szociális válságban van, melyet a kormányzat nem tudott orvosolni. Ezen idő alatt az állam GDP-je 13 százalékkal, míg a beruházások 40 százalékkal csökkentek, s a választásokat megelőzően, 2014 novemberében a Horvát Statisztikai Hivatal jelentése alapján 312 330 munkanélkülit tartottak számon, s a munkanélküliségi ráta 19,2 százalék volt.[19]

S bár a két nagy párt egyikének sem voltak hathatós eszközei a válság leküzdésére, az mégis elsősorban a kormányon lévő Szociáldemokrata Párt által támogatott Ivo Josipovič esélyeire hatott negatívan, akinek támogatottsága a választásokat megelőzően fokozatosan csökkent.[20] A regnáló államfőnek elsősorban azt vetették szemére, hogy elnöki hatalmát nem használta fel kellőképpen a kormányzat bírálatára, illetve válságkezelő intézkedések ösztönzésére, s nem kedvezett neki a miniszterelnök, Zoran Milanović agresszív kommunikációs stílusa sem. Ezért minden elemző azon a véleményen volt, hogy a tényleges küzdelem a két ideológiai ellenlábas, az SDP vezette bal-közép kormánykoalíció fennmaradása és a jelenlegi vezetéssel elégedetlen, azt leváltani akaró konzervatív HDZ között folyik, s a választás végeredménye nem csak az államfői hatalom szempontjából fontos, hanem minden bizonnyal meghatározó lesz a 2015. évi őszi parlamenti választások kimenetelére is. Ezt támasztja alá a Crobarometer 2015. évi februári felmérése is, mely szerint a támogatottságát négy egymás utáni hónapban növelni tudó HDZ végzett az első helyen 28,7 százalékkal, míg a kormányzó szociáldemokraták a második helyre kerültek 19,8 százalékkal. A felmérés alapján a kormányt csak minden ötödik állampolgár támogatta és 73 százalék ellene volt. Az elnökválasztás végeredménye megingatni látszik az eddigi politikai váltógazdaságot is, hiszen az ekkor színre lépő Élőlánc nem csak az államfői választásokon hozott meglepetést, hanem a Crobarometer mutatói alapján a politikai paletta harmadik legerősebb tömörülése 14,6 százalékos támogatottsággal, s szintén figyelemreméltó a választások előestéjén létrehozott Fenntartható Fejlődés Pártjának (Održivi razvoj Hrvatske, ORaH) előretörése 8,8 százalékos eredménnyel.[21]

A választásokat megelőző kampány december 9-én vette kezdetét és 18 napig tartott. Mintegy 22 ezer megfigyelő ügyelt a választások tisztaságára annak mindkét fordulóján 5350 hazai és külföldi választási helyszínen. Az elnökválasztás első fordulójára 2014. december 29-én került sor, ahol négy jelölt mérettette meg magát.

Az első helyen az előző ciklus államfője, a Szociáldemokrata Párt által támogatott Ivo Josipović végzett a szavazatok 38,46%-ával, s nem sokkal mögötte 37,22%-os eredménnyel következett a HDZ jelöltje Kolinda Grabar-Kitarović. A másik két aspiráns Milan Kujundžić, a Néppárt (Hrvatska zora-stranka naroda) által vezetett jobboldali Szövetség Horvátországért tömörülés vezetője és a 24 éves anarchista Ivan Vilibor Sinčić – az ország történetének legfiatalabb elnökjelöltje, aki diákként indult a választásokon és az IndieGoGo-n gyűjtött az elnöki kampányra – messze lemaradva tőlük kapott voksokat. Sinčićet az „Élőlánc" (Zivi Zid) NGO támogatta, melynek neve utal létrejöttének fő céljára, vagyis arra, hogy élő láncot alkotva akadályozzák meg a kilakoltatásokat.[22] A Zivi Zid képes volt összegyűjteni az alkotmányban rög-

zített tízezer aláírást, s riasztó, hogy a populista szólamokkal élő, bank-, EU- és NATO-ellenes tömörülés jelöltjeként Sinčić megszerezte a szavazatok 16,4%-át, s a második fordulóban nem támogatva egyik jelöltet sem érvénytelen voksok leadására bíztatta híveit.[23]

***5. táblázat.* A 2014–2015-ös választások első és második fordulójának eredménye**

***Table 5.* Presidential Elections Results of 29 December 2014 and 11 January 2015**

Jelölt	Párt	2014. december 29.		2015. január 11.	
		szavazatok %	szavazók száma	szavazatok %	szavazók száma
Ivo Josipović	független	38,46	687 618	49,26	1 082 430
Kolinda Grabar-Kitarović	HDZ	37,22	665 379	50,74	1 114 865
Vilibor Sinčić	Élőlánc	16,42	293 570		
Milan Kujundžić	Szövetség Horvátországért	6,30	112 585		

Forrás: Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (2015) Potpuni rezultati izbora 2014-2015 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/106pre/rezult/2/rezultati.html alapján saját szerkesztés

Az alkotmány értelmében a második fordulón a két legtöbb szavazatot szerzett jelölt indulhat. Az 57 éves Ivo Josipović, a regnáló államfő, eredetileg jogászprofesszor, klasszikus zeneszerző, korábban az SDP tagja, a jelöltség idején azonban független, hiszen az alkotmány értelmében a köztársasági elnök nem lehet egyetlen párt tagja sem. Ennek ellenére Josipovič a kormánykoalíció pártjai – a Szociáldemokrata Párt (SDP), a Horvát Néppárt – Liberális Demokraták Pártja (HNS), az Isztriai Demokratikus Sabor (IDS) és a Horvát Nyugdíjasok Pártja (HSU) – támogatásával szállt ringbe másodszor is az államfői hatalom megszerzéséért. A kormánypártokon kívül mellette voksolt a szélsőbaloldali Horvát Munkások–Munkáspárt (HL-SR) és a zöldpártokhoz sorolható Horvát Fenntartható Fejlődés Pártja, továbbá maga mögött tudhatta az emberjogi kérdésekkel foglalkozó civil szervezeteket, számos vezető újságírót, sőt az előző államfő, Stjepan Mesić is biztosította támogatásáról.[24]

Ivo Josipović fő kihívója a 46 éves Kolinda Grabar-Kitarović, aki angol, spanyol és nemzetközi kapcsolatok szakon szerzett diplomát a Zágrábi Egyetemen, de tanult az Egyesült Államokban is, a George Washington, a Harvard és Johns Hopkins Egyetemeken. 2003-ban Európai Integrációs miniszterként, 2005 és 2008 között az Ivo Sanader vezette kormány külügyminiszterének tevékenykedett, majd pedig a washingtoni nagyköveti poszton és a NATO-főtitkár tanácsadójaként is helytállt.[25] A jelölt a jobbközép pártok széleskörű támogatásával rendelkezett, s a HDZ mellett a Horvát Parasztpárt (HSS), a konzervatív-liberális Horvát Szociálliberális Párt (HSLS) és számos kis nemzeti konzervatív párt állt ki mellette. Ezen kívül a katolikus egyház, a katolikus civil szervezetek, a háborús veteránok, a külföldön élő horvátok többsége is az általa fémjelzett változásokra voksolt.

Ivo Josipović kampányának központi eleme az alkotmányozási reform volt, mely ugyan nem tartalmazta a pontos kiegészítéseket, de magában foglalta az ország decentralizációját, új választójogi törvény ígéretét, az elnök törvénykezési vétó jogát. Győzelmében bízva kampánya szegényesre sikerült, szlogenje „a helyes út” nem volt mozgósító.

Ezzel ellentétben Kolinda Grabar-Kitarović minden megnyilvánulása az elnököt támogató SDP vezette kormány ellen irányult, szemére vetve, hogy nem volt képes az országot kivezetni az immár 6 éve tartó válságból. Elutasít mindenféle alkotmányi változást, különös tekintettel az elnöki hatalom kibővítésére s ezzel kapcsolatban támadja ellenfelét, aki szerinte meglévő jogosítványait sem volt képes megfelelően kihasználni. Éles hangú kritikával illeti Josipovič-ot a Szerbiával kapcsolatos politikájáért, hogy nem sikerült rendeznie

a szomszédos állammal fennálló bilaterális kérdéseket, különösen a háborúból fakadó problémákat. Külpolitikai kérdésekben áttételesen az SDP-t támadja, mert szerinte a baloldali kormánykoalíció – és az általa támogatott elnökjelölt – túlságosan elkötelezett az exjugoszláv szomszédsági politikában, s eközben elhanyagolja olyan nyugati szövetségeseit, mint Németország és az USA. S bár kampánya kezdetén elsősorban a jobboldali, konzervatív szavazókat célozta meg, később változtatott ezen az ideológiailag megosztó retorikán és az emberek mindennapi gondjait, egy „jobb Horvátországért" kampányolva a gazdasági válság megoldását állította programjának középpontjába, mellyel sikeresen szerzett szavazatokat a bizonytalanok és a centrum oldaláról.

A második forduló előtti kampány három fő sajátosságot tükröz. Az első, hogy mindkét jelölt számos olyan kérdéskört feszegetett, mely valójában kívül esik az államfő kompetenciáján, s sokkal inkább a kormány működéséhez kapcsolható. Így kampányunkban a szociális demagógia mezsgyéjén mozogva mindketten a recesszió hosszú évei után jobb életet, gazdasági fellendülést és szociális kohéziót ígértek, s ezzel a retorikával megpróbálták megszólítani és megnyerni maguknak Sinčić támogatóit.[26]

A kampány második meghatározó eleme, hogy mind a jobbközép, mind a balközép pártok olyan színben tüntették fel az elnökválasztást, melynek eredménye sorfordító lesz Horvátország jövőjét illetően. Ivo Josipović támogatói a HDZ visszatérésével riogattak, utalva egyrészt a tuđmani időszakra, másrészt nagy hangsúlyt helyezve a HDZ jelenlegi vezetésének Ivo Sanaderrel, a korábbi pártvezetővel és miniszterelnökkel (2003–2009) való kapcsolatára, akit korrupció vádjával börtönbüntetésre ítéltek. Ennek analógiájára Kolinda Grabar-Kitarović követői arra fókuszáltak, hogy győzelmük megakadályozza a „vörösek" visszatérését, utalva ezzel Josipović múltjára és jugoszláv érához való pozitív viszonyulására.

A kampány harmadik sajátossága, hogy az sokkal harsányabb volt, sokkal lejáratóbb színezetet öltött, mint az első forduló előtt, mely egészen a személyeskedésig fajult. Ennek egyik leglátványosabb eleme, hogy Kolinda Grabar-Kitarović számos szexista megjegyzés célpontjává vált, melyben az SDP olyan magas rangú vezetői is részt vállaltak, mint a Zoran Milanović miniszterelnök. Az elnökválasztás egésze erős politikai színezetet kapott, az összecsapások ideológiai kérdések és a „honvédő" háborúhoz való viszonyulás alapján szerveződtek. Utóbbinak eklatáns példája, hogy 2014 októberében a háborús veteránok egy csoportja a Háborús Veteránok Minisztériuma előtt tüntetett Predrag Matić miniszter leváltását követelve. A demonstráció azonban politikai elégedetlenségi mozgalommá alakult és az elnökválasztási folyamat során aktív maradt.

A második fordulóra 2015. január 11-én került sor. A rendkívül szoros küzdelemben Kolinda Grabar-Kitarović megszerezve a szavazatok 50,74%-át, megnyerte az elnökválasztást. A két jelöltre leadott voksok között mindössze 32 435 különbség volt. A fordulat oka, hogy a HDZ jelöltje mobilizálni tudta az első fordulóban a nyolc jobboldali párt által létrehozott Szövetség Horvátországért koalíció jelöltje, Milan Kujundžić mellett voksolókat. További sikerként könyvelhette el, hogy mozgósítani tudott a diaszpórában, így a külföldön élők 91,11%-a Kolinda Grabar-Kitarović-ra szavazott.[27]

A 2015-ös elnökválasztás több aspektusból is újdonságot hozott a horvát politikai rendszerbe. Először is véget vetett annak az elmúlt évtizedben tapasztalt trendek, amely a választói hajlandóság fokozatos csökkenésében volt tetten érhető. A második fordulóban a szavazásra jogosultak 59,1 százaléka vett részt, amely lényegesen magasabb, mint a legutolsó, 2009-es (50,1 százalék), vagy a 2005-ös (51 százalék) választásokon való aktivitás. És alig volt alacsonyabb a 2000-es választási részvételnél (60,9 százalék), amikor a felfokozott politikai hangulatban a 10 évig hatalmon lévő HDZ elveszítette a parlamenti választásokat, mely néhány héttel előzte meg az államfői választást.

Másodszor, ez volt az első olyan elnökválasztás, ahol a pozíció megszerzésért másodszor is induló, hatalmon lévő államfő vesztett, annak ellenére, hogy a közvélemény-kutatások szerint Ivo Josipović volt a legnépszerűbb politikus és egyértelműen őt tartották esélyesnek. A horvát sajtó is ezt hangoztatta, meglehetősen unalmas kampánnyal és Josipović könnyű győzelmével számolva. A harmadik új elem, hogy Kolinda Grabar-Kitarović az első női elnöke Horvátországnak, magát „modern konzervatívnak" tartja, aki figyelemreméltó politikai karriert futott be. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nem ő az első női politikus, aki vezető tisztséget tölt be az államban, megelőzte őt Jadranka Kosor, aki szintén a HDZ jelöltjeként 2009 nyarától 2011 decemberéig miniszterelnöki feladatokat látott el – habár nem választások útján került ebbe a pozícióba, hanem Ivo Sanader váratlan lemondása után. Az azonban bizonyos, hogy 2015-től Horvátország azon kevés államok egyike, ahol női köztársasági elnök funkcionál.[28]

Végül, ha visszatekintünk az első, 1992-es elnökválasztástól eltelt időszakra, megállapítható, hogy soha ennyire nem végzett fej fej mellett két jelölt. Franjo Tuđman mindkét alkalommal már az első fordulón megszerezte a mandátumok többségét messze maga mögé utasítva a többi jelöltet. 1992-ben 34,9%-kal, 1997-ben pedig 40,4 %-kal előzte le fő kihívóját. Az őt követő Stjepan Mesić is meggyőző fölénnyel nyerte a választásokat, bár mindkét esetben második fordulóra is sor került. 2000-ben az első fordulón 13,4%, míg a másodikon 12% volt az előnye. 2005-ben ennél is nagyobb fölénnyel nyert, hiszen 28,6% és 31,9%-kal magasabb szavazati arányt tudhatott magáénak kihívójával, Jadranka Kosorral szemben. A 2009-10-es választásokon Ivo Josipović az első fordulóban 17,6%, míg a következőben 20,5%-kal kapott több szavazatot Milan Bandič-nál.

6. Összegzés: a 2014–2015. évi elnökválasztás következményei

A 2014–2015-ös elnökválasztás mind a bel-, mind a külpolitikában jelentős változásokat eredményezett. Elsőként, a belpolitikában megerősítette, sőt fokozta az ország megosztottságát, melynek ideológiai aspektusát a két legnagyobb párt programja, kampánya és intézkedései egyaránt érzékeltettek. Emellett a társadalmi törésvonalak, a gazdagok és szegények közötti különbség is egyre erőteljesebbé vált, így tudatosan az új államfő választási beszédében ezen társadalmi és politikai ellentétek, a megosztottság megszüntetése és a nemzeti egység mellett tette le voksát. Ugyanakkor a nemzeti egység megteremtése nem újkeletű szlogen, a kilencvenes évek jobboldali retorikájában, erősen nacionalista színezettel volt jelen, így sokan idegenkedéssel fogadták. Jadranka Kosorral ellentétben a baloldalt reprezentáló miniszterelnök a politikai megosztottságot erősítette, s ezt támasztják alá olyan kijelentései, mint a „választás egyértelmű, vagy mi, vagy ők", a „jó és a rossz", a „sötétség és a világosság" szlogenek. Bár kommunikációjában a jobb és a baloldal teljesen eltér egymástól, mégis mindkét párt a megosztottságot erősítette, melynek sokkal mélyebben gyökeredző okai vannak, így a történelmi hagyományok – második világháború, kommunizmushoz fűződő viszony, délszláv háború – mellett a hagyományos vallási, etnikai ideológiai különbségek, s ezekhez képest jóval kisebbek a különbségek napjaink kérdéseinek megoldására adott válaszaikban.[29]

A második változás általában véve a jobboldal és azon belül is a HDZ megerősödése. S habár az elnökválasztás mindkét fordulójában a két legnagyobb párt jelöltjére leadott szavazatok közötti különbség elenyésző volt és a kiegyenlített politikai erőviszonyokat tükrözte, mégis a két oldal politikai kultúrájában hatalmas eltérések tapasztalhatóak. A HDZ vezette egyik oldal a jobboldal támogatóit tömörítette, s mögöttük jól szervezett és hatékony választási gépezet állt. Az elnökválasztásra korábbi győzelmeik – 2013 áprilisában

Európai Parlament, 2014 májusában önkormányzati választások – által megerősödve készültek és ez a tudatosság és magabiztosság meghozta gyümölcsét. A baloldal ugyanezen két választási vereség által meggyengülve, sokkal kevésbé motiváltan, ugyanakkor a közvélemény kutatási eredmények alapján győzelme biztos tudatában vágott neki az államfői választásnak és el is veszítette azt. Vereségében a balközép kormányzat sikertelen politikájából való kiábrándultság is nagy szerepet játszott. Politikai elemzők szerint az elnökválasztás az őszi parlamenti választások előfutárának tekinthető, melyen szinte biztosnak látszik a támogatóit sokkal hatékonyabban mozgósítani képes és megerősödött HDZ győzelme.

A 2014–2015-ös elnökválasztáshoz kapcsolható belpolitikát érintő harmadik sajátosság a korábban egységes baloldal fragmentálttá válása. Ennek egyik összetevője az SDP által vezetett kormánypárti összefogáson belüli szakadozottság, mely eredője az ország elhúzódó gazdasági és szociális helyzete és az ezt megoldani képtelen sikertelen kormányzás, a jelentős népszerűség- és szavazói bázisvesztés, mely törvényszerűen torkollott az általuk támogatott elnökjelölt vereségébe. A baloldal töredezettségét mutatja új feltörekvő baloldali pártok, az ORaH és az Élőlánc megjelenése és támogatottságának gyors növekedése, mely az egész, korábban kétpólusú politikai palettát is újraírhatja. S bár a kormányzat az államfői választások elvesztése után bevezetett néhány intézkedést a szociálisan hátrányos helyzetben lévők életének javítására – a svájci frankban eladósodott hitelesek, a közműveket fizetni nem tudók és a csődbe ment vállalkozások dolgozóinak megsegítése – de ezek inkább a krízis negatív hatásainak enyhítésének, mintsem tényleges válságkezelő intézkedésnek és strukturális átalakításoknak tekinthetőek. A miniszterelnök többszöri sikertelen kísérletet tett a Fenntartható Fejlődés Pártjával való megegyezésre, de annak vezetője, Mirela Holy, aki egykor az SDP tagja volt és éppen a Zoran Milanović-csal való összetűzései miatt hagyta el a pártot, nem hajlandó semmiféle megállapodásra korábbi főnökével. A jelenlegi politikai elitet erősen ostorozó Élőlánccal történő megállapodásnak semmi esélye sincs, így az SDP kívülről nem várhatja pozícióinak megerősítését.

A negyedik tendencia a külpolitikai irányváltás kapcsán tapasztalható. Míg Josipović elsősorban a régióra fókuszált, addig Grabar-Kitarović, akinek meghatározó szakmai kapcsolatai vannak az Egyesült Államokkal és az EU-val, a szomszédos, exjugoszláv államok helyett nyugatra fókuszál, mely új irányvonal a jobboldal teljes támogatottságát élvezi.

Összességében 2015 végére jelentős politikai irányváltás várható Horvátországban, de probléma, hogy az előretörő HDZ ugyanúgy nem mutat nagy hajlandóságot a jelentős strukturális átalakulást megcélzó reformokra – mely az SDP hatalmát is aláásta – így a válsággal sújtott államnak továbbra is jelentős gazdasági és társadalmi problémákkal kell szembenéznie.[30]

JEGYZETEK

1. Ustav Republike Hrvatske član 95.
2. Tóth Károly (szerk.) (1997): Kelet-Európa új alkotmányai. JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék. Szeged; Ördögh Tibor (2012): Szerbia és Horvátország politikai rendszerének összehasonlítása. Grotius E-könyvtár, 2012. 56. sz.
3. Ustav Republike Hrvatske član 95.
4. Ustav Republike Hrvatske član 96.
5. Ustav Republike Hrvatske član 94.
6. Ustav Republike Hrvatske član 100.
7. Ustav Republike Hrvatske član 98.
8. Ustav Republike Hrvatske član 104.
9. Ustav Republike Hrvatske član 98.

10. Ördögh Tibor (2012).
11. Kasapović, Mirjana (2000) Electoral Politics in Croatia 1990–2000. Politička misao, Vol. XXXVII, (2000), No. 5, pp. 3–20.
12. Jill, A. Irvine (1996): State-building and Nationalism in Croatia (1990–1996). University of Oklahoma.
13. Čular, Goran–Zakošek, Nenad (2004) Croatia in: Berglund, S. et al (eds.) The Handbook of Political Change in Europe, Edward Elgar, Cheltenham: 451–492.
14. Bideleux, Robert–Jeffries, Ian (2007) The Balkans: A post-Communist history. Routledge, London.
15. Čular, Goran (2000): Political Development in Croatia 1990–2000: Fast Transition – Postponed Consolidation. Politička misao, Vol. XXXVII, (2000), No. 5, 30–46.
16. Dranžen Budiša még az 1970-es években a horvát tavasz eseményeiben vált ismertté, s 2000-ben az ellenzék parlamenti győzelmét követően az elnökválasztáson a legnagyobb támogatottságot élvezte.
17. Grbeša, Marijana (2004): Personalization in Croatian Presidential Election in 2000: How Personal Did the Candidates Go and What Did the Press Cover? Politička misao, Vol. XLI, (2004), No. 5, 52–73.
18. Grbeša, Marijana (2004).
19. Državni zavod za statistiku: Statistical Reports. http://www.dzs.hr/default_e.htm
20. A Promocija Plus közvélemény-kutató 2014. évi decemberi felmérése szerint a kampány kezdetén a HDZ 26,7, az SDP 21,9, az ORaH 14,6 százalékos támogatottsággal bírt. Egy évvel korábban a HDZ 21,1, míg az SDP 24,3 százalékon végzett, az ORaH pedig nem létezett. Javno mnijenje – CRO Demoskop. Promocija Plus.
21. Crobarometra (2015): HDZ uvjerljivo na vrhu, a Živi zid sustiže SDP. https://www.index.hr/vijesti/clanak/hdz-uvjerljivo-na-vrhu-a-zivi-zid-sustize-sdp/803696.aspx
22. Az Élőlánc tagjai a lakhatást alanyi jognak tartják, ezért aktivistáik kilakoltatásokat akadályoznak meg, s egyik akciójuk során, 2015 januárjában magát Sinčićet is letartóztatták.
23. Državno izborno povjerenstvo: Listu kandidata za predsjednika Republike Hrvatske. 8 prosinca 2014. Zagreb.
24. LSE Croatia is set for an unusually tight race in the second round its presidental election.
25. Foundation Robert Schumann (2015): Kolinda Grabar-Kitarović is a new president of Croatia. European Elections Monitor.
26. Sinčić támogatói a második fordulóban vagy távol maradtak a szavazástól, vagy érvénytelen szavazatot leadva Sinčić nevét írták a szavazócédulára.
27. Foundation Robert Schumann (2015): Kolinda Grabar-Kitarović is a new president of Croatia. European Elections Monitor.
28. Dražen Lalić and Marijana Grbeša (2015) The 2014/2015 Presidental Election: Tight and Far-reaching Victory of the Political Right. Contemporary Southeastern Europe, 2015, 2(1), 45–54.
29. Zakošek, Nenad (1998): Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača. In: Mirjana Kasapović, Ivan Šiber, and Nenad Zakošek (eds), Birači i demokracija:utjecaj ideoloških rascjepa na politički život, Alinea, Zagreb, 11–50.
30. Dražen Lalić and Marijana Grbeša (2015).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bideleux, Robert–Jeffries, Ian (2007): The Balkans: A post-Communist history. Routledge, London.

Crobarometer

Čular, Goran–Zakošek, Nenad (2004): Croatia in: Berglund, S. et al. (eds.) The Handbook of Political Change in Europe, Edward Elgar, Cheltenham: 451–492.

Čular, Goran (2000): Political Development in Croatia 1990-2000: Fast Transition – Postponed Consolidation. *Politička misao*, Vol. XXXVII, (2000), No. 5, pp. 30–46.

Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (1992) Potpuni rezultati izbora 1992 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1992/1992_1_1_Rezultati_Predsjednik_po_opcinama_i_inozemstvo.pdf

Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske Potpuni rezultati izbora 1997 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/arhiva/arhiva_1997.html

Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (2000) Potpuni rezultati izbora 2000 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/2000Pred/Pred2Krug.pdf

Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske (2015) Potpuni rezultati izbora 2014–2015 za predsjednika Republike Hrvatske http://www.izbori.hr/106pre/rezult/2/rezultati.html

Državno izborno povjerenstvo (2014): Listu kandidata za predsjednika Republike Hrvatske. 8 prosinca 2014. Zagreb.

Dražen Lalić and Marijana Grbeša (2015): The 2014/2015 Presidental Election: Tight and Far-reaching Victory of the Political Right. Contemporary Southeastern Europe, 2015, 2(1), 45–54.

Foundation Robert Schumann (2015): Kolinda Grabar-Kitarović is a new president of Croatia. European Elections Monitor.

Grbeša, Marijana (2004): Personalization in Croatian Presidential Election in 2000: How Personal Did the Candidates Go and What Did the Press Cover? Politička misao, Vol. XLI, (2004), No. 5, pp. 52–73.

Javno mnijenje – CRO Demoskop. Promocija Plus.

Jill, A. Irvine (1996) State-building and Nationalism in Croatia (1990–1996). University of Oklahoma.

Kasapović, Mirjana (2000): Electoral Politics in Croatia 1990–2000. Politička misao, Vol. XXXVII, (2000), No. 5, pp. 3–20.

Tóth Károly (szerk.) (1997): Kelet-Európa új alkotmányai. JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék. Szeged;

Ördögh Tibor (2012): Szerbia és Horvátország politikai rendszerének összehasonlítása. Grotius E-könyvtár, 2012. 56. sz.

Ustav Republike Hrvatske (1990).

Zakošek, Nenad (1998): Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača. In: Mirjana Kasapović, Ivan Šiber, and Nenad Zakošek (eds), *Birači i demokracija:utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*, Alinea, Zagreb, 11–50.

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN*

ÚJ DUNA-MENTI FÖDERÁCIÓ? A DCCA MINT KÖZTES-EURÓPA INTEGRÁCIÓJÁNAK FEJLESZTŐJE A 21. SZÁZAD HAJNALÁN

A NEW FEDERATION ALONG THE DANUBE? THE DCCA AS A PROMOTER OF DEVELOPMENT IN CENTRAL-EUROPE ON THE DAWN OF THE 21st CENTURY

ABSTRACT

The Danube Chambers of Commerce Association (DCCA) is the youngest international organisation in the Danube Region. The purpose of the DCCA is to develop sustainable competitiveness of the economies connected by the Danube. Members of the organisation are the economic chambers of Central-Europe. In this study the author is focusing on the importance of the new Danube-cooperation between the chambers of industry and commerce of Germany, Austria, Hungary, Serbia, Croatia, Romania and Bulgaria. The author tries to answer the question, how the economic cooperation can contribute to the development of the Danube region. The current study gives an insight into the strategy, work-plan, achievements and future plans of the DCCA. Established in 2010 the DCCA encourages cooperation and wants to enforce the advocacy of the enterprises operating and entrepreneurs living in the Danube basin. The cooperating economic chambers want to create a single platform of economic opportunities and to enhance economic cooperation in the Danube macro-region especially to further developement. The main questions of the DCCA touch the cooperation between old and new EU-members and non-member states, the promotion of regional and cross-border cooperation for further economic growth.

1. Bevezetés

A Duna regionális történelmi-gazdasági szerepe Európában megkérdőjelezhetetlen. Az Európai Unión belül a Duna-régió több, mint 115 millió állampolgár otthona és egyben az EU egyik legfontosabb gazdasági térsége. A történelem során több alkalommal is megfogalmazódtak nagy ívű tervek a térség államainak szorosabb együttműködésére, sőt föderációjára is.[1] A Dunához kapcsolódóan jött létre Európa első hagyományos nemzetközi szervezete 1856-ban, az Európai Duna Bizottság. A közelmúltban szintén megfogalmazódott az igény, hogy szorosabban koordinálják a térség gazdasági, társadalmi, környezeti folyamatait, amit a 20. század történelmi tapasztalatai is ihlettek.[2] Az Európai Tanács 2009. júniusi ülésén 8 uniós tagország és 6 tagjelölt, illetve harmadik ország felkérte az EU Bizottságot a Balti-tengeri stratégiához hasonlóan az Európai Duna Stratégia kidolgozására. A cél az volt, hogy a 2014-ben induló új költségvetési periódus során a Duna-régió már közös európai fejlesztési és kutatási térségként kerülhessen meghatározásra. Ennek alapján a 2011. évi soros magyar elnökség ideje alatt sikerült kidolgozni az Európai Unió Duna Régió Stratégiáját (EUDRS).[3] Magát a régiót az EU tágan értelmezte: abba tizennégy ál-

* Dr. PhD Zachar Péter Krisztián tanszékvezető főiskolai tanár – Kodolányi János Főiskola, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék.

lamot vont be, benne kilenc EU-tagállam, három tagjelölt, kettő pedig harmadik országnak minősülő állammal (Németország – Baden-Württemberg és Bajorország –, Ausztria, Szlovákia, Csehország, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Románia, Bulgária, Moldávia, Ukrajna).[4]

Az Európai Unió Duna Régió Stratégiája a Duna vízgyűjtő területéhez tartozó régiók és országok makroregionális fejlesztési stratégiája és akcióterve lett, melyet a térség gazdasági önkormányzatai (kereskedelmi és iparkamarai) egyöntetűen támogatnak. A megfogalmazott célok négy pilléren nyugszanak: a Duna régió összekapcsolása más régiókkal; környezetvédelem; jólét és gazdaságfejlesztés; a régió intézményeinek megerősítése, összekapcsolása.[5] Ezek közül az általános pillér-célok közül a térség gazdaságfejlesztésében szerepet játszó gazdasági kamarák mindegyikhez hozzá tudnak járulni saját szervezeti adottságaikkal. A Duna ebben a stratégiában tehát egyfajta szimbólum: nem csak a Duna fejlesztéséről szól a stratégia, hanem a Duna menti országok közös érdekeinek összekapcsolásáról. Ebben pedig komoly szerep jut a gazdasági érdekek összefogásának is, melynek főszereplői a gazdasági kamarák lehetnek.

A gazdasági kamarák komoly történelmi múltra tekinthetnek vissza a térségben. Az egyes szakmák és társadalmi csoportok összefogása, érdekeiknek konkordanciája és aggregációja, valamint részvételük a társadalom- és gazdaságirányításban alapvető jelensége a modernkori, szociális piacgazdasági modelleknek Nyugat-Európában. Ennek megfelelően napjainkban a különböző kamarák a társadalmak mezoszférájában helyezkednek el, az állampolgárok által alkotott mikroszféra és a politikai döntéshozatal makroszférája között. Ezért fő feladatuk a kétoldalú közvetítés, mely révén rendszeres az interakció (kooperáció vagy konfrontáció) a mindenkori kormányzattal. Eme szervezetek történeti fejlődésében már a 19. században egy, a mai Európai Unió keretei között is preferált gondolatkör, a szubszidiaritás és önkormányzatiság elve jelenik meg.[6] A kamarák önmagukat olyan törvény által létrehozott szervezetnek tekintették (és részben ma is ezt állíthatjuk róluk), amely saját ügyeit önállóan, autonóm módon intézi, képviseli tagsági körének érdekeit és a saját szakmai területén működő állami közigazgatástól bizonyos feladatokat és ezzel járó jogosítványokat átvesz.

A térség kamarai fejlődésére két tényező gyakorolt sorsdöntő hatást: a francia nemzetállam központosított közigazgatása[7], valamint Lorenz von Stein filozófiája és az ennek nyomán létrejövő önkormányzati eszme8 hatott fejlődésükre. Az európai kontinensen kialakult kamarai szervezeteket a legtöbb esetben központi akarat hozta létre, jogkörüket, feladataikat és kötelességeiket uralkodói rendelet, később törvény szabályozta. Általában kötelező tagsági rendszer alapján szerveződtek, fő feladatuk pedig a képviselt szférával kapcsolatos törvényelőkészítő munka javaslatokkal és felterjesztésekkel való segítése, valamint az adott gazdasági-szakmai kör érdekeinek a kormány, illetve a társadalom felé történő képviselete volt. Az európai kontinensen kialakult kamarai szervezeteket a legtöbb esetben az állam központi akarata hozta létre; jogkörüket, feladataikat és kötelességeiket előbb uralkodói rendeletek, később törvények szabályozták. Általában kötelező tagsági rendszer alapján szerveződtek. Fő feladatuk a képviselt szférával kapcsolatos törvényelőkészítő munka javaslatokkal és felterjesztésekkel való segítése, valamint az adott gazdasági-szakmai kör érdekeinek a kormány, illetve a társadalom felé történő képviselete volt.[9]

A kontinentális modell alapján szerveződő kamarák olyan törvényes érdekképviseletekké váltak, melyek az adott gazdasági-szakmai kör egészét magukba foglalták. Rendszeres kapcsolatban álltak a kormányzattal és így befolyást gyakoroltak a törvényalkotó munkára, a társadalom fejlődésére is. Emellett pedig a szakmai közigazgatásban is gyakran szerepet kaptak és vállaltak, tehermentesítve a központi kormányzatot.[10]

A gazdasági kamarák csoportjába Európa-szerte alapvetően a kereskedelmi és iparkamarák, a kézműves és mezőgazdasági kamarák, valamint Európa egyes térségeiben az

úgynevezett munkavállalói (munkás) kamarák sorolhatók. E szervezetek foglalkoztak a belső érdekkiegyenlítéssel és az érdekképviseleti munkával, valamint a termelési és értékesítési nehézségek enyhítésével, a bel- és külkereskedelmi kapcsolatok elősegítésével, a (tovább)képzés és szakmai felvilágosítás kérdéseivel, valamint átvállalták az állami szakigazgatás egyes feladatait.[11]

A gazdasági kamarák „egyik legrégebbi, úgynevezett tradicionális kamarai tevékenységi köre”[12] a nemzetközi, széleskörű együttműködések bonyolítása. A magyar csúcsszerv, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara nemzeti gazdaságfejlesztő programokban, a külgazdasági diplomácia építésében, a külgazdasági stratégia megalkotásában, továbbá az országos piacvédelemben és a gazdasági szabályozásban jut meghatározó szerephez. Az MKIK 2004-től teljes jogú tagjává vált az európai kamarai ernyőszervezetnek, az EUROCHAMBRES-nek és mindemellett a világ közel 220 kamarai szervezetével áll kapcsolatban. A külföldi kamarákkal való kapcsolatban a céginformációk, az üzleti találkozók, a kereskedelem és vámtechnika, az iparjogvédelem, valamint az etikai kódexek betartása jelent fontos szakmai kapcsolódási pontot.[13]

1. táblázat. **A kamarák a gazdaságszervezés intézményrendszerében**

A tevékenység iránya a kamarán kívül	A tevékenység tartalma	A tevékenység fő helye a kamarában
Makroszféra, intézmények	**1. Közvetítés** a hatalomhoz, politikai szervezetekhez, a kormányzathoz, különös tekintettel a gazdaságirányítás, a gazdaságpolitika, a gazdaságszervezés terén	Választott tisztségviselők és kamarai vezetők
	2. Érdekképviselet,- és érvényesítés a (tag) vállalkozói szféra érdekeinek megismerése és rendszeres, folyamatos megjelenítése	Tisztségviselők és vezető alkalmazottak
Mikroszféra, vállalatok	**1. Közigazgatási feladatok** törvény és jogszabály szerinti tevékenységek	Kamarai szakértők és apparátus
	2) Szolgáltatások fenntartás, kiszolgálás, folyó működést elősegítő tevékenységek, különösen: „business development”, ezen belül például vállalkozásfejlesztés (egyedi, egyes vállalkozásokkal foglalkozik), gazdaságfejlesztés (makro-vagy mezzoszintű, illetve kollektív), egyéb, speciális fejlesztő tevékenységek (például innováció, kereskedelem-, területfejlesztés stb.), oktatás, szakképzés, nemzetközi kapcsolatok fejlesztése	Kamarai apparátus

Forrás: Temesi Sándor (2010): A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 160 éve 1850–2010. BKIK, Budapest. 281. old.

2. A DCCA létrejötte és szervezete

A 20. század során a térség gazdasági kamarái változó intenzitású együttműködésben álltak. Volt időszak az első világháború után, amikor a kapcsolatok teljesen megszakadtak. A hidegháború időszakában a kereskedelmi kamarák egy részét a szovjet diktatúra fel is számolta.[14] Mindezek után az európai makroregionális intézményi együttműködés komoly állomását jelentette a Duna Menti Kereskedelmi Kamarák Szövetségének (Danube Chambers of Commerce Association – DCCA) létrejötte. A szövetség gondolata már sok éve érlelődött, de megalakulásához az elfogadás előtt álló Duna Stratégia adta meg a döntő lökést.[15] A szervezet megalapítására 2010 júniusában Budapesten került sor, ahol Németország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szerbia, Románia és Bulgária kamarái döntöttek az együttműködés mellett. Az esemény házigazdája Szatmáry Kristóf, a

Budapesti Kereskedelmi Kamara elnöke volt, akit a szervezet első elnökének is megválasztottak. A szervezet alelnökeit az alapító ülés választása értelmében a Bécsi és a Belgrádi Kereskedelmi Kamara delegálta (Brigitte Jank és Dr. Milan Janković személyében). A kezdeményezés hivatalos nyelve az alapító ülés értelmében az angol lett, noha az ulmi kamara részéről Otto Salze javaslatot tett a német mint második hivatalos nyelv elfogadására is. Ezt a kezdeményezést azonban hivatalosan nem támogatták az alapítók.[16]

A DCCA célja, hogy az új szövetség szupranacionális eszközökkel összehangolja a Duna-térség kamaráinak működését, különösen a Duna Stratégia megvalósítása érdekében.[17] A szervezet a kamarák hagyományos mezoszférában betöltött szerepéhez igazodik: közvetítőként kíván működni a civil szféra kezdeményezései és a Duna Stratégia döntéshozó szervei között. Éppen ezért már a budapesti megalakulást követően, az első közgyűlésen is kiemelten foglalkoztak a Duna Stratégiához kapcsolódó javaslatok és gazdaságélénkítő ötletek összefoglalásán és egybegyűjtésén.[18] Az első közgyűlést 2010. szeptemberében Európa Kulturális Fővárosában, Pécsett tartották, ahol elfogadták a végleges alapszabályt. Ezt Budapest (BKIK), Győr (GYMSKIK), Pécs (PBKIK), Bécs (Wirtschaftskammer Wien), Linz (Wirtschaftskammer Oberösterreich), St. Pölten (Wirtschaftskammer Niederösterreich), Ulm (Industrie- und Handelskammer Ulm), Passau (Industrie- und Handelskammer Niederbayern), Belgrád (Privredna Komora Beograda), Újvidék (Regionalna privredna komora Novi Sad), Eszék (Hrvatska gospodarska komora, Županijska komora Osijek), Bukarest (Camera de Comert si Industrie a Municipiului Bucuresti) és Temesvár (Camera de Comert, Industrie si Agricultura Timis) kamaráinak képviselői írták alá, valamint csatlakozási szándékát jelezte Ruse (Русенска Търговско-Индустриална Камара) is.[19] A későbbiekben csatlakozott a szervezethez Szeged (CSMKIK) és Székesfehérvár (FMKIK), Varasd (Hrvatska gospodarska komora, Županijska komora Varaždin) és Pozsony (Bratislavská regionálna komora SOPK), valamint Arad (Camera de Comert, Industrie si Agricultura a judetului Arad) és Konstanca (Camera de Comert, Industrie, Navigatie si Agricultura Constanta) kamarája is.[20] A közgyűlés döntése értelmében a tagkamarák éves tagdíját 800 euróban állapították meg. A közgyűlésbe a tagdíjat megfizető tagkamarák 2-2 tagok delegálhatnak. A közgyűlés választja a szervezet elnökségét, mely a közgyűlések között irányítja a szervezet munkáját.[21] 2013-ban ezt követően két további bulgáriai kamara írta alá az alapszabályt és csatlakozott a DCCA tagjaihoz: Vratsa (Търговско-Промишлена Палата – Враца) és Vidin (Видинската търговско-промишлена палата).[22]

1. térkép. **A DCCA tagkamarái**

Forrás: http://www.danubechambers.eu/

3. A DCCA stratégiája

A szervezet már 2010-ben megkezdte stratégiájának és rövidtávú akcióprogramjának kidolgozását. A stratégia fókuszában 4 témacsoport és összesen 9 cselekvési terület áll. Ezek alapvetően kapcsolódnak a Duna Stratégia céljaihoz és prioritásaihoz.[23] Az első témacsoport ezt aktívan jelzi is, ugyanis ide tartozik a Duna Stratégia alapelveinek közös fejlesztése. Ennek részét képezi, hogy a résztvevő kamarák együttműködése számára uniós források váljanak elérhetővé. A DCCA azon dolgozik, hogy Duna Stratégia programjába 2014 után beépüljenek olyan források, amelyeket a tagkamarák az általuk kezdeményezett projektek során igénybe vehetnek. Emellett a szövetség prioritása, hogy kutatások segítségével feltárja a tagvállalkozások együttműködésében rejlő lehetőségeket, valamint az ezeket akadályozó tényezőket.[24]

A második témacsoport az információáramlással, a az integrációs kezdeményezésekkel és kohézióval kapcsolatos. Ezen belül a kamarák tagjainak releváns információkkal történő ellátása áll az első helyen. „Ennek eszköze egy modern, internet alapú „üzleti wikipedia" lehetne, amelynek tartalmát a tagság szerkesztheti, valamint ahol a DCCA hagyományos szakmai publikációkat is kiadhat."[25] Szintén ide tartozik egy olyan B2B-plattform[26] létrehozása, mely segíthet, hogy a részt vevő kamarák tagjai között intenzív kapcsolati háló alakuljon ki. Ebbe tartoznak a makrorégióban megrendezett kiállítások és vásárok, továbbá az internetes közösségépítés adta lehetőségek. Szintén ide sorolhatók a különböző klaszterek és kutatási hálózatok is.[27] E témacsoport harmadik elemét alkotják ebből fakadóan a tudástranszfer, az oktatás, az üzleti kultúra terjesztése is. Mivel a régióban erősek a kulturális különbségek, az együttműködés erősödése egyben az üzleti kultúra fejlődését is segítheti és az integráció irányába hat. Az oktatás terén a cserediák programok, valamint a sikeres szakképzési módszerek (best practices) átadása jelenthet komoly fejlődést.[28] Valamint nem hanyagolható el a nyelvoktatás kérdése sem: a Duna menti együttműködés egyik alapkérdésének tekinthető a térség nyelveinek kölcsönös magas szintű ismerete.[29] A témacsoport negyedik eleme a civil egyeztető fórumokon való megjelenés. Ezáltal a kamarák segítségével civil kezdeményezések jelenhetnek meg a gazdasági érdekérvényesítésben. Vagyis a kamarák mezoszféra-szerepének megfelelően a DCCA közvetítőként kíván működni a civil szféra kezdeményezései és a Duna Stratégia döntéshozó szervei között.[30]

A harmadik témacsoport a stratégiában a környezet, a kereskedelem és a turizmus. Ennek keretében kiemelt feladat a DCCA számára, hogy részt vegyen a Duna Stratégia új típusú együttműködésében, a „Duna makroregionális programban". Emellett e ponthoz kapcsolódóan a DCCA sürgeti az egységes piac jobb kihasználását. A DCCA fontos beruházásösztönző és kereskedelemfejlesztő szerepet játszhat, valamint elősegítheti közös vállalatok létrejöttét, közös sztenderdek kialakítását.[31]

Végül a negyedik témacsoport az érdekek hatékony képviselete és a feltárt közös célok, projektek érdekében hatékony promóciók megvalósítása. E téren egyfelől a kamarák államaiban, másfelől az Európai Unió szintjén, Brüsszelben van szükség hatékony jelenlétre és lobbi-tevékenységre.[32] Ezt az érdekképviseleti munkát a szervezet már 2010-ben, a Duna Stratégia végleges elfogadása előtt meg is kezdte.

4. A DCCA tevékenysége a mindennapokban

Az első közgyűlésen javaslat született, hogy a gazdaságélénkítés elősegítése érdekében az első feladat a DCCA tagjai számára a bilaterális kormányzati kapcsolatok erősítése legyen. Emellett megfogalmazódott annak igénye, hogy a sikeres lobbi-tevékenységhez

szükséges egy brüsszeli iroda felállítása is. Ennek elindulásáig minden egyes kamara saját brüsszeli képviseletén keresztül igyekezett befolyását növelni.[33] A közös iroda megnyitására végül 2013-ban kerülhetett sor: a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Iparszövetség (OKISZ), a Kereskedők és Vendéglátók Országos Érdekképviseleti Szövetsége (KISOSZ) és az Iparfejlesztési Közhasznú Nonprofit Kft (IFKA) közösen hozta létre a DCCA közös brüsszeli érdekképviseletét.[34]

Az első évtől kezdve fontos kezdeményezése volt a szövetségnek egy vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos információs hálózat létrehozása. Ennek segítségével a kis- és közepes vállalkozások számára átlátható lenne a tagországok adórendszere, valamint a hálózat jogi és gazdasági ismeretek átadásával segítheti a vállalkozásokat a határokon átnyúló terjeszkedésben. E javaslat mögött az a felismerés áll, hogy a Duna menti vállalkozói együttműködés akadálya legfőképpen az információ hiánya.

Szintén törekvése a DCCA-nak, hogy a német és osztrák területen sikeresen kialakított duális képzési rendszert a térség többi országába is átültesse. A gazdasági válságból való kilábalást segíthetné, ha a szakmunkásképzés összhangban lenne a munkaerő-piaci igényekkel.[35] Ehhez már a kamara-szövetség működésének első éve alatt is több konferenciára került sor Magyarországon (Budapest, Győr, Szeged).[36] Majd a szervezet működésében kiemelkedő jelentőségű volt a Délkelet-Európai Transznacionális Együttműködési Program keretében benyújtott SEeDual program. Ennek során 9 kamara adott be közös pályázatot: Bécs, Budapest, Győr, Pécs, Bukarest, Temesvár, Ljubljana, Eszék, Belgrád. A projekt célja, hogy tanulmányozzák az osztrák és német duális képzési struktúrát, feltárják annak erősségeit és ezek alapján javaslatokat készítsenek a DCCA tagjai számára. A javaslatok egy munkatervhez vezethetnek, mely segít a duális képzési modell átvételében és sikeres alkalmazásában a gazdaságilag gyengébb térségekben. Ennek egyik első lépéseként az osztrák és német mintára 12 kiválasztott foglalkozási ágban próbálják Magyarországon megvalósítani a duális képzési struktúrát. Amennyiben ez sikeres, akkor cél annak kiterjesztése 200 foglalkozásra és a többi országra is![37]

Noha 2011-ben az ulmi kamara látta volna vendégül a DCCA éves közgyűlését, mivel ebben az évben Magyarország töltötte be az EU Tanács soros elnökségét és a magyar elnökségi program központi elemét jelentette a Duna Stratégia, 2011 júniusában a közgyűlést Budapesten tartották. A tanácskozás a kamarák feladatává tette, hogy vegyék fel a kapcsolatot a Duna Stratégia nemzeti koordinátoraival és ezáltal igyekezzenek lobbitevékenységüket a közös célok érdekében növelni. A Duna Stratégia egyik legfontosabb eleme a kamarák számára a 8. számú prioritás, a vállalkozások versenyképességének támogatása.[38] Ennek jelentéstevő és koordináló feladatait Németország részéről Baden-Würtemberg tartomány, illetve Horvátország látják el. Emiatt a DCCA számára is kiemelt jelentőségűvé vált 2011-től Horvátország csatlakozásának elősegítése.[39]

Szintén erősíteni kívánták összességében a Nyugat-Balkán felzárkóztatását, Szerbia és Montenegró csatlakozásának elősegítését. Így a DCCA elindította saját Nyugat-Balkán projektjét is. Ennek célja a régiók összefogásával a még nem uniós tagállamok gazdasági felzárkóztatása és stabilizálása. Ezzel a DCCA csatlakozni kívánt a „Szegedi folyamat" felújításához („Szeged+ folyamat"): hozzájárul a kelet- és a délkelet-európai térség stabilitásának megszilárdításához, a bizalom és a biztonság erősítéséhez, a demokratikus társadalmak létrejöttéhez, az interregionális kapcsolatok erősítéséhez, Magyarország integrációs tapasztalatainak átadásához.[40]

További fontos stratégiai feladat, hogy a DCCA kutatásokat indítson azért, hogy feltárja a tagvállalkozások együttműködésében rejlő lehetőségeket. E kutatási projektek azt is feltárhatják pontosan milyen akadályok miatt nem kerültek még kihasználásra ezek az üzleti lehetőségek a Duna-térségben. A kutatások során partnerek lehetnek az érintett területek

gazdasági felsőoktatási intézményei, valamint a Duna-térségben létrejött egyetemek közötti szakmai együttműködések.[41]

A DCCA a bécsi kamara égisze alatt 2011-ben segített útnak indítani a Danube Region Business Forum rendezvénysorozatát. Az üzletember-találkozó során tapasztalt szakemberek ismertetik a Duna Stratégiában foglalt egy-egy adott témakörére vonatkozó elképzeléseket és azok megvalósításának lehetőségeit. A rendezvény során a Duna-menti országokból érkező gazdasági társaságoknak, szakpolitikai és tudományos szervezeteknek lehetőségük van egymással B2B megbeszéléseket folytatni a kooperáció kialakításáról.[42] Eddigi témák a környezetvédelmi technológia, az információs és kommunikációs technológiák fejlesztése, valamint a Duna Stratégia céljainak megvalósítása voltak. Emellett 2012-ben került sor az első, szintén Bécsben megrendezett pénzügyi tanácskozásra is (1st Danube Financing Dialogue), mely a mikro-, kis- és középvállalkozások finanszírozásának kérdéseit tárgyalta és számukra épített pénzügyi kapcsolatokat.[43]

Az alapszabály értelmében az éves közgyűléseket minden évben más-más kamara székhelyén, a Duna folyásirányának megfelelően kell megtartani. Az elmúlt években azonban ez a szabály nem került alkalmazásra. Míg az első Pécsett (EU kulturális főváros), a második Budapesten (soros elnökség) került megrendezésre, addig 2012-ben Bukarest lett a közgyűlés székhelye. Ugyanis itt tartották a DCCA és Kína közötti beruházási fórumot, mely komoly hálózat- és kapcsolatépítésre adott lehetőséget a szervezet számára. Ezt a korábbi évben éppen a latin-amerikai térséggel megtartotta első üzletember-találkozó előzte meg Bécsben („Latin-America meet Central and Eastern Europe").[44] Ebbe a sorba illeszkedett az Amerikai-Közép-Európai Üzleti Találkozó (American – Central European Business Forum), majd 2013-ban – a magyar külpolitika keleti nyitásával is összhangban – a teljes ASEAN-térséget magába foglaló tanácskozás megrendezésére került sor Budapesten.[45]

A szervezet negyedik közgyűlésére Bécsben került sor. Ennek meghívott előadói között voltak a Duna Stratégia P8 (a vállalkozások versenyképességének támogatása) prioritásának nemzeti koordinátorai.[46] Emellett központi témát jelentett a Duna szabályozásának kérdése is. 2013-ban a hatalmas európai árvíz nyomán a DCCA immár 19 tagja azzal a kéréssel fordult az Európai Bizottsághoz, hogy dolgozzon ki egy közös árvízvédelmi koncepciót a Duna-régióban és különítsen el forrásokat is erre. A természeti károk ugyanis komoly negatív hatást gyakorolnak a régió népességére és gazdasági életére is. Amennyiben sikerül új forrásokat bevonni, úgy a DCCA véleménye szerint a folyó menti infrastruktúra megerősítése és fejlesztése nemcsak megvédi a lakókat és a gazdaságot, de egyben a régiót üzleti szempontból vonzóbbá is teszi.[47]

A kamarai együttműködés 2014-ben az új költségvetési ciklus nyújtotta lehetőségeket és kihívásokat tárta fel a transznacionális együttműködésben. A konferencián elsődlegesen egy új regionális kooperáció valódi lépéseit igyekezett feltárni az EU által kezdeményezett „Interreg V-B Danube" hosszú távú stratégiájának kidolgozásához.

5. Összegzés

A DCCA a közelmúlt egyik legjelentősebb nemzetközi együttműködése a Duna-régióban. Mint nemzetközi szövetség az Európai Unió céljait is képes előmozdítani, így segíti az egységes piac fejlődését és a határokon átnyúló társadalmi-gazdasági együttműködést. A programok kiterjesztése a nem EU-tag országokra egyben a kelet- és délkelet-európai térség stabilizációjához és fejlesztéséhez is hozzájárul. A Duna Stratégia céljaihoz kapcsolódóan a szervezet hozzájárulhat tevékenységével a gazdasági válságból való kilá-

baláshoz is. Ebben komoly szerep jut az új típusú duális szakképzési programok fejlesztésének és megvalósításának, továbbá a vállalkozások versenyképességének növelésének.

Összességben elmondható, hogy a jelenkor gazdasági kihívásai közepette is az egyik legfontosabb kérdés a hálózatosodás, melyre a kamarák körében kiemelkedő lehetőség nyílik. Különösen igaz ez a határokon átívelő és határmenti térségeket összefogó együttműködésekben.[48] Éppen ezért alapvető, hogy az egyes területi kamarák felismerjék közös érdekeiket és feladataikat és ezáltal segítsék a Duna-térség kis- és középvállalkozások lehetőségeinek bővülését, a munkahelyteremtést és egyben az innovációt, fejlesztést.

Fontos látnunk, hogy a kamarák közösségképző funkcióval is rendelkeznek, a makrorégió tekintetében is megkerülhetetlen a különböző aktorok (kormányok, vállalkozások, érdekképviseletek) közötti közvetítő szerep felvállalása. Ehhez fontos a támogató politikai környezet[49] és a vállalkozói támogatottság is. Véleményünk szerint a mindezzel együtt járó lépések segíthetnek az immár majd száz éves trianoni trauma leküzdésében is.[50] A DCCA megkezdett munkája mindennek fényében fontosnak és sikeresnek ígérkezik.

JEGYZETEK

1. V. ö.: Lőrinczné Bencze Edit (2007): A közép-európai térség történelmi, politikai változásai. In: Beszteri Béla – Vizi László Tamás (szerk.): Közép-és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. KJF, Székesfehérvár. 36–47. old. valamint lásd: Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In: Simon János (szerk.) Civil társadalom és érdekképviselet Közép-Európában: lengyel–magyar közös konferencia az elnökség évében. Budapest, L'Harmattan és CEPoliti Kiadó. 17-33. old.
2. A kérdéshez lásd: Koudela Pál (2015): Nemzeti és etnikai konfliktuskezelési módszerek és eszközök a 19–20 században a Kárpát-medencében. In: Bordás Sándor, Glavanovics Andrea (szerk.) Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 9–77. old.
3. A Stratégia megszületéséről bővebben: Szatmáry Kristóf: A Duna Stratégia. *Polgári Szemle* 2010. december (VI. évfolyam, 6. szám)
4. A legutóbbi horvát uniós csatlakozás hatásairól lásd: Lőrinczné Bencze Edit (2013): Decentralizáció és regionalitás a horvát uniós csatlakozás árnyékában. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. VI. évfolyam 3. szám 2013/3. No. 22. 109–119. old. valamint Lőrinczné Bencze Edit (2012): Gazdaság és regionalitás: Horvátország. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. V. évfolyam 1. szám 2012/1. No. 16. 65–74. old.
5. Lásd: *Duna Régió Stratégia*. Magyar elnökség. Online: http://dunaregiostrategia.kormany.hu/download/5/a9/10000/Duna_Regio_Strategia_sajtoanyag_0.pdf
6. A történelmi fejlődéssel kapcsolatban lásd: Zachar Péter Krisztián (2010): Kamarai autonómiák a polgári korban. In: Múltunk – Politikatörténeti folyóirat, 2010/1. sz. 36–61. old.
7. V. ö.: Fritz Péter (1896): A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850–1896. BKIK, Budapest. és Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (2009): Die Autonomie- und Rechtsgeschichte des ungarischen Kammerwesens – Ein Abriss. In: Jahrbuch des Kammer- und Berufsrechts. Hrsg.: Winfried Kluth. Peter Junkermannverlag, Halle an der Saale.
8. Lásd: Stein, Lorenz von (1858): Lehrbuch der Volkswirtschaft. Manz, Wien; Stein, Lorenz von (1887): Lehrbuch der Nationalökonomie. Manz, Wien.
9. Lásd: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (2008): Gazdasági és szakmai kamarák Magyarországon és az Európai Unióban. L'Harmattan, Budapest.
10. Lásd ehhez: Zachar Péter Krisztián (2011): A „klasszikus neokorporatizmus" elméleti háttere. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században, Budapest, 2011. 221–239. old.

11. V. ö.: Kluth, Winfried (szerk) (2005): Handbuch des Kammerrechts. Nomos, Baden-Baden.
12. Dunai Péter (2007): A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara nemzetközi kapcsolatai, európai jelenléte. In: Gergely Jenő (Főszerk.), Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk.): A kamarai tevékenység Magyarországon és az Európai Unióban. Budapest, ETLE. 17. old.
13. Dunai, 2007. 18–19. old.
14. Lásd: Strausz Péter (2008): Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, L'Harmattan Kiadó. valamint Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. Budapest, L'Harmattan. 165–216. old.
15. Kiss Ervin: A Duna-stratégia a Duna Menti Kamarák Szövetsége szemszögéből. Európai Tükör. 2011/1. sz. 44–53. old.
16. Feljegyzés az alapító ülésről: Memorandum of the Inaugural meeting of the Danube Chambers of Commerce Association. http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/6
17. Megalakult a Duna Menti Kereskedelmi Kamarák Szövetsége. BKIK Online (2010. július 1.): http://www.bkik.hu/hir/593-Megalakult-a-Duna-Menti-Kereskedelmi-Kamarak-Szovetsege
18. V. ö.: Feljegyzés az első közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA General Assembly. 10 September 2010. http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/7
19. V. ö.: Szatmáry, 2010.
20. The Danube Chambers of Commerce Association. DCCA Broschure 2012. http://www.danubechambers.eu/66-DCCA-Brochure
21. Feljegyzés az első közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA General Assembly. 10 September 2010. http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/7
22. Új tagfelvételi kérelem. New membership application of DCCA: Vidin CCI. http://www.danubechambers.eu/1-News/87-New-membership-application-of-DCCA-Vidin-CCI
23. Vö. a szervezet stratégiáját összefoglaló dokumentum: Danube Chambers of Commerce Association Strategy. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/5-Strategy
24. Kiss, 2011. 50.
25. Kiss, 2011. 50.
26. „Business to business" üzleti kapcsolatokat elősegítő hálózat.
27. Danube Chambers of Commerce Association Strategy. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/5-Strategy
28. Kiss, 2011. 50–51.
29. V. ö.: Fekete Balázs: A kamarák nemzetközi szerepvállalása. A Duna Menti Kereskedelmi Kamarák Szövetsége. Kézirat, szakdolgozat, Kodolányi János Főiskola, 2011.
30. Danube Chambers of Commerce Association Strategy. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/5-Strategy
31. Kiss, 2011. 51.
32. Danube Chambers of Commerce Association Strategy. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/5-Strategy
33. Feljegyzés az első közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA General Assembly. 10 September 2010. http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/7
34. Representative office in Brussels. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/1-News/89-Representative-office-in-Brussels
35. Helyzetbe hoznák a Duna menti vállalkozásokat. Magyar Hírlap Online, 2011. március 1. http://www2.magyarhirlap.hu/gazdasag/helyzetbe_hoznak_a_duna_menti_vallalkozasokat.html
36. Baden-Württemberg Tartományi Gyűlése, miniszteri válasz a Duna Stratégia megvalósításának állapotáról (Umsetzung der EU Donaustrategie. Antrag der Abg. Friedlinde Gurr-Hirsch u.a. CDU und Stellungnahme des Staatsministerium.) Drucksache 15/749. 19. 10. 2011. http://www9.landtag-bw.de/WP15/Drucksachen/0000/15_0749_d.pdf
37. V. ö.: DCCA. SeeDual. www.dcca.eu/container/container_attachments/download/27
38. Az aláíró országok 11 közös prioritást fogalmaztak meg. Mindegyikük megvalósításáért két országot neveztek ki felelősnek: P1: a mobilitás és intermodalitás fejlesztése. a, belvízi hajóutak (felelős: Auszt-

ria és Románia), b, Vasút, közút, légi közlekedés (Szlovénia, Szerbia, érdekelt Ukrajna); P2: a fenntartható energia használatának ösztönzése. (Magyarország, Csehország); P3: a kultúra és az idegenforgalom, valamint az emberek egymással való kapcsolatteremtésének előmozdítása. (Bulgária, Románia); P4: a vizek minőségének helyreállítása és megőrzése. (Magyarország, Szlovákia); P5: környezeti kockázatok kezelése. (Magyarország, Románia); P6: a biodiverzitás, a táj, valamint a levegő- és talajminőség megőrzése. (Németország - Bajorország, Horvátország); P7: tudásalapú társadalom kialakítása. A kutatás, oktatás és az információs technológiák segítségével. (Szlovákia, Szerbia); P8: a vállalkozások versenyképességének támogatása. (Németország - Baden-Würtemberg, Horvátország); P9: az emberi erőforrásba és képességekbe való befektetés. (Ausztria, Moldova); P10: az intézményrendszer kibővítése és az intézményi együttműködés megerősítése. (Ausztria - Bécs, Szlovénia); P11: a biztonság és a szervezett bűnözés jelentette kihívások leküzdése érdekében együtt végzett munka. (Németország, Bulgária); Lásd: Duna Régió Stratégia. Magyar elnökség. Online: http://dunaregiostrategia.kormany.hu/download/5/a9/10000/Duna_Regio_Strategia_sajtoanyag_0.pdf

39. Feljegyzés a második közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA II. General Assembly. 09 June 2011. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/18
40. „Szegedi Folyamat – Európából Európába" projekt a kelet- és a délkelet-európai térségek demokratikus átmenetének elősegítésére. Online: Szeged Biztonságpolitikai Központ. http://www.scsp.hu/test/open.php?lang=hu&dir=p-szf&doc=01
41. Lásd: Fekete, 2011.
42. Feljegyzés a harmadik közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA III. General Assembly. 11th July 2012. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/container/container_attachments/download/107
43. 1st Danube Financing Dialogue – a successful premiere in Vienna. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/1-News/56-1st-Danube-Financing-Dialogue-a-successful-premiere-in-Vienna
44. Feljegyzés a harmadik közgyűlésről: Minutes of Meeting. DCCA III. General Assembly. 11th July 2012.
45. ASEAN Business Forum in September 2013. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/1-News/88-ASEAN-Business-Forum-in-September-2013
46. 4th DCCA General Assembly in Vienna. DCCA Online: http://www.danubechambers.eu/1-News/95-4th-DCCA-General-Assembly-in-Vienna
47. A Duna menti Kereskedelmi Kamarák összehangolt árvízvédelmi stratégia szükségességére hívják fel a figyelmet. FMKIK, 2013. június 19. http://www.fmkik.hu/hu/een/cikkek/a-duna-menti-kereskedelmi-kamarak-osszehangolt-arvizvedelmi-strategia-szuksegessegere-hivjak-fel-a-figyelmet-62892
48. Lásd erről: Zachar Péter Krisztián (2010): A határ-menti gazdasági kamarák mint a nemzetközi gazdaságélénkítés szervezetei. In: Beszteri B.–Majoros P. (szerk): Magyarország határ-menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és európai uniós tagságunk következtében. MTA VEAB, Veszprém. 150-160. old.
49. E kérdésről lásd: Simon János (2013): A politika értékválságban – A demokratikus politikai kultúra keresése L'Harmattan – CEPoliti Kiadó, Budapest. valamint Simon János (2013): Alávetett társadalom vagy polgári társadalom? - Miért gyengék a demokratikus politikai kultúra pillérei Magyarországon? Polgári Szemle 2013/1–2. 40–70. old.
50. V. ö.: Vizi László Tamás (2014): A trianoni trauma kezelésének 21. századi magyar modellje: a határon átívelő nemzeti önépítés programja. In: Hervainé dr Szabó Gyöngyvér–Folmeg Márta (szerk.): Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 181–201. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Dunai Péter (2007): A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara nemzetközi kapcsolatai, európai jelenléte. In: Gergely Jenő (Főszerk.), Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián (szerk.): A kamarai tevékenység Magyarországon és az Európai Unióban. Budapest, ETLE.

Fekete Balázs (2011): A kamarák nemzetközi szerepvállalása. A Duna Menti Kereskedelmi Kamarák Szövetsége. Kézirat, szakdolgozat, Kodolányi János Főiskola.

Fritz Péter: A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850–1896. BKIK, Budapest, 1896.

Kiss Ervin: A Duna-stratégia a Duna Menti Kamarák Szövetsége szemszögéből. Európai Tükör. 2011/1. sz. 44–53. old.

Kluth, Winfried (szerk) (2005): Handbuch des Kammerrechts. Nomos, Baden-Baden.

Koudela Pál (2015): Nemzeti és etnikai konfliktuskezelési módszerek és eszközök a 19–20 században a Kárpát-medencében. In: Bordás Sándor, Glavanovics Andrea (szerk.): Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 9–77. old.

Lőrinczné Bencze Edit (2007): A közép-európai térség történelmi, politikai változásai. In: Beszteri Béla–Vizi László Tamás (szerk.): Közép-és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. KJF, Székesfehérvár. 36–47. old.

Lőrinczné Bencze Edit (2012): Gazdaság és regionalitás: Horvátország. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. V. évfolyam 1. szám 2012/1. No. 16. 65–74. old.

Lőrinczné Bencze Edit (2013): Decentralizáció és regionalitás a horvát uniós csatlakozás árnyékában. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. VI. évfolyam 3. szám 2013/3. No. 22. 109–119. old.

Simon János (2013): A politika értékválságban – A demokratikus politikai kultúra keresése L'Harmattan – CEPoliti Kiadó, Budapest.

Simon János (2013): Alávetett társadalom vagy polgári társadalom? – Miért gyengék a demokratikus politikai kultúra pillérei Magyarországon? Polgári Szemle 2013/1–2. 40–70. old.

Strausz Péter (2008): Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, L'Harmattan.

Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században. Budapest, L'Harmattan. 165–216. old.

Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (2008): Gazdasági és szakmai kamarák Magyarországon és az Európai Unióban. L'Harmattan, Budapest.

Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián (2009): Die Autonomie- und Rechtsgeschichte des ungarischen Kammerwesens – Ein Abriss. In: Jahrbuch des Kammer- und Berufsrechts. Hrsg.: Winfried Kluth. Peter Junkermannverlag, Halle an der Saale.

Szatmáry Kristóf: A Duna Stratégia. Polgári Szemle 2010. december (VI. évfolyam, 6. szám)

Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In: Simon János (szerk.) Civil társadalom és érdekképviselet Közép-Európában: lengyel-magyar közös konferencia az elnökség évében. Budapest, L'Harmattan és CEPoliti Kiadó. 17–33. old.

Vizi László Tamás (2014): A trianoni trauma kezelésének 21. századi magyar modellje: a határon átívelő nemzeti önépítés programja. In: Hervainé dr Szabó Gyöngyvér–Folmeg Márta (szerk.): Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 181–201. old.

Zachar Péter Krisztián (2010): A határ-menti gazdasági kamarák mint a nemzetközi gazdaságélénkítés szervezetei. In: Beszteri B. –Majoros P. (szerk): Magyarország határ-menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és európai uniós tagságunk következtében. MTA VEAB, Veszprém. 150–160. old.

Zachar Péter Krisztián (2010): Kamarai autonómiák a polgári korban. Múltunk – Politikatörténeti folyóirat, 2010/1. sz. 36–61. old.

Zachar Péter Krisztián (2011): A „klasszikus neokorporatizmus" elméleti háttere. In: Dobák Miklós (szerk.): A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiái és szervezeti modelljei a 20. században, Budapest, 2011. 221–239. old.

CSEHNÉ PAPP IMOLA*

TUDOMÁNYOS IRÁNYÍTÁS(?) A NŐK ÉS FÉRFIAK IDŐFELHASZNÁLÁSÁBAN

SCIENTIFIC MANAGEMENT(?) IN WOMEN'S AND MEN'S TIME USAGE

ABSTRACT

Recently, an increasing number of international and domestic research focuses on examining the status of women in the labor market, women's career opportunities and feminisation some professions. Women should make a balance between family, career and leisure time, which is not an easy task.The aim of my research was to get to know the personal time management of the employees at the public sector. The study examined women working in the public sector and men's individual time use. The sample regarding this research was provided by 170 employees. The 'balance of time' was open, the filling of the questionnaires happened on a volunteer basis, therefore appreciable questionnaires were available from every region. The observation unit was one daily time usage of one person, i.e. one 'humanday'. The research is based on the following hypothesis: in this case there is no fundamental difference between men and women in the use of time. The results only partially disproved the hypothesis, the main reason for the search for different roles.

1. Bevezetés

A Taylor által kidolgozott tudományos irányítás hogyan kapcsolódik az időfelhasználáshoz? A társadalomban mindennemű gazdálkodást három összefüggő alrendszer határoz meg: az idő, az emberi energia és az anyagi javak. Az ezeket érő hatások nem különíthetőek el, szoros kölcsönhatásban állnak, a három alrendszer együtt lehet egyensúlyban vagy válságban. Az utóbbi időben egyre több nemzetközi és hazai kutatás állítja középpontba a nők munkaerő-piaci helyzetének vizsgálatát, az esélyegyenlőséget, a nők karrierlehetőségeit, illetve egyes pályák elnőiesedését. A nőknek a család, a karrier és a szabadidő közötti egyensúlyt kell megteremteniük, ami nem könnyű feladat. De ugyanez vonatkozik a férfiakra is. A tanulmány a közszférában dolgozó nők és férfiak egyéni időfelhasználásának vizsgálatát állítja a középpontba.

2. Elméleti háttér

Az időmérleg-elemzések olyan alapkérdések vizsgálatát teszik lehetővé, melyek megmutatják, hogy milyen tevékenységet mekkora időráfordítással és rendszerességgel kell végezni ahhoz, hogy életünk fenntartható legyen. A felvétel feladata, hogy korábbi nemzeti és országok közötti vizsgálatokkal összehasonlítható adatokat adjon a népesség életkörülményeiről, életviteléről, időfelhasználásáról. Fő vonásaiban meg kell felelnie az Eurostat keretében végzett időmérleg-felvétel adatigényeinek is (tevékenységlista, életkörülmény-mutatók). Az Eurostat megfogalmazása szerint az időmérleg-felvételek célja: segíteni a családpolitika megalapozását és támogatni a munkaidő szabályozását célzó politikai irányvonalak

* Dr. habil. Papp Imola tanszékvezető egyetemi docens – Szent István Egyetem Gödöllő, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vezetéstudományi Tanszék.

kialakítását. További törekvés az információk szolgáltatása az utazási célokról és módokról, különös tekintettel a turizmusra, valamint segíteni a nemzeti számlákkal való fejlesztési munkákat. Az időfelhasználás középpontjában a munka, a munkavégzésre fordított idő, annak szerkezete, hiánya vagy mértéke áll. Ez a mutató szabályozza az egyén és a társadalom időfelhasználást, életvitelét, jólétét (anyagi, egészségi, kulturális összetevőket) egyaránt. Az időmérleg egyrészt olyan társadalomstatisztikai adatfelvételi és elemző eljárásoknak az összessége, amelynek célja, az életmódnak (mint hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenységstruktúrának) és bizonyos tevékenységeknek a vizsgálata, másrészt a társadalom időfelhasználásáról nyert adatok és társadalmi jelzőszámok rendszere.

Szerkezetileg három nagy blokkra osztható fel a napi tevékenység, illetve a rájuk fordított idő 1: Egyfelől vannak a társadalmilag kötött idő tevékenységei. Olyan tevékenységfajták tartoznak ebbe a csoportba, melyeknek elvégzése vagy nem végzése között nincs igazán szabad választás. Ilyenek a megélhetéshez szükséges, jövedelemért végzett fő- és kiegészítő kereső-termelő munkák, a tanulás, a családellátási és háztartási tevékenységek valamint a közlekedés. Másfelől léteznek a fiziológiai szükségletek kielégítésének teendői. Olyan – szintén kötött jellegű – tevékenységek tartoznak ide, melyeket többnyire napi rendszerességgel végzünk és a társadalom többsége által a fiziológiai regenerációt szolgáló elfoglaltságok. Ilyenek például az alvás, az étkezés, evés-ivás, testi higiénia, öltözködés, passzív pihenés stb. Fennállnak továbbá a szabadon végzett tevékenységek. Az előző két kötött időn felül maradó idő, amelynek végzése az előzőekkel ellentétben viszonylagos szabadsággal történik. Ilyen az aktív szabadidő, benne a társas szabadidő, a kulturális és sportintézmények látogatása, olvasás, séta, sport stb.

Az időkezelési stratégiákra a társadalmi struktúrában elfoglalt hely rányomja a bélyegét. Az idő hatékonyabb kezelése, a szabad idő hasznossága és fontossága a középosztály és az elit gondolkodásában fokozottabban mutatható ki. A magasabb műveltség, a jobb társadalmi státusz és a kedvezőbb anyagi feltételek mellett az idő nagyobb értékkel bír az emberek számára. Ezáltal hatékonyabbá válik az időbeosztás, az egyén körülményeknek való kiszolgáltatottsága csökken, növekszik az önálló döntés esélye. A szabadidőben végzett tevékenységek nagy része olyan készségeket fejleszt, amelyek fontosak lehetnek a gazdasági tevékenységben is, megkönnyíthetik a munkaerőpiacon való boldogulás esélyeit. Ilyen például a társasági kapcsolatépítés, az önálló tanulás, az újságolvasással elsajátított napi szintű tájékozottság vagy a sport, amely a testi erőnléten felül fejleszti a koncentrációs képességet is.[2]

Az időkezelési stratégiák nemenként is jelentősen különböznek, különösen, ha a családon belüli, a háztartási munkamegosztást vizsgáljuk. Kutatások szerint a magyar nők többsége továbbra sem az egyéni céljait helyezi előtérbe, megmaradt a hagyományos családcentrikus hozzáállásuk.[3,4] Többségük elégedett a munkában elért korábbi teljesítményével és nem feltétlenül vágyik karrierre, mert az a család rovására menne. A vezetők munkavállalókkal szembeni elvárásai a válság hatására sem változtak.[5] Ez igaz a felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók egy részére is.[6] De ha karrierre vágynának a nők, akkor sem volna egyszerű helyzetük. A magyar munkaerőpiac általános jellemzői közé tartozik ugyanis, hogy a nők és a férfiak által betöltött állások erőteljesen elkülönülnek egymástól. Ez a szegregáció a gazdasági (és társadalmi) élet minden területén élesen megjelenik. Szakemberek véleménye szerint ez a jelenség az egyik legnagyobb akadálya a nemek közötti esélyek kiegyenlítődésének.[7]

A tudományos irányítás alkalmazását az időgazdálkodásban a munka és családra fordított idő összhangjának megtalálása is szükségessé teszi. Már a felnövő, felsőfokú tanulmányait folytató generáció is szembesül ennek nehézségeivel. A ma még csak az oktatási rendszerben aktív hallgatókat is foglalkoztatja és érinti a munka és magánélet kérdése és

ennek összehangolása.[8] Tény, hogy bizonyos életszakaszokban eltérően vélekednek a két terület prioritásáról, ugyanakkor, ha választaniuk kellene a két terület között, a többség a családot részesítené előnyben, és e tekintetben nem különböztek a férfi és női válaszadók.

A hatékony időgazdálkodás kérdéseit több kutatás is górcső alá veszi. Érdekes az a vizsgálat, amelyik a beosztottra és az első számú tulajdonos vezetőkre fókuszál kommunikációs szempontból.[9,10] Az eredményekből kitűnt, hogy a megfigyelt vezetők az öt munkanap alatt átlagosan 2844 percet dolgoznak, ami napi 9 óra 29 perc napi átlag munkaidőt jelent. Napi egy órával kevesebbet munkálkodnak tehát, mint a tulajdonos vezetők, ugyanakkor ez az időérték is meghaladja a napi nyolc órát. A leghosszabb időtartamú kommunikációs mód egyértelműen minden vezetőnél a közvetlen, cégen belüli hivatalos kommunikáció.

A felsoroltak alapján vetődött fel a kérdés, hogy van-e különbség a férfiak és nők időgazdálkodása között, amennyiben ugyanazon a munkahelyen, többnyire ugyanabban a munkakörben dolgoznak.

3. A vizsgálat tapasztalatai

A vizsgálat célja az volt, hogy kérdőíves felméréssel 170 fős országos minta esetében feltárja, hogy a XXI. századi magyar munkavállalók, miként tudják hatékonyan megszervezni a mindennapjukat, amennyiben kötött munkaidőben dolgoznak, állami alkalmazottként. A kutatás azon a hipotézisen alapult, hogy hivatali munkahelyek esetében nincs alapvető különbség a nők és férfiak időfelhasználása között.

A kérdőívet 41 férfi (24%) és 129 nő (76%) töltötte ki. A vizsgált minta kor szerinti megoszlása a következőképpen alakult: 55 fő 20–30 éves kor között van, 27 fő 30–40 év közötti, 47 fő 40–50 éves, 37 fő 50–60 év között van, és 4 fő 60 év feletti munkavállaló. Faluban az alanyok 7%-a (12 fő) lakik, nagyközségben a válaszadók csupán 4%-a (7 fő), kisvárosban 34%-uk (58 fő) él, megyeszékhelyen 24%-uk (41 fő), a fővárosban pedig 31% (52 fő). Ami a minta iskolai végzettségét illeti: egyetemi végzettséggel 47-en rendelkeznek, főiskolai diplomával a minta 64%-a bír, gimnáziumi érettségit mindössze 1%-uk, szakközépiskolába 7%-uk járt.

3.1. A társadalmilag kötött időráfordítás

A közszférában a munkaidő napi 8 óra, tehát 480 perc. Ettől függetlenül sokan vannak, akik túlóráznak. Az átlagos munkaidő így közel 494 perc lett. A mintában szereplő személyek 29%-a többet dolgozik napi 8 óránál. A férfiak 46%-a rendszeresen túlórázik, esetükben az átlagos napi főfoglalkozás ideje 502 perc, míg a nőknél ez az arány 23%, illetve áltagosan napi 491 perc.

Önkéntes munkában a teljes minta 22%-a vesz részt (37 fő), ők mindnyájan nők, akik naponta átlag 4 percet fordítanak erre a tevékenységre.

Házimunkára a mintában szereplő személyek 95%-a fordít időt, összesen 161 fő. Minden nő végez házimunkát, míg a férfiak csupán 78%-a. Nőknél ez az átlag 24 perc naponta, férfiaknál 12 perc.

A kérdőívet kitöltők közül 73 fő, vagyis a teljes minta 43%-a gyermekes/unokás, illetve 2 fő szülei ellátását jelezte e sorban. A 73 főből 55 nő és 18 férfi. A gyermekek/unokák ellátása megmaradt alapvetően női „feladatnak”. Így a nők 43%-a lát el gyermeket/unokát – átlagosan naponta 46 perces időráfordítással, a férfiaknál ez 44% – átlagosan naponta 22 perces időráfordítással. Legkevesebb napi 10 percet, legtöbbet napi 240 percet töltenek gyermekükkel/unokájukkal szüleik/nagyszüleik. De ebben az időben nincs benne például a

közös filmnézés, házimunka végzése közbeni beszélgetések ideje stb. Ez az idő a naponta ténylegesen csak a gyermekre fordított időt mutatja.

A mintában szereplő 170 fő 47%-a végez a ház körül különböző munkákat, ők mindnyájan férfiak, akik átlagosan 18 percet foglalatoskodnak javítási-karbantartási munkákkal.

Iskolai elfoglaltsággal a minta csupán 1%-a rendelkezett, ezért ezt a kategóriát figyelmen kívül hagytam.

Önképzésben valamilyen formában a minta közel 5%-a vesz részt, átlagosan 10 perces ráfordítással. Ez az érték egyforma mind a férfiak, mind a nők esetében. Az érintettek a következő formákat jelölték meg: nyelvtanfolyam, belső képzés, tanfolyam, szakirányú képzés (ami lehet belső képzés is).

A vizsgálatban szereplők mintegy 31%-a használja gépkocsiját munkába járáshoz. Legkisebb arányban a fővárosiak járnak gépkocsival (19%), és ők érték el a legtöbb utazási időt, átlagosan napi 60 percet. A minta 65%-a választ egyéb közlekedési eszközt, legtöbben az autóbuszt és a BKV-t jelölték meg. De volt, aki vonatot, kisvárosi tömegközlekedést, kerékpárt, vagy gyalogos formát, esetleg ezek kombinációit sorolta fel. A megkérdezettek 4%-a nem jelölt meg semmit, így feltételezhető, ők olyan közel laknak munkahelyükhöz, hogy azt nem releváns munkába járással töltött időként említeni. Nők esetében átlagosan az utazás ideje 58 perc, férfiaknál 67 perc.

A vizsgálatból kiderült, hogy az egy főre jutó társadalmilag kötött idő átlagosan 632 perc. Nemek szerint vizsgálva a nők társadalmilag kötött ideje átlagosan 633 perc, míg a férfiaké 631 perc, tehát mondhatni, azonos. Ezen belül szembetűnő különbség van a túlórázásban, és a ház körüli munkák elvégzésében, ahol a férfiak dominálnak, míg a házimunkára és a gyerekek körüli teendőkre a nők fordítanak egyértelműen több időt.

3.2. A fiziológiailag kötött időráfordítás

A fiziológiailag kötött idő szerkezeti vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy ezekben a tevékenységekben mindenki, tehát a minta 100%-a, nemre való tekintet nélkül részt vesz. A mintában szereplők átlagosan 403 percet töltenek alvással, de nincs különbség a két nem ezen tevékenységre fordított ideje között. A nők az átlaghoz képest egy perccel többet, a férfiak egy perccel kevesebbet alszanak.

Az étkezés napi átlagos ideje 59 perc. Ez a nőknél 57 percet jelent, férfiaknál 64-et.

A minta alanyai közel 28 percet töltenek öltözködéssel, itt némi különbség fedezhető fel a két nem között, a nők 30 percet, a férfiak 22-t fordítanak erre a tevékenységre.

Általában naponta 43 percet töltenek a minta alanyai tisztálkodással. Míg a férfiak esetében ez 38 percet jelent, a nőknél ez valamivel több, 45 perc ez az érték.

A passzív pihenést vizsgálva kimutatható, hogy a minta résztvevőinek 49%-a él ezzel a lehetőséggel, mely naponta átlagosan 36 percet jelent. Nemek szerint vizsgálva a nők 45%-a rendelkezik ilyen idővel – átlagosan 36 perc, férfiaknál ez az arány 61%-os – 38 perc.

A vizsgálati mintában szereplő munkavállalók fiziológiailag kötött ideje átlagosan 570 perc. Érdemes megkülönböztetni, hogy akik rendelkeznek passzív szabadidővel, ott ez az átlag 576 perc, akiknél ez nem szerepelt, ott az átlag 528 perc. A nők esetében az átlagos idő 572 perc, férfiaknál 564 perc. A fiziológiailag kötött idő tekintetében a két nem között elhanyagolható, mindössze 8 perc különbség van. A nők többlete – érthető módon – az öltözködésre és higiéniára fordított időből származik. Érdekes azonban, hogy – minimális eltéréssel ugyan – a férfiak több időt fordítanak étkezésre.

3.3. A szabadidő-ráfordítás

A felmérésben szereplő 170 fő munkavállaló 64%-a szabadidejében folytat valamilyen társas tevékenységet. Ez átlagosan egy főre nézve 23 percet jelent naponta. A nők 62%-nak, a férfiak 71%-nak van ilyen jellegű tevékenysége. Társas szabadidős tevékenységként legtöbben a baráti-családi összejöveteleket, beszélgetéseket jelölték meg. Szép számmal szerepeltek a felsoroltak között a társaságban történő mozi látogatások, a társasjátékok és a bulizások is. Volt, aki az e-mailezést is ide írta, ez elég elgondolkodtató. Legtöbben ilyen tevékenységeiket hetente, illetve havonta végzik.

A minta 42%-a fordít időt kulturális tevékenységekre, (közülük 60% nő, 40% férfi) átlagosan 14 percet naponta. Ez mind a férfiak, mind a nők esetében ugyanannyi. Legtöbben a mozit, kiállítást, koncertet jelölték meg. De szerepelt a felsoroltak között hangverseny, író-olvasó találkozó, filmklub, opera is. Meghökkentő módon, színházlátogatást csak 2 fő jelölt be. Leginkább kéthetente-havonta jellemző az effajta tevékenység végzése.

A teljes minta 51%-a végez valamiféle sporttevékenységet, átlagosan naponta 29 perces időráfordítással. A nők 47%-a sportol, átlagosan napi 28 percet, a férfiaknak pedig 66%-a (!) napi 30 percet. Legtöbben edzőterembe járnak, vagy otthon tornáznak, úsznak, jógáznak, sétálnak, biciklizznek, futnak. Van, aki gyógytornára jár, esetleg táncolni. Legtöbben hetente, illetve hetente többször is szoktak sportolni.

A minta 91%-a rendszeresen olvas, és átlagosan 35 percet töltenek ezzel naponta. A nők 92%-ára jellemző ez a tevékenység, átlagosan 35 percben. A férfiak aránya 88%, rájuk átlagosan 37 perces időráfordítás jellemző. A nyilatkozók döntő többsége naponta olvas, többnyire híreket, folyóiratokat, regényt, könyvet, magazint, heti- és napilapokat. Többen írták be az internetet, szépirodalmi műveket is.

A 170 főből 80-nak van valamiféle hobbi-tevékenysége, ez 47%-os arányt jelent. Számukra átlagosan naponta 27 perces elfoglaltságot jelent effajta tevékenységük. A nők 43%-nak, a férfiak 59%-nak van hobbija. A nők átlagosan naponta 24 percet töltenek ezzel, míg a férfiak átlagosan 35 percet. Legtöbben a kirándulást, kerékpározást, internetezést, kertészkedést jelölték meg; de többször szerepelt a kutyasétáltatás, kézművesség, vásárlás(!), bulizás is. Voltak érdekes hobbival rendelkezők is, mint például autómodellezés, versek megzenésítése, ezotéria, néptánc, énekkar, rajzolás is. Leginkább hetente tudnak erre időt szakítani, de emellett többen vannak, akik naponta, illetve havonta tudják ezt a tevékenységüket űzni.

A minta 45%-a, vagyis 76 fő rendszeresen szakít időt zenehallgatásra. Ők átlagosan 24 percet szánnak e tevékenységükre. Rajtuk kívül 30 fő zenét csak utazás illetve otthoni munka közben hallgat. A nők 47%-ára jellemző, átlagosan 24 percet naponta, a férfiaknál az arány 39%-os, átlagosan 22 perccel. Leginkább a rádiót preferálják, de ugyanolyan nagy arányban szerepeltek a számítógépen, mp3 lejátszón, cd-n zenét hallgatók is. Legtöbben naponta, de többnyire háttértevékenységként űzik.

A mintában szereplők közül csupán 2 fő nem szokott televíziót nézni. A többieknek átlagosan naponta 73 percét tölti ki naponta. A fent említett 2 fő a nők köréből került ki, így a férfiak 100%-a néz televíziót. Míg a nők átlagosan 74 percet töltenek ezzel, a férfiak 73-at. Legtöbben a híradót, időjárást, esti filmeket/sorozatokat, természetfilmeket nézik meg. Egyéni érdeklődéstől függően van, aki emellett talkshow-t, vetélkedőt, autós-vagy főzőműsort, mesét, gazdasági-politikai műsorokat néz.

Videózni a mintában szereplők mindössze 17%-a szokott. Átlagosan naponta 13 percet tölt ki ez a tevékenységük. A nők 21%-ra jellemző, átlagosan napi 13 perccel, a férfiaknál 15%-os az arány 11 perccel. Megjegyzendő, hogy a videózás ma már leginkább a DVD-nézést, illetve számítógépen történő filmnézést takarja, ezt is jelölte szinte mindenki. Leginkább filmeket, mesét, dokumentumfilmeket néznek, legjellemzőbben hetente.

Az egy főre jutó átlagos szabadidő 238 perc naponta. A nőknél ez a szám 235 perc, míg a férfiaknál 245 perc. A férfiak tehát átlagban napi 10 perccel több szabadidővel rendelkeznek mint a nők, amit alapvetően a hobbijukra fordítanak.

Összefoglalva felmérés eredményeit, kiderült, hogy a mai magyar társadalomban közszolgálati tevékenységet végző munkavállalók időstruktúrája a következőképpen alakul: a napi idő 44%-a társadalmilag kötött idő, 40%-a fiziológiailag kötött idő, 16%-a pedig szabadidő. A nemek között nincsen alapvető különbség a napi időfelhasználásban. Mindössze a fiziológiailag kötött idő és a szabadidő tér el egymástól 2-2%-ban a nők és férfiak között. Ez a különbség a nők öltözködés-higiénia tevékenységéből és a férfiak hobbira fordított idejéből adódik, és átlagban napi 12 perc. A vizsgálat kérdésfeltevése tehát beigazolódott.

Nagy különbségek figyelhetők meg azonban a minta egészét tekintve a napi időfelhasználásban, az egyes tevékenységek esetében, amelyek nem mindenkire jellemzők. Ilyen például, hogy a társadalmilag kötött idő keretén belül a megkérdezettek 22%-a végez önkéntes munkát, 43% foglalkozik gyerekekkel, vagy 5% tanul valamilyen formában. A fiziológiailag kötött időn belül csupán a passzív pihenés említésre méltó (49% jelölte be), hisz aludni, étkezni, tisztálkodni és öltözködni mindenki szokott. A legszembetűnőbb részvételi arány a szabadidő felhasználásban van: a megkérdezettek 64%-a végez társas tevékenységet, 42% kulturálisat (az iskolai végzettségeket figyelembe véve, ez meglepő), 51% sportol, 91% olvas, 47%-nak van hobbija, 45% hallgat zenét, majdnem mindenki néz tévét, és 17% videozik/dvd-zik. A szembetűnő különbség a részvételi arányban természetesen leginkább a szabadidős tevékenységekben figyelhető meg. Ezen belül a legnagyobb a szórás, és kiemelkedik a tévénézésre fordított idő.

4. Következtetés

Az elvégzett vizsgálat eredményei csak nagyon kis részben nem igazolták a feltételezést, melynek fő oka az eltérő nemi szerepekben keresendő. Összefoglalva, az alábbi következtetések érdekesek:

- Több férfi túlórázik, mint nő. A férfiak hosszabban túlóráznak. Önkéntes munkát csak a megkérdezettek egyötöde végez, ők mindnyájan nők. Házimunkával majdnem mindenki foglalkozik, de a nők több időt töltenek a háztartásban, mint a férfiak. Gyerekellátást kevesebb, mint a minta fele jelölte be napi tevékenységként, inkább a nők végzik, és több időt fordítanak erre a tevékenységre, mint a férfiak. Házkörüli javítási-karbantartási munkákat csak a megkérdezettek fele végez, mind férfiak. Önképzésben egyformán vesznek részt a nők és férfiak (de csupán a megkérdezettek csupán 5%-a), mind arányaiban, mind a rászánt idő tekintetében. A munkahelyre való utazáshoz a gépkocsit többnyire a férfiak használják, a nők többsége tömegközlekedéssel utazik. A férfiak naponta több időt utaznak, mint a nők.
- A férfiak is a nők is ugyanannyit alszanak. A férfiak több ideig esznek. A nők több ideig öltözködnek. A nők hosszabban tisztálkodnak. A megkérdezettek fele jelölte be a passzív pihenést, közülük több a férfi mint a nő, de ugyanannyit pihennek.
- Társas tevékenységet a megkérdezettek több mint fele folytat, közülük több a férfi, mint a nő, de ugyanannyi időt szánnak rá. A megkérdezetteknek a fele sem jelölte be, hogy részt vesz kulturális tevékenységben, közülük több nő, mint férfi, de ugyanannyi időt fordítanak rá. A mintában szereplők fele sportol, több férfi, de alig valamivel többet, mint a nők. Majdnem mindenki napi rendszerességgel olvas, de nemek tekintetében kicsivel magasabb a nők aránya, az időráfordításban viszont kis mértéken a férfiak vezetnek. A minta fele nyilatkozott úgy, hogy van hobbija. Több férfinak van

hobbija, mint nőnek, és több időt is töltenek vele. A megkérdezettek kevesebb, mint fele hallgat zenét, ők inkább nők. Mindenki tévézik naponta, és ugyanannyit. Videózni csak a megkérdezettek hatoda szokott, ők legtöbben nők, és valamivel hosszabban teszik ezt, mint a férfiak.

5. Javaslatok

A társadalmilag kötött idő keretén belül alapvetően csak a közlekedésre fordított idő mennyisége lehetne csökkenthető, mindez makrogazdasági intézkedéseket igényel.

Kívánatos lenne, hogy jogszabályi szinten fogalmazódjanak meg törekvések a család és munka egyensúlyának fenntartásának érdekében, amihez az eddigiektől eltérő, ún. integrált tanácsadási szemléltet jó támpontokat nyújthat. Megoldási lehetőséget jelenthet a rugalmas munkaidő, távmunka, részmunkaidős foglalkoztatás stb. különböző eszközökkel történő ösztönzése.

A munkáltatói oldalt szintén érdekeltté kell tenni a fent említett lehetőségekben. Az ő eredményeiket is befolyásolja, hogy milyen munkavállalóval dolgozik. A kiegyensúlyozott, stressztől mentes munkaerő hatékonyabb, termelékenyebb és lojálisabb is a szervezethez. A szervezet pedig „családbaráttá" válik, a költségei csökkenek, mivel csökken a fluktuáció – ezáltal a toborzás, beillesztés, oktatás költsége is.

A Taylor által kidolgozott tudományos irányítás tehát kapcsolódik az időfelhasználáshoz. Az egyén szintjén a szabadidő tudatosabb megszervezése lenne célszerű. Ugyanakkor a megfelelő egyensúly megtalálása érdekében tudatos életút- és karriertervezés szükséges.

JEGYZETEK

1. Falussy Béla (1996): Társadalmi helyzetkép, KSH, Budapest, 105 old.
2. Falussy Béla (1996): Társadalmi helyzetkép, KSH, Budapest, 105 old.
3. Pongrácz Tiborné (2006): Nemi szerepek társadalmi megítélése, http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a966.pdf, letöltés: 2014.05.21.15 old.
4. Pongrácz Tiborné–Murinkó Lívia (2009): Háztartási munkamegosztás. In: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009. Budapest: TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 95–116. old.
5. Juhász Csilla (2010): A vezetők humánerőforrásokkal szembeni elvárásának változása. VIKEK Közlemények, 94–102. old.
6. Keczer Gabriella (2014): Üvegplafon III.: Nők a kutatói pályán – fékek és akadályok, Taylor Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat, 1–2. szám, 392–402. old.
7. Nagy Beáta (1997): Karrier női módra. In: Szerepváltozások – Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium.
8. Czeglédi Csilla–Juhász Tímea (2013): Reconciliation plan of career and private life in the circle of daytime students in Hungary. In: Proceedings from VIII. International Conference on Applied Business Research ICABR 2013 70–77. old.
9. Dajnoki Krisztina (2006a): Beosztott vezetők kommunikációjának időérték elemzése. „Agrárgazdaság, vidék, régiók – multifunkcionális feladatok és lehetőségek" XLVIII. Georgikon Napok és 15. ÖGA találkozó CD kiadványa, Keszthely, 190. old.
10. Dajnoki Krisztina (2006b): Szakmai, szervezeti és vezetői kommunikáció vizsgálata a mezőgazdaságban, Doktori értekezés, Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola, Debrecen, 199. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Falussy Béla (2002): Társadalmi hatások és változások a férfiak és nők munkaidő-felhasználásában. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, Szer.: Nagy Ildikó–Pongrácz Tiborné–Tóth István György. TÁRKI Szociális és Családügyi Min. 198–222. old.

Falussy Béla (2002): Társadalmi-gazdasági trendek a népesség időfelhasználásában. Statisztikai Szemle, 2002/9. szám. 80. évfolyam. 847–868. old.

Falussy Béla (2007): Időmérleg-vizsgálatok. Mire fordítjuk az időnket? Élet és Tudomány, 2007/8. szám, 237–239. old.

Falussy Béla (2009): A foglalkoztatott és munkanélküli férfiak időfelhasználásának különbségei. Statisztikai Szemle, 87. évfolyam, 2009/10–11. szám, 1009–1037. old.

KSH (2010): Időmérleg-módszertan. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/idomerleg_mod.pdf (letöltve: 2014. 10. 02.)

Pongrácz Attila (2012): Az általános tanácsadástól az integrált emberi erőforrás tanácsadásig. In: Poór József, Karoliny Mártonné, Berde Csaba, Takács Sándor (szerk.): Átalakuló emberi erőforrás menedzsment. Budapest: Complex Kiadó Kft., 154–164. old.

Pongrácz Tiborné (2002): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy., szerk.: Szerepváltozások 2001. Budapest: TÁRKI–Szociális és Család- ügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, 30–46. old.

GERGELY ÉVA*–NAGY RICHÁRD**

GAZDASÁGI SZAKOS HALLGATÓK TANULÁSI MOTIVÁCIÓJÁNAK ÉS SZEMÉLYES KOMPETENCIÁINAK VIZSGÁLATA

EXAMINATION OF STUDYING MOTIVATION AND PERSONAL COMPETENCE OF STUDENTS SPECIALIZED IN ECONOMY

ABSTRACT

The research deals with revealing studying motivations and personal competences of university students. The sample includes students specialized in certain economic fields at the University of Debrecen. A survey was carried out, the number of the elements of the sample was 121. The students were asked to evaluate certain personal competences in one part of the survey. The evaluation of students relating to willingness for innovation, motivation for managerial function, problem solving capacity, sturdiness, tendentiousness and work schedule were investigated. The willingness for innovation got the lowest value, while commitment and result and target orientation got the highest values. When revealing the studying motivations, influences by the family and friends, the tendentiousness, realizing the would-be financial independence, experiencing university memories and improving moral existence were examined.

1. Bevezetés

„A fiatalokat már nem vonzza semmilyen kollektív szolidaritástudat, nem lelkesednek a közösség ügyeiért. Igazi esélyük a változni tudás, és a túlpörgés élvezete. Ebben a rizikó generációban csak az érvényesül, aki gyorsan tud kapcsolni, és dönteni! A munka és magánélet teljesen összemosódott. Ez az új csoport legfőbb örömét önmagában találja, legfeljebb barátai szűk körében. Csak önmagukban bíznak. Jelszavuk? Pénz, hatalom, mienk a világ!”[1] Ezt a gondolatot olvasva joggal felmerülhet a kérdés, hogy valóban így működnek a fiatalok, valóban ezek a dolgok motiválják őket? A felsőoktatási intézmények hallgatói a mai magyar társadalom sikerre ítélt csoportjait jelentik. Érdemes lenne feltárni, mi motiválja a fiatalokat a továbbtanulásra, és hogy látják magukat, milyen képességekkel rendelkeznek. A kutatás témája a Debreceni Egyetem gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki alapképzést és gazdasági agrármérnök mesterképzést hallgató diákok általános motiváció és képességfelmérése, illetve specifikusan a tanulási motivációjuk vizsgálata. A vizsgálat egyik részében bizonyos személyes kompetenciák értékelését kértük a hallgatóktól. A mintába került hallgatók innovációra való hajlandósággal, vezetői szerep iránti motiváltsággal, problémamegoldó készségükkel, határozottsággal, céltudatossággal, munkarenddel kapcsolatos értékelésüket vizsgáltuk.

A tanulási motiváció feltárása során vizsgáltuk a család illetve a baráti kör általi befolyásoltságot, a céltudatosságot, későbbi anyagi függetlenség megteremtését, egyetemi élmények átélését, morális egzisztencia növelését.

* Dr. PhD Gergely Éva adjunktus – Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet.

** Nagy Richárd egyetemi hallgató – Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar.

Super[2] integrált életpálya modelljében összefoglalja az életpálya építéssel kapcsolatos egyéni és társadalmi tényezők meghatározó elemeit A Super által megfogalmazott tanuló szerep már 5–6 éves korban elkezdődik és gyakran a húszas évek közepéig is eltart. A későbbiekben a szerep időről időre visszatérhet külső nyomás (krízis) vagy új képzési irány által. A nem formális tanulási folyamat pedig állandóan jelen van, élethosszig jellemzi az egyént.[3] A gyermek- és serdülőkorban eljátszott szerepek előrevetítik azokat, amelyek megvalósítására törekedni fog felnőtt korában. A serdülőkori pályaválasztás folyamata azért különösen kockázatos, mert nincsen tudomásuk, tapasztalatuk arról, hogy sikeres lesz-e a választott foglalkozásában. Ideális esetben a pályaválasztás folyamata öt állomásból tevődik össze.[4] Jelen kutatás szempontjából a 18–21. életév a legfontosabb szakasz, ami a hivatási program specifikálásáról szól. Az előző időszakban megfogalmazódott szakmai döntések most válnak specifikussá és a szükséges szaktudás megszerzéséért a fiatal lépeseket tesz. Kiss[5] szerint a felsőoktatási hallgatók nehéz helyzetben vannak, mert gyakran nem tudnak reális tapasztalatot szerezni a szakmai tevékenységről. Ezért ellentétes gondolkodási stratégiát alakítanak ki: vagy szakterületük kiválóságai közé tartoznak, vagy nem foglalkoznak többet a tevékenységgel. A mester szakos hallgatók a harmadik szakaszban találhatók, a 21–24. életév között. Ezen szakasz feladata a szakmai preferenciák megvalósítása. Ekkorra feltehetőleg befejeződik a képzés kezdeti szakasza és a fiatal eljutott az állásvállalás kezdetéig. Czeglédi–Juhász6 vizsgálatai ugyanakkor rámutatnak arra, hogy az egyetemi és a főiskolai tanulmányok egy jó alapot és motivációs igényt nyújtanak ahhoz, hogy a fiatalok a későbbi munkájuk során törekedjenek a folyamatos ismeret-és tudásfejlesztésre.

Hall[7] elméletéből a felfedezés stádiumát érdemes kiemelni. Jellemző a fiatalokra az önfelfedezés és a szakmai útkeresés, sikerorientáltak, a cél érdekében pedig képesek fejlődni.

Az Y-generációra jellemző az ambíció, kreativitás és a folyamatos tanulás. Új motivációs rendszert igényelnek, illetve olyan munkakörnyezetet, ami motiválja őket. Az egyéniség elismerése, de amellett a csoportmunka, csoporthoz való tartozás érzése, a fejlődési lehetőségek és az immateriális értékek fontosak számukra.[8]

Mindezek alapján látható, hogy olyan csoport vesz részt a kutatásban, melynek nagy szüksége és igénye van arra, hogy megismerje saját képességeit, kompetenciáit.

Vaskovics[9] elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy a mintába került hallgatók a posztadoleszcens életszakaszban vannak. A posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Ebben a szakaszban „a szexuális érettség, valamint az anyagi-szociális függetlenség közötti időtartam kitágult. A felnőttektől magatartásuk, értékeik eltérnek, viszont szociális, politikai és gazdasági státusuk mentén már felnőttnek tekinthetők. Ezt a 30 éves kor alatti életszakasz-átstrukturálást, amikor egy önálló életszakasz keletkezik, posztadoleszcenciának nevezik”.[10]

2. A vizsgálat anyaga és módszere

A kérdőív elkészítéséhez alapul szolgált Münnich[11] kérdőíve. A megszerkesztett kérdőív felsőoktatási intézmények hallgatói számára készült, a munkahely, egyetem választással kapcsolatos prioritásokat, személyes kompetenciákat méri illetve a képzéssel kapcsolatos tapasztalatokat összegzi. A kérdőív az azonosító adatokon kívül öt témakörben tett fel állításokat a hallgatóknak. Az öt témakör 51 kijelentést tartalmazott, amelyet egy 1-től 7-ig terjedő skálán kellett értékelniük a hallgatóknak. Az alacsony értékeket akkor kellett használniuk, ha nem értettek egyet az állítással vagy nem találták fontos tényezőnek, amíg abban az esetben kellett magas pontszámmal értékelniük a kijelentéseket, ha nagyon fontos

tényezőnek találták vagy teljesen egyetértettek vele. A komplex kutatás kitér arra, hogy milyen tényezőket tartanak fontosnak a hallgatók a munkahelyválasztás során, milyen személyes kompetenciákkal rendelkeznek a hallgatók, mi motiválja őket a továbbtanulással kapcsolatban. Mindezeken túlmenően a kutatás kitér arra is, hogy a hallgatók hogyan értékelik az egyetemmel kapcsolatos tapasztalataikat, az előadások és gyakorlatok hasznosságát, a képzés kimeneti céljának teljesülését. Jelen tanulmány a fentiekben összefoglalt célterületek közül kettőt ismertet részletesen: az egyetemisták tanulási motivációját és személyes kompetenciák feltérképezését.

A vizsgálati mintát a Debreceni Egyetem Gazdaság és Vidékfejlesztési Kar gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki képzés (továbbiakban GVAM) BSc. I. és III. éves hallgatói, illetve az elsőéves gazdasági agrármérnök (továbbiakban GAM) MSc. hallgatói adták. A vizsgálati félévben az elsőéves BSc. hallgatók teljes létszáma 128 fő, harmadéveseké 91 fő, az elsőéves mesterszakosoké pedig 13 fő volt.[12]

A minta nagysága szakok szerint:

- GVAM I. évfolyam: 62 fő, az évfolyam 48,43%-a töltötte ki a kérdőívet
- GVAM III. évfolyam: 46 fő, az évfolyam 50,54%-a töltötte ki a kérdőívet
- GAM: 13 fő, az évfolyamon mindenki kitöltötte a kérdőívet.

A minta nagysága 121 fő.

A kutatás legfontosabb kérdése az volt, hogy a jelen egyetemi hallgatója rendelkezik-e azokkal a képességekkel, készségekkel, amelyek egy jövőbeli vezetői pozíció betöltésére predesztinálják? Képes lehet-e elsajátítani és alkalmazni olyan innovatív megoldásokat, melyekkel az általa vezetett vállalat hatékonysága és ezáltal a profitja is növelhető?

A kutatás másik kérdésfelvetése a tanulási motivációra vonatkozik. Célunk feltárni, hogy a mintába került hallgatók milyen tanulási motivációval rendelkeznek.

3. Eredmények és azok értékelése

A hallgatóknak egy egytől hétig terjedő skálán kellett értékelniük a megadott állításokat. Az egyes pontszám jelentése: egyáltalán nem ért egyet, míg a hetesé: teljes mértékben egyet ért.

A megkérdezett hallgatók közül 70 nő, 47 férfi, 4 pedig nem válaszolt a kérdésre. A felmérés résztvevőinek 23%-a él Debrecenben vagy a 10 km-es vonzáskörzetében, 32% a megyeszékhelyünktől 10-50 km-es, 45% pedig legalább 50 km-es távolságból utazik be a tanórákra. A vidékiek magas, 77%-os részaránya tökéletesen jellemzi a szakképzés orientáltságát: a mezőgazdasággal kapcsolatos gazdasági, gazdálkodási, jogi tudásanyag átadását.

3.1. Személyes kompetenciák

A személyes kompetenciák közül a következő tényezők kerültek vizsgálatra: innovatív készség, monoton munkavégzés elfogadottsága, kompromisszumkészség, üzemi környezethez való viszonyulás, rugalmasság, irányítói és vezetői hajlam, céltudatosság és eredményorientáltság *(1. ábra)*. A kompetenciákra nem konkrétan kérdeztünk rá, hanem körbeírtunk minden tényezőt és azt kellett eldöntenie a hallgatónak, hogy adott állítást magára vonatkoztatva mennyire érez igaznak.

1. ábra. **Személyes kompetenciák vizsgálata**
Figure 1. **Examination of personal competence**

Forrás: saját adatgyűjtés

A legalacsonyabb pontszámot (3,77) az innovatív készségre („Gyakran gondolkodom forradalmian új feltevéseken és ezeket meg is próbálom megvalósítani.") adták a hallgatók. A technológiai fejlődésnek és az ezáltali gazdasági hatékonyság növelésének az innováció megléte az egyik alapköve. Az innovatív készségre adott alacsony pontszám mértéke hasonló problémát mutat az Európai Unió 2015. évi Innovatív Unió eredménytáblájával[13] *(2. ábra)*.

2. ábra. **Az EU tagállamainak innovációs teljesítménye**
Figure 2. **The innovational performance of EU's member states**

Forrás: Innovatív Unió 2015. évi eredménytábla

Magyarország a mérsékelt innovátorok csoportjába került besorolásra. A gazdasági válságból történő kilábalás után újra előtérbe kerülhetnek a kockázatitőke-befektetések és a vállalkozások innovációs tevékenységet folytató részlegei is nagyobb forráshoz juthatnak, amelyek által több lehetőség nyílhat meg a munkavállalók előtt az elhelyezkedéshez. Az innovatív szemlélet átadása és fejlesztése komoly kihívás lehet a felsőoktatásban. Kurzu-

sokon, gyakorlatokon célszerű lenne lehetőséget biztosítani a hallgatóknak arra, hogy innovativitásukat fejleszteni tudják. Ugyanakkor a fejlesztő munkához a másik oldalra is szükség van, fontos, hogy a hallgatók is belássák ennek a területnek, kompetenciának a fontosságát.

A monoton irodai, adminisztratív munka (4,31 monotonizmus hajlandóság) nem tartozik a preferált tevékenységek közé a megkérdezettek körében. Ez a jövőbeli munkahelyen motivációs problémát jelenthet, ha a megkérdezettnek a közszférában sikerül elhelyezkedni (pl. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal).

A saját álláspontól eltérő nézeteket nehezen tolerálják, a további értékekhez képest alacsony a kompromisszumkészségre adott pontszám (4,36). Ez összefüggésben lehet az irányítói hajlamra (5,31) és a vezetői hajlamra (5,75) adott magas pontszámokkal. A megkérdezett hallgatók inkább vezetők, mint követők.

Az üzemi környezethez való viszonyulásra 4,47 pontot adtak átlagosan a megkérdezett hallgatók. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a végzett hallgatók nagy valószínűséggel a mezőgazdaságban vagy valamelyik, a szektort kiszolgáló egységében fognak elhelyezkedni, akkor már magasabb lenne az elvárt pontszám. Mivel termelő szektorról van szó, ezért gyakori az üzemi munkakörnyezet előfordulása. A nemenkénti értékeket vizsgálva, az üzemi környezetben történő munkavégzésnél látszik a legnagyobb eltérés. A nők 4,1 pontszámot adtak a „Nem idegenkedek az üzemi környezettől" állításra (Üzemi környezet elfogadása), míg a férfiak 5,04 pontot.

A rugalmasságra adott, közepesnél magasabb, 5,13-os pontszám jónak tekinthető, mert a mezőgazdaság szezonalitása miatt eltérő munkarendekhez történő alkalmazkodás fontos munkavállalói készség a termelői szektorban. A mezőgazdaság időjárással szembeni kitettsége és szezonalitása rugalmas napirendet kíván.

Vezető és irányító közt az a legfőbb különbség, hogy a vezető egy egész szervezetet irányít, míg az irányító egy magasabb szintű szervezeti egységből ad utasítást egy alárendelt egységnek. Az irányítói és vezetői hajlam vizsgálata során megállapítható, hogy a vizsgált tényezők magas pontszáma alátámasztja a 15/2006. (IV.3.) OM rendeletbe foglalt képzési kimeneti célt, amely szerint „A képzés célja olyan gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnökök képzése, akik képesek a termeléssel, szolgáltatással, szaktanácsadással összefüggő szervezési és irányítási feladatok ellátására."[14] A megkérdezett hallgatók által megadott magas átlagpontszám azt feltételezi, hogy ez a kimeneti követelmény teljesül. A legmagasabb értéket az eredményorientáltság (5,89) és a céltudatosság (5,78) elnevezésű tényezők kapták.

3.2. Az egyetemi tanulmányok folytatásának motivációja

A következő tárgykörben az egyetemi továbbtanulással kapcsolatban tettünk fel állításokat a hallgatók számára. Célunk volt feltárni, hogy a megkérdezett hallgatók miért járnak egyetemre, mi motiválta őket arra, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak. Téma volt a család illetve a baráti kör általi befolyásoltság, a céltudatos, későbbi anyagi függetlenség megteremtése, egyetemi élmények átélése, morális egzisztencia növelése. 13 állítást értékeltek a megkérdezett egyetemisták egy 1-től 7-ig terjedő skála segítségével. Az állítások a *3. ábrán* láthtó dimenziókat takarják, az egyes dimenziókra adott pontszámok átlagait szemlélteti az ábra.

***3. ábra.* Továbbtanulási motiváció**
***Figure 3.* Examination of studying motivation**

Forrás: saját adatgyűjtés

A baráti kör által történő, kívülről érkező motiváció nagyságára adták a megkérdezett hallgatók a blokk legalacsonyabb pontszámát (2,96). A baráti kapcsolatok további alakulása nem függ attól, hogy a társaságból ki melyik felsőoktatási intézményt választja. A szülőknek történő megfelelés fontossága közepes értéket ért el (4,63). A tanulmányi ösztöndíjat nem tartják különösen motiváló tényezőnek a hallgatók. Az ösztöndíj rendszer a jelenlegi formájában nem a legalkalmasabb ösztönzésre, motiválásra.

A megkérdezett hallgatók szerint, a diploma megszerzése nem egyenesen arányos azzal a gondolattal, miszerint a tanulmányaik eredményes befejezésével ők már nem lesznek sikertelen emberek (4,08). A diplomások dömpingszerű kibocsátásával bekövetkezett munkaerőpiaci változás eredményeképpen már nem értetődik magától az a munkavállalói elképzelés, miszerint a megszerzett diplomához kapcsolódó területen fog elhelyezkedni a frissen szerzett papírjával. Összhangban áll az előző sorokkal az „azért járok egyetemre, hogy felnézzenek rám" állításra adott 4,27-es pontszám. A 4,27-es közepes pontszám további csökkenése esetén a diploma morális értéktelenedésének a kérdése is napirendre fog kerülni: az egyetemi képzés elvégzése önmagában nem jelent plusz megbecsülést.

Közepes motiváló erővel bír a megkérdezettek számára a továbbtanulással kapcsolatban, hogy sok pozitív élményre tehetnek szert a tanulmányaik ideje alatt (5,12 pont). A hallgatók számára sok lehetőség, program kínálkozik a képzési idejük alatt arra, hogy ezeken részt vegyenek és jól érezzék magukat. A sok új barát szerzése sem kiemelkedő motiváló tényező a továbbtanulással kapcsolatban (4,69). A baráti kör általi befolyásoltság mértékét vizsgáló állításhoz hasonlóan itt sem elsődleges prioritás az egyetem választáskor a szociális életterünk alakulása.

A biztos egzisztencia megteremtése (5,48) és a későbbi elhelyezkedés lehetősége (5,97) az átlagosnál magas motiváló erővel bírnak a továbbtanulás esetén. A pontszámok alapján levonható az a következtetés, miszerint fontos a diploma a munkaerőpiacon történő helytálláshoz. A morális egzisztencia résznél vázolt értéktelenedés miatt fontos, beugró alapnak számít a diploma megléte ahhoz, hogy egy biztos alapot nyújtson az anyagi javak és egzisztencia növekedéshez. Konklúzióként megfogalmazható, hogy a megkérdezettek véleménye alapján nem a diploma megszerzésétől függ az ember jövője, de kiinduló alapként szolgálhat.

Átlagosnál magasabb értéket kapott (5,44) az az állítás miszerint „azért járok egyetemre, mert így kerülhetek később vezetői pozícióba”. Az anyagi jólét dimenziójának másik vizsgált eleme az anyagi függetlenség megteremtése, amelyet magas pontszámra (6,05) értékeltek a hallgatók. A versenyképes piaci fizetés által biztosított anyagi függetlenség fontossága az elvárt magas prioritású értékek közé tartozik a hallgatók értékítéletében is.

A céltudatosság témakörébe tartozó állításokra adták a legtöbb pontot (6,11) a megkérdezett hallgatók. Összefügg a magas pontszám a vezetői ambícióra (5,44) leadott hasonlóan kiemelkedő értékkel. Elsődleges szempont az egyetem kiválasztásakor, az egyetemre jelentkezéskor, hogy az intézményben elsajátítható tudással a jövőben könnyebben meg fogják tudni valósítani a céljaikat. Mind a három évfolyamon magas értéket adtak a hallgatók az „azért járok egyetemre, mert szeretném képességeimet fejleszteni, tudásomat bővíteni” állításra. Az elsőéves BSc-sek 5,7 pontot, a harmadéves végzősök 5,88 pontra értékelték az állítást. A mesterszakos hallgatók adták a kérdéskör legmagasabb átlagpontszámát (6,61) az előbbi állításra, ezzel verifikálva az MSc. képzés létjogosultságát. A diákok elismerik a karon meglévő tudásbázist és azt a lehetőségforrást, amit az egyetem nyújt számukra a céljaik megvalósításához.

Kíváncsiak voltunk, hogy a hallgatók hol helyezik el magukat a munkaerőpiacon a bérüket figyelembe véve. A válaszok képet adnának arról, hogy a megszerzett tudás és a főbb személyiségtényezők alapján milyen szintre sorolnák be magukat. A Diplomás Pályakövető Rendszer adatai alapján[15] a gazdaság- és vidékfejlesztési agrármérnök BSc szakon végzett hallgatók nettó havi átlagkeresete 128 076 Ft. A hallgatók arra a kérdésre, hogy mekkora az a nettó havi kereset, amivel pályakezdőként a szakmájában elhelyezkedne átlagosan 152 560 forintot adtak meg. Ez egy 19%-os többletigényt jelent. A DPR-ben szereplő átlagkeresethez viszonyított 10%-os felső határon belül (140 883 Ft) az elsőéves hallgatók 27,4%-a adta meg a nettő bérigényét. A harmadéveseknél ez a részarány 50%. Ebből az következik, hogy a képzés végén járó hallgatók sokkal reálisabban látják a lehetséges pályakezdő fizetésük nagyságát. Ők már közelebb állnak a végzéshez, nagyobb a rálátásuk erre a területre és természetese nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az érdeklődési körükben jobban megfigyelhető ez a téma, hiszen jelenlegi élethelyzetükben aktuális jelentőséggel bír.

4. Következtetés

A hallgatók önértékelésén alapuló kompetencia-felmérés eredményeképpen kiemelendő a hallgatók innovatív készségének alacsony szintje. A hallgatók számára az innovatív gondolkodás erőltetése és „engedélyezése” előnyös lenne a felsőoktatásban. A vezetői készség, a céltudatosság és az eredményorientáltság megítélése szintén önbevalláson alapult és magas értékeket tulajdonítanak nekik a megkérdezettek. A jövőben érdemes lenne ezen kompetenciákat külön-külön, több itemből álló teszt segítségével mérni, melynek eredményeképpen összevethetővé válnának a hallgatók elképzelései önmagukról és a tényleges, teszt általi eredmények.

A továbbtanulást motiváló tényezők közül a legalacsonyabb értékkel a kívülről érkező ösztönzők rendelkeznek. A tanulmányi ösztöndíjrendszer, adott mintára vonatkoztatva, nem tölti be a tőle elvárt motiváló szerepet. Az ösztöndíjrendszerrel kapcsolatos vélemények mélyebb feltárása indokolt lehet egy jövőbeni kutatás során.

A továbbtanulással kapcsolatos motivációt vizsgálva összességében megállapítható, hogy a későbbi anyagi függetlenség lehetőségét és a céljaik megvalósítását remélik a megkérdezett hallgatók az egyetem elvégzésétől.

Ebben a gondolatmenetben egyértelműen felfedezhetjük a tehetségmodellek egyik mondanivalóját. Kiemelném Gyarmathy[16] megállapítását, mely szerint a jó teljesítmény

hátterében számos összetevő áll. Elengedhetetlen a kognitív képességek fejlettsége (általános értelmi képesség, kognitív képesség), fejlett kreatív személyiségtulajdonságok (problémaérzékenység, ötletgazdagság), jó személyiségjellemzők (motiváció), megfelelő külső feltételek megléte. Mindezek tekintetében megfogalmazhatjuk, hogy ahhoz, hogy valakiből sikeres diplomás munkavállaló legyen, szükséges, de nem elégséges a felsőoktatásban megszerzett tudás, hanem nagyon fontosak azok a személyes kompetenciák (pl. motiváció, kitartás), melyek a cél megvalósulásához hozzájárulnak. Előnyre tehet szert az a hallgató, aki tudatosan készül a munka világába és „edzi" azon kompetenciáit, melyek fejlesztésre szorulnak és megerősíti azon kompetenciákat, melyek saját céljaik eléréséhez elengedhetetlen fontosságúak.

JEGYZETEK

1. Kövesdi Éva (2006): Munka és optimizmus fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében. Diplomadolgozat, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet. 54. old.
2. Super, D. E. (1973): The career development inventory. British Journal of Guidance and Counselling.
3. Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola.
4. Ritoók P.–Gillemontné T. M. (1994): Pályalélektan szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 462. old.
5. Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola.
6. Czeglédi Csilla–Juhász Tímea (2013): Role of Tertiary Education in Career and Life-long Learning Among Day-time Students (Based on Empirical Findings) megjelent: 2013. október 14–17. The Journal of Education Culture and Society ISSN 2081-1640 2013/01. 190–198. old. Wroslaw Lengyelország.
7. Hall D. T. (1976): Careers in organizations. Pacific Plaisades. California.
8. Szretykó György (2012): Az Y generáció, a munkáltató vonzóvá tétele a munkaerőpiacon és a HR stratégia, Humánpolitikai Szemle. 2012. július–augusztus. 3–12. old.
9. Vaskovics L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle, 10.
10. Máder M. P. (2009): A szülőktől való elszakadási dimenziók mentén létrejött alcsoportok. Új Ifjúsági Szemle, Ifjúság és Környezet, 2009/tél, 109–114. old.
11. Münnich Ákos (2002): A jövő vezetőinek jelene. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
12. Debreceni Egyetem Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Tanulmányi Osztály, A_GVN_1, A_GVN_2, M_GAN_1x munkalapok. https://portal.agr.unideb.hu/media/GVK_nevsor_nap_1314_2_terv_23087.xls, letöltés dátuma: 2014. október 16.
13. Az Innovatív Unió 2015. évi eredménytáblája. http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native, letöltés dátuma: 2015. július 16.
14. 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=102184.263634, letöltés dátuma: 2014. október 17.
15. Diplomás Pályakövető Rendszer adata a gazdaság-, és vidékfejlesztési agrármérnök szakon végzett hallgatók nettó béréről. http://www.felvi.hu/diploman_tul/karriertervezes/alapszakok_karrierlehetosege/!Szakleirasok/index.php/szakleirasok/szakleiras_konkret?szak_id=30&kpzt=1&kepzes=A&sz=tapasztalat, letöltés dátuma: 2015. október 12.
16. Gyarmathy Éva (2001): A tehetségekről. Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete. Miskolc.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az Innovatív Unió 2015. évi eredménytáblája. http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native, letöltés dátuma: 2015. július 16.

15/2006. (IV. 3.) OM rendelet. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=102184.263634, letöltés dátuma: 2014. október 17

Czeglédi Csilla–Juhász Tímea (2013): Role of Tertiary Education in Career and Life-long Learning Among Day-time Students (Based on Empirical Findings) megjelent: 2013.október 14–17. The Journal of Education Culture and Society ISSN 2081-1640 2013/01. 190–198. old. Wroslaw Lengyelország.

Debreceni Egyetem Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Tanulmányi Osztály, A_GVN_1, A_GVN_2, M_GAN_1x munkalapok. https://portal.agr.unideb.hu/media/GVK_nevsor_nap_1314_2_terv_23087.xls, letöltés dátuma: 2014. október 16.

Diplomás Pályakövető Rendszer adata a gazdaság-, és vidékfejlesztési agrármérnök szakon végzett hallgatók nettó béréről. http://www.felvi.hu/diploman_tul/karriertervezes/alapszakok_karrierlehetosege/!Szakleirasok/index.php/szakleirasok/szakleiras_konkret?szak_id=30&kpzt=1&kepzes=A&sz=tapasztalat, letöltés dátuma: 2015. október 12.

Gergely É. (2015): Karriertényezők feltárása egyetemisták körében. Diplomadolgozat. Debreceni Egyetem BTK Pszichológiai Intézet.

Gyarmathy Éva (2001): A tehetségekről. Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete. Miskolc.

Hall D. T. (1976): Careers in organizations. Pacific Plaisades. California.

Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola.

Kövesdi Éva (2006): Munka és optimizmus fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében. Diplomadolgozat, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet. 54. old.

Máder M. P. (2009): A szülőktől való elszakadási dimenziók mentén létrejött alcsoportok. Új Ifjúsági Szemle, Ifjúság és Környezet, 2009/tél, 109–114. old.

Münnich Ákos (2002): A jövő vezetőinek jelene. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

Ritoók P.–Gillemontné T. M. (1994): Pályalélektan szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapes. 462. old.

Super, D. E. (1973): The career development inventory. British Journal of Guidance and Counselling.

Szretykó György (2012): Az Y generáció, a munkáltató vonzóvá tétele a munkaerőpiacon és a HR stratégia, Humánpolitikai Szemle. 2012. július–augusztus. 3–12. old.

Vaskovics L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle, 10.

DOMBRÁDY LÓRÁND:
A legfelsőbb hadúr és hadserege
Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

Nem tudhatjuk, véletlen-e vagy sem, hogy Dombrády Lóránd ezen, eredetileg 1990-ben kiadott könyve 2013-ban érte meg második kiadását. Az viszont biztos, hogy a szerző a hadtudományok doktora, komoly szakmai és adminisztratív téren is elért eredményekkel, és a második világháború hadtörténetének –azon belül is egy kimondottan érdekes, de nehéz fejezetének, a hadi gazdaságnak – kiváló szakértője. E könyve részben életrajzi, részben hadtörténeti jellegű, és éppen emiatt nem nevezhető egy szokványos Horthy-életrajznak. Központi figurája nem Horthy Miklós mint magyar politikus és államférfi, hanem az a Horthy Miklós, aki mint a legfelsőbb hadúr, katonai és védelmi politikus, az első világháborús összeomlástól egészen a nyilas hatalomátvételig.

A szerző jól ismeri a forrásokat, valószínűleg ennek is köszönhető, hogy csak azokat használja fel, amelyeket a leglényegesebbeknek tartott. Emlékiratok, személyes feljegyzések – köztük magáé Horthy Miklósé, de például Prónay Pálé is –, levéltári források a Hadtörténeti Levéltárból képezik a könyv forrásanyagát. A lábjegyzetek száma pedig meglehetősen kicsi, kimondottan csak a leglényegesebb pontok kerülnek idézésre. A kötet végén nem található bibliográfia, megtalálható viszont egy gazdag képanyag.

Gyakorlott írók tudják, hogy legtöbbször az írott munka mennyiségileg elenyésző részét képező bevezetőt a legnehezebb megírni. A szerzőnek azonban sikerül: egyből belevág a dolgok lényegébe, az eseménysort az első világháborút követő összeomlástól, illetve a szegedi kormány megalakításától indítja. A könyv első fejezetei talán a legérdekesebb, leginkább magukkal ragadó részek: nem azért mert jobban vannak megírva (az egész tartalom jó, a szakmaiság igencsak erős pontja, jóformán nem lehet kiemelni gyengén dokumentált vagy megírt részeket) hanem mert egyszerűen, de mégis szemléletesen mutatja be azokat az erővonalakat, hatalmi harcokat, manőverezési lehetőségeket és kényszerpályákat, melyeken a kor magyar politikusai és katonái mozogtak, a főszereplők egyéni tulajdonságait, a pro és kontra érveket, a közöttük fennálló viszonyok alakulását. A történet központi figurája természetesen maga a későbbi kormányzó, Horthy Miklós, de nemcsak, igen nagy teret kap még Gömbös Gyula, illetve Prónay Pál is. Igaz, ez utóbbi nem épp a legpozitívabb megvilágításban, a valóságnak megfelelően (sőt, ha a szerző azt akarta volna, elég könnyen démonizálhatta volna is ezt a történelmi figurát anélkül, hogy a tények talajáról le kellett volna térnie). Ezek a fejezetek értethetik meg leginkább az olvasóval azt, miért is alakultak végül úgy a dolgok, hogy a kenderesi kisnemesből az ország nagyhatalmú kormányzója lett, és egyben legfelsőbb hadúr is, igaz, csak egy meglehetősen kicsi hadsereg fölött.

A könyv központi figurája, mint ezt fentebb is említettük, maga Horthy Miklós, az ő életútja köré van felépítve a struktúra, őkörülötte zajlanak az események. Dombrády könyve azonban nem nevezhető egy szokványos Horthy-életrajznak, hiszen nem a magánember, hanem a hadúr áll a középpontban, és az életút jelen esetben mindössze attól addig érdekes, ameddig Horthy Miklós kormányzói minőségében a magyar hadsereg parancsnoka is. A szerző elég könnyen siklik át a Horthy hatalomra kerülésétől és az ország és az új, háború utáni rend megszilárdulásától a második világháború revíziós politikájáig tartó időszakon, valószínűleg azért, mert ténylegesen ez a máskülönben több mint egy évtizedre rugó időszak kisebb szerepet játszik a kor magyar hadpolitikájának alakulásában, mint az ezt közvetlenül megelőző és közvetlenül követő évek. A lineáris cselekménybemutatás ellenére a könyv két nagy különböző részre oszlik. Az első rész a Horthy-rendszer konszolidációját

mutatja be, magába foglalván többek között a királypuccsokat, a kormányzó bonyolult és felemás viszonyát a különítményesekkel, diplomáciai küzdelmét a szomszédos országokkal, és viszonyát a kor magyar politikai életének más kulcsfiguráival. Ezek közül a legélesebben megrajzolt Gömbös Gyula portréja, akinek Horthyval való viszonyáról külön fejezetben is értekezik a szerző. A második nagy rész pedig a világháborús magyar szereplést tárgyalja, beleértve a sikeres határrevíziókat, a magyar-német és a magyar–szovjet viszony alakulását, egészen a Lakatos-kormány és a Kormányzó bukásáig, a sikertelen puccskísérletet követően. A stílus mindvégig olvasmányos és közérthető marad, szintézis-jellegű, a szerző nem vész el a részletekben. Habár hadtörténeti munka, hiányoznak a csataábrázolások térképen, a fegyverzetek leírása és a hadtörténeti munkák egyéb klasszikus elemei, amelyeket a szerző korább megjelent műveiben alkalmazott.

Ha szigorúan műfaji szempontokból nézzük a művet, nehéz dolgunk lenne a kategorizálással, hiszen egy időben hordozza magát a hadtörténet, a politikatörténet és az életrajz elemeit. Talán a politikatörténethez illeszkedne leginkább, de az a tény, hogy az elsődleges téma a Hadúr és a hadserege között fennálló viszony alakulása és ennek aspektusai mégis inkább a klasszikus értelemben vett hadtörténethez közelítené. Ami azonban biztos, hogy a jól megírt, jól dokumentált kötet szerzőjének hatalmas szakmai tapasztalatának jelentős részét magába foglalja, és ez által nemcsak érdekes olvasmány, hanem egyben hasznos szakmai forrás bárki, a téma iránt érdeklődő számára.

Lakatos Artur

KOVÁCS FERENC:
1. A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ORSZÁGZÁSZLÓ TÖRTÉNETE
Szerzői kiadás, Hódmezővásárhely, 2004.
2. A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ORSZÁGZÁSZLÓK TÖRTÉNETÉNEK OLVASÓKÖNYVE ÉS KÉPES ALBUMA
Szerzői kiadás, Hódmezővásárhely, 2014.

A hódmezővásárhelyi országzászló felállításának történetét nyomon követő első könyv 2004-ben a Kossuth téri országzászló felavatásának 70-ik évfordulóján látott napvilágot Kovács Ferenc tollából. A második, átdolgozott és bővített kötet pedig tíz évre rá, 2014-ben a 80-ik évfordulón jelent meg, sajnos igen kis példányszámban.

Mindkét kötet alapos munka, a tudományosság igényeinek megfelelő tanulmány. A levéltári források szinte teljes hiánya miatt a szerző főként a korabeli vásárhelyi sajtóból merítette forrásait. Emellett felhasználta az Országzászló című folyóirat vonatkozó számait és a releváns szakirodalmat is.

A két mű szöveges felépítése hasonló. Kronológiai sorrendben követi nyomon a hódmezővásárhelyi országzászló felállításának körülményeit. A korábbi kötetben először rövid áttekintést ad a trianoni békediktátum következményeiről, az irredentizmus és a revizionizmus térhódításáról, valamint az országzászló-mozgalom kibontakozásáról. Ezután bemutatja a központi emlékmű az Ereklyés Országzászló felavatását, majd rátér a fő téma, a hódmezővásárhelyi országzászló történetének bemutatására. A közelmúltban megjelent kötet itt veszi fel a fonalat, az általános előzményeket nem tárgyalja.

Az országzászló felállításának ügyét a helyi egyetemisták és főiskolások Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesülete (a Turul Szövetség vásárhelyi tagozata) karolta fel. Az emlékműállítás ötlete 1932 augusztusában vetődött fel, amelyre először belső, majd szélesebb körű városi gyűjtés kezdődött. A megfelelő összeg azonban 1933-ban még nem állt rendelkezésre, ezért az országzászlót csak 1934. május 20-án – nagyszabású ünnepség keretében – sikerült leleplezni. Korábbi felavatását a pénzhiány mellett a helyszín, majd a megvalósítandó terv körül kibontakozó viták is nehezítették. Felállítása után gyakran szolgált hátteréül különböző revíziós nagygyűléseknek, felvonulásoknak, tiltakozásoknak. Szép szokásként honosodtak meg az egyesületek, leventék, cserkészek zenés őrségváltásai. Az országzászló, szimbólumként a bécsi döntések területgyarapodásokat hozó döntéseit követő ünnepségek során teljesedett ki, mikor félárbocra engedett lobogója a magasba emelkedhetett. A szerző által a korabeli újságokból kiragadott idézetek jól szemléltetik az ünnepségek hangulatát, lefolyását, ugyanakkor néha túl terjengősnek tűnnek.

Műve utolsó részében Kovács Ferenc röviden ismerteti a vásárhelyi országzászló 1945 utáni dicstelen történetét: a funkcióját vesztett mementót először szovjet emlékművé alakították, majd 1956-ban teljesen elbontották. Végül bemutat még két, iskolák által felavatott, illetve felavatni kívánt helyi országzászlót.

Az első kötetben helyet kapott egy országzászlókról szóló versgyűjtemény, a revízió szellemében íródott hol jobban, hol kevésbé sikerült, részben helyi költők által írott versekből. A könyvet a szerző által gyűjtött értékes képgyűjtemény zárja, amely megidézi, élettel tölti fel a korábban leírtakat.

A második kötetben a szerző újabb kutatásai eredményeivel több helyen bővítette az első kötetben található információkat. Ilyen új elem az MTI sajtóarchívumából vett hírek anyagának felhasználása. Főként az országzászlónál rendezett ünnepségekről kapunk bővebb tájékoztatást, de a többi helyben felállított országzászló történetét is részletesebben tárgyalja. Újdonság még, hogy rábukkant egy negyedik, Vásárhely külterületén felállított

országzászlóra is. A képanyag ezúttal a szövegbe ágyazva jelenik meg, ami szerencsésebb választás, mert így jobban illusztrálja a mondanivalót.

A kötetek nagy erénye, hogy megvilágítják a korabeli közgondolkodás egy lényeges, és máig elhallgatott részét, hogy a Trianonban kötött békét szinte minden Magyarországon élő ember – politikai hovatartozástól függetlenül – igazságtalannak tartotta, és egyetértett a revízió valamilyen formájával.

Kovács Ferenc olyan értékálló könyveket írt, melyeket haszonnal forgathat nemcsak a vásárhelyi, hanem a téma iránt érdeklődő bővebb szakmai és érdeklődő közönség is.

Zeman Ferenc

GULYÁS LÁSZLÓ:
A Horthy-korszak külpolitikája 2., A húszas évek második fele 1924–1931

Máriabesnyő, Attraktor Kft., 2013. 199 p. ISBN 978-615-5257-09-4

A negyed évszázaddal ezelőtt történt köztes- és kelet-európai rendszerváltás éveiben nemcsak a tudományos élet képviselői, hanem az egész társadalom nagy várakozással fordult a historikusok felé. A szakemberek zöme tudta, míg a hétköznapok embere inkább csak érezte, hogy – hasonlóan a szomszédos társadalmak példáihoz – a magyar történetírásnak is új utakra kell lépnie, mert az a marxista-leninista ideológiától áthatott, gyakorta egyenesen átfűtött, torz történelemszemlélet, amely korábban közel fél évszázadon át uralkodott, nem követhető többé. A magyar történészek a hogyan tovább kérdése előtt álltak, és közülük nagyon sokan ekkor szembesültek a rideg ténnyel: már nincs sem politikus, sem olyan társadalmi intézmény, amely fehéren feketén, egyértelműen megmondja kiről s miről mit kell, mit illik gondolni, mondani. A rendszerváltás éveiben megjelent, akkoriban – személyes emlékeink szerint – igen nagy port kavart művek nem pusztán addig tabuként kezelt témáik miatt lettek emlékezetesek, hanem annak okán is, hogy rávilágítottak: az államhatalom által olykor direkt, olykor indirekt eszközökkel irányított korábbi történetírás műveinek egy része – enyhén szólva is – teljesen hitetlen lett.

A múlt század nyolcvanas éveiben – visszagondolva az akkori állapotokra – tulajdonképpen kétféle történetírással találkozhatott az átlagolvasó. Egyfelől ott voltak az általános és középiskolai történelemtankönyvek, a maguk tematizált, sokszor keményen vonalas marxista, osztályharcos tartalmukkal, miközben a tudományos életben még ha tisztán nem is liberális vagy egyértelműen nemzeti, de már új hangvétel érződött. Igen, ma már kijelenthetjük, hogy a rendszerváltást megelőző évtized magyar történészi szakmája Janus-arcú volt, és ennek következményeit máig szenvedjük. Hiszen a történész szakmában bármenynyire is érződhetett az új világ hangulata, ám mégis voltak olyan kérdések, amelyekről hivatalosan csak pejoratív értelemben lehetett beszélni. Ilyen volt az úgynevezett Horthy-korszak és ilyennek számított a Kádár János nevével fémjelzett, szocialista kurzus szellemi legitimációját adó 1956. évi „ellenforradalom" legendája is. Aki pedig az akkori társadalomban a felsőfokú tanulmányok kiváltságában is részesülhetett, vagyis az értelmiség, annak történelemszemléletét tovább tematizálták, mintegy megcsontosították az összes főiskolán és egyetemen oktatott, a marxizmus-leninizmus ideológiáját sulykoló tantárgyak (a filozófiának álcázott dialektikus materializmus, a politikai gazdaságtan, a tudományos szocializmus, valamint a munkásmozgalom története).

Mindezzel kettős bűnt követett el a kultúrpolitika társadalmunkkal szemben. Egyfelől azt, hogy – minden kritikai hangot ellenségessé nyilvánítva – gyakorlatilag 1989-ig tovább éltette a csak jóban és csak rosszban való történelmi gondolkodást, és ezzel hozzászoktatta a magyar társadalmat ahhoz: ami a tankönyvben van, az szent és sérthetetlen igazság. Másként fogalmazva, arra nevelt: mindig van valaki, aki elmondja, mely történelmi korunkról, személyünkről miként gondolkodjunk. Másfelől pedig azt a bűnt, hogy a köz- és a felsőfokú oktatás irányításának és felügyeletének birtokában tovább éltette a politikai rendszer hitelességét, legitimációját biztosító pejoratív, gyakorta szélsőséges hangvételű megítéléseket. Ennek ismét máig ható következményei vannak. Nem áll szándékunkban e helyen a mai magyar, szellemében, lelkiségében súlyosan sérült társadalom teljes kórképét adni, de egyik tünete – maga a korábbi kultúrpolitika legfőbb bűne – az egyoldalú történelmi megítélésre nevelés. Ne legyenek kétségeink! A mai magyar társadalom jelentős része – és személyes tapasztalataink szerint értelmiségünk is – egyenesen történészeinket teszi felelőssé a nemzet politikai, erkölcsi megosztottságáért. Sőt e sorok írója hallott már

olyan értelmiségi vélekedést is: ha a történészek egyetértenének, „nem marakodnának”, akkor itt nem lennének egymásnak feszülő történeti, politikai indulatok. Ez a görcsös, már csak tartalma miatt is heves emóciókat tükröző vélekedés arra vezethető vissza, hogy társadalmunk többségének történelemszemlélete erősen polarizálódott, szinte megbonthatatlanul merev, értendő alatta: minden történelmi eseményünket, alakunkat csak pozitív vagy negatív kategóriaként képes felfogni, értelmezni. Ebben nyilván nagy szerepe van az 1945 és 1989 közötti történelemoktatásunknak éppúgy, mint az azt követő negyed évszázadnak. A magyar társadalom folyamatai, a ma már egyértelműen kétes eredményű rendszerváltás, a magyarság tömeges jelenséggé vált, egyéni kisiklott sorsai már a kilencvenes évek első felében – ma úgy tűnik – végzetesen megosztották országunk lakosságát, a politikai ideológiai szembenállás, az elszámoltatásra és leszámolásra késztető indulatok, mindez együtt egyenesen akadályozta és akadályozza a helyes történelmi nézőpont, szellemiség, gondolkodás kialakulását.

Miután az előző kultúrpolitikai kurzustól a szélsőséges históriai megítélések szemléletét és szokását örököltük, az elmúlt, rendszerváltó negyed évszázadban pedig konzerváltuk azt, így sem a tömegekben, sem a hivatásos történészek körében – láthatóan – nem gyökeresedett meg annak tudata: az igazi históriai megítélésnek mindig árnyaltnak kell lennie. Azért, mert a történelmet egyszerű, hajdan volt hús-vér emberek élete, sorsa adja, és elődeink – épp úgy, mint a mai kor embere – nem szélsőséges tulajdonságokkal megáldott személyek, mondjuk egyoldalúan a nemzet jótevői vagy éppen árulói lehettek. Nem, nem így volt. A múlt embere mindennapjaiban, akár politikusi, akár hadvezéri vagy pusztán földművesei szerepében egyszerre volt jó és rossz tulajdonságokkal megáldva, egyéni – olykor az egész nemzet sorsát meghatározó – döntéseiben mindig ott lappanganak a mindennapi ember gondjai, érzelmei, indulatai, vagy éppen tévedései. Ezzel nem akarunk többet állítani, mint azt, hogy a történelmi események megítélése, miután azokat emberek élték át, viselkedésükkel irányították, sohasem lehet egyoldalú. A mai magyar társadalom szempontjából különösen fontosnak érezzük, hogy ráneveljük tagjait: a történész feladata az események és folyamatok rekonstruálásán, a széles olvasóközönség elé tárásán túl, csak az ő személyes értékeléséig terjedhet (hiszen a historikus is ember), s mindenkinek egyénileg kell megalkotnia saját véleményét egyes történelmi korokról, személyekről. A magyar nemzetet vissza kell szoktatni a történelmi tájékozódásra, és arra pedig a közoktatásban eleve meg kell tanítanunk a fiatal nemzedéket, hogy történelmünkhöz nem lehet a politikától fűtött fogcsikorgatással, ökölbe szorított kézzel közelíteni. És meg kell tanítani, ha kell egyenesen belesulykolni: attól hogy valakinek más véleménye van, még nem feltétlenül ellenség. Meggyőződésünk, hogy történelmi szemléletünkben akkor történik majd valódi változás, amikor – mind a szakmai berkekben, mind a kisemberek tömegében – nem az számít majd sikknek, hogy ki, mikor, milyen indulattal, hangerővel igyekszik legázolni az ellentétes álláspontokat képviselőket, hanem az olvasottság, a minél nagyobb tárgyi ismeretek válnak mércévé.

A fenti gondolatokat mindenképpen el kellett mondanunk ahhoz, hogy *Gulyás László*nak *A Horthy-korszak külpolitikája* második kötetéről alkotott szakmai véleményünket megalapozhassuk. Előre bocsátjuk azt a szakmai meggyőződésünket, hogy a művet, csakúgy mint az első kötet, valamint a nyomdát remélhetően hamarosan elhagyó harmadik részt is időszerűnek tartjuk. Időszerűnek, abban az értelemben, hogy korunk – a rendszerváltást követő negyed évszázad – bizonyos történetírói adósságát igyekszik törleszteni. Egyre több olyan alkotás kellene, amely igazít, jobb esetben helyreüt valamit a toposzoktól torzult történetszemléletünkön. És ebben a tekintetben nem rejthetjük véka alá azt a véleményünket sem, hogy e sorozat formájában megjelenő külpolitika-történeti összefoglalónak már jóval korábban, valamikor két évtizeddel ezelőtt meg kellett volna jelennie. Tud-

juk, ezt gátolta, hogy akkoriban még nem lehetett ilyen alkotás létrehozására képes fiatal történész nemzedék. Annak előbb fel kellett nőnie, meg kellett tanulnia a szakmát, és amiről gyakorta megfeledkezünk, több alkalommal is át kellett rostálódnia feladathoz. Erre szokták mondani, kellő szakmai és élettapasztalat szükséges az ilyen összefoglalók elkészítéséhez.

Gulyás László életpályáját immár bő évtizede figyelemmel kísérő tollforgatóként, egyben a recenzált kötet egyik szakmai lektoraként kiemelkedőnek kell tartanunk, hogy *A Horthy-korszak külpolitikájá*nak kötetei éppen abban a szerzői életkorban keletkeznek, ami – talán nem túlzó fogalmazásunkban – ideális egy ilyen alkotás megteremtéséhez. A Gulyás-féle életmű eddigi kötetei – amelyekből a legfontosabbnak az alábbiakat tartjuk: „*Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig”* (2005), „*Edvard Beneš. Közép-Európa-koncepciók és a valóság”* (2008), továbbá „*Küzdelem a Kárpát-medencéért, Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914”* (2012) – már magukban hordozták egy későbbi magyar külpolitika-történeti összefoglaló előjegyeit. (*A Horthy-korszak külpolitikájá*nak első kötete 2012-ben jelent meg.) A szerző tárgyi tudása, felkészültsége, történészi szakmai rutinja – és ez kellően érződik a kötet sorain is – megvan. Ezt már csak azért is fontosnak tartjuk kiemelni, mert – ismerve a szakma és a széles olvasóközönség könyvekhez való viszonyulását – *A Horthy-korszak külpolitikájá*nak köteteit nagyon sokan egykori történészünk, *Juhász Gyula* (1930-1993) a témával foglalkozó hasonló vállalkozásához fogják hasonlítani. Az utóbbi *Magyarország külpolitikája 1919-1945* címmel az Akadémiai Kiadónál jelent meg, első ízben 1969-ben (vagyis Juhász ekkor 39 éves volt), és ezt még két átdolgozott kiadás követte (1975, 1988), sőt a kiadó e művet – az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa szerint – 1979-ben angol nyelven is megjelentette. A Juhász-féle feldolgozás különböző kiadásai textológiai és filológiai összevetése és értékelése részben meghaladja írásunk kereteit, részben még a jövő kutatásaira vár. Annyit azonban már most el kell mondanunk, hogy szakmai meggyőződésünk szerint egy ilyen mű, valamint a téma feldolgozása 39 éves korban a történészi pályán bizony korainak számít, és éppen a szerzői életkor előrehaladtával gyarapodó tapasztalatok hiányában nagyon sok buktatót rejt magában. Juhász Gyula történészi teljesítményét magunk is nagyra értékeljük, jóllehet nem ismerjük teljes mélységében, de úgy véljük, hogy a későbbi átdolgozásokat nem pusztán a kor kultúrpolitikai hullámvölgyeinek változásai indokolhatták, hanem szerepet játszhatott benne az is, hogy az első és a harmadik kiadás között eltelt közel húsz év során Juhász Gyula nagy mértékben gyarapodhatott mind történészi tudásában, mind élettapasztalatában.

S ha már a két szerző ugyanazon témában írott művéről beszélünk, akkor nem hagyhatjuk szó nélkül a közöttük lévő különbségeket sem. Nyilvánvaló, hogy Juhász Gyula magyar külpolitika-története már keletkezése korából eredően még az 1988-as változatában is – jóllehet kevésbé élesen kivehetően – megőrizte, hiszen meg kellett őriznie azokat az ideológiai, politikai elemeket, amelyek mintegy sarokkövét képezték a két világháború közötti Magyarország megítélésének. Ekkor még a Horthy-rendszert a magyar történetírás többsége Hitler utolsó csatlósaként, sajátos fasiszta rendszerként jelenítette meg. *Ránki György* professzornak az e sablonos kép árnyalásában úttörő tanulmánya – *Mozgástér és kényszerpálya, a Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919-1945)* – nyomtatásban csak 1984-ben jelent meg. S tegyük hozzá, korában bármilyen bátor vállalkozásnak is számított, mai szemmel nézve a Horthy-rendszerről kialakított sablonos képen aligha tudott lényegesen változtatni. Magunk úgy látjuk, pusztán annyi történt, hogy egy neves professzorunk némileg más hangon is mert beszélni az egész Horthy-korszakot determináló kényszerpályáról. Hangsúlyozzuk, ez a rendszerváltást megelőzően mindössze 5 évvel történt.

A mai magyar társadalom jelentős részében Horthyról és az általa fémjelzett kurzusról elsősorban az a kép él, amelyet még a múlt század ötvenes-hatvanas éveiből örököltünk. Miután már egyre kevesebben vannak közöttünk olyanok, akik akár gyerek, akár felnőtt fejjel szerzett tapasztalatokkal rendelkeznének ezekről az évtizedekről, így helyüket történelmi ismeretrendszerünkben már a szocializmus korszakában alakítottak vették át. Ennek a generációnak pedig igen sötét képe van mind a kormányzóról, mind koráról. Nem feladatunk e negatív kép kialakításának és véletlenül sem kialakulásának kultúrtörténetét ismertetni – erről a Közép-Európai Közlemények 2013. évi 4. számában már szóltunk –, de arra érdemes felhívnunk a figyelmet, hogy a hetvenes években, amikor látszólag már lazult a kádári diktatúra, Horthyról egyenesen lejárató, deheroizáló művek jelentek meg. Ezek legjellemzőbb példája *Vas Zoltán Horthy* című műve, amelynek első kiadása *Horthy, vagy a király? 1920-1921* címmel 1971-ben került ki a nyomdából. Az ezt követő kiadások (1975, 1977, 1981) jelentősen bővített, átdolgozott szövegváltozatok voltak, *Horthy* címmel. A mű tartalma és stílusa már saját korában is szinte minősíthetetlen volt: a lejárató, újságírói fröcsögés netovábbja. Azonban ilyen és hasonló művekkel sikerült a Horthy-korszakot annyira befeketíteni, hogy még hosszú évtizedekbe telik majd, mire valós, árnyalt képünk lesz erről az időszakról.

Úgy véljük, hogy Gulyás Lászlónak *A Horthy-korszak külpolitikája 2.* című alkotása e munka jelentős állomása. Tartalmát tekintve a magyar külpolitika útkereséseit mutatja be 1924 és 1931 között. A kötet fő érdemének azt tartjuk, hogy végleg szakít a *„fasizálódó Magyarország”* hagymázas, egyoldalú képével, és ezt egy a külpolitikai bekerítettségben lévő, abból mindenáron kitörni akaró társadalom diplomáciájának ábrázolásával váltja fel. Ez már önmagában tiszteletre méltó törekvés, amelynek megvalósítását nyilván akadályozza, hogy a szerző a mai magyar társadalom számára megosztó, kényes kérdéssel foglalkozik. Hiszen ebben az országban mintegy három évtizeddel ezelőtt, amikor a mai, ereje teljében lévő generáció fiatal korából eredően érdeklődéssel fordult a történelem felé, több kiadásban is megjelent *Berend T. Iván Válságos évtizedek* című szintézise (1982, 1983, 1987), amelyet immár sokadik végigolvasása után sem tudunk másként értelmezni, minthogy szerzője az általa „Közép- és Kelet-Európa” elnevezéssel illetett térséget a két világháború között egyértelműen fasizálódónak ír le. Ez a stigma úgy tűnik nehezen távolítható el mind a korszakról, mint a térségről. Az ebben a munkában való részvétel feltétlenül szakmai, történetírói bátorságra vall.

Reméljük, hogy e bátorság vezette a szerzőt abban a módszertani eljárásban is, hogy nem bocsátkozik pengeváltásba a történészi szakma más véleményt képviselőivel, hanem pusztán rendszerezett adatközlésre szorítkozik. Az ítéletalkotást az olvasóra hagyja. Ám azzal, amiről beszél, a különböző külpolitikai alternatívák ábrázolásával és számbavételével, tárgyilagosságával mégis sokat tesz a korszak eddigi sötét képének árnyalásáért. A mai világban már ez is jelentős eredmény. S amit a legfontosabbnak tartunk, és amiért mindenkinek, aki érdeklődik a téma iránt, bátran ajánljuk a kötetet, az az igen egyszerű tény kifejtése, amivel oly nehezen barátkozik a mai magyar társadalom jelentős része. Nevezetesen: a magyar diplomáciai aktivitás a két világháború közötti évtizedekben véletlenül sem a fasizmus vagy éppen a nácizmus tudatos magyarországi meghonosítását szolgálta, hanem egy, az első világháborúba, majd az azt követő társadalmi, katonai összeomlásba és az 1918-1919. évi honvédő háborúba belerokkant magyarság külpolitikai útkeresése volt. E kötetek további, most készülő darabjaiból bizonyára kiderül majd, hogy ez az útkeresés mennyiben folyt és milyen kényszerpályák mentén. Az azonban biztos, hogy e kérdéskör vizsgálata heves érzelmeket válthat ki a magyar társadalomból, és ezek csillapítására a tárgyszerű történetírás a legjobb eszköz. De ehhez is történészi bátorság kell, amelyből reméljük, a munka befejeztéig nem fogy ki a szerző.

Nagy Miklós Mihály

Gulyás László: Beszámoló a
VII. TÖBB NEMZETISÉGŰ ÁLLAMOK KELETKEZÉSE ÉS FELBOMLÁSA KÖZÉP-EURÓPÁBAN
Nemzetközi tudományos konferenciáról

Az Egyesület Közép-Európa Kutatására 2015. március 6-án rendezte meg Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban ezen konferenciát. A délelőtti plenáris ülésen az alábbi plenáris előadások hangzottak el:

Köztes-Európa sorsa az első világháborútól napjainkig

Levezető elnök: **Dr. PhD Vizi László Tamás**

Dr. habil. Marjanucz László (SZTE)	**MEGNYITÓ**
Prof. Dr. Majoros István (ELTE)	Az első világháború következményei, különös tekintettel Köztes-Európára
Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem)	Német gazdasági előretörés a Südostraumban az 1930-as években
Dr. habil. Gulyás László (SZTE)	Az „ólom bura alatt" avagy Köztes-Európa a szovjet érdekszférában (1945-1990)
Prof. Dr. Horváth Gyula (MTA KRTK):	Sikeres régiók Kelet- és Közép-Európában. Az 1989-1990-es rendszerváltások után
Prof. Dr. Gazdag Ferenc (NKE)	A magyar EU-csatlakozás mérlege
Prof. Dr. Hajdú Zoltán (MTA KRTK)	Birodalmak, szövetségi rendszerek, avagy integrációk épültek Köztes-Európában 1914-2004 között.

A délután során az alábbi **SZEKCIÓELŐADÁSOK-ra került sor**

1. SZEKCIÓ: Magyarország története a 19–20. században
Szekcióelnökök: Dr. PhD Vizi László Tamás és Dr. PhD Miklós Péter

Döbör András doktorjelölt	Helmeczy Mihály lapszerkesztő és a „Jelenkor" a reformkorban
Fejős Sándor PhD-hallgató	Magyarkanizsa a dualizmus korában, különös tekintettel a századforduló politikai, gazdasági, és társadalmi viszonyaira
Pető Bálint, PhD-hallgató	A szentesi sajtó története a dualizmus korában
Dr. PhD Kovács Kálmán Árpád	A református integritás kérdései a századfordulótól Trianonig
Dr. PhD Suba János	Utazás az első világháborúban
Dr. PhD Tóth István	Írások és képek az első világháborúról, a Délmagyarország és a MFM fényképtára alapján
Dr. PhD Nagy Miklós Mihály	Parancsnoki hiba vagy katonai kényszer. Az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbia elleni, 1914.évi katonai kudarcainak kérdése.
Miszlay Zsolt, doktorjelölt	Az ellenséges megszállások általi magyar államvasúti károk korabeli feljegyzések alapján – 1918.
Dr. PhD Bajor Tibor	Az I. világháborút lezáró békeszerződés máig tartó hatása a Kárpát-medence vasúthálózatára
Dr. PhD Vizi László Tamás	A „kegyetlenül szomorú kötelesség". A trianoni békediktátum becikkelyezése
Dr. PhD Orosz László	A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig
Dr. PhD Miklós Péter	A Csanád vármegyei németek kitelepítésének történetéhez

2. SZEKCIÓ: Köztes-Európa politika földrajzi kérdései
Szekcióelnök: Dr. PhD Csüllög Gábor

Dr. PhD Csüllög Gábor	Széthulló államok a 20. századi Köztes-Európában
Dr. PhD Juhász Krisztina	Kelet-Közép-Európa az új világrendben
Lőrinczné Dr. PhD Bencze Edit	Elnökválasztás Horvátországban: a változás győzelme
Dr. PhD Zachar Péter Krisztián	Új Duna-menti föderáció? A DCCA mint Köztes-Európa integrációjának fejlesztője a 21. század hajnalán
Dr. PhD Koudela Pál	Rettegés a tradíciótól. Magyarország viszonya a protokollhoz
Lábas István PhD-hallgató **Dr. PhD Darabos Éva**	A magyar felsőoktatás számokban – nemzetközi összehasonlítás

3. SZEKCIÓ: Regionális tudomány
Szekcióelnök: Lőrinczné Dr. PhD Bencze Edit

Horváth Péter PhD-hallgató	Az Európai Unió kohéziós politikája a kulturális örökségvédelem, a hagyományápolás és az identitás terén Közép-Kelet Európában
Dr. PhD Darabos Éva	A turizmus-vendéglátás gazdasági és pénzügyi vetületei Magyarországon és az európai országokban
Nagy Tünde Orsolya PhD-hallgató	Az Észak–alföldi régió hátrányos gazdasági helyzetének főbb okai, megújuló energiaforrások hasznosítása, mint lehetséges kitörési pont
Szügyi Éva doktorjelölt	Régiók és regionális egyenlő(tlen)ségek Szerbiában
Mihály Péter PhD-hallgató	A szegedi turizmusban dolgozók külföldi munkavállalási hajlandóságai és lehetséges célországai

4. SZEKCIÓ: Köztes-Európa gazdaságtörténete a 19. század végétől napjainkig
Szekcióelnökök: Prof. Dr. Kaposi Zoltán és Dr. PhD Mohácsi Márta

Dr. Prof. Kaposi Zoltán	Agrárválság és gazdasági megújulás Magyarországon (1873-1914)
Dr. habil. Kókai Sándor	A zsidók szerepe a dualizmuskori Bánság gazdaságában
Pelles Márton	A Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság forgalma Fiumében 1891–1913 között
Dr. Deák István PhD-hallgató	A magyar közjegyzőség fejlődése
Mányó-Váróczi Violetta PhD-hallgató	Fejezetek a magyar gazdaságkutatás történetéből
Dr. PhD Barancsuk János	A Preobrazsenszkij – Buharin vita, avagy egy kikényszerített fázisátmenet szcenáriói
Haffner Tamás PhD-hallgató	A pécsi erőmű korszakváltásai – szénfelhasználástól a biomaszsáig
Dr. PhD. Mohácsi Márta	Innovációmenedzsment az oktatási és gazdasági folyamatokban
Dr. habil. Gulyás László	A foglalkoztathatóság növelésének lehetséges módszerei. Néhány „jó gyakorlat”